Harp Hatıralarım
BİRİNCİ DÜNYA HARBİ

Ali İhsan Sâbis

Eski Altıncı ve Birinci Ordu Komutanı

DÖRDÜNCÜ CİLT

Nehir Yayınları

Taşdirek Çeşme Sokak 9/5 Çemberlitaş-İstanbul
Tel: 518 04 21 - 518 41 35
Fax: 518 41 34

nehir yayınları: 63
hatıralarla yakın tarih dizisi: 13

Kapak, dizgi ve içdüzen Anajans'ta hazırlatıldı.
Kapak baskısı Orhan Ofset'te, baskı ve cilt
işleri Umut Matbaacılık'ta yaptırıldı.

Nehir Yayınları

© ATLAS & NEHİR İLETİŞİM A.Ş, İSTANBUL, 1991

Ali İhsan Sabis: 30 Ağustos 1882 tarihinde İstanbul'da, Cihangir semtinde doğdu. İlk mektebi ve Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra, 1895 senesinde Halıcıoğlu'ndaki Topçu Mektebi İdadisi'ne leyli olarak girdi. Topçu Harbiyesini de tamamlayarak 1901 senesinde sahra topçu mülâzim-i sanisi rütbesiyle ve birincilikle diploma aldı. Sınıf birincisi olduğundan Erkân-ı Harbiye Mektebine geçti. 1904'te Harp Akademisi tahsilini de birincilikle bitirerek Erkân-ı Harp yüzbaşısı oldu. Harp Akademisi'nde binbaşı rütbesiyle muavin, muallim ve müdür olarak çalıştı. 1912'deki Balkan Harbine iştirak etti. İstanbul'un işgalinde İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildi. Birinci Dünya Harbinde evvela Karargâh-ı Umumide Harekât-ı Harbiye şubesinde, fırka ve müteaddid kolordu kumandanlıklarında, Altıncı Ordu Kumandanlığı'nda ve İstiklâl Harbinde de Birinci Ordu Kumandanlığı'nda bulundu. Müstakil olarak birçok muharebeler idare etti. Henüz kırk yaşındayken Ordu Komutanlığından çekilmeğe mecbur edildi.

içindekiler

SUNUŞ 9
ÖNSÖZ 11

Birinci Kısım
BİRİNCİ DÜNYA HARBİ

GİRİŞ 15

Onsekizinci Bölüm
23.2.1917 ve 26.2.1917'de Halil Paşa'nın verdiği emirler.
Bu emirlere göre İran'dan çekilmeye nasıl başladık
21

Ondokuzuncu Bölüm
10/11 Mart 1917 gecesi Bağdat tahliye edilerek İngilizlere terk edilmiş olduğundan 13. Kolordu bundan sonra Rus ve İngiliz kıskacı içine girmek üzere idi.
Kolorduyu bu kıskaçtan kurtarmak için aldığımız tedbirler ve yaptığımız hareketler.
Hanıkın garbındaki Diyale Nehri taşmış idi.
Köprüsü olmayan bu nehri geçmek çareleri.
Paytak Boğazında Rus taarruzu.
Şehriban şimalinde Cebel-i Hımrin üzerindeki müdafaa mevzilerimize İngiliz taarruzu.

Nihayet Dialenin garbına nasıl geçtik. 44

Yirminci Bölüm
Diyale Garbında 18. Kolorduya yardım için yaptığımız hareketler.
Ethem Çayı yönündeki muharebeler.
14. Fırkaya Kumandan olarak yeni gelmiş bir Alman kaymakamını Fırkasını iyi idare edemediğinden ve düşmandan korkarak geri kaçmasından dolayı azl ettim ve bir deveye bindirerek geri gönderdim.
1917 Mayıs sonunda Kerkük'te General Falkenhein ile Bağdat'ın istirdadı hakkında görüştüm.
1917 Temmuz'unda İstanbul'a izinli gittim. Burada Falkenhein ile tekrar görüştüm.
Süleymaniye hududunda bir Alman zabitini Kürtler öldürmüşler.
Bunun intikamını almak için aşiretin tedibi istenildi. Tetkikatım neticesinde bunun caiz olmadığını bildirdim. Israr edilince 1917 Ekim'inde istifa ettim.
Kafkas Cephesinde bulunan Dördüncü Kolordu Kumandanı ile becaiş edildim.
Iraktan 4. Kolorduya hareket. 93

Yirmibirinci Bölüm
4. Kolordunun Kumandasına başladım.
Kolordunun vaziyeti ve nizam-ı harbi.
13. Kolorduya gitmiş olan Mersinli Çolak Sabahattin Bey'in müfsidliği ve Altıncı Ordu Kumandanının aleyhimdeki şikayetleri.
Vehbi Paşa'nın verdiği emir ve buna cevabım. 155

Yirmiikinci Bölüm
Başkumandanlıktan Ruslar ile akt edilen mütareke mukavelesini bildiren ve buna karşı mütalâamızı soran emre verdiğim cevap.
Rusların çekilirken istila etmiş oldukları yerlere Ermeni ve Gürcü kıtaları bırakacakları ve bunlar ile çarpışma zaruretinin hasıl olacağı düşünülerek aldığınız tedbirler. 165

Yirmiüçüncü Bölüm
Ruslarla mütareke akdi.
Ermeni ve Gürcülerden topraklarımızın temizlenmesi. 177

Yirmidördüncü Bölüm
Hududumuza kadar Van vilayetini tamamiyle istirdat ettikten sonra Ernist'e iğtinam ettiğimiz külliyetli erzaka dayanarak hududu geçtik. İran topraklarına kaçan Ermeni ve Nasturilerin tedibi maksadıyla
Dilman ve Rumiye'ye karşı ileri hareketlerimiz ve yaptığımız muharebeler. 217

Yirmibeşinci Bölüm
Altıncı Ordu Kumandanlığına tayin olundum.
Mütarekeye kadar geçen iki ay zarfında Ordunun vaziyeti ve Musul etrafındaki muharebeler.
Mütareke mucibince Musul'u İngilizlere bırakmağa mecburiyet hasıl oldu. 284

Yirmialtıncı Bölüm
Mütarekeden sonra efradı terhis etmedim.

Mütarekename ahkamına göre Şarktaki altı vilayetin İngilizler tarafından işgaline mani olmaya çalıştım.
İstanbul Hükümeti Altıncı Orduyu lağv ederek beni İstanbul'a çağırdı.
Haydarpaşa istasyonunda ingilizler etrafımı çevirerek beni tevkif ettiler.
Gariban hana kapattılar.
Nihayet Malta adasına sürdüler. 326

Dördüncü Cildin Sonu 345

SUNUŞ

İnsanın insana tahakkümünün ortaya çıkışıyla birlikte, politika ile tarih arasında da bir karşıtlığın oluşmaya başladığını görmekteyiz. Tarih, bugünü kavrama ve geleceği tasarlama imkanı veren bir ilim olduğu için hakim güçler politikalarının zorunlu kıldığı doğrultuda tarihi 'elden geçirme', yeniden düzenleme çabasına girmişlerdir. Bu yüzdendir ki tarih-politika karşıtlığının, tarihin 'resmi tarih' ve 'karşı tarih' diye iki biçim ve ifadeye bölünmesi sonucunu doğurduğunu söyleyebiliriz.

Resmi tarih, büyük insan kitleleri katında, varolan vaziyete nasıl geldiklerini ve hangi istikamette ilerlediklerine cevap teşkil edecek şekilde düzenlenerek, hakim gücün yürüttüğü politikayı meşrulaştırma amacına matuftur. Belli 'nedenler' ile 'hayırlı sonuçlar' sıralanır. Ülkenin tarihsel süreç içerisindeki güncel politikası belli bir mantıkla ortaya konur. Böylece toplumlar, yenik düştükleri ya da destekledikleri siyasal güce tarihlerini çaldırırlar, yanlış bir geçmiş bilgisi, bugünü kavramada ve geleceği tasarlamada eksiklikler, hatalar ve ihanetler doğuracaktır.

Karşı tarih ise resmi tarih karşısında bir 'bütün' olarak yer alamaz. Resmi tarih, yapılan büyük araştırmalarla ortaya çıkarılmış, ciltler dolusu bilgi halinde kütüphanelere ve eğitim kurumlarına hakim, dolayısıyla büyük halk kitlelerini yönlendiren bir 'ilim'ken, karşı tarih, sözkonusu siyasal, sosyal ve ekonomik güçlere dayanmadığından büyük çoğunluğu karanlıkta kalmış, ortada olanı da dağınık ve yetersiz bilgiler halinde, küçük bir çevreye hapsedilmiş bir ilim durumundadır. Bu nedenle de karşı tarih, yayın organların da küçük araştırmalar, aydın

sohbetlerinde özel fasıllar, tarihi-politik araştırmalarda izah farklılığı ve en çok da hatıralar halinde varlığını sürdürür.

Nihai tahlilde politika ile tarih arasında parça-bütün ilişkisi vardır; tarihe 'güncel politikaların toplamı', politikaya da 'tarihin güncel yüzü' olarak bakılabilir. Yönetenler, politikalarının arka planını karanlık bırakmayı ve dellileri ortadan kaldırmayı bilinçli ve planlı bir şekilde sürdürürken, tarihi de biçimlendirmiş olurlar. Karşı tarihe kaynak olarak yalnızca olayları yaşayanların günlük açıklamalarındaki ifadeler, daha sonra kaleme alacakları hatıralar ve yabancı diplomatların hesaplarının farklılığı oranında açıkladıkları bilgiler kalır. Bu nedenle 'karşı tarih' durumuna düşmüş olan 'gerçek tarihe' ilgi duyanlar, sorumluluk düzeylerine göre bu dağınık kıvılcımları biraraya getirerek geçmişi aydınlatmaya çalışırlar.

Karşı tarihin en önemli kaynaklarından biri olan hatıralar, olayların içinde yer almış kişilerin niyet, kaabiliyet ve cesaretleri ile yönetimin tavrı arasında biçimlenir. Buna rağmen, olayların arka planını oluşturan mevcut şartları, temel nedenleri, etki gösteren güç kaynaklarını, rol oynayan kişilerin duygu, düşünce ve tavırlarını belli ölçüde yansıttığı için hatıraların tarihte özel bir önemi, özel bir değeri vardır. Hatta aynı olaya katılmış kişilerden birkaçının hatıraları, birbirinin sağlanmasını yapma açısından gerçeği belirlemede tarihe büyük yarar sağlamış olurlar.

Nehir yayınları olarak, yakın geçmişimizin gerçeğini ortaya çıkarma, karşı tarihin önemli kaynaklarından hatıraları *düşünce dünyamıza taşıma ve tarih bilincimizi geliştirme* sorumluluğunu kendimizde duymaktayız. Bu sorumluluğun verdiği güç ve çabayla ilk adım olarak "Hatıralarla Yakın Tarih Dizisi"ni başlatmış bulunuyoruz. Yayınlayacağımız hatıraların kişisel boyutunu gözönünde bulundurmakla birlikte asıl toplumsal boyutunu dikkatlerinize sunmaya değer bulduğumuzu açıkça belirtmek isteriz.

Nehir Yayınları

ÖNSÖZ

Babam rahmetli General Ali İhsan Sâbis anılarını beş ciltlik bir kitap halinde yazmış ve bunların birinci cildini 1943'de, ikinci cildini 1951'de yayınlamıştı. Kendisinin 7 Aralık 1957'de ölümü üzerine üçüncü ve dördüncü ciltler manüskri halinde bana intikal etti. Bu kere bu ciltleri de yayınlıyoruz. Ayrıca birinci, ikinci ve beşinci ciltlerin mevcudu kalmamış olduğundan, bunların da yeni baskılarını yaparak bütün kitabı bir kül halinde tarihseverlerin ilgisine sunuyoruz. Burada bu imkânı sağlayan Nehir Yayınlarına ve Mustafa Çelik Bey'e teşekkürlerimi sunarım. Yurdumuza faydalı ve babamın ruhu şâdolsun.

İstanbul, Zincirlikuyu 1990
Prof. Turgan Sabis

Birinci Kısım

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ

GİRİŞ

Bundan evvel neşredilen ÜÇÜNCÜ cilt ile İran'da Kirmenşah ve Hemedan'a kadar nasıl ve hangi sebeplerin tesiri ile istemeyerek gittiğimizi ve Rusların General Baratof kumandasındaki 17 tabur piyade, üç süvari fırkası, kırka yakın top ve obüs ile dört zırhlı otomobilden mürekkep mühim bir kuvveti nasıl mağlup edip yıldırdığımızı izah etmiştim.

İran'a Almanların ısrarı üzerine ve verdikleri madeni erzak parasına dayanarak girmiştik; 1.nci Dünya Harbinde Almanların mutlaka galip geleceklerine inanmış olan Enver Paşa, Turancılık emeli ve hülyalarına uygun düşen bu Alman ısrarlarına körü körüne muvafakat ediyordu. Almanların nasıl olupta Rusya'yı içinden yıkmak için Acemlerden istifade etmeyi, hatta Afganistan'dan bile faydalanmayı düşündüklerine aklı başında, muhakemesi yerinde hiçbir insan inanamazdı.. Acı tecrübeler neticesinde bunların tahakkuku gayri kâbil düşünceler olduğunu, ütopya mahsulü uydurma ve hayali şeyler olduğunu kabul ve itiraf eden Alman Erkân-ı Harp zabitlerine de rast gelmiştim.

Birgün, 1916 senesi yaz aylarında Hemedan'da (Bank-ı Şahî) denilen bir köşkteki odamda Kolordunun işleri ile meşgul iken Karargâh Kumandanı mülâzım-ı evvel Abdülkadir Efendi yanıma geldi. Esasen Süleymaniyeli bir Kürd ailesinden olan bu zabit iyi Kürtçe ve biraz Farisi lisanı biliyordu. Onun bu lisan bilgilerinden

Acemistan'da istifade ediyordum. Çalışkan ve sevimli olan bu zabite, yanıma geldikçe şaka eder ve takılırdım. Bu şefkat ve muhabbetimden cesaret alarak odama güler yüzle girdi; selâm verdi ve dediki "Efendim, kapıya bir Acem gelmiş, mutlaka sizi görmek istediğini söylüyor; ne yapacaksan bana söyle; ben Kumandana haber vereyim dedim ise de dinlemiyor. Söyleyeceğim şeyler pek mühimdir; ancak ona söyleyebilirim diyor; ne emredersiniz?" bende gülerek şu cevabı verdim:

— Getir bakalım şu herifi; dilenci midir? Para mı isteyecek? Yoksa Ruslar tarafından gönderilmiş bir casus veya katil midir? Bir cinayet mi işleyecek?" Ve belimdeki tabancamı çıkararak emniyet tetiğini açtım; masamın üstüne koydum. Hemen o da tabancasını çıkardı; ve elinde tutarak bahçe kapısına doğru gitti. Yanına iki de süngülü asker almayı ihmal etmedi. Bir dakika sonra, süngülü askerler arasında karşıma getirilen bu Acemin yüzüne bakarak yukardan aşağı kendisini süzdüm: Sarışın, beyaz simalı, tam bir Acem köylüsü kıyafetinde saçı sakalı uzamış ve birbirine karışmış; ayaklarında kaba bir yemeni bulunan iri yarı bir adam halinde gördüm. Abdülkadir efendiye dedimki:

— Sor bakalım; ne istiyor? Söyleyeceği şey ne imiş? Bu sual kendisine sorulunca gayet fasih bir Almanca ile bana hitap etti:

— Ekselâns; Ben bir Alman Erkan-ı Harp zabitiyim. Alman istihbaratında şark işleriyle meşgul olduğumdan ve Acem hududundan İran'a girmeye ve oradan geçerek Afganistan'a gitmeye memur ettiler. Ben aldanmışım; Alman Karargâh-ı Umumisinde benden yaşlı ve tecrübeli büyük şahıslar var idi. Onlar da aldanmışlar...

Bu samimi itirafı üzerine, iskemle göstererek karşı-

ma oturttum. Abdülkadir Efendiye: "Bu adam bir Alman Erkân-ı Harp zabitiymiş; süngülü askerleri yerlerine gönder. Balkonda yemek hazırlansın; beraber yemek yiyelim, Erkân-ı Harp reisine de haber ver" dedim. Tabancamı belime soktum.

Bu Alman Erkân-ı Harp Binbaşısı, nasıl İran'dan geçtiğini, ne zahmetler çektiğini, Afganistan'a nasıl girdiğini, Acemistan'daki aşiretler ile nasıl konuştuğunu, onları tahrik için uğraştığı halde hiç muvaffak olamadığını, Afganistan'a geçtikten sonra, Afgan devlet adamları ile temas ederek müzakereler yaptığını; fakat onların yalnız başlarına Rusya aleyhinde bir harekette bulunmaktan çekindiklerini izah etti.

İki seneye karîb bir serserilikten sonra şimdi bize iltihak etmiş... Yemek zamanı geldi: Balkonda basit bir masa etrafında toplandık. Masanın üstünde adi bir beyaz patiska örtü vardı. Alman'ın gözleri parladı:

— İki seneden beri ilk defa olarak temiz beyaz örtülü masa kenarında insanca yemek yiyeceğim Allah'a çok şükür, dedi.

Güldüm; ve içim acıdı. Zavallıya çektiği zahmetlerden artık kurtulduğunu, kendisini mümkün olduğu kadar rahat bir vasıta ile Bağdat'a göndereceğimi, orada ordu Erkân-ı Harb Reisinin bir Alman miralayı olduğunu söyledim. 1917 senesi Temmuz başında dişlerimi yaptırmak ve ailemle görüşmek üzere bir kaç haftalık izin alarak İstanbul'a gitmiş idim. Bağdat'ın İngilizler tarafından zaptını hazmetmemiş olan Alman Karargah-ı Umumisi General Falkenhein isminde maruf bir generali Türkiye'ye göndererek Bağdat'ın istirdadı işlerine memur etmiş. Ben bu zatla iki ay evvel Kerkük'te görüşmüş idim.

Enver paşa, bu Alman generali ile beni görüştürmek üzere, Ağustos ayında Boğaziçinde Alman sefaret binası yanında; bir Rum bankerinin tarafımızdan işgal edilmiş yalısında öğle yemeği hazırlatmış; Almanlar ile beni bu yemeğe davet eylemiş idi. Orada Falkenhein ile sofra masası kenarında yanyana oturarak yemek yedik ve Bağdat'ın istirdadının ne suretle mümkün olabileceğini tekrar konuştuk.

Yemeğin sonunda sigaralar ve kahveler içilirken, gayet zarif giyinmiş temiz bir Alman Erkân-ı Harb binbaşısı yanıma sokularak selâm verdi:

— Ekselâns! Beni tanıdınız mı? dedi. Birdenbire tanıyamamıştım hayır cevabını verdim.

— Hemedan'da sizi ta'ciz etmiş olan acem, dedi.

— "Ah! zo! dedim; ve baş parmağımı sallayarak na na, yine böyle sergüzeştler yapacakmısınız! Bakınız ingilizlere kaptırılan Bağdat'ın istirdadı için konuşuyoruz" gülerek general Falkenhein'in kızmaması için, izin istedi; tekrar görüşelim diyerek yanımdan ayrıldı.

Enver Paşa, sofrada, Falkenhein'in tam karşısında oturuyordu; o da bu mükâlemeyi dinlediğinden sofrada bir münakaşaya meydan vermemek için ihtiyatkâr harekete başladım. Falkenhein'e yavaşça sordum: "Ekselâns! Bağdat demir yolu Re'sül Ayn'dan Musul'a doğru yapılacak mı? Bu yapılmazsa menzil ve ikmal işleri çok güçtür; O zaman Re'sül Ayn ile Musul arasında külliyetli kamyon ve otomobil kafilesi işleterek cephane vesaireyi İstanbul'dan Musul'a süratla göndermek zaruri olur. Musuldan sonra kelekler ile Cenup'a doğru Dicle üzerinde sevkiyat mümkündür." Falkenhein kısaca cevap verdi:

— Neden! yapılıyor

Sofradan ayağa kalktıktan sonra, Enver Paşa'nın

görmediği bir yerde Falkenhain'e sokularak:

— Ekselâns! dedim; Bağdat'a karşı bu günkü şartlar içinde bir hareket çok güçtür; İngilizlerin Mısır'dan Filistin'e doğru taarruz edeceklerini zannediyorum. Eğer onlar muvaffak olurlar ise Halep'te İstanbul ile Musul arasını kesebilirler. Bağdat'ı istirdat için sarf edilecek emekleri Filistin cephesindeki ordularımıza sarf ediniz. Bu ordularımızın vaziyeti çok tehlikelidir; yiyecek ve yem temini yolunda olmadığı gibi cephane vesaire sevkide muntazaman yapılamıyor. İkmal ve iaşe hizmeti berbat bir haldedir. Falkenhein biraz derince düşündü ve sonra bana bakıp başını sallayarak:

— Hakkınız var! dedi. Bugünkü görüşmede vatanımın müdafaası için bir tesir ve tavsiye yapabildiğimi zannederek vicdanımda bir ferahlık duydum. Çünkü Falkenhein Almanya'da harbiye nazırlığı etmiş; bir aralık Alman Karargâh-ı Umumisinde bulunmuş yüksek bir general idi. Mütalaasını Alman Karargâh-ı Umumisine kabul ettirebilirdi. Ağustos sonunda hadiseler, bu düşüncemi teyid etti... Bağdat'ın istirdadından şimdilik sarf-ı nazar olunarak Falkenhein Filistin cephesinde (Yıldırım Ordular Grubu) Kumandanlığına tayin olundu. Suriye ve Filistin'deki ordular ile beraber Musul'daki altıncı orduda onun emrine verildi.

Keza 1916 senesinde yaz aylarında, yine Hemedan'da Bank-ı şahîde, vazifem ile meşgul iken üzerinde bir entari, ayağında koca pabuçlar, başında büyük bir sarık bulunan kara yağız bir herifi karşıma getirdiler. Abdülkadir efendi, dediki, bu adam Afganlı bir general imiş. Başka lisan bilmediği için farisi lisanıyla sordurdum: — Ne istiyorsunuz? Afganistan'dan gelerek nereye gideceksiniz? Bağdat'a gitmek istediğini söyledi ona da dedimki: — Ar-

tık burası emniyet içindedir. Kıyafetinizi değiştiriniz. Bağdat'a Halil Paşanın nezdine giderek orada Afganistan hakkında kendisiyle görüşürsünüz. Ben bu adamla muzakere etmek istemedim; Afganistan ile meşgul olmayı hiç düşünmüyordum. Kafamı yormak zahmetine bile katlanmadım. Bu Afganlı general birkaç ay sonra Süleymaniye hududundan geçerek yine Hemedan'da bana uğradı. Verdiği izahata göre İstanbula gitmiş; Enver Paşayla görüşmüş; ben bu aralıkta Enver Paşaya, telgraf makinesi başında ters cevaplarla Hemedan'dan bir adım ileriye gitmeyeceğimi bildirmiş olduğumdan Enver Paşanın Afganlı generale oyalayıcı bir cevap vermiş olduğunu anladım. Afgan generali, İstanbul'dan aldığı gümüşten mamul bir sofra takımını Halil Paşa'ya hediye getirmiş, bana da yine gümüşten mamul bir yazı takımı getirmiş; ve Abdulkadir efendiye vermiş. O da sonra bana teslim etti. Halil Paşa herhalde Afgan generaline çok iltifat etmiş olacakki ona getirdiği hediye kıymetli ve büyük bir takım idi. Ben pek yüz vermediğim için bana da basit bir yadigar ile iktifa etmiş... Kendisini yine klavuzlar ile emniyet hatlarımızdan dışarı çıkarttım. Entarisini giyerek, sarığını sararak, Afganistana doğru hareket etti.

İşte Almanların ve Enver Paşa'nın İran ve Afganistan hülyaları bu suretle rüya gibi geçerek neticesiz kaldı.

Harpte, Sevkülceyş kaideleri, ordu kumandanlarının her hususta tam realist görüşlü ve anlayışlı olmalarını, hissiyata veya hülyalara kapılmamalarını taleb eder. Arzu ve emel başkadır. Vaziyeti ve eldeki imkânlara göre yapılabilecek işler ve takip olunacak yollar başkadır.

Ali İhsan Sabis

Onsekizinci Bölüm

23.2.1917 ve 26.2.1917 de Halil Paşanın verdiği emirler - Bu emirlere göre İran'dan çekilmeye nasıl başladık?

Halil Paşanın Bağdat'tan 23.2.1917 tarihinde öğle vakti gayet müstacel işaretini havi olarak yazılmış şifreli emri aynı gün akşam üzeri bize vasıl olmuştur. Gayet Müstâcel 13. Kolordu ordu Kumandanlığına Bağdattan 23. Şubat. 1917

1— Düşman yine dün Felahiye'ye taarruz etti. Pekhûnrizâne muharebede şehit ve mecruh ikibin kadar zayiat verdik. Bugünde Şamran deresinde düşman geçit teşebbüsünde bulundu ve kısmen muvaffak olmuştur.

2— Elde sarsılmayan 44. alay olduğu halde birtek alayımız kalmıştır. 6. Fırkayı azami süratle Bağdat istikâmetinde tahrik ediniz.

3— İran vaziyetinin mümkün mertebe lehimize idare edilebilmesini sizin orada kalmanızla mümkün gördüğümden 2. Fırka ve Süvari livası ile kalınız. Fırkanın vakt-i hareketinin ve yürüyüş tertibatının inbası.

İmza
6. Ordu Kumandanı
Halil

Şu telgrafın ifadesi ne kadar şaşkın bir kafa ile kaleme alındığını göstermektedir. "Elde sarsılmayan bir tek alayımız. 44. alay kalmıştır." demek istiyorlar. Fakat bu 44. alayı uzun müddet tereddüt içinde Kirmanşah'ta tutulmuş ve nihayet 20 Ocakta verilen emirle bu alayı 21.1.1917 de Kirmenşah'tan Bağdat Küt istikametinde hareket ettirmiştik. Bir ay süren meşakkatli bir yürüyüşten sonra 20 Şubatta alay Küt'ül Emmareye vasıl olabilmiştir. 22 Şubatta ingilizler, Felahiye'ye taarruz ettikleri zaman bu alay henüz bir günlük istirahata nail olabilmişti. Bu tek gün, alayın geriye bıraktığı yürüyüş döküntülerini toplamaya bile kifayet etmemiştir.

Bağdat büyük bir tehlike karşısında olduğu halde, Halil Paşa halâ İran vaziyetini bozmak istemiyor ve oradaki kuvvetlerin Bağdat'a gönderilmesi için emir vermeyerek hissiyatına kapılıyordu. Hadiseler onun bu düşüncelerini alt üst etmekte gecikmedi. Biz, 23 Şubatta gelen emir mucibince 6. Fırkayı 24 Şubatta Hemedan ovasından kar ve çamur içinde harekete başlattık; fakat bu fırkanın Bağdat'a varabilmesi için en aşağı iki ay lâzım idi. Halbuki ingilizler, iki gün sonra, 25 Şubatta Şamran deresi garbında Beyti -nakil mevziinde tutunmak isteyen 6.ncı ordu kuvvetlerini perişan ederek, bunları Aziziye'ye doğru ricat'a mecbur etmişlerdir. Ancak bundan sonra, hadiseler ve mağlubiyet tokmağı Halil Paşa'nın kafasına vurarak 26 Şubatta bize verdiği yeni bir emirde İran'ı tekmil kuvvetimizle tahliye etmekliğimiz tebliğ olunmuştur. Vaktiyle yaptığımız ihtarlara kulak asmamış olan Halil Paşa ham kafasıyla inat etmiş ve bu inadının cezasını Bağdat'ı İngilizlere yaptırmakla çekmiştir. Bunun yerinde başka bir kumandan olsaydı ya intihar eder, veya Başkumandanlık tarafından azledilerek Di-

van-ı Harbe verilirdi; fakat Enver Paşa'nın amcası böyle mesuliyetlere uğramadığı gibi, intihar etmek cesaretini de göstermemiştir. Enver Paşa ingilizlerin taarruza başlamaması üzerine İstanbul'daki konağından makine başında 9 Şubatta Halil Paşa'ya şu sualleri sormuş:

"1-Ordunun son vaziyeti nedir? Eldeki ihtiyatlarınız neden ibarettir?

2- Yola çıkarılan ikmal efradı Bağdat'a varmış mıdır?

3- İran cephesini zayıflaştırmamak üzere vaziyet icab ettiriyorsa bu cepheden kıtalar celp edebilirsiniz.

4- İngilizler yeni kıtalar getiriyorlar mı? Bölük mevcutları nedir? Yeni ikmal efradı alıyorlar mı?

5- Fırat cephesinden taarruz beklemiyorum: İngilizlerin vaziyet ve tertibleri, nedir?

6- Ordunun topçu cephanesi ne vaziyettedir?"

Amcası Halil paşa ise şu cevabı vermiş: "Ordu şayanı takdir bir kahramanlık ile müdafaa etmektedir. İngilizler (KütülEmmareyi) almaktan henüz uzak vaziyettedirler. 10.000 ikmal efradından ancak 900 kadarı gelmiştir. İran vaziyetini bozmamak hususundaki taassubum arzuyu samilerine muvafıkdır. Yalnız 44. piyade alayının İran'dan tasarruf edilerek Kirmenşah'a sevki için Kolordu kumandanına emir verildi. İngilizlerden alınan esirler, tabur mevcutlarının 800 den aşağı düşmediğini söylüyorlar. İngilizler yeni kıtalar almıyorlarsa da devamlı surette noksanlarını ikmal ediyorlar. Altıncı Ordu Dicle cephesinde günde 3000 topçu mermisi sarf etmektedir. Hergün, Felluce'ye 4000 mermi yetiştirilmesini, nakit para irsalini rica ederim. İngiliz taarruzlarının tesbit edildiğine kani olunca, tasarruf edilecek alaylar ile süveyce huri şimalinden düşmanın gerilerine taarruz etmek fikrini muhafaza ediyorum."

Enver Paşa bu izahata karşı "mukabil taarruzun, İngilizlerin en yakın cenahına garraf cihetinden yapılması daha muvafık olmaz mı?" sualini ileri sürmüş ve bazı mülahazalar daha ileri sürerek serian, para göndereceğini vadetmiş...

Başkumandan Vekili Enver Paşa ile Altıncı Ordu Kumandanı Halil Paşa arasında 9 Şubat 1917 akşamı makine başında yapılmış olan, bu muhavereden 14 gün sonra 23 Şubat 1917 de Halil Paşa'ya bize "Altıncı Fırka'yı serian gönderiniz" mealinde emir vermek mecburiyetine düşmüştür. Halbuki aynı Halil Paşa 9 Şubatta başkumandan vekiline "İngilizler Kütül Emmareyi almaktan henüz uzak vaziyettedirler" sözünü sarfetmişti. 10.000 ikmal efradından ancak 900 kişi Bağdat'a gelebilmiş; esasen ikmal efradı bir kıta değildir. Bunlar zayıflamış birliklere verilerek onlarla kaynaşacaklar; bu efradın gelir gelmez muharebeye sokulması panik zuhuruna sebep olabilir. Talim ve terbiyeleri, disiplin dereceleri henüz kafi olmayan bu efradı bir müddet sukun zamanında yeni iltihak ettikleri kıtalarla talim ettirmek ve zapturap altına almak lazımdır. Bunları ne başkumandan ve ne Halil Paşa düşünmemişlerdir. İran vaziyetini bozmamak hususunda iki paşa hem fikir görünüyor. Halâ bunlardan hiçbiri Bağdat'ı tehdit eden İngiliz tehlikesini takdir edememiştir. İran cephesinden tasarruf edildiği söylenen 44. piyade alayı için, sadece Hemedan'dan Kirmenşah'a gelmek ve orada beklemek emri verilmişti. Kirmenşah'ta bekletilen bu alayın bir aylık yürüyüş mesafesi uzakta olan Küt cephesine ne faydası var idi?

İngiliz taarruzları durdurulunca, yani ingilizler nefes almak, cephane vesair noksanlarını ikmal etmek için bir kaç gün taarruz etmeyerek sukun gösterince, Halil Paşa

İngilizlere mukabil taarruz yapacak imiş? Kendisinde mukabil taarruz yapmak kudretini tahayyül eden bu zatın 14 gün sonra 23 Şubatta verdiği telaşlı emir yukarıda yazılmıştır. Bundan iki gün sonra İngilizler 18. Kolordunun ricat hattını kesecek surette Dicle'nin şimaline geçmeğe muvaffak olunca aynı Halil Paşa, ümitsiz ve çaresiz kalmış; nihayet 26 Şubatta bize şu emri vermek mecburiyetine düşmüştür.

Hemedan'da 13. Kolordu
Kumandanlığına
Aziziye'den
26 Şubat 1917 de

1— Kuvvetlerimiz Dicle'de büyük zayiat ile Aziziye istikâmetinde çekilmektedir. Ruslar ile teması derhal keserek umum kuvvetinizle ve sürat-i mümkine ile (Paytak-Hanıkın-Bağdat) istikametinde yürüyünüz.

2— Orduya elzem olmayan eşyanın nakline uğraşmayarak imha ediniz.

3— Ben Aziziye'deyim. Bu emrin vusûlünü derhal bildiriniz.

İmza
Altıncı Ordu Kumandanı
Halil

Aynı gün saat: 17. 00 de bu emrin alındığını kısaca bildirdim. Deve kılavuzunun yapacağı ordu kumandanlığı bu kadar olabilirdi. Şubat sonunda kar ve çamur içinde sürat-i mümkîne ile nasıl çekilebilecektik? Uçmak mümkün değildi. Artık, Bağdat, bence tamamiyle kayıp olmuştu. Şimdi bizim, İngilizler ile Ruslar arasında sıkış-

maklığımız tehlikesi baş göstermişti. Ordu ile muharebeyi keserek kendi başımızın çaresine bakmağa başladım.

Dokuz aydanberi İran dahilinde Ruslar ile çarpışmış olan 13. Kolordunun derhal düşmanla, teması keserek İran'ı tahliye etmesi kolay bir iş değildi. Hususuyla seyyar hastahanelerde bulunan hastaların, zayıfların, yaralıların geriye nakli, iaşe meselesinin tanzimi ehemmiyetle düşünülecek işlerdi. İranda iken iaşemizi, bulunduğumuz yerlerden nakit para mukabili tedarik ettiğimiz yiyecek ve yem ile temin ediyorduk. Bu sebeple Hemedan ile Hanıkın arasında muntazam menzil anbarları ve bu anbarlarda yiyecek yok idi. Muhtelif menzil anbarlarında, hususiyle Kirmanşah'ta bulunan silâhların, cephanelerin, mühimmat-ı harbiye ve teçhizat-ı askeriyenin Hanıkına süratle nakledilerek düşmana yarayacak hiç bir şeyin terk edilmemesi lâzım geliyordu. Gerçi Ordu kumandanı "imha ediniz" diye bir emir vermiştir; fakat şimdiye kadar gördüğümüz veçhile imha edilecek teçhizat-ı harbiyenin yerine ne zaman ve nereden yenisi gelecek idi?

İşte bu düşünceler ile bir taraftan geri hizmetlerini tanzim ederek, iaşe zorluklarını bertaraf etmek ve takip olunacak biricik ana şosayı tıkamamak, kıtaların geri yürüyüşlerini tam bir intizam dâhilinde temin etmek icap ediyordu. Elimizdeki nakil vasıtaları bu geri hizmetleri temine kâfi değil idi. Halkın elinde ise merkepten başka nakil vasıtası yok idi. Bununla beraber adetleri mahdut olan bu merkeplerden ve güçlü kuvvetli köylüleri hammal gibi kullanarak istifade temin etmeğe çalıştık. Elimde tasarruf etmiş olduğum nakit para var idi. Bunu şiddetli buhran zamanları için saklıyordum. Bu

parayı sarfederek halkın yardımından bir dereceye kadar fayda elde edebildik.

Diğer taraftan düşmanla teması kesmek meselesi kolay bir iş değildi. Dokuz aydanberi çarpıştığımız moskoflar, şimdi fırsat bularak bizi şiddetle takip edecekler ve sıkıştıracaklardı... Düşman piyadesi karlı ve çamurlu yollarda ve topraklarda pek tesirli bir takip yapamazsada üç süvari fırkası, bunlardan bilhassa kazak alayları bize soluk vermeyeceklerdi.

Nitekim daha 26 Şubat 1917 de Hemedan'da ikinci ve Altıncı Fırkaların ve Müstakil Süvari Livasının cephelerinde, Rus süvari alayları, piyade taburları ve cebel topları ile beraber ileri karakollarımıza taarruz teşebbüsünde bulundular. Bu yoklamaları top ateşiyle tard ettik. Her halde Ruslar, İngilizlerin Dicle cephesinde muvaffak olarak Bağdat'a doğru yürüdüklerini haber almış olacaklar; Bizim bu vaziyet karşısında İran'ı terk edeceğimizi tahmin ederek cephemizi yoklamak ve takip hareketlerine başlamak istiyorlardı.

24 Şubat 1917 de Salabad civarından hareket eden 6. Fırka Kıtaları Elvand Dağlarındaki geçitte büyük zorluklara maruz kalmışlar ve 24/25 Şubat gecesi iki-üç metre yükseklikteki kar yığınları arasında yol açmak ve bu yığınlar arasında gecelemek mecburiyetine düşmüşlerdir. 6. Fırkanın ilk yürüyüş kademesi 25 Şubat 1917 de geç vakit Esadabad'a gelebilmiştir.

6. Fırkayı dört kademe halinde geri yürüyüşüne başlattım. Yalnız ileri karakolda bulunan 16. Alayın Birinci Taburuyla Fırka Süvari Bölüğünün Alay Kumandanının emri altında dümdar kalmasını ve bu dümdardan kolordu emrinde bulunmasını tebliğ eyledim. Bicarda bulunan 16. Alaya mensup ikinci tabur Sine üzerinden Kirman-

şah'a gelerek bize iltihak edecekti.

27/2/1917 sabahına kadar 2. Fırkaya ve müstakil süvari Livasına İran'ı tamamı ile boşaltacağımızı bildirmiştim. Kendim de Hemedan'da Bank-ı şâhideki karargâhımda vazife başında idim. Bundan maksadım Acemlerin çekileceğimizi anlayarak Ruslara haber vermemelerini temin etmekti. Nihayet 27 Şubat 1917 sabahı saat 6.15'te telefonla verdiğim emirle vaziyeti izah ettim; 2. Fırkanın ileri karakol mıntıkasında yalnız piyade 6. Alay ile 5. Alayın bir taburunun ve Şiverin'deki 1. Alayın ikinci taburunun kalmasını; diğer kıtaların Bahar civarında toplanarak iki kademe halinde 6. Fırkayı takip etmelerini tebliğ eyledim. Birinci kademe 28 Şubatta, ikinci kademe 1 Mart'ta Bahar'dan hareket edecekti. Şiverin'deki müstakil süvari Livası 27 Şubattan itibaren ileri karakolların kâmilen süvari ile tebdil edecek ve 2. Fırkanın taburlarını 27 Şubat akşamı Bahar'a gönderip kıtalarına iltihak ettirecekti. Tekmil İran kıtaları 27 Şubatta Bahar'a gidecekler ve 28 Şubat sabahı saat 8. 00 de Bahar'dan hareketle Elvand Dağlarını geçerek Esadabad garbinde Songur yolu üzerinde geceleyecekler ve ondan sonra Songur-Bisütün yoluyla Kirmenşah'a gideceklerdi. Yalnız arabalı vasıtalar Esadabad-Kenkâver şosasından çekilecekler idi.

Sağ cenah müfrezesi Martın birinci gününe kadar Devletabad'ta kalacak, 2 Mart'ta Devletabad'ın garbında Kerkan sırtlarına veya Cemilabad'a, 3 Mart'ta Karsekaç civarına, 4 Mart'ta Bidisurh civarına çekilecek; Burada 2. Fırkaya mensup piyade taburları Kenkâverden gelecek alaylarına iltihak edecekler; bu geri yürüyüş esnasında düşmanla temas muhafaza olunacak; düşman takip etmediği takdirde tâekal bir günlük yürüyüş mesa-

fesinde süvari keşif kolları bulunduracaktı. Kürdistan müfrezesi düşmanla temasta yalnız mücahit aşiret süvarilerini bırakacak; mütebâki kuvvetiyle Sine'ye çekilecek; burada iki gün kalarak Sine'nin tahliyesini ikmâl edecek ve Kirmanşah'a gelecek idi. Aynı zamanda Civanru-Zuhab yolunun hareket kabiliyetini tahkik edip bize bildirecekti...

Kolordu Nakliye katarı, 27 Şubat 1917 sabahı saat: 6. 30 da verdiğim emre göre ne kadar hasta ve zayıf efrad var ise bunları seyyar hastahanelerden terfik olunacak memurların nezaretinde Hemedan-Esatabad üzerinden Kirmanşah'a nakledecek; Kirmanşah'ta bu kafile durarak vereceğim emri bekleyecek idi... Öte beride dağınık nakil vasıtalarını yanına celp edecek; yolların fenalığından dolayı Esadabad'da kalmış bulunan arabalı kollar, cephane taburu kumandanlığı emrine verilecek; bunlar Esadabad'daki hasta ve yaralıların geriye naklinde istihdam edilecek; Esadabad'daki Kolordu anbarından Kenkâver ve Sahne noktalarına erzak sevkedecek. Kıtalardan erzak ve malzeme talep edenlere istedikleri miktarda tevziatta bulunulacak; mevcut cephane ve geri kalan erzak ve arpa, nakliye katarına ait kollarla ve ayrıca ahaliden tedarik edilecek vasıtalarla taşınacak nakliye katarı bütün bu vazifelerini 6. Fırkanın yürüyüş kollarının arkasından yürümükle yapacak idi. Ayrıca Kirmanşah'ta tesis etmiş olduğum İran Menzil Mıntıka Müfettişliği Bisütün'den itibaren Hanıkın'a kadar olan menzillerde Bisütün'de bir günlük, Kirmanşah'ta iki günlük Mahideşt ve Harun Abadda bir, Kirind de iki, Sürhadizede bir günlük yiyecek ve yem bulunduracak idi.

27 Şubat 1917 de düşman vaziyetinde bir değişiklik görülmedi, sükünet devam ediyordu; Kıtalarımız bu sa-

bah tebliğ ettiğim münferid emirler mucibince Kirmenşah-Hanıkın istikametinde geri yürüyüşe başladılar. Bu emirler mucibince kıtaların Hemedan Ovasından Esadabad caddesine dahil olmaları ve Elvand dağları geçitlerini geçebilmeleri için takriben dört gün lâzım idi. Kumandam altında tuttuğum ileri karakollar ile bu geri yürüyüş hareketini setr ve temin edecektim. Bu vaziyete göre ancak altıncı yürüyüş gününde yani 4 Mart'ta ileri karakol veya dümdar müfrezelerinin Elvand geçitlerini geçmeleri iktiza ediyordu. Bu dümdar müfrezelerini kendi emrimde tutarak onların hareketlerini tevdi edecektim.

2. Fırkanın ileri karakolları veya dümdar müfrezesi ikinci taburu hariç olarak 6. Piyade Alayı, Makineli Tüfek Bölüğü, 5. Alayın Birinci Taburu, Fırka süvari Bölüğü ve bir sahra bataryasından mürekkep idi. 6. Fırkanın ileri karakol veya dümdar müfrezesi 16. Alayın ikinci taburu, Makinalı Tüfek Bölüğü, Fırka Süvari Bölüğü ve iki cebel topundan mürekkep idi. Müstakil Süvari Livasının ileri karakolları 13. Süvari Alayı ile Makineli Tüfek Bölüğünden ibaretti. Verdiğim emirlere göre 2. Fırkanın ileri karakolları 1 Mart günü düşmanın ehemmiyetli bir teşebbüsü olmazsa, saat: 15. 00 den itibaren düşmana hissettirmeden tabur merkezlerinde toplanacaklar ve saat 16. 00 da her tabur ayrı bir dümdar tertibatı alarak Bahar istikametinde çekilecekdi. Süvari Bölüğü, ileri karakol müfrezesi kumandanının hareket edeceği kol ile beraber bulunacaktı. Bu müfreze 2. Fırka Dümdar Müfrezesi namını alacak ve düşmanın Bahar-Tacabad istikametinde ilerlemesini tehir edecekti. 1/2 Mart gecesini Bahar'da geçirdekten sonra 2 Mart sabahı saat: 6 00 da hareketle Tacabad'a çekilecek. Ve 2/3 Mart gecesini burada geçirecek idi. 2. Fırka Kumandanı burada Kolordu-

nun dümdar müfrezesi kumandanlığını deruhde edecek, 2. Fırkanın dümdar kuvvetiyle, Fırka istihkâm ve sıhhiye bölükleri ve Süvari Livası, Kolordu Dümdar Müfrezesi Kumandanının emri altında bulunacaktı.

Kolordu dümdarı 3 Mart günü, Tac Abad civarında istirahat edecek; düşmanın muhtemel ileri hareketlerini men edecekdi. Eğer düşman muhalif bir harekete icbar etmezse 4 Mart 1917 sabahı saat: 5 .00 de geri harekete başlayarak EsadAbad üzerinden (Kenkâver)in şarkındaki sırtlara; Pulşikeste cenubuna çekilecek idi. 5 Mart'ta bir kısım topçu ile takviye edilmiş süvari kıtaasını Kenkâver'in şimâl-i şarkîsindeki sırtlara yerleştirerek aynı gün öğleye doğru KarşeKaç civarından Kenkâver'e çekilecek olan Devletabad'daki sağ cenah müfrezesinin geri çekilmesini himaye edecekti. Burada sağ cenah müfrezesi lağvedilerek Devletabad'dan gelen sahra bataryası, Mendeli Hudut taburu, İran Jandarma süvarileri Müstakil Süvari Livasına merbut olacak ve bunların hepsi Kolordu Dümdar Kumandanının emri altına girecekti. Bundan sonra Kolordu dümdarı Bidisurh civarına çekilip 5-6 Mart gecesini orada geçirecekti.

Hemedan'da Şiverin civarında bulunan süvari Livası, düşman icbar etmedikçe 1 Mart sabahına kadar vaziyetini bozmayacak ve bugün öğleden sonra saat 15. 00 den itibaren ileri karakollarını Şiverin de toplamaya başlayacak ve geceyi basit bir emniyet tertibatı ile Şiverin'de geçirecekti. 2 Mart saat: 6. 00 da Şiverin den hareketle en kestirme yoldan ve Bahar cenubundan TacAbad'a gelerek Kolordu Dümdar Kumandanının emrine girecekti. Hemedan ovasında Salabad şimalindeki 6. Fırka Dümdarı 1 Mart öğleden sonra saat 15. 30 a kadar vaziyetini muhafaza edecek; bundan sonra ileri karakollarını Ko-

mezan'da toplayarak Salabad'a gelecekti. Komezan'ın şimâl-i garbîsinde su başında bulunan 6. Fırka süvari bölüğü 1 Mart saat 15. 00 de geri harekete başlayarak doğruca Salabad'a gidecekti. 1/2 Mart gecesini bu kuvvetlerin hepsi Salabad'da geçirecekler ve 2 Mart günü saat: 12. 00 de Salabad'dan hareketle 2. Fırka dümdar müfrezesinin sol cenahını Şimalden ilerlemesi muhtemel düşman süvarisine karşı muhafaza ederek TacAbad'a çekilecek. 2/3 Mart gecesini ve 3 Mart gününü TacıAbad-ı Balâ'da geçirecek; 4 Mart sabahleyin saat 4 .30 da (Tacabad-ı Bâlâ) dan hareketle EsadAbad üzerinden Songur yolunu takip edecek; Tolan şarkına giderek Dehi-İlyas denilen boğazı sed edecekti. Bu suretle Kolordu Dümdar kuvvetleri cephesinin sol canipdarı vazifesini görecekti. Bu müfreze benim emrimde bulunacak ve 5 Mart'ta Songur'a gidecek; 6 Mart günü orada istirahat edecek; 7 Mart'ta Dinaver veya Kergezar civarına gelecek; 8 Mart öğleden evvel Bisütün köprüsünden geçerek Kirmenşah şarkında HacıAbad'a gelecek idi.

Düşmanla teması kesebilmek ve pek oynak ve atak bulunan düşman süvarilerinin sarkıntılıklarına engel olabilmek için bütün yolları ve geçitleri bu suretle sed etmeyi düşünmüştüm. Bu emirleri verdikten sonra kendim Hemedanda kalarak bir yandan bu emirlerin icrasını takipettim; bir yandan düşman faaliyetini tedkik eyledim. İcabına göre yeni kararlar ve tedbirler alacaktım.

28 Şubatta Hemedan'daki bütün cephemizde ehemmiyetsiz keşif faaliyeti oldu. Kıtalarımız verilen emirler mucibince hareket ettiler.

Düşman, Kolordumuzun 1 Mart'ta Hemedan cephesinde ileri karakollarımızın geri çekilmeğe başladıklarını fark etmemiş idi. 2 Mart'ta keşif faaliyetinde bulunur-

ken çekildiğimizi anlamış olacakki, 3 Mart sabahı tekmil cephemizde ileri harekete geçti. Müstakil süvari Livasının 2 Mart sabahı Şiverin'den hareket etmesi ve Kolordunun Hemedan ovası cenubunda son müdafaa hattı olan TacAbad sırtlarına gitmesi, Bahar'daki 2. Fırka dümdarının da aynı gün, iki Mart sabahı Bahar'dan hareketle TacAbad sırtlarına çekilmesi mukarrer olduğundan ben de, Kolordu Karargâhının birinci Kademesi ile 2/3/1917 sabahı alacakaranlığında Hemedan'ı terk ederek Tacabad'a gittim. İran'da Acemlerin hürmet etmesine yardımcı olur düşüncesiyle Hemedan'da sakal salıvermiştim. 2 Mart sabahı bu sakalıda Hemedan'da bırakarak tıraş oldum. Ve genç Kolordu Kumandanı kılık kıyafeti ile Kolordumun hareketlerini idare eyledim. Kolordu Karargâhının ikinci kademesini ve ağırlıklarını bir gün evvel Hemedandan Tacabad'a göndermiştim. Şu süretle 2 Mart sabahı Hemedan'da hiç bir şeyimiz kalmadı. 2/3 Mart gecesini Tacabad'da geçirdim. 3 Mart 1917 günü (Tacabad) civarında kalarak Rusların takip hareketlerine karşı mukabil tedbirler ittihazıyla meşgul oldum.

Ruslar Tacabad'a kadar sokulamadılar. Top ateşiyle bunları tevkif ettik. Gece sükünetle geçti; 4 Mart sabahı saat 5. 00 de Tacabad'ı terk ederek Esadabad üzerinden Kenkâver'e gittim. Tacaabad ile Esad abad arasındaki Elvand dağları geçidi geceleyin buz tutuyor öğle vakti buzlar eriyerek çamur ve batak oluyordu. Bu sebeple Kolordu dümdarıyla Tacabaddaki bütün birliklerin 3/4 Mart gecesi saat 2. 00 de Tacabad'dan hareket etmeleri için emir verdim. Kolordu Dümdarı 4 Mart öğleden evvel Kenkâver şimâl-i şarkîsindeki Pulşikeste'ye çekilecek ve Süvari Livası Elvand dağının en yüksek geçit yerinde kalarak dümdar piyadesi Esadabad ovasına ininceye kadar

muhtemel düşman takip hareketlerini tevkif edecekti. Esadabad-Songur üzerinden geçen dağ yolu doğruca Kermenşah'a ve Dinaver'den ayrılan bir keçi yolu Sahneye inmekte idi. Geri yürüyüş yapan Kolordu kıtalarının bu istikametlerden yan ve gerilerini temin etmeğe, Dümdardaki 6. Fırka kıtaları memur edilmişti.

6. Fırkanın dümdar kuvvetleri: 16. Alayın ikinci taburu, iki ağır makineli tüfek, 6. Fırka süvari bölüğü ve iki cebel topundan mürekkep idi.

2. Fırkanın dümdar kuvvetleri: İkinci taburu eksik olmak üzere 6. Piyade Alayı ile makineli tüfek bölüğünden, 5. Alayın birinci taburundan, 2. Fırka süvari bölüğünden ve bir Sahra bataryasından mürekkep idi.

Süvari Livasının dümdar kuvveti 13. Süvari Alayı ile Makineli tüfek bölüğünden mürekkep idi.

3 Mart 1917 de öğleden evvel bir düşman süvari alayının Tazekent-Arden hattına ve zeval vakti diğer bir süvari alayının Komezan'dan Salabad'a, öğleden sonra, sınıfı tefrik olunamayan bir düşman yürüyüş kolunun Hemedan'a doğru yürüdüğü, iki alay süvarinin şimalde Kazvin yoluyla Hüseyin Abad'dan Bahar'a doğru ilerlediği tarassut olundu.

Fırkaların büyük kısımları ile sağ ve sol cenah müfrezeleri evvelce tanzim etmiş olduğumuz yürüyüş cedveli mucibince Martın birinci, ikinci ve üçüncü günlerinde muayyen ordugâh mahallerine vasıl oldular. Daha evvel, hareket ettirilmiş olan 6. Fırka, Karargâhıyla 25 Şubatta Esad Abad'a ve 26 Şubatta Esad abadın cenubunda Veli Abad'a gelmiş; ve orada durarak Fırka yürüyüş kademelerinin sonunu ve kol nihayetini toplamakla meşgul olmuştur.

Kütülemmare'deki muharebeleri takip ederken

İran'dan oraya kuvvet istenileceğini düşünmüş idim. Yolların fena ve kışın şiddetli olması hasebiyle tesadüf olunacak zorlukları dikkate alarak 6. Fırkanın 4. Topçu Alayının seri ateşli sekiz sahra topundan mürekkep birinci taburunu 22 Şubatta Hemedan ovasında Salabad civarından hareket ettirerek Hanıkına sevk ettirmiştim. Martın ilk günlerinde bu topçu taburunun Hanıkına vardığını haber aldım. Emrim altında tuttuğum bu taburun Kumandanına Diyale nehrinin garbına geçmek lüzumu hasıl olacağından dolayı Hanıkın'dan Keferi (Salahiye)ye giden yolun ahvalini ve Diyale nehrinin geçit verip vermediğini Hanıkın veya Kızılribat'tan Diyale garbına arabalarla geçmek için hangi istikametin takip edilmesi lâzım geldiğini keşf ve tahkik etmesini 7 Mart 1917 de telgrafla tebliğ eyledim. Aynı suretle tahkikat yapmasını (Hanıkın'daki menzil noktamızın kumandanından talep eyledim.

Altıncı ordu karargâhı Bağdad'a çekilmiş ve Bağdad'ın yakın müdafaasını tertiple meşgul imiş. Hanıkın menzilinde 135 araba ile taşınacak miktarda piyade ve topçu cephanesiyle bir çok esliha ve mühimmat birikmiş idi. Daha İran içinden yeniden malzeme ve mühimmat (Hanıkın)a sevkolunuyordu. Henüz Bağdat elimizde olduğundan bu mühimmat ve silahların münasip bir mahalle nakliyle Dicle cephesindeki kıtaların ihtiyaçlarına sarf edilmesini 7/3/1917 de Altıncı ordu kumandanlığı telgrafla teklif ettim.

Ben 7 Martta Kirmanşaha gelmiş ve İran'ın tahliyesine ait bu işler ile de meşgul olmağa başlamıştım. Burada tahliye edilerek Hanıkın tarafına sevk olunacak pek çok şeyler ve hastalar bulunduğundan, Kirmanşah'ta dört gün kalarak bir yandan ruslara karşı dümdar muhare-

belerini idare etmeğe diğer taraftan tahliye işlerini tanzim eylemeğe çalıştım.

*8 Mart 1917 tarihinde yazılıp 9 Mart'ta gelen bir telg*rafta Altıncı Ordu Kumandanı Halil Paşa: "37. Alayın üçüncü taburunun Hanıkından geçerken orada seri sahra bataryalarından birini beraberine alarak Yakubaya hareketi ve Hanıkın'da muvakkat bir hangar tesis edilerek vaziyetin müsaadesi halinde bir iki tayyare verileceğini, badema süleymaniye gurubunun 13. Kolorduya rapt edildiğini Kolordu için Musul-Kerkük üzerinden bir menzil hattı tesis olanacağını" tebliğ eyledi. 37. Alayın Süleymaniyeden Kütülemmare cephesine sevk olunmasını Altıncı Ordu Kumandanı vaktiyle icap edenlere tebliğ eylemiş isede Sine'de bulunan bu alay, karın çokluğundan 15 Şubat 1917 de ancak Sine'den hareket edebilmiş idi. Sine'den Süleymaniye üzerinden Hanıkın-Bağdad istikametinde yürümeğe çalışan bu alayın üçüncü taburunun Hanıkın kasabasına gelmek üzere olduğu Altıncı Ordu kumandanlığının yukarıda yazılı 8 Mart tarihli, telgrafından anlaşılıyordu. Esasen Diyale üzerinde köprü ve geçit bulunmadığından Altıncı Fırkanın köprücü takımını Hanıkından Diyale nehri kenarına sevk ettirdim. Bu köprücü takımının tombazları ile yüzücü sallar yapılarak Hanıkın ile Salahiye arasında muvakkat bir irtibat temin olundu. Bu suretle 37. Alayın üçüncü taburu Diyale nehrini bu sallar ile şark tarafa geçebildi. Bu tabura 6. Fırkanın Hanıkın'daki iki sahra bataryasından birini vererek (Horasan müfrezesi) namı altında Yakube'ye sevkettim. 52. Fırkanın süvari bölüğü ile nehir yanında bulunan 156. piyade ve 33. süvari alaylarını da 13. Kolordu emrine veren Altıncı Ordu Kumandanı bizden Ruslara karşı Paytak Boğazı ile Süleymaniye guru-

bu cephesinin müdafaasını ve İngilizlere karşı da Şehriban, Cebel Sahret ve Deli Abbas havalisinin müdafaa edilmesini talep ediyordu...

13 ve 14 Mart 1917 tarihlerinde 6. Ordu Kumandanlığından gönderilen şifreli telgraflarda: "18. Kolordunun 8 Mart'tan 10 Marta kadar müteakip mevzilerde ingilizlerin taarruz hareketlerini tevkif ederek 10/11 Mart gecesi Bağdat'ı tahliye eylediğini ve Bağdat'ın 30 kilometre şimalindeki Müşahede istasyonu civarına çekildiğini ve 14 Mart'ta İngilizlerin tekrar taarruzları üzerine 14/15 Mart gecesi de Samarra istikametinde Şimale doğru harekete geçtiği" yazılmış ve yukarıda yazılı kıtalar, bizim emrimize verilerek Diyale Nehrinin iki tarafında Şehriban ile Deli Abbas'ın ve Cebel-i Hımrin denilen dağların İngilizlere karşı müdafaası lüzumu tekrar tebliğ olunmuştu. Evvelce Şimal tarafından Bağdat istikametinde sevk edilmiş olan kuvvetlerden 14. Piyade Fırkası Bağdad'ın müdafaasına yetişemediğinden Şehriban'ın hizasında ve Diyale Nehrinin garbinde Deli Abbas'a doğru 14/15 Mart gecesi Sendiye'den hareket ettirilmiş ve bizim kolordumuza raptedilmiştir. Bu emirler ile tebliğ ve talep olunan vazifeler ciddi bir mahiyet almış idi. Kolordumuzun artık büyük bir tehlike karşısında bulunduğu anlaşılıyordu.

6. Fırka'nın geri yürüyüş yapan kademeleri şu suretle harekette idiler:

Önde yürüyen Kolbaşı

2 Mart 1917 de Kenkâver'e geldi.
3 Mart 1917 de Sahne'ye geldi.
4 " " " Burada istirahat edildi.
5 " " " Bisütün'e geldi.
6 " " " Gayet şiddetli yağmur ve kar

fırtınası içinde istirahat edildi.

7 " " " Burada istirahat edildi.

8 " " " Mahideşt'e geldi.

9 " " " Hasan Abad'a geldi.

10 " " " Harun Abad'a geldi.

11 " " " Kirind'e şiddetli bir kar fırtınası içinde geldi.

16 " " " (Kirind)de istirahat verildi

10/11 10/11Mart gecesi ingiliz taarruzları karşısında Bağdad'ın tahliye edilmiş olduğunu 6. Ordu Kumandanlığından gelen yukarıda yazılı 13 ve 14 Mart tarihli şifrelerden haber aldık. İşte en ileride bulunan 6. Fırka Bağdad'ın sukutu zamanında Bağdad'dan "320" kilometre uzakta bulunan Kirind kasabasına gelebilmişdi.

13. Kolordunun, Bağdad cephesine süratle yardım edebilmek üzere, İran içinde uzaklara gönderilmemesini bir çok defalar teklif ettiğim halde inatçı Halil ve Enver Paşalara anlatamamıştım. 13 Mart 1917 de Paytak köyüne gelen 6. Fırkanın birinci kademesi yağmur altında sıcak bir iklime girdiğini bugün anlamıştır. Bu kademe, 14 Mart'ta Kasr-ı şirin ve 15 Mart 1917 de Hanıkın kasabasına muvasalat etti. Bugünkü sevkülceyş vaziyeti şöyle görünüyordu:

14 Aralık 1916 da İngilizler Kütülemmare cephesinde taarruza başlamışlar ve 11 Mart 1917 ye kadar 88 gün kısa fasılalarla taarruzlarına devam ederek Bağdad'ı ele geçirmişlerdir. Bu müddet zarfında ancak 6000 muharip mevcuduna düşmüş olan 18. Kolordu, herbiri en aşağı 6000 muharib mevcudunda beş ingiliz Fırkasına mukabeleye mecbur olmuş idi. Eğer 13. Kolordu vaktiyle, 1916 sonbaharında İran'dan geri alınsaydı, 18. Kolordu 1916 teşrin-i sani ayında takviye edilebilir ve Bağdad ingiliz-

lere kaptırılmazdı.

1 Mart'tan 10 Marta kadar Kirmanşah'ta kaldım; Dümdar muharebelerini ve geri yürüyüşler ile tahliye işlerini bir dereceye kadar yola koyduktan sonra 11 Mart sabahı Kirmanşahtan hareketle Mahideşt'e geldim. Bu zamana kadar düşmanın yaptığı hareketlere gelince;

4 Mart 1917 de düşmanın Hemedan ovasından ileri harekete geçen kuvvetlerinin dört, beş alay süvari ile bir piyade alayından ve bir miktar topçudan mürekkep oldukları ve bunların mühim bir kısmının akşama doğru Esad Abad'a indiği görülmüştü. Bundan sonra, 5 Mart 1917 de düşman bir kısım kuvvetiyle Kenkâver civarındaki dümdar kuvvetlerimize taarruz etmiş ise de tard olunmuştur. Kolordu Dümdarı, Devlet Abad'dan çekilmekte olan sağ cenah müfrezemizin 5 Mart 1917 saat 21. 00 'de Kenkâver civarında kendisine iltihakını temin etti. Kürdistan Müfrezemiz, Sine'nin tahliyesini ikmâl ettiğinden Mart 1917 de Fakıh Süleyman mevkiine çekildi; bundan sonra Kirmanşaha gelecekti.

6 Mart sabahı bir düşman süvari Alayı Bidisurh Boğazındaki dümdar kuvvetlerimize taarruz etmiş isede mühim zayiat verdirilerek tard olundu. Aynı günde sol cenahımızda Songur üzerinden Kergezer'e çekilmekte olan 6. Fırka dümdarına 6 Mart saat 15 .30' da bir düşman süvari bölüğü taarruz etmek istemiş ise de mühim kayıplara uğratılarak tard olunmuştur. Bu suretle bütün Kolordu muntazam bir surette düşman karşısında dümdar muharebeleri vererek ağır ağır geri çekilmekte ve Kolordunun büyük kısımları da yürüyüş cetveli mucibince Hanıkın istikametinde yürüyüşlerine devam etmekte idiler. Bu esnada 6. Ordu Kumandanlığından aşağıdaki emir gelmişti: "Bağdad cephesinde Aziziye'de top-

lanan ve istihzaratını yapmış olan İngilizler 5 Mart sabahı ileri harekete geçerek öğleden sonra tamamen hazırlanmamış olan Hamaş mevziindeki 18. Kolordu ile temasa geçerek taarruza başlaması üzerine esasen ciddi muharebeyi kabul etmeyecek olan Kolordu 5/6 Mart gecesi Diyale Nehri gerisine, Fırat müfrezesi de, Felluce istikametinde çekilmektedirler. 13 Kolordu Hanıkın istikametinde yürüyüşüne devam edecektir. Menzil tarafından Hanıkın, Keferi, Altın Köprü mevkilerine erzak iddihar edilecektir."

13. Kolordu 6 Mart 1917 akşamına kadar hiçbir zayiata uğramaksızın Kolordunun dümdar müfrezeleri ile Bidisurh civarına, 2. ve 6. fırkalardan teşkil edilmiş müteaddit yürüyüş kademeleri de Sahne ile Kirmenşah'ın garbindeki Harun Abad mevkileri arasına gelmiş ve takriben 150 kilometre uzunluğunda fasılalı guruplardan mürekkep bir yürüyüş kolu halinde geri yürümekte idi. Mevsim dolayısıyla ve iaşe işlerinde uğranılan müşkilât hasebiyle, Menzil mıntıka noktalarındaki cephane, silâh ve hastaların nakli için kâfi vasıta bulunmaması yüzünden geri yürüyüşün bu tarzda fasılalı büyük bir derinlik halinde icrasını zaruri kılmıştı.

7 Mart öğleden evvel, Kolordu dümdarının Bidisurh garbindeki boğazdan Sahne-Samangar istikametinde çekilmesi için emir verdim. Bu dümdar, yürüyüş cetveli mucibince 7/8 Mart gecesini Samangar civarında geçirecekti. Fakat Düşmanın Sahne'nin cenubunda Gamazi suyunun sol sahiline (cenup tarafına) geçirdiği süvari ve topçu kuvvetlerinin 8 Mart sabahı erkenden ateş baskını yapmaları ihtimalini düşünerek Kolordu Dümdarının Samangar'da kalmayıp 7 Mart akşamı Bisütün garbına kadar çekilmesini 7/8 Mart gecesini orada geçirmesini ve

düşmanla temasta kalmak için zayıf bir süvari kuvvetinin Samangar civarında bırakılmasını tebliğ eyledim. 6/7 Mart'ta Sahne'de kalmıştım. 7 Mart'ta bende Kirmanşah'a geldim. 7 Mart'ta Kolordunun muhtelif yürüyüş kademeleri garbe doğru yürüyüşlerine devam ettiler. Kolordu Dümdarı 8 Mart'ta Bisütün'ün 10 kilometre garbinde Hacı Abad civarına çekildi. Şimalde Songur yoluyla çekilen 6. Fırka dümdar müfrezesi 8 Mart'ta Kirmanşah civarına geldi; Fırkasına iltihak etmek üzere geri yürüyüşüne devam ettirdim.

Süvari Livası 9 Mart 1917 saat 11. 00'e kadar Hacı Abad civarında ve daha sonra Kirmanşahın 16 kilometre şarkındaki Sibabad hanı civarında dümdar mevzileri alarak Kolordu dümdarının büyük kısmanın Karasu garbine çekilmesini temin etti. Karasu üzerindeki bütün köprüleri tahrip ettirerek düşman üç süvari alayı ve iki sahra topuyla dümdarımızı takip ederek Karasu şarkına gelmiş idi. Geçit aramaya başladığından topçu ve piyade ateşimizle tard olundu. 10 Mart'ta Kolordu Dümdarı Kirmanşah şarkında bulunduğu yerde kalarak düşman taarruzlarını tard edecek ve Kolordunun yürüyüş kademelerinin yürüyüş cedveli mucibince Kirmanşah'ın garbindeki hareketlerini temin edecek idi.

Hemedan'da iken 2500 mevcuda malik olan İran koçları (taburları) Kirmanşah'a ancak 1200 mecutla gelmişlerdi. Kirind'e doğru geri gönderdiğim bu serseriler oraya ancak 400 mecutla vardılar; çoğu yollarda firar ediyordu. Şimdiye kadar Türklere taratar görünen İranlılarda husumet göstermeğe ve hiyanete başladılar. Nizamüs saltananın öz maiyetini teşkil edenler ve onun tarafından himaye görmüş olanlar bile birer birer kaçtılar. Nizamüssaltananın şimdiki Erkânıharp reisi Sinalar Leş-

ker, Sabık Erkânıharp reisi Serdar Muktedir ve Polis müdürü firar edenler meyanında idi. Firar eden İran askerlerinin ve Jandarmalarının geriye sevk ettiğimiz hasta kafilelerimize ve yürüyüş kollarından dökünti kalmış perakende efradımıza taarruz ettikleri vakî olmuştur. 7/8 Mart gecesi Mahideşt ile Harunabad arasında bir hasta kafilemize taarruz edilerek dört hastayı yaralamışlar ve üç ester çalmışlardır. Bu heriflerin hepsini koğdum. Bir dirhem erzak verdirmeyerek İran oyununu paydos ettirdim. Kıtalarımıza ve kafilelerimize işi tamim ederek tedbirli bulunmaları ve mütecavizleri imha etmeleri için emir verdim. Mart zevalden sonra, Kirmanşahın 15 kilometre cenup şarkısında Karasu'dan geçmeğe muvaffak olan iki alay kadar düşman süvarisi Kolordu dümdarının sağ cenahına taarruz ettiysede dümdarımızın ateşi ile ve mukabil taarruz ile düşman tard olundu ve mühim zayiata uğratıldı. Muharebe gece karanlığına kadar devam etti. Üç zabit vekili ile 23 nefer mecruh ve 8 nefer şehid verdik. Bir zabit ile 12 nefer esir veya gaibimiz oldu. Bende artık ertesi sabah, 11 Mart da Kirmanşah'dan hareketle Mahideşt köyüne gittim.

Kolordu dümdarının süvarisi olan süvari livamız 11 Mart saat 6. 00 dan itibaren Kirmanşah şehrinin 1/2 kilometre garbındaki sırtlarda dümdar mevzii alarak dümdar piyadesinin Karasu kenarından çekilmesini temin etti. 2. Fırka süvari bölüğü Kirmanşah-Mahideşt caddesinin cenubundaki dağ yolunu örtmeğe memur edildi. Kolordu dümdar kuvvetleri 11 Mart akşamı Mahideşt'in 10 kilometre şarkındaki geçitte kaldı. Dümdarımızı takip ederek ilerleyen düşman kuvvetleri Kirmanşah'ın garp sırtlarında tevkif ve bir topuda tahrip edildi. Bisütün ve Karasu köprülerini tahrip etmiş olmaklığımızdan

ve bir kaç günden beri devam eden yağmur ve kar fırtınalarından, çamurdan dolayı hareketler çok güçlükle ve betaetle yapılabiliyordu. Bu hal düşman hareketlerine de ehemmiyetli süretde tesir ettiğinden 11 Mart'ta Kirmanşaha girmiş olan Rus kuvvetleri 12,13 ve 14 Mart'ta ancak bir alay süvari ve iki top ile takip yapmıştır.

İngilizlerin 10/11 Mart gecesi Bağdadı zapt etmiş olmalarınında belki bu hususta tesirli olmuştu. Çünkü Ruslar bizi zorlamayarak ağır çekilir isek Bağdad'a giren İngiliz kuvvetleride bize karşı Hanıkın istikametinde hareket ederek Kolordumuzu İngiliz ve Rus tazyiki arasında ezmek fırsatına nail olabilirlerdi.

Yolların fenalığı hasebiyle yürüyüş kademeleri pek fazla döküntü bırakıyorlardı. Ayrıca Harunabad'da yeniden çok miktarda hasta biriktiğinden gerek döküntüleri toplamak ve gerekse hastaları nakledebilmek için 14 Mart'ta Kolordu dümdarını Harun Abad'ın sarp sırtlarında tuttum. Bu dümdar 15 Mart'ta Çeşme-i sefid şarkındaki sırtlara çekildi. 14 Mart'ta Kolordu Karargâhı ile merbut kıtaları ve 2. Fırkanın kısm-ı küllîsi Kirind civarına geldiler. 15 Mart'ta 6. Fırka büyük kısmıyla Hanıkın civarında toplandı.

15 Mart'ta bir düşman süvari Alayı, Kolordu dümdarının gerisine sarkmak teşebbüsünde bulundu ise de yapılan mukabil taarruzlarımızla def edildi. Kolordu Karargâhını 15 Mart'ta da Kirind de tuttum. İcap eden iki taraflı tedbirleri düşünmek ve emirleri vermekle meşgul oldum.

Ondokuzuncu Bölüm

10/11 Mart 1917 gecesi Bağdad tahliye edilerek İngilizlere terk edilmiş olduğundan 13. Kolordu bundan sonra Rus ve İngiliz kıskacı içine girmek üzere idi — Kolorduyu bu kıskaçtan kurtarmak için aldığımız tedbirler ve yaptığımız hareketler — Hanıkın garbındaki Diyale Nehri taşmış idi — Köprüsü olmayan bu nehri geçmek çareleri — Paytak Boğazında Rus taarruzu — Şehriban şimalinde Cebel-i Hımrin üzerindeki müdafaa mevzilerimize İngiliz taarruzu — Nihayet Dialenin garbına nasıl geçtik?

15 Mart 1917 de Kirind'de kalarak iki taraflı tazyiki tetkike ve bu müşkül durumdan nasıl kurtulmak lâzım geleceğini düşünmeğe başlamıştım. 10/11 Mart 1917 gecesi Altıncı Ordu tarafından Bağdad tahliye edilerek İngilizlere terkedilmişdi. Şu halde 13. Kolordu, bir yandan kendisini İran dahilinde takip etmekte olan Ruslarla, diğer taraftan Bağdad'ı işgal eden İngiliz kuvvetleriyle iki taraflı çarpışmak tehlikesine düşmüş oluyordu. Kirind İran içinde evvelce işgal etmiş olduğumuz büyük şehir ve kasabaların sonuncusu idi. Bundan sonra Paytak Boğazına girilecek ve Hanıkın kasabasında tekrar kendi topraklarımıza ve Türk tebasına kavuşacaktık.

Hanıkın kasabası, bana, geçen sene, 3 Haziran 1916 tarihinde, Bağdad'ı tehdit eden Ruslara karşı kazandığı-

mız ilk muzafferiyeti hatırlattığı için bu zaferin heyecanlarını yeniden duymağa başlamıştım. Kendi kendime:

— Ah! dedim. Tekliflerim o zaman kabul edilseydi, Rus taarruzunu def ettikten sonra İran hududu gerisindeki dağlarda ve Paytak Boğazında müdafaada kalmış olsaydık, ne kadar isabetli hareket edilmiş olacaktı...

Gerçi biz Kirmanşaha ve Hemedana kadar giderek bütün yaz aylarını Anadolu yaylalarındaki serinlik içinde bol sebze ve meyve yiyerek geçirmiş idik. Karşımızdaki moskofları sindirmiş olduğumuzdan arada sırada yaptıkları taarruz teşebbüslerini kolaylıkla ve az zayiat vererek def edebilmiş idik. En kanlı muharebeleri 7 Haziran 1916 da Hanıkın müdafaasında, bundan sonra Kirinde kadar Paytak Boğazını zapt ederken, daha sonra Kirmanşaha kadar yaptığımız süratli taarruzlarda, nihayet Hemedanı zapt etmezden evvel Esad Abad muharebesinde Elvand Dağlarını müdafaa eden Rusların tardı esnasında vermiştik. Hemedanı zapt ettikten sonra, İranı terk etmek için, emir verilinceye kadar, geçen aylarda umumi olarak rahat etmiş ve askerimizi bolca beslemiştik. Hatta bu istirahat ve ferah günlerinde Kolorduya mensup bazı zabitlerimiz kazandığımız zaferleri terennüm eden birkaç marşın güftesini ve bestesini yaptılar. Müzikalarımız bunları eğlence günlerimizde çalarlardı. Bunlardan iki tanesini hemen hepimiz ezberlemiştik. Kolordumuzun Erkân-ı harp Reisi: Binbaşı Kenan Bey bu işle çok meşgul olmuştu. Bu marşların en ehemmiyetli iki tanesi şunlardır:

Birincisi
13. Kolordu marşı:

1

Üçyüz yıldır görmedi gözü
Hakan ilinin zaferler yüzü
Döktüğün kan tarihe girdi.
Sağ kalan yasla can verdi.

2

Onüçüncü yılmaz Kolordu
Ali İhsan Bey gücüyle vurdu.
Moskofu yere, eden buldu;
Güldü dullar, yetimler yurdu

3

Bir, iki, bir iki marş ileri
Bak esiyor zafer yelleri
Aç bayrağını bırak sallansın
Eski şanlar yine ün salsın

4

Sil yaşını dertli ana, bükme boynunu,
13. Kolorduna sakla koynunu.
Sana mutlak getirecek şanlı bir çelenk;
Moskof öcü, alın akı, kanlı bir tüfenk.

5

Yaşa Ordu, yaşa asker; yaşasın vatan!
Kutlu olsun, canla başla; döktüğün o kan!
Hemedanda Al bayraklı Otağı kuran
Yılmaz Ordunla yaşa, Sen büyük Ali İhsan!

İkincisi
Hemedan marşı:

1

Küt'te gösterdiğin şanlı celâdet
Tarihe müeyyed bir zafer yazdı;
Sonra bu mukaddes İlham parmağı
Edince şimâli sana işaret
Yine o şimşekli azmin parladı.

2

Kurdun Otağını Kasr-ı şirinde
Zafer neşidesi okuyup duran
Elvand'ın O sedef sahillerinde
Baktınki karşında hâla o düşman
Kükreyen bir Arslan gibi o zaman.

3

Atıldın Serpul'e, Sermili aştın
Mahi Deşti tuttun; O firar etti.
Olmuştun bir sabah sen Kirmanşahın
Aziz ve muhterem bir misafiri
Bütün halk, dinî bir bayram yapmıştı;
Oh! Ne meseretli tarihi bir gün!
Büyük Türk milleti Hakkındır o gün!

4

Top sadalarından bir gün Kenkâver,
Anladık ki artık heybetli mağrur,
Fethile tarihte O bir cengâver,
Mevkini tutan Ordu geliyor.
Kadın, erkek, çocuk heyecanlı, mesrur.

5

Yüzlerinde titrek bir nûr-ı iman
Çıktı Kudûmünü karşılamağa
İslâm hayatında bir vahdet yapan,
Mübarek gazanı kutlamağa
Kurbanlar keserek selâmlamağa

6

Şahane uçuşlu bir kartal gibi
Şimdi Hemedanda açtığın sancak;
Atalardan kalan bir masal gibi
Tarihte derin bir heykel kuracak,
Yarın namına bir heykel kuracak,
Oh! ne meserretli tarihi bir gün
Ey Türk kumandanı Hakkındır o gün.

Şimdi 15 Mart 1917 de Kirind'de iki taraflı vaziyeti ve içinde bulunduğumuz tehlikeyi tetkik ederken Kolordunun müzika bölüğü son defa olarak İran topraklarında Acemlere karşı keder içinde bulunmadığımızı göstermek emeli ile, ikindi nöbet müzikasını çalmağa başladı. Ve hepimizin neşesini getirmek için bu iki marşı büyük bir heyecanla tekrar etti. Karargâh zabitleri, 2. Fırkanın hazır olan kıtalarının zabit ve askerleri hep bir ağızdan müzikanın çaldığı marşları okudular; ve tekrar tekrar çaldırdılar. Ben daima askerimizin neşesini yüksek tutmak için gayret gösteriyor ve fırsatlar arıyordum. Kolordumuzun Erkânı harp Reisi, bu düşüncemi bildiği için ve bir kaç gün sonra gerek Ruslarla ve gerek İngilizlerle yapacağımız çarpışmalarda maneviyatımızı yükseltmek ve askeri şevke getirmek maksadıyla bu fırsattan istifade etmekte idi. Nihayet ben de çadırımdan dışarı çıkarak bir emir zabiti ile müzika bölüğüne zeybek havaları çalması haberini gönderdim ve askerin oynamasını teşvik ettirdim.

Bu heyecanlı meserret anı geçtikten sonra, tekrar çadırıma girerek vaziyet ile ve alınacak tedbirleri düşünmekle meşgul olmağa başladım.

Acaba arkamıza takılıp gelen moskofların son kuv-

vetleri nedir? bunu düşündüm. Hemedandan çekilmeye başladıktan sonra bizi takip eden Rus kuvvetlerinin şu kuvvetlerden mürekkep oldukları son defa Kirmanşahta yaptığınız mukabil taarruzlarda elimize geçen Rus esirlerinin ifadelerinden anlaşılmış idi:

18. Dragon Süvari Alayı ile birinci Japarojeski Kazak Süvari Alayı Kirmanşahın şarkında Hacı Abad civarında, Birinci Omanski ve birinci Gars Komazdofiski Kazak Süvari Alayları ve bir cebel bataryası ile birlikte bunların gerisinde Bisütün civarında;

12. Şirostof Dragon Süvari Alayı ile 17. Nijegareski Dragon Süvari Alayı ve cebel bataryası Hacı Abad'ın şimâl taraflarında dağ yolunu takip etmekte; ikinci hudut Piyade Alayı ile 18. Gaparoneski Kazak Süvari Alayı, birinci Kabanski Kazak Süvari Alayı ve bir sahra bataryası Kenkâver civarında; bunların gerisinde dördüncü hudut Piyade Alayı ile daha arkadan gelmekte olan iki piyade taburu, yeni gelmiş olan dört alaylı bir kazak süvari firkası ve iki süvari bataryası Kenkâverle Esadabad arasında bulunmakta imiş. Şu ifadelere göre bizi, takip eden general Baratof Kolordusu: 12 dragon ve kazak süvari alayından; 10 hudut piyade taburundan 8 cebel ve 12 sahra topundan mürekkep bulunuyordu. Her süvari ve piyade alayında birer makineli tüfek bölüğü vardı.

Dolgun mevcutlu ve bizi takip ettiklerinden dolayı maneviyatı yükselmiş bulunan bu kuvvetler, iyi kullanılırsa, Bağdad tarafından gelecek İngiliz kuvvetleriyle kendi aralarında bizim 13. Kolordumuzu iyice sıkıştırıp imha edebilirlerdi.

İngilizler ile ilk karşılaşacak olan 6. Piyade Fırkamızın 18. Piyade Alayı 14 Mart'ta Hanıkın kasabasına varmıştı. İki bataryadan mürekkep birinci sahra topçu ta-

buru 5 Mart'tan beri Hanıkın da bulunuyordu. Üçüncü sahra topçu bataryası, cebel bataryaları, Kolordunun Obüs bataryası, 6. Fırka istihkâm bölüğü ve köprücü treni, ekmekçi takımı, Fırka Karargâhı, Kolorduya merbut tayyare bölüğü ile 14. İstihkâm taburu, 15 Mart'ta Hanıkın kasabasına varıyorlardı. 16. Alayın üçüncü taburuyla makineli tüfek bölüğü, dördüncü sahra bataryası, Fırka sıhhiye bölüğü 16 Mart'ta Hanıkın'a geleceklerdi. 16. Alayın birinci ve ikinci taburlarıyla Fırka süvari bölüğü 18 Mart'ta Hanıkın'a varacaklardı; Seyyar hastaneler, cephane taburu ve nakliye katarı 17 Mart'ta Hanıkın da toplanacaklardı.

6. Fırka esasen bize iki piyade alayından mürekkep olarak gelmiş idi. 16. Piyade Alayı, Kaymakam Emin Bey kumandasında üç piyade taburuyla altı Alman makineli tüfekten mürekkep idi. 28. Piyade Alayı, Kaymakam Mustafa Bey kumandasında kendi üç piyade taburundan başka 37. Alayın üçüncü taburundan ve altı aded Alman makineli tüfeğinden mürekkepti. Fırka topçusu 16 adet sahra topundan ve sekiz adet seri ateşli ve bir adet adi ateşli cebel topundan mürekkep olup epeyce kuvvetli idi. Fırka Kumandanı Miralay Nazif Bey bir seneden beri emrim altında çalışmış, sebatkâr, cesur ve tecrübeli bir piyade miralayı idi. Kumandadaki usullerime alışmış olduğundan kendisini yalnız bırakmayacağımı, ihtiyaçlarını temine çalışacağımı öğrenmiş idi.

İngilizlere karşı fırkanın piyadesi zayıf olduğundan bu Fırkayı 2. Fırkanın kuvvetleriyle takviye etmeği lüzumlu buldum. 2. Fırkanın başında bulunan Kaymakam Talat Bey kumandasındaki dört taburlu ve yedi makineli tüfekli 1. Piyade Alayından ve 5. Piyade Alayının Binbaşı Emin Bey kumandasındaki üçüncü taburuyla altı maki-

neli tüfekten mürekkep bir kuvvetle Altıncı Piyade Fırkasının takviye edilmesini münasip buldum. 2. Fırkanın süvari bölüğünü ve Şehribanın cenub taraflarında Bağdad'daki düşmana karşı ileri karakol hizmeti görmekte olan Atlı şehriban Jandarma taburuyla 52. Fırka Süvari Bölüğünü 6. Fırkanın emrine vermek muvafık olacaktı. 6. Fırkanın Çanakkaleden beri, Erkan-ı harp zabitliğini yapan ve son zamanda binbaşılığa terfi edilmiş bulunan Mehmed Nihad Beyi de esasen harp akademisinde talebem arasında iken tanıyordum. Bir seneden beri İran muharebelerinde takip ettiğim prensipleri kavramış zeki, bir Erkân-ı harp zabiti idi. Biraz rahatını çokça sever ise de benim şiddetli emirlerim karşısında ihmalcilik yapamazdı. Kendisine telefonla vaziyeti izah ederek hemen Şehriban Kasabası şimalindeki Cebel-i Hımrin denilen tepelerin üstünde, Diyale nehrinden itibaren şarka doğru imtidat etmek üzere, birbiri arkasında birkaç müdafaa hatta intihap edilerek tahkim olunmasını söyledim. Bu mevzilerin sol cenahları geriye doğru kırılacak idi. Şehribandaki 156. Piyade Alayını da 6. Fırkaya Üçüncü Alay olarak vereceğimi, Horasan Müfrezesinin de Şehriban'a çekilince 6. Fırka emrine verileceğini söyledim. Bu suretle 6. Fırka İngilizlere karşı 15 piyade taburuyla 25 ağır makineli tüfekten, dört süvari bölüğünden, 16 adet seri ateşli sahra topundan 8 adet seri ateşli ve bir adet adi ateşli cebel topundan mürekkep bir kuvvetle müdafaaya memur edilmiş oluyordu. Piyade taburlarının muharip mevcutları vasatî üçyüze düşmüş olduğundan 15 taburla ceman 4500-5000 tüfek mukabele edebilecekti. Eğer Bağdad'dan bize karşı ilerleyecek İngiliz kuvveti bir fırkadan ibaret olursa buna karşı müdafaamızı mümkün görmekte idim. Makineli tüfek ve topçu

birliklerimiz, piyade kuvvetimize büyük yardımlar yapabilecek derecede idi.

İngilizler 14/12/1916 da Kütülemmare civarında taarruza başlayarak ufak tefek fasılalarla tam 88 gün taarruzî hareketlerde bulunmuş ve 11 Mart sabahı Bağdat'a girmişlerdi. Bu sebeple onlar da çok yorgun idiler. 18. Kolordu Bağdad'ı tahliye ederek şimale doğru çekildiği zaman bu kolorduyu takviye etmek üzere Musul tarafından gönderilen ve fakat Bağdad müdafaasına yetişememiş olan 14. Piyade Fırkası, Bağdat şimalinde bulunan Sündiye'den Diyale Nehri garbındaki Deli Abbas civarına gönderilmiş ve İngilizlerin Bağdad'dan şimâl-i şarkî istikametinde Keyferi üzerinden Kerkük'e doğru giden yolu açık bularak o taraftan ilerlemelerine karşı müdafaaya memur edilmişdi. Şehriban Kasabasının hizasında ve Diyale Nehrinin garbinde bulunan Deli Abbas köyünde bu fırka bir ileri karakol müfrezesi bırakarak daha şimaldeki Cebel-i Hımrin sırtlarında bir müdafaa mevzii hazırlayacaktı. Altıncı Ordu Kumandanı bu fırkayı bizim emrimize vererek 13. Kolordunun Nizam-ı harbına soktu. Bu suretle Kolordumuz üç zayıf piyade fırkasiyle bir müstakil süvari livasından mürekkep oldu. Yakübe ve Şehriban istikametinde gönderilen 156. Piyade Alayı Ordu Kumandanlığı tarafından bize verildi.

Henüz Bağdad tarafındaki İngiliz kuvvetlerinden Yakube ve Şehriban istikametinde ilerleyenler görülmemişti. Fakat 6. Fırkanın 18. Alayının Cebel-i Hımrin sırtlarında tahkimat yapmak için kâfi gelmediğini anlamıştım. Rusların, Kirind'e gelmezden evvel, belki Harun Abad taraflarından Kirind cenubundaki dağlar üzerinden bir miktar süvari sevk eylediklerini, bu süvarilerin Şehriban şarkındaki Mendeli Kasabası istikametinde

ilerlediklerini duyduk. Şehriban'dan 60 kilometre kadar uzakta olan Mendeli taraflarından Cebel-i Hımrin üzerindeki mevzilerimizin sol cenahını ve yanını tehdit etmekte mümkün olabilirdi. Bu sebepler ile 6. Fırkanın 16. Piyade Alayınında 16 Mart'ta Hanıkından Kızıl ribat'a ve 17 Mart'ta Cebel-i Hımrin mevzilerine giderek tahkimata iştirak etmesi için Kirind'den 16. Alay Kumandanıyla 6. Fırka Kumandanına telgrafla icap eden emirleri verdim. Şehriban tarafına gelmekte olan 156. Piyade Alayını 6. Fırkaya ilhak ederek bu fırkanın üçüncü alayını teşkil etmesini Fırkaya ve Alaya tebliğ ettim. Bu suretle 6. Fırka Kumandanının emri altında 17 Mart'ta Cebel-i Hımrin sırtlarında 9 piyade taburu, bir sahra topçu taburu ve iki cebel bataryası toplanacaktı.

2. Fırkadan da dört taburlu 1. Piyade Alayı ile 5. Piyade Alayının üçüncü taburunu, bir sahra topçu taburunu Hanıkından hareket ettirdim. 19 Mart'ta Cebel-i hımrin'e varan bu beş piyade taburuyla bir sahra topçu taburunuda 6. Fırka Kumandanının emri altına verdim. Nihayet 20 Mart'ta Cebel-i Hımrin mevzilerinde Horasan müfrezesiyle beraber 15 tabur piyade, dört süvari bölüğü, 4 sahra ve 2 cebel bataryası, Fırka sıhhiye bölüğü ve telgraf takımı toplanmış olacaktı.

14/3/1917 de Yakubedeki Horasan müfrezemizden alınan raporda: Düşmanın bir süvari livasının Yakube cenubunda iki saatlik mesafede (Beni Sait) civarına geldiği ve zırhlı otomobillerinin Yakube Köprüsüne yaklaşmakta olduğu, Yakube'nin cenup ve cenub-i garbisindeki aşairin süvari keşif kollarımıza taarruz ederek bir kısım efradı şehit ettikleri ve mütebâkîsinin silahlarını aldıkları, şehrin medhal ve mahrecindeki piyade postalarına ve erzak taşıyan mekâricilere taarruzda bulundukları

bildirilmiştir. Aynı gün 14 Mart'ta, Kirind'ten bu müfrzeye telgrafla verdiğim emirde:

"Müfreze, 13. Kolordunun Hanıkında toplanmasını örteceğinden Yakubenin cenubunu tahkim ederek mümkün olduğu kadar geç tahliye etmesini, üstün kuvvetler karşısında köprüyü tahrip ederek evvel emirde Ebusaid'e, bâdehu Şehriban'a çekilmesini ve hain aşiretlere karşı merhametsizce mukabele edilmesini" tebliğ ettim. Bundan sonra 15 Mart 1917 akşamı aşağıda yazılı olan 65 nolu Kolordu emrini tanzim ve tahrir ederek icap edenlere tebliğ ettirdim:

Kirind'de
Kolordu Karargâhından
15/3/1917
Kolordu Emri
Numara: 65

1— Ruslar bir süvari fırkasıyla Hemedan-Kirmanşah caddesi üzerinden ancak Kirmanşahın garbine kadar takip etmişlerdir. Bu Fırkanın nezdinde iki sahra topu ile iki cebel topundan başka bir şey görülmemiştir. Tahrip ettirdiğim Bisütün ve Karasu Köprüleri düşmanın ileri hareketini ehemmiyetli surette güçleştirmiştir. 13 ve 14 Mart'ta ancak bir alay Rus süvarisi ve iki sahra topu dümdar süvarimizle temasa gelmiştir. Sinedeki düşman süvari alayı Mahideşt istikametine inmiştir. Sakız, Savud Çolak ve Ustue cihetlerinden mühim bir haber gelmemiştir. Yalnız Sakızdan birkaç bölük düşman süvarisinin Bane'deki hudut kıtalarımıza doğru ilerledikleri haber alınmıştır. İngilizler 8 Mart'ta Diyale garbındaki mevziimize taarruza başlamışlar ve Selmanpak'ın 10 ki-

lometre şimâl-i garbındaki Dicle üzerine bir köprü kurarak sağ sahildende ilerlemişlerdir. 9 ve 10 Mart'ta taarruzlarına devam ederek Bağdat yakınına kadar gelmişler ve 10/11 Mart 1917 gecesi Bağdadın tarafımızdan tahliyesi üzerine 11 Mart'ta Bağdadı işgâl etmişlerdir. 12 ve 13 Mart'ta Bağdad'tan Yakube istikametinde süvari kuvveti ve zırhlı otomobiller sevkiyle istikşafat yapmışlardır. 14 Mart'ta 2/4 tabur piyade, 1/2 alay süvari ve bir kaç zırhlı otomobilden mürekkep bir kuvvetin Yakube'nin 4 kilometre garbında tecemmu etmekte olduğu ve 15 Mart sabahı bu kuvvetin Yakube garbinde tahkimat yapmakta bulunduğu görülmüştür. 13 ve 14 Mart'ta Bağdad'dan Dicle boyunca şimâle doğru ilerleyen diğer İngiliz kuvvetleri Dicle ile Diyale arasında Yakube'nin garbı hizasına kadar ilerlemişlerdir.

2— 18. Kolordu, 8 Mart'tan 10 marta kadar, müteakip mevzilerde İngilizlerin hareketlerini tevkif ettikten sonra 10/11 Mart gecesi Bağdad'ı tahliye etmiş ve Bağdad'ın 36 kilometre şimalindeki Müşahede istasyonu civarına çekilmiştir.

14 Mart'ta İngilizlerin tekrar taarruzları üzerine 14/15 mart gecesi Samarra istikametinde şimale doğru çekilmeğe başlamıştır. Bu Kolordunun 22 Şubat muharebelerinden 8 marta kadar yaralı, hasta ve sağlam olmak üzere ceman 4500 kadar esir verdiği ve 12'lik ağır toplar ile mantelli vesaire olmak üzere 23 kadar top zayi eylediği anlaşılmıştır. Keza Selmanpak Ganbotuyla Basra vapuru da dahil olmak üzere bir kaç ganbot, vapur, gemi düşman filosunun taarruzu ile zayi olmuştur. Zayiat-ı saire hakkında malumat alınamamıştır. 64. Alayın bir taburuyla takviye edilen Fırat Süvari Bölüğü, bir makineli tüfek ve bir Cebel topundan mürekkep kuvvet em-

rim altındadır. Bu kuvvete Horasan müfrezesi adını verdim. Bunu takviye etmek üzere 156. Piyade Alayı ile 33. Süvari Alayının Dicleden Yakubeye hareketi için 14/15 mart gecesi Ordu Kumandanlığından emir verilmiştir. Kolordumuzun Üçüncü Fırkasını teşkil eden 14. Fırkamız 14/15 Mart gecesi Sündiye'den hareketle Deli Abbas'a çekilmektedir. Ordu Karargahıda Deli Abbasa geliyor. Şimdilik bir tabur piyade ile altı adet adî ateşli cebel topundan ve bir miktar Mücahitten mürekkep olan Süleymaniye Grubu, Kolordumuza ilhak edilmiştir. Musul Grubu Kumandanlığına tekrar 4. Fırka Kumandanı Miralay Galatalı Şevket Bey tayin ve izam edilmiştir.

3— 13. Kolordu Kısmı Küllisiyle Hanıkın civarında tecemmül edecek ve şimdilik Paytak Dağlarında Rusları, Şehriban ve Cebel-i Hımrin ve Deli Abbas havalisinde İngilizleri ve Süleymaniye civarındaki hudut garbinde keza Rusları tevkif edecektir. Kolordu Dümdarı 18 mart akşamından itibaren lağv edilmiştir.

4— Müstakil Süvari Livasını atideki kıtalar ile takviye ederek 18 Mart öğle vaktinden itibaren doğrudan doğruya benim emrim altında olmak üzere Paytak Dağlarının müdafaasına ve Rusların tevkifine memur ediyorum:

6. Piyade Alayı makineli tüfek bölüğü ile beraber;

Mendeli Hanıkın hudut taburları;

Kaymakam Şevket Bey kumandasındaki İran Fevcleriyle jandarmaları, 2. Fırkadan 2. Sahra Topçu Alayının Birinci Taburu Kumandanı maiyetinde ikinci sahra bataryası, İkinci Fırkaya yeni ilhak edilmiş olan cebel bataryası, (süvari Livasının yanında başka sahra bataryası kalmayacaktır.)

Paytak Dağlarının müdafaası için tertibat-ı atiyeyi

tavsiye ederim:

A— Bir taburu eksik olan 6. Piyade Alayı bir süvari bölüğü, iki sahra ve iki cebel topuyla ve İran Fevclerinin tazammunuyla Sürhadize de kalarak bu köyün şarkında evvelce 16. Piyade Alayı tarafından bir az tahkim edilmiş olan sırtları müdafaa etmelidir.

Sermilin garbinde bir zabit kumandasında kuvvetli bir süvari sabit keşif kolu bulundurulmalıdır. Bu keşif koluna kadar telefon muvasalası olmalı ve daha ilerdeki telgraf hattı tahrip edilmelidir. Sürhadize'deki bu müfreze için 2. Fırkanın birinci kademesinden ve balâda mezkür kıtalardan iki sahra topuyla iki cebel topunu Sürhadüze de alıkoydum.

B— Mendeli Taburu, yollar açıldığı zaman Geylan cihetini müdafaa etmek üzere şimdilik Serpul'ün cenup-ı şarkîsinde Şahinkale civarında bulundurulmalıdır. Bu tabur Kirind'den Güvetua ??? üzerinden Şahinkale'ye gelen yolu temin ve tarassut etmeli; aynı zamanda Geylanda bir keşif kolu bulundurmalıdır. Gerek Geylan'a ve gerek Şahinkaleye düşman cihetinden gelen yolların bugünkü hareket kabiliyeti keşf ettirilmelidir. Bu tabur, Mendelideki sabit jandarmanın bir kısmıyla takviye edilmelidir.

C— Hanıkın Hudut Taburu ve 13. Süvari Alayından bir bölük ve iki makineli tüfek ve bir cebel topundan ve Kürdistan müfrezesindeki Mücahidîn, bölüğü ile keza Zuhap civarında tedarik edilecek mücahidin ve aşairden mürekkep ve süvari 13. Alay Kumandanı Kaymakam Hacı Arif Beyin Kumandası altında bulunacak müfreze Kemakân Kürdistan müfrezesi namıyla Zuhap'ın şarkındaki geçidi müdafaaya memur edilmeli ve mütemadiyen Zuhap'dan Civarıru istikametine giden yolun hare-

ket kabiliyeti keşf ve tahkik olunmalıdır. Hanıkın hudut taburu Hanıkın askerlik şubesi menbalarından takviye edilmelidir.

D— Paytak Geçidinin şimalinde Ricab üzerinden Bivaniç tarafına giden yol bir veya iki süvari bölüğüyle iki makineli tüfekten ve İran jandarmalarının nısfı ile o taraftaki aşairden mürekkep bir kuvvet 13. Süvari Alayından Binbaşı Hüseyin Bey kumandasında olarak Ricab müfrezesini teşkil etmeli ve Ricab Geçidi bu müfreze tarafından sed ve müdafaa edilmelidir.

H— Baki kalan kuvvet Mızraklı Birinci Süvari Alayı, 6. Piyade Alayından bir tabur, İki sahra topu, bir cebel topu, İran Fevç ve Jandarmalarının diğer nısfı Umumi İhtiyat olarak Liva Karargâhiyle beraber Serpul de bulunmalı; düşmanın herhangi bir geçidi fazla kuvvetle zorlaması halinde bu ihtiyat kuvvetle o istikamet takviye edilerek düşman tard olunmalıdır. Serpul'dan ileriye telefon muhaberesi ve Serpulden geriye telgraf muharebesi yapılmalıdır... (*Burada yazılı olan iki sahra* ve *iki cebel* topu da Tabur Kumandanıyla beraber Serpul'de tutulup bekletilmektedir.)

V— Müstakil Livanın ve Livayı takviye eden kıtaların iaşesini Liva idaresi temin edecektir. Bu hususta Sürhadize, Paytak, Serpul, Kasr-ı şirin anbarlarından ve menzillerden istifade olunacaktır. Bâdema, menzil Serpul'e kadar sevkiyat yapacak; Liva idaresi Sürhadize ve Paytak anbarlarını 18 mart akşamına kadar teslim almalıdır. 19 mart sabahından itibaren Serpulden ilerideki anbarlar lağv edilecektir. Hastalar Hanıkın'a gönderilecektir.

5— 2. Fırka Süvari Livasını takviye eden kısımlar müstesna yürüyüşüne devam ederek Hanıkının Şimal-i

şarkî kenarında tecemmü edecektir. Lağv edilmiş olan Kolordu Dümdarındaki kıtalardan süvari livasını takviye için bırakılmayanlar 18 Mart akşamı Paytak'a gelmeli ve fırkanın son kademesi olmak üzere 19 Mart'ta Kasrışirin'e 20 Mart'ta Hanıkına muvasalât etmelidirler. 2. Fırka Kısm-ı küllisi ve birinci kademesi evvelce verilen emirlere tevfiken Hanıkına yürüyüşlerine devam edecekler ve Bâdema 2. Fırka Kumandanlığından emir alacaklardır.

6— 6. Fırkanın 18. Piyade Alayı ve Hanıkındaki Sahra bataryası 16 Mart'ta Kızılribat'a, 17 Mart'ta Cebel-i Hımrin'e gidip orada (Şehriban) üzerinden ilerleyecek İngiliz kıtalarına karşı hemen bir müdafaa mevzii ihzar ve tanzim edeceklerdir. 6. Fırka kumandanı Kızıl Ribat'a gidip Cebel Hımrin'deki müdafaa işlerini tanzim ve temin edecek; İngilizlerin muhtemel bir taarruzunu bu hatta tevkîf ve tard edecektir. 6. Fırkanın mütebakî kıtaları şimdilik Hanıkının cenubunda tecemmü edeceklerdir. Bilâhare ahvale göre bu, Fırkanın Kamilen Cebel-i Hımrin cephesine sevki mutasavverdir.

7— Yakube'deki Horasan müfrezesi 37. Piyade Alayının üçüncü taburuyle 4. Sahra topçu Alayının bir bataryasından, 52. Fırka süvari bölüğünden, mezkür Fırkadan bir makinalı tüfek ve bir cebel topundan mürekkep olarak 37. Alayın üçüncü taburu kumandan vekilinin Kumandası altındadır. Bu müfreze şimdilik Yakube'yi müdafaaya memurdur. Faik kıtaların ciddi taarruzunda kendisini ezdirmeyerek Şehriban istikametinde çekilmek emrini almıştır. Doğrudan doğruya benim emrimde bulunan bu müfreze Şehriban civarına çekilince 6. Fırka Kumandanının emri altına girecektir.

8— Süleymaniye grubu Kemakân Sine ve Sakız isti-

kametlerine karşı o taraftaki hududumuzu müdafaa edecektir.

9— Cephane taburu, nakliye katarı ve seyyar hastaneler Hanıkın'a kadar yürüyüşlerine devam edip Hanıkının şimâli garbisinde tecemmü edeceklerdir.

10— Kolordu Karargâhı ve merbut kıtaları 16 martta Paytağa gidecekler; 17 martta yollar müsait görülürse, ben otomobille Hanıkına gideceğim. Kolordu karargâhı'nın ikinci kademesi ve Kolordunun merbut kıtaları 17 Mart'ta Kasrışirin'e 18 Mart'ta Hanıkına geleceklerdir.

İmza
13. Kolordu Kumandanı
Ali İhsan

Fırkalara, Süvari livasına vesair kıtalara ayniyle yazılı olarak ve hülasası telgrafla verilmiştir.

Bu emir kopya edilerek alâkadarlara gönderildikten sonra ben de Kirind'in cenubundaki çadırımda son gece istirahati için seyyar karyolama yattım. Ertesi sabah, 16 martta, erkenden kalkarak gece gelen raporları okuduktan sonra atıma binerek karargahın birinci kademesiyle ve süvari bölüğüyle beraber süratli olarak Paytağ'a gittim. Kolordu Karargâhının ikinci kademesi, telgraf ve telsiz-telgraf bölükleri, ekmekçi takımı bizim arkamızdan piyade yürüyüşüyle Paytağ'a hareket ettiler.

İngilizler hakkında alınan haberler, biran evvel Hanıkına gitmekliğimi icap ettirdiğinden 17 Mart sabahı küçük binek otomobilimize bindim; Kolordu Erkânıharp reisi ile bir yaveride yanıma alarak çamurlar içinde Hanıkına gittim.

13. Kolordu, şimdi en güç ve sıkıntılı bir vaziyet içinde

bulunuyordu. Arkadan bizi takip eden Ruslar, ön tarafta Bağdat tarafından Şehriban istikametinde bize taarruz etmek üzere olan İngilizler ve batı tarafta dağlardaki karların erimesiyle feyezan etmiş ve 230 metre genişlik peyda etmiş olan Diyale Nehri arasına sıkışmış idi.

Ruslar ile İngilizler işbirliği yaparak vakit geçirmeden taarruz ederlerse biz Diyale nehri üzerine köprü kurmağa muvaffak olmadan evvel iki düşman kuvveti arasında ezilebilir, hatta mahv olabilirdik. Altıncı Ordu Kumandanlığı Diyale Nehri üzerinde bir köprü kurmağı bile düşünmemiş veya temin edememişti. Bizim elimizde bir fırka köprücü treni vardı bunun tombazları ile ancak 30 metrelik köprü kurulabilirdi. Bunları nehrin en derin kısmı olan orta tarafa Yerleştirebilirsek, iki baş tarafta 100 er metrelik sehpa köprü kurmak lazım geliyordu. Bu sehpa köprü başları için icap eden ağaç malzeme yok idi. Kolordunun selameti için Hanıkın Kasabasının ağaçlarını ve binalarını feda etmek mecburiyeti hasıl oldu. Tereddüt etmeden istihkâm zabitlerine 17/18 Mart gecesi şu emri verdim: "icap eden ahşap malzeme, kereste ve çivi için, evvelâ, bütün kavak ağaçlarını kesip alınız; Bunlar yetişmezse büyük zengin konaklarının yüksek kapılarını, direklerini söküp çivilerinden de istifade ederek sepha köprü başlarını yapınız. Bu köprü nihayet 28 Mart akşamına kadar ikmâli lazımdır. Aksi halde istihkâm zabitlerini kurşuna dizdiririm."

Bu esnada, İngilizler, Bağdad'tan takriben muhtelif bir piyade livasını 17/18 Mart'ta (Yakuba) istikametinde sevk etmişler. Bu kuvvet Yakube civarında Diyale Nehrini geçmiş ve buradaki zayıf müfrezemiz geri çekilmeğe mecbur kalmıştı; Bu müfrezemizi 18 Mart'ta Şehriban tarafına gelince 6. Fırkanın emrine verdim.

Düşman Yakube'yi işgal ettikten sonra Şehriban tarafına ilerlemeyerek 18 Mart'ta durakladı. İngilizlerin bu tereddüdünden istifade ederek 18. piyade Alayının hemen Şehriban kasabasını işgal etmesini, oraya çekilmiş olan Horasan müfrezesi ile birlikte bu alayın Şehribanın cenup kenarında düşmanı oyalamasını ve Şehribanda bulunan mühim miktardaki erzakın 6. Fırka tarafından Cebel-i Hımrin'e nakledilmesi için emir verdim. 18 mart akşamı Şehriban tarafımızdan bir ileri mevzi gibi tutuldu. 19 Mart'ta düşmanda yine bir hareket görülmediğinden Şehribandaki erzakın kolaylıkla Cebel-i Hımrin mevzilerine nakline çalışıldı.

İngilizler nihayet 20 Mart'ta bir süvari livası, Müteaddit zırhlı otomobil ile Şehribana yaklaşarak oradaki dört tabur piyade, bir bölük süvari, bir sahra bataryasından ve bir adi ateşli cebel topundan mürekkep olan müfrezemizle uzaktan temasa girdi; top ateşimizin tesiri altında İngilizler yine tereddüt gösterdiler; 21 ve 22 Mart günlerinde pek ihtiyatkârane hareketiyle yavaş yavaş müfrezemizin müdafaa hattına sokulmağa çalıştılar. Şehribandaki erzakın 19 dan 22 Mart'a kadar dört gün zarfında nakli devam etmiş ve bu iş ikmal edilmiş idi. Düşman da kafi derecede oyalanmış bulunduğundan ileri müfrezemiz 22/23 Mart gecesi Cebel-i Hımrine çekildi.

21 Mart 1917 akşamı şu kolordu emrini verdim:

Hanıkın'da
Kolordu Karargâhından
21/3/1917
Saat: 19 30
Kolordu Emri

Numara 66

1— Ruslar beş alay süvariden mürekkep bir süvari fırkasıyla Kirind'in garbına kadar dümdarımızı takip etmişlerdir. Dün Sürhadize de icra ettikleri taarruzu zayiatla tard ettik. Mütekabil taarruzumuzla bir alay kumandanı, iki zabit ve onbir nefer esir aldık. Esirler bir piyade alayınında bugün veya yarın Kirind'e gelmek üzere olduğunu söylemişlerdir. Bane'yi işgal eden bir Rus süvari alayı 19 Mart'ta Pencüvit'in şimalindeki Bistan kalede bulunan Süleymaniye gurubuna taarruz etmiş isede tard olunmuştur.

İngilizlerin büyük kuvvetleri Bağdad'ın şimalinde ve Diclenin iki tarafındadır. Bunların Dicle şarkındaki ileri karakolları ve keşif kıtaları Sündiye ve Elcedide civarlarında, Diclenin garbindekiler Kazımiye'nin 15 kilometre şimalinde Müşahede istasyonu civarındadırlar. Evvelki günkü tayyare istikşafında Bağdad civarındaki İngiliz kuvvetleri dört fırka tahmin edilmiştir. Bundan başka bir süvari ve bir piyade fırkası 19 Mart'ta Bağdaddan Yakubeye gelirken görülmüş ve dün aynı kuvvetin Şehriban istikametinde ilerlediği müşahede olunmuştur.

Bugün bir düşman süvari alayı, bir batarya topla Şehriban etrafında keşif taarruzu yapmış ve Şehribanla Deliabbas arasındaki telgraf hattını kesmiştir. Bir ingiliz piyade fırkası, üç piyade livasından ve bir liva, ikişer taburlu iki alaydan mürekkeptir. Bir ingiliz Süvari Fırkası ikişer alaylı iki süvari livasından mürekkeptir.

2— 18. Kolordu Samarra cenub-i şarkîsindedir. Fırat müfrezesi Fellüce de bulunmaktadır; Musul gurubu takviye edilmektedir.

3— 13. Kolordu, Rusların ve İngilizlerin Kerkük isti-

kametinde ilerlemelerini tevkife memurdur.

4— 2. Fırkanın 1. Piyade Alayı ile 5. Piyade Alayının üçüncü taburu ve beşinci makineli tüfek bölüğü ve fırka süvâri bölüğü 6. Fırkayı takviye etmiştir. Piyadesinin mütebâkî akşamı müstakil süvari livasi nezdinde ve Kolordu ihtiyatındadır. Fırka karargâhı ile 2. Topçu Alayı ve Sihhiye bölüğü bugün Diyale Nehri garbini geçmektedir. Fırka istihkâm bölüğü köprü inşasına memurdur. 2. Fırka kumandanı Fırkasının Diyale garbına geçen aksamiyle geçidin hemen garbında tahkimat yaptırıp sahra bataryalarını ve obüs bataryasını icabında şarktan gelecek düşmana ateş edecek surette yerleştirecektir. Elvand suyu üzerindeki geçitte ateş altına alınabilmelidir. Keza geçit mahalline gelen hastalar, cephane vesaire o tarafta tedarik edilecek vasıtalarla Kûfri'ye naklettirilmelidir.

5— 14. Fırka Diyale'nin garbından ilerleyecek düşmanı tevkif edecek. Faik düşman kıtalarının taarruzunda İkinci Fırka kumandanı Diyale garbındaki kıtalar ile 14. Fırka cephesini takviye ederek Diyale garbındaki kumandayı, ben o tarafa gelinceye kadar deruhde edecektir. Böyle bir halde Hanıkındaki Kolordu ihtiyatında hemen Diyale garbına göndereceğim. Diyale garbındaki Cebeli Hımrin mevzii son zamana kadar elde tutulacak ve bunun muhafazası altında Diyale şarkındaki kıtaların garbe mürurü temin olunacaktır.

6. Fırka, ahiren maiyyetine ilhak edilen kıtalar ile beraber, Cebeli Hımrin de İngilizleri tevkif edecek velâakâl Diyale Şarkının kâmilen tahliyesine kadar zaman kazandıracaktır. Bu maksatla 28 Mart akşamına kadar İngilizlerin Cebel Sahritde tevkîfi lazımdır. Diyalenin şarkını terk etmek lâzım geldiği zaman vereceğim emre

tevfikan 6. Fırka Cebeli Hımırin mevziinden sonra Kızıl Ribatın Şimal-i şarkîsindeki sırtlara çekilip orada müdafaa edecek ve bâdehu Elvand geçidinden ve Diyale köprüsünden geçerek bu köprünün şimal-i garbisindeki sırtlara çekilecektir. Bu maksadla istikşafat-ı lâzıme yapılmalıdır. 6. Fırka 10 gün zarfında lüzumu olmayan ağırlıklarını şimdiden Diyale garbına geçirerek Kara Tepeye sevk eylemelidir.

7- Müstakil Süvari Livası maiyetindeki kıtalarla beraber Paytak Dağlarını ve geçitlerini müdafaa edecek; Diyalenin şarkını terk etmek lâzeldiği zaman vereceğim emre tevfikan Kasrışirin üzerinden Dekki'nin cenubuna çekilecek ve bâdehu Diyale'yi garba geçecektir. Ahval Müstakil Livanın Kasrışirin şimalinden Diyale'yi geçmesini veya Diyale boyunca şimale ve bâdehu Süleymaniyeye çekilmesini ve bu tarikle kolorduya iltihakını icap ettirebilir. Bu hususta istikşafat ve ihzarat-ı lâzıme yapılmalıdır. Süvari livası nezdindeki sahra bataryası ve süvari livasının arabalı ağırlıkları hemen Diyalenin garbına gönderileceklerdir. Sahra bataryası Diyale garbında alayına iltihak edecek ve ağırlıklar Kara Tepe de toplanacaklardır.

8- 14. istihkâm Taburu maiyetine verilen 2. ve 6. Fırka istihkâm bölükleri ile beraber Dekke'nin 12 Kilometre cenubunda Diyale üzerinde inşa edilmekte olan köprüyü bir an evvel ikmal edecektir. Bu köprünün ikmalini müteakip zaman ve vasıta kalırsa Elvand üzerine de elyevm mevcut geçit mahallinde bir köprü yapacaktır. Bu köprünün yapılabilmesi meşkûk olduğundan şimdiden geçit mahalli layıkıyla tanzim edilecek, kıtaların ve topların sudan mürurları teshil olunacaktır.

Gerek Hanıkından Diyale köprüsüne ve bu köprüden

garba Karatepeye doğru giden istikamet ve gerek diyale köprüsünden Elvand'dan geçerek Kızılribat'a doğru giden istikamet sahra topçusunun mürurına müsait bir surette serian tesviye ve tanzim olunmalıdır. Bilhassa tariklerin tesviyesi ve kapatılması lâzımdır. Bu hususta 2. Fırkada yardım edecek ve ahali cebren çalıştırılacaktır.

Bundan başka İstihkâm Taburu Diyale köprüsünün şarkında münferid guruplar halinde bir ser köprü vucuda getirecektir, İstihkam taburunun 6. Fırka ile irtibatı kesilmiştir.

9- 5. Piyade Alayının ikinci ve dördüncü taburları ile bir makineli tüfek takımı ve bir sahra topçu takımı Kolordu ihtiyatını teşkil etmek üzere şimdilik Hanıkında benim emrim altında kalacaktır. Bu kıtalarında lüzumsuz ağırlıkları ve fazla arabaları yarın Diyale garbına geçirilerek ikinci Fırka büyük ağırlık kumandanı maiyetine iltihak ettirilmelidir.

10- 2. ve 6. Fırkaların ekmekçi takımları Diyale garbına geçip Karatepe'ye giderek orada un ve peksimed ihzar edeceklerdir. Kolordu cephane taburu ve nakliye katarı peyderpey Diyale garbına geçirilecektir. Seyyar hastahanelerde Diyale garbına geçerek biri Karatepe'de, diğeri Diyale köprüsünün garbında hasta ve mecruh kabul edecek; biride ledel'icap kullanılmak üzere Karatepe de hazır bulunacaktır.

Seyyar hastanelerdeki hastalar mütemadiyen ve muntazaman Kifri'ye sevk edilecektir.

Afrika taburu şimdilik kısmen Hanıkın'da İnzibat hizmetinde ve kısmen istihkam kıtalarına muavenettedir. Bilahere ahvale göre geri hizmetlerinde kullanılacaktır. Bu taburun 6. Fırka ile irtibatı kesilmiştir.

11- Kolordu Karargahı şimdilik Hanıkındadır. Ahvale göre bir kaç gün sonra Diyale garbine geçerek Karatepe civarına gidecektir. Tayyare Bölüğü, Kolordu Telgraf ve Süvari Bölükleri, Telsiz Telgraf Bölüğü ve ekmekçi takımı beraber bulunacaktır. Tayyare Bölüğünün 6. Fırka ile irtibatı kesilmiştir.

İmza
13. Kolordu Kumandanı
Ali İhsan

2., 6. ve 14. Fırkalara, Süvari Livasına, Kolordu ihtiyatına, 14. istihkâm taburuna ayniyle yazılı olarak, tebliğ edilmiştir. Ayrıca 6. Fırka ile 14. Fırkaya ve Süvari livasına, hülasası şifreli telgraf ile bildirilmiştir. Kolordu idare Riyasetine, Kolordu Ser Tabipliğine, Seyyar hastahanelere, Afrika Taburuna, hulasası yazılı olarak verilmiştir.

16 Mart sabahı kolordu karargahı Kirind'den Paytak'a doğru geri çekilmeğe başladığı zaman, Kolordu Dümdarı Kirind'in üç kilometre kadar şarkında Çeşme-i Sefid sırtlarında düşmanla temasta idi. Bu düşman Kirnid'den bizim bazı yürüyüş kollarımızın geri çekildiklerini görmüş olduğundan üç süvari alayı ile bir batarya topçudan mürekkep bir Rus kuvveti, dümdarımıza taarruz etmiş isede bu kuvvet mühim zayiatla tard edilmiştir. Bu esnada bizim dümdar kıtalarımızda şu zayiata uğramışlardır:

Bir zabit ile beş nefer şehit, 17 nefer mecruh, beş nefer gaip veya esir, 18 hayvan telef, 25 hayvan gaip...

Kolordu Dümdarı 16/17 Mart gecesini Kirind'in şark ve şark-ı cenubisindeki sırtlarda emniyet tertibatı alarak geçirmiştir. 17 Mart 1917 akşamı Sermil garp sırtla-

rına çekilerek Paytak geçidinin müdafaasına ait tertibat almıştır. 26 Şubat'tan 17 Mart'a kadar geçen 20 gün zarfında havanın ve yolların fevkalede karlı, yağmurlu ve çamurlu olmasına rağmen Kolordunun bütün silahları, cephaneleri, eşyası erzakı ve hastaları -kâmi-len Paytak köyünün garp tarafına nakl olunmuştur. Ordu Kumandanlığınca tertip edilmesi lâzım gelen menzil kolları hemen hiç bir iş görmeyerek onlara ait vazifeleri de Kolordu kıtaları, cephane taburu ve nakliye katarı yapmıştır.

Altıncı Ordu Kumandanlığından 16 Mart'ta gönderilen bir emirde şu maddeler tebliğ edilmiş idi:

"İngilizlerin iki piyade ve bir süvari fırkasından ibaret bulunan büyük kısımları 15 Mart sabahı Diclenin iki tarafında ve ileri kıtaları ile (Müşahide) istasyonu hizasında görülmüştür. Bir liva kadarı piyade kuvveti Yakube karşısında toplanmaktadır. Fellüce'deki Fırat müfrezesiyle düşman henüz temas etmemiştir. Süleymaniye ve Musul gurupları karşısında şimdilik inkişaf etmiş bir hareket yoktur.

Ordu bilâhere mühim görülecek cepheye taarruz etmek için âtideki tertibatı alacaktır:

18. Kolordu büyük kısmı ile Beled istasyonu civarında, ufak bir müfrezesiyle Edhem çayı gerisinde kalarak Dicle istikametini, Fırat müfrezesi bugünkü mevcudu ile Fellüce de bulunarak Fırat istikametini sed edeceklerdir.

Elyevm iki taburuyla Deli Abbas'ta bulunan ve 6. Fırka Nizam-ı harbine idhal edilerek 13. Kolordu Diyale nehriyle Halis nehri arasını ve Halis nehri şimalini tarassut ve Deliabbas-Karatepe yolunu sed için (Cebel-i Hımrin) de tahkimata başlayacaktır. Deli Abbas istikametinde çekilmekte bulunan 14. Fırka Karatepe üzerin-

den ordu ihtiyatı olmak üzere Kifriye hareket edecektir. 44. Piyade Alayı, bir serî cebel bataryası, İşkodra İstihkâm bölüğü ve bir süvari bölüğünden mürekkep bir müfreze ordu ihtiyatı olmak üzere Erbile kadar yürüyüşüne devam edecektir.

Son vaziyet üzerine ehemmiyet kesbeden Musul grubu Resülayn'e muvasalat eden 181. Alay ile ve Samarra'dan gönderilecek bataryalar ile takviye olunacaktır. Ordu Karargahı şimdilik Deliabbasta'dır." Bu emri hayretle okudum:

Altıncı Ordu Kumandanının, Bağdad'ı nasıl bir tazyik altında terk edip şimale çekilmeye mecburiyet hasıl olduğunu ve İngilizlerin her ileri hareketinde mukavemet edilemeyerek şimale doğru ricat edildiğini unutmuş olduğu anlaşılıyor ve mühim görülecek cepheye taarruz etmeği düşündüğü görülüyor. Samarra'dan şimale doğru gönderilecek bataryalar ile Musul grubunu takviye etmek istediği anlaşılıyor. Acaba, bu kadar garip ve tezad ile dolu bir emir kimin kafasından çıkmış idi?...

Halbuki şimdi asıl mühim olan cihet, İngilizlere karşı mukavemeti temin ederek onların daha şimale ilerlemelerini menetmek düşüncesi idi...

Altıncı Ordu Kumandanlığı, 156. Piyade Alayını Bağdad'dan Yakube-Şehriban istikametinde göndermiş ve Kolordumuzun emrine vermişdi, aynı ordu kumandanı bu emri ertesi gün bozarak 156. Alayı Yakube civarından Diyale Nehrinin garbine geçirmiş ve Deli Abbas'a göndermiş bu alayın bir taburu daha evvel Şehriban tarafına gittiğinden alay ancak iki taburla DeliAbbas'a geçmiş...

Horasan müfrezesinden 17 Mart öğle vakti gelen raporda: 17 Mart sabahı İngilizlerin Yakube cenubundaki mevzilerimizi uzun müddet topçu ateşiyle bombardu-

man ettiği, tarafımızdan yapılan mukabil topçu ateşiyle bir düşman otomobilinin tahrip olunduğu, Yakubeye yaklaşan bir düşman süvari livasının Diyale Nehri şarkından ilerlediği bildirilmişti. Zayıf olan bu müfreze nezdindeki Sahra bataryasını düşmana kaptırmaması için hemen mezkür bataryanın ve mümkün olan erzakın süvari bölüğü refakatinde Şehribana gönderilmesini aynı günde müfrezeye tebliğ ettim.

18 Mart 1917 de Horasan müfrezesinden gelen diğer bir raporda: "İngilizlerin 17/18 Mart gecesi iki alay piyade ile Diyale'yi Yakube cenubundan şark tarafa geçerek Diyale gerisindeki topçusunun yardımıyla 18 Mart şafakla beraber Yakube'ye taarruza başladıkları ve Müfrezenin Şehriban'a doğru çekildiği" bildirilmiştir.

Şehriban'da külliyetli erzak bulunduğundan hem bu erzakı geri taşımak ve hem ileri mevzi gibi bu kasabadan istifade etmek için 18. Alayın iki taburuyla 19 Mart'ta Şehribana gönderilmesi, bu alayın oraya gelecek olan Horasan müfrezesini de maiyetine alarak Şehriban'ın garbındaki kanalın gerisinde şark tarafında bir müdafaa mevzii ihzar etmesi ve Şehriban'daki erzakın geri nakline kadar Şehriban'ı müdafaa eylemesi için 6. Fırka Kumandanlığına 18 Mart akşamı telgrafla emir verdim.

Altıncı Ordu Kumandanı 18 Mart'ta verdiği emirle 14. Piyade Fırkasını tekrar Kolordumuza verdi. Bu Fırkaya Deli Abbas'taki 156. Alayı'da maiyetine alarak Diyale Garbındaki Cebel-i Hımrin sırtlarında tahkimat yapması ve düşmanın Halis Kanalının iki tarafından ilerlemesi halinde tevkif olunması, Kolordunun Diyale şarkındaki büyük kısmının yan ve gerilerini temin eylemesi için 19 Mart'ta lazım gelen emri verdim.

19 Mart'ta Ruslar Paytak boğazında Sürhadize'deki

müdafaa mevzilerimize taarruz etmiş ve bu taarruz, düşmana mühim zayiat verdirilerek tevkif olunmuştur. Düşman 100 kadar maktülünü muharebe meydanında terk etmiştir. Dördü zabit olmak üzere 11 esir aldık. Esir zabitlerin birisi kaymakam rütbesinde bir Gürcü alay kumandanı idi. Esirlerin ifadesine göre; Kolordumuzu takip eden Rus kuvvetlerinin 5 Kazak ve 1 Gürcü süvari alayından ve İngiliz Hindlileri ile karışık bir Bahtiyarı Askeri Alayından ibaret olduğu, iki piyade alayının 20 ve 21 Mart günlerinde Kirind'e vasıl olacağı anlaşılmıştı. 20 Mart'ta Yakube'den ileri harekete geçen bir İngiliz Süvari Livasıyla bir sahra bataryası 21 Mart öğleden evvel Şehriban karşısına gelerek keşif faaliyetinde bulunmuş ve Şehribanın 4 kilometre cenub-ı garbisinde tahrip ettirdiğimiz kanal köprüsünü tamir etmek ve başka yerlerde de köprü kurmak teşebbüsünde bulunmuş isede topçu ateşimizle düşmanın bu teşebbüsleri men edilmiştir. Akşam üzeri düşman süvari livasının mezkür kanal ile Diyale Nehri arasında emniyet tertibatı aldığı ve bazı piyade kıtalarının ve arabaların kanal garbında toplandığı görülmüştür. Bu hareketler düşmanın taarruz hazırlıklarında bulunduğunu gösterdiğinden Diyalenin iki tarafındaki Cebel-i Hımrin sırtlarında müdafaa edilebileceğini ve Deli Abbas ile Şehribanın birer ileri mevzi olarak elde tutulmasını tekrar 6. ve 14. Fırkalara tebliğ ettim. Diyale garbında Mansure civarındaki kanalların bir kısmını açtırarak Deli Abbas ile Cebel-i Hımrin arasındaki arazinin büyük bir kısmını batak haline soktuk. Diyale şarkındaki Cebel-i Hımrin mevzii önünde de Belediruz Kanalı vardı. Şehriban-Kızılribat yolu haricindeki sırtlar arabalı vasıtaların ve sahra topçusunun hareketine müsait değildi.

Benim bütün düşüncem, Hanıkının 20 kilometre kadar garbında Diyale Nehri üzerinde yaptırmakta olduğum köprüden bütün kolorduyu Diyale'nin garbına geçirmek ve Diyale'nin şarkındaki bütün araziyi terk etmek idi. Eğer ingilizler Diyalenin şarkında bulunan piyade ve süvari kuvvetleriyle Şehriban taraflarından taarruz etmekle beraber başka kuvvetler ile Diyalenin garbındanda aynı zamanda Deliabbas taraflarından taarruz edecek olurlarsa 13. Kolordu çok güç ve tehlikeli vaziyete düşebilirdi. Bu sebeple 14. Piyade Fırkasına Deliabbas tarafındaki iki taburlu 156. Piyade Alayını ve emrimize verilmiş olan zayıf mevcutlu 33. Süvari Alayını maiyetine alarak Diyale garbından ilerleyecek düşmanı Cebel-i Hımrin sırtlarında tevkif etmek ve son nefere kadar müdafaa eylemek için emir verdim. Bu müdafaa sayesinde Diyale şarkındaki kuvvetlerimizin nehrin garbına geçirilmesi mümkün olabilecekti. Kendi karşısında düşman tazyiki bulunmazsa bir iki batarya ile Mansure şimalinden 6. Fırka cephesini yan ateşine almasını Fırkaya ihtar ettim. Fakat Cebel-i Hımrin sırtları Diyale kenarında pek sarp ve dik olduğundan Sahra ve Obüs toplarını yerleştirmenin mümkün olmadığı anlaşılınca bol cephaneli cebel bataryaları ile bu işin görülmesini 14. Fırkaya bildirdim.

22 Mart'ta yapılan tayyare keşfinde düşmanın Bağdad civarındaki kuvvetlerinin dolgun mevcutlu 13. ve 14. İngiliz Fırkaları ile Lahor ve Merend Hind fırkalarının birbirleriyle birleştirilerek hasıl olan bir fırkadan ve bir Süvari fırkasından ibaret olduğu tesbit edilmişdi.

Bağdad dan Şehriban istikametinde taarruza başlamış olan İngiliz kuvvetlerinin de bir piyade ve bir süvari fırkasından ibaret olduğu tahmin edilmiştir. 22 Mart

1917 sabahı ingilizler Şehriban harbindeki ileri mevziimize ve kasabaya topçu ateşi yapmağa başladı. Ve bu ateş akşam karanlığına kadar devam etti. Akşamı üzeri bu ateşin himayesi altında düşman piyadesi ileri hareke-te başlayarak güneş batıncaya kadar bu piyadenin bir kısmı ileri mevziimizin 1000 metre yakınına kadar sokuldu. Diğer kısmı daha uzakta kaldı. Üstün düşman kuvvetleri karşısında Şehriban'daki müfrezemizin geri çekilmesi için evvelce emir vermiş olduğum cihetle Kızılribat'ta bulunan 6. Fırka Kumandanı 22/23 Mart gecesi müfrezenin Cebel-i Hımrin mevziinin sol cenahına çekilmesi için emir vermiştir. Müfreze zayiatsız geri çekilmeğe muvaffak oldu. İngilizler müfrezemizin geri çekildiğini fark etmeyerek 23 Mart sabahı Şehribandaki boş mevzilere saatlerce topçu ateşi yaptı, nihayet mevzilerin terk edilmiş olduğunu anlayarak ileri harekete başladı. 23 Mart öğle vakti Belediruz Kanalı kenarlarına kadar ilerleyebildi. Bu güne kadar düşmanın Diyale Nehri garbında 14. Fırka cephesinde hiç bir faaliyeti görülmediğinden İngilizlerin Diyale şarkında kati taarruz yapmak niyetinde oldukları anlaşılmış idi. 23 Mart'ta 6. Fırka, kendisini takviye etmiş olan 2. Fırka kıtaları ile beraber Cebel-i Hımrin mevziinde asıl müdafaa mevziimizi işgal ederek mukavemete hazırlanmıştı. İngilizler 23 Mart akşamına kadar ve ertesi günü 24 Mart'ta sabahtan akşama kadar mevzilerimize karşı şiddetli topçu ateşiyle vakit geçirdiler. Cebel-i Hımrin sırtları birbiri gerisinde adeta Tahaccür etmiş Kum dağları şeklinde olduğundan İngiliz topçusunun ateşi tesir etmiyordu. Müdafaa kuvvetlerimiz, düşman topçu ateşine karşı kolayca tahaffuz çaresini bulmuşlardı.

Cebel-i Hımrin üzerinde birbiri gerisinde bulunan

sırtların arasında derin sel yarıntıları bulunduğundan arabaların ve sahra topçusunun hareketi mümkün değildi. Bu vasıtalar ancak Şehriban'dan Kızılribat'a giden yol üzerinden hareket edebiliyorlardı. Cebel-i Hımrin üzerinde hiç bir yerde su yoktu. Mart ayının son günlerinde kızgın güneş cehennem tesirini yapıyordu.

6. Fırka, düşmanın batı ve müteredditi hareketlerinden dolayı kazandığı bir hafta müddet zarfında Cebel-i Hımrin tepelerinde birbiri gerisinde üç müdafaa intihap ve tahkim etmişti.

25 Mart 1917 sabahı, alaca karanlığında 6. Fırkanın sol cenahına geceleyin tekarrüp etmiş olan İngiliz kuvvetleri tarafından şiddetli bir piyade ve makineli tüfenk ateşi başladı. Düşman Şehriban-Kızılribat yolunun iki tarafından cephe taarruzu yapmak ile beraber 10 kilometre kadar şarkta sol cenahımızı ihateye teşebbüs etmiş idi. Cephedeki taarruzlarında düşmanın sahra ve obüs bataryaları ateş edebiliyorlardı. Fakat ihata manevrasını yapan İngiliz kuvvetlerinin yanındaki Sahra topçuları bir iş göremiyorlardı. Bizim iyi cebel bataryamız ise, düşmanın ihata kuvvetlerine karşı müessir ateş yapabiliyorlardı.

Düşmanın 4 livadan mürekkep 16 taburu bir piyade fırkasından, birkaç süvari alayından veya bir süvari fırkasından, 8 sahra bataryasıyla iki obüs bataryasından mürekkep mühim bir kuvvetle muharebeye başladığı ve kati neticeyi bugün bu tarafta almak istediği anlaşılıyordu. Bu kuvvetin tazyiki ile ihata manevrasını yapmak üzere 24/25 Mart gecesi Şehriban'ın şarkında ve bizim sol cenahımızdan takriben 10 kilometre uzakta Belediruz Kanalı'nı geçerek sol cenahımıza doğru ilerlemiş düşman süvari fırkası susuz kum çöllerinde ve dik ya-

maçlı tahaccur etmiş kum ve çakıl tepelerinde hiç bir iş görmeğe muvaffak olamamıştır. Mendeli taraflarına geldiği haber alınmış olan Rus süvarisinin de bir kaç atlıdan ve Acem aşiretlerinden ibaret olduğu anlaşılmıştı.

Topçu yardımına mazhar olamayan İngiliz piyadeleri mukabil taarruzlarımız üzerine mütemadi bir süngü ve bomba muharebesinden sonra mühim zayiata uğrayarak Cebel-i Hımrin'de ele geçirmiş oldukları tepeleri bırakıp ricat ettiler. Tepelerden düz çöl kumlarına indikleri zaman bizim Kızılribat yolunun şarkındaki tepelerde bulunan Sahra topçularımızın tesirli yan ateşine uğrayarak yeniden mühim zayiat verdiler. Muharebe meydanında bine yakın ölü bıraktılar; yaralı ve sağlam olarak iki zabit ve 160 nefer esir aldık. İngiliz ihata kolunun bakiyesi perişan bir halde Belediruz Kanalının cenubuna çekilebildi.

Cepheden taarruz hareketleri yapan İngiliz kuvvetleri ise Belediruz Kanalını geçmeğe muvaffak olamadılar... İngilizlerin gerek Şehriban kasabasına karşı taarruz ederken ve gerek 24 Mart'ta Cebel-i Hımrin'e doğru ilerlerken 500'ü mütecaviz ölü ve yaralı zayiat verdiklerini ve 25 Mart'taki zayiatları ile birlikte kayıplarının 2500'ü bulduğunu tahmin ettik. Esirler, taarruz eden kuvvetin üçüncü Lahor Fırkasından ve süvarilerden ibaret olduğunu söylemişlerdir. Düşman süvarilerinin bizim sol cenahımızın açığında adeta seyirci gibi durması kendilerine bir fayda temin edememiş isede, bizim sol cenahımızı düşman süvarisine karşı korumak için kuvvetli ihtiyatlar tutmak mecburiyetinde bırakmıştı. Fakat düşman süvarisinin âtıl durması devam ettiğinden saat: 10 00 da telefonla 6. Fırkaya verdiğim emirde "hemen eldeki kuvvetlerle henüz kanalın şarkında bulunan düş-

man kuvvetlerine karşı mukabil taarruzlara şiddetle devam edilerek bu düşmanın imha edilmesini ve külliyetli esir ve ganimet alınmasını" talep ettim. Düşmanın çekilmeğe muvaffak olabilen ihata kuvvetlerini Cebel-i Hımrin'in cenup eteklerine kadar takip eylemeye muvaffakiyet hasıl oldu. Düşman külliyetli kablo, 15 kadar ağır ve hafif makineli tüfenk, bir kaçbin tüfenk, mühim miktarda cephane, elbise, ayakkabı, her çeşit harp malzemesi, bol yiyecek ve yaralı ile dolu iki sargı mahalli bırakmıştı.

25 Mart muharebesinde bizim zayiatımız 25 zabit ve 283 nefer şehit ve mecruhtan, 22 hayvan ölü ve yaralıdan ibaret olmuştur.

26 Mart günü sükünetle geçmiş isede 26/27 Mart gecesi düşman Belediruz kanalı üzerinde müteaddid köprüler yaparak tekrar Kanalın şarkına geçmişlerdir. İleri karakollarımız sabaha kadar düşmana ateş ile mukabele etmişlerdir. 27 Mart sabahı kanalın şarkında birkaç tabur piyade ile müteaddit makineli tüfek görülmüştür. Düşman piyadesi mevzi harbi şeklinde adım adım ilerleyerek tahkim yapmışlardır. Yeniden üç şehid ve 11 mecruh kayıp etlik. 27 Mart öğleden sonra saat 15. 00 de bir İngiliz yüzbaşısı mükâleme memuru olarak muharebe hattının ilerisine gelmiş ve o civardaki zabitimize Türkçe, Fransızca ve İngilizce olarak üç kâğıt vermiştir. Bu kâğıtlarda "25 Mart muharebesinde Cebel Hamrinde iki ingiliz sargı mahallinin içindeki yaralılar ile beraber bırakılmış olduğu, bunlara bakılırsa memnun olacağını ve razı olur isek bunları toplamağa muavenet etmek üzere bize İngiliz sıhhiye memurları gönderileceği" yazılmış idi. Mükaleme memuru olan İngiliz yüzbaşısı şifahen, "bu babdaki cevabımızı 28 Mart saat 8. 00 den saat 12 00 ye kadar köprü kenarında bekleyeceğini ve bir mütare-

keye muvafakat edilip edilmediğinin işarını" Türkçe olarak söylemiştir. Bizim zabitimiz de "kendi yaralılarımıza nasıl bakılmış ise, İngiliz yaralılarına da aynı suretle bakılmış olduğunu; mütareke teklifini Fırka Kumandanına arzedeceğini ve yarın sabah cevap verileceğini" söylemiştir.

İngilizlerin mütareke teklifleri bana telefonla bildirildi; bu teklif bizim için bulunmaz bir nimet ve fırsat olduğundan kendilerine 28 Mart sabahı şu cevabın verilmesini tebliğ ettim. "Türklerin, gerek sağlam ve gerekse mecruhan esir düşenlere muhterem bir misafir gibi bakmak adetleridir. Mecrûhan elimize düşenlere kendi mecruhlarımızdan daha dikkatli baktık. İngiliz memurîn-i sıhhıyesine lüzum yoktur. Tekmil İngiliz yaralıları toplattırılmıştır: Fakat İngilizlerin yaralı toplamak için mütarekeye ihtiyaçları var ise buna muvafakat ederiz.

Muharebenin ertesi günü yaralıları toplar iken İngilizler sıhhıye neferlerimize ateş etmişlerdir. Hususiyle İngiliz topçusu bu hatayı çok defa yapmıştır. Türkler yaralı toplayan İngiliz askerine hiç ateş etmemiştir. Bundan sonra yaralı toplanırken ateş edilirse biz de, mukabele edeceğiz." Mükaleme memuru bu cevapla iktifa etmedi; muharebe meydanında mecruh kalmış olmasının, pek muhtemel olduğunu düşünen kumandanın çok müteessir olduğunu, mecruhların yalnız Türk sıhhıye heyeti tarafından toplanmasına muvafakat ettiğini ve hiç olmazsa birkaç saatlık mütareke akdi için istirhamda bulunduğunu söylemesi üzerine bu teklif kabul edilerek Fırka Sıhhiye Bölüğüne muharebe meydanında kalan maktüllerin defn edilmesi ve yaralı bulunur ise toplanması için emir verdik. Bundan sonra yeniden 6. Fırka Kumandanına telefonla verdiğim emirde: Mütarekenin

bizim için faydalı olduğunu, Diyale Köprüsü bitmek üzere olduğundan kademe kademe geri çekilmeye başlamalarını, Kızılribat cenubunda son müdafaa hattının tutulmasını tebliğ ettim.

Bu suretle 28 Mart günü sükûnetle geçmiş ve tayyare de uçmamıştır. 25 Mart muzafferiyetinden sonra 26 Mart'ta Altıncı Ordu Kumandanı tarafından verilen şifrede:

"Kolordunun geri hareketinden şimdilik sarfı nazar edilmesi" bildirilmiş idi. Buna şu cevabı verdim: "Cebel-i Hımrin 25 Mart'ta, kazandığımız muzafferiyeti vaziyetin muhafazası için bir ümit verebilir fakat; esasen Diyalenin şarkını tahliye mecburiyeti, düşmanın icbarından ziyade iaşe vaziyeti ve Diyale Nehrinin mevcudiyeti dolayısıyle (Köprü bulunmadığından) menzil hattının vaziyeti ve kabiliyeti bakımından hasıl olmuştur. Şu halde Cebel-i Hımrin muzaferiyeti bu mecburiyeti izale edememiştir."

Halil Paşa Kolorduyu bir bölük gibi idare etmeği düşünüyor. Kolorduyu teşkil eden insan ve hayvanların nekadar yiyecek ve yem miktarına muhtaç olduğunu, cephane ve sair malzeme noksanının ne suretle ikmal olunabileceğini dikkate almıyordu. Menzil sevkiyatını ve kabiliyetlerini asla hesaba katmıyordu. Bütün erzak, cephane vesairenin Diyalenin garp tarafından Musul-Kerkük yoluyla Küfri taraflarına geleceği göz önüne getirilince 13. Kolorduyu Diyale şarkında tutmanın çok tehlikeli olabileceği takdir olunabilirdi...

"Kolordunun köprüyü ikmal edip 29 veya 30 Mart'ta, Diyale garbına geçmeye mecbur olduğunu ve geri hareket yarın sabahtan itibaren başlayacağımızı" Halil Paşa'ya yazdığım şifrenin sonuna ilâve ettim: 27 Mart akşa-

ını aldığım cevapta: "13. Kolordunun Diyale garbına geçmesinin tasvip olunduğu bildirildi. 28 Mart 1917 akşamına kadar yapılan mütarekede sıhhiye memurlarımız, İngiliz subaylarıyla beraber tekmil muharebe meydanını dolaşarak eksik kalmış şeyler varsa bunların ikmâl ettiler. Akşam güneş batınca mütareke bitmiş idi. 28/29 Mart gecesi 6. Fırka Kumandanı, kıtalarınızı üçüncü hatta çekti. İkinci hatta bir kaç bölük bırakıldı. Birinci mevzide ise yalnız keşif ve tarassut kollarımız bulunuyordu. 29 Mart'ta bu keşif kollarımız düşmanı uzun müddet oyalamağa muvaffak oldular. Nihayet akşam üzeri düşman zayıf kuvvetler ile birinci müdafaa hattımızı işgal edebildi. 28 Mart'ta köprünün bir kısmı yıkıldığından bunu tamire zaruret hasıl olmuştu. 30 Mart 1917' de takriben bir liva piyade ile düşman ikinci hattımıza taarruz etti isede muvaffak olamadı. 30/31 Mart'ta, 6. Fırka Kızılribat'ın şimalindeki sırtlara çekilerek müdafaa ve intizar tertibi aldı. Zevalden sonra fırkaya verdiğim emirde köprünün tamir ve ikmâl edildiğini ve derhal köprü mahalline hareket edilmesini bildirdim. 31 Mart ile 1 Nisan 1917 arasındaki gece esnasında 6. Fırka köprü mahalline çekilerek sabaha karşı köprüden garp tarafına geçti. Bu çekilme hareketi uzun ve hesaplı bir hazırlığın pürüzsüz tatbiki ile muvaffakiyete ermişti.

Hesaplarımızı ve hazırlığımızı izah ve tevsik edebilmek için 25 Mart 1917 tarihinde Cebel-i Hımrin muharebesini kazanarak İngiliz taarruzunu def ettikten sonra vermiş olduğum 67 nolu Kolordu emrini buraya aynen derc ediyorum.

Hanıkın'da
Kolordu Karargâhından

25/3/1917
Saat: 14 15
Kolordu Emri
Numara 67

1— Düşmana dair yeni malumat yoktur. Bu sabah İngilizlerin Cebel-i Hımrin'de 6. Fırkanın sol cenahına yaptıkları taarruz tard ve mukabil taarruzumuzla düşman geri def edilmiş ve bir makineli tüfekle 80 esir alınmıştır. 23 Mart akşamı Kalhur aşiretinin Mendeli'ye yaptıkları taarruz def olunmuştur.

2— 18. Kolordu 51. Fırkasıyla Dicle garbında, 52. Fırkasıyla Dicle şarkında Edhem çayı civarındadır. 14. Fırka, bugün Deli Abbas'ın cenubu garbisine sürülmüştür. Mezkûr kıtalar yarın Dicle ve Diyale boyunca ilerleyerek düşmanın nazarı dikkatini celp edeceklerdir. Süleymaniye gurubu 44. Alayla takviye edilmektedir.

3— 13. Kolordu, iaşe müşkilâtı ve menzil hattının ve Diyalenin vaziyeti hasebiyle peyderpey Diyalenin şarkını tahliye ederek garbe geçecektir.

4— Müstakil süvari livası 27 Mart'tan itibaren geri çekilmeye başlayacaktır.

5. Piyade Alayının birinci taburu bir sahra topçu takımıyla beraber 27 Mart'ta Hanıkın şimali garbisine ve 28 Mart'ta Ser köprüye gidecek; sahra topçu takımı garba mürûrla alayına iltihak edecek; Piyade taburu Ser köprüde kalarak 5. Alaya iltihak edecektir. 6. Piyade Alayı ile bir sahra topçu takımı ve tek cebel topu 28 Mart'ta Hanıkın şimal-i garbisine gelecek ve 29 Mart'ta köprüyü geçerek Fırkasına iltihak edecektir. Hanıkın ve Mendeli Hudut taburlarıyla İran kıtaları 28 Mart'ta Dekke'ye gelip 29 Mart'ta kelekle Karabulağa geçecekdir. Süvari Li-

vasının kısm-ı mütebakisi 28 Mart'ta Kasrışirin şarkına ve 29 Mart'ta Dekke Şarkına gelip 29/30 Mart gecesi Dekke cenubundaki geçitten Kara bulağa geçecektir. 30 Mart sabahından itibaren süvari Livası kısm-ı küllisiyle Kara Bulak'ta bulunarak Dekke garbinden Dekke'nin 70 kilometre şimalindeki Karadağ cenup yamaçlarına kadar Diyale garp sahilini tarassut ve düşmanın mürurunu men edecektir. İran kıtaları Diyale garbından Küfri üzerinden Kerkük'e giderek orada noksanlarını ve talim terbiyelerini ikmâl edeceklerdir.

5— 2. Fırka 29 Mart sabahından itibaren başlayacak mürür hareketini temin edecektir. Mürûr hareketinin ikmaline kadar Ser köprünün müdafaası Ser köprüye Diyale garbından topçu, makineli tüfenk ve piyade ateşiyle muavenet icrası ve Ser köprü cenahlarının yan ateşine alınması, düşman tayyarelerinin köprüye tasallutlarının meni ve nihayet köprünün tahribi ve vesaiti mürûriyenin garp sahiline celbi hususi vazifelerindendir.

30 Mart sabahından itibaren mürur hareketinin ikmalini müteakip 2. Fırka Dekke'nin garbından Elvand mansıbının cenub-ı garbisine kadar olan Diyale garp sahilini tarasssut ve düşmanın mürur hareketine mani olacaktır. Dekke ile Karatepe arasında esaslı bir hatt-ı müdafaanın şimdiden intihap ve tayini ve bana bir kroki ile işarı lâzımdır. 30 Mart sabahı bir sahra topçu takımı Karabulağa gönderilerek Süvari Livası maiyetine verilmelidir.

Diyale boyu zayıf kıtalar ile tarassut edilmeli ve geride kuvvetli ihtiyatlar bulundurulmalıdır. Fırka Karargâhının 29 Mart'tan itibaren Karatepenin 15 kilometre şarkındaki sırtlarda olması münasiptir.

6— 6. Fırka 27 Mart akşamına kadar Cebel-i Hımrin şimdiki mevzilerini muhafaza edecek; 28 Mart sabahı fecirden evvel Cebel-i Hımrin'deki üçüncü müdafaa hattına çekilecek; sahra topçularını 27 Mart grub-ı şemsi müteakip Kızıl Ribata gönderecek. 28 Mart sabahı bu topçular Kızıl Ribattan hareketle Hanıkın'ın 4 kilometre şimal-i garbisine gelecekler ve 29 Mart sabahı saat 5 00 te hareket edip öğleye kadar köprünün garbine geçmiş bulunacaklardır. 28 Mart günü cebel topçuları ile beraber üçüncü müdafaa hattında düşmanı tevkif eden 6. Fırka 28 Mart gurub-ı şemsi müteakip yalnız süvarilerini üçüncü müdafaa hattında bırakarak Kızıl Ribat'ın şimal-i şarkîsindeki sırtlara çekilecek. 29 Mart günü bu sırtlarda kalarak akşam üzeri düşman tazyik etmediği halde tedricen Elvand Köprüsünden ve geçidinden ve bâdehu Diyale Köprüsünden geçecektir. 29/30 Mart gecesi Nısfilleyl'de mürür hareketi tamam olmalıdır. Köprüyü geçen kıtalar, köprünün 10 kilometre kadar garbinde ordugah kuracaklardır.

30 Mart sabahı 2. Fırkaya mensup kıtalar Fırkalarına iade olunacaklar ve 6. Fırka kendisine muvakkaten ilhak edilen diğer kıtalar ile beraber 30 Mart'ta Karatepe'nin takriben 5 kilometre cenub-ı şarkısında telgraf hattının şark tarafında ordugâh kuracaktır. Maiyetindeki iki süvari bölüğü ile Elvand menbasından Narin suyu mansıbına kadar olan sahayı tarassut ettirecek ve Kızıl Ribat karşısına geçirilmiş olan erzakı, mühimmatı ve hastaları Karatepe'ye nakl ettirecektir. Elvand üzerinde ancak piyade ve mekârî mürûrüne müsait köprü ihzar edilebilmektedir.

7—14. Fırka, Ordu Kumandanlığı tarafından emrolunan ileri hareketi müteakip tekrar Diyale Harbindeki

Cebel-i Hımrin sırtlarına gelecek; 29 Mart'ta bir alay piyade ile bir süvari alayından ve bir miktar topçudan mürekkep bir müfrezeyi Deli Abbas'ın şimaline koyacak; diğer bir muhtelif müfrezeyi de Narin Köprüsünün 10 kilometre cenup şarkisine ikame ederek Elvand mansıbından Narin mansıbına kadar olan Diyale sahilini tarassut ve düşmanın mürurunü men ettirecektir. Karagahını Narin Köprüsüne tesis edecek ve 156. Alayı 30 Mart'ta Kara tepe cenub şarkısında 6. Fırkaya gönderecektir.

8—14. İstihkâm Taburu maiyetine verilen 2. ve 6.Fıkraların istihkâm bölükleriyle beraber mürur harekâtının hususatını tanzim ve temin edecek; Kendi Ordugahını 28 veya 29 Mart'ta Diyale garbına nakil eyleyecek; köprüye düşmanın şimal tarafından su akıntısıyla tahrip salları sevkini men için lazım gelen tedbirleri ittihaz edecek, ve mürurun hitamını müteakip tombazları çekip köprüyü imha veya ihrak eyleyecektir. Bu müddet zarfında istihkâm kıtaları 2. Fırkaya merbuttur. Balehu istihkâm bölükleri fırkalarına iltihak edecekler ve 14. İstihkâm taburu 31 Mart'ta Karatepe şarkına gelip benim emrim altına girecektir.

9— 5. Piyade Alayı Kumandanı maiyetindeki kıtalar 26 Mart'ta Hanıkın Kasabasının cenup kenarında ordugâh kurarak Mendeli istikametine karşı basit emniyet tertibatı alacaklardır. Mendeli 27/28 Mart gecesi tahliye edilecek oradaki hudut müfrezesi, jandarma kıtaları, Gaz Madeni muhafazasına memur müfreze, 28 veya 29 Mart günü doğru Hanıkın'a geleceklerdir. Fakat ahvalin ilcaatiyle bunlar daha erken çekilerek o civarda bulunan Kâlhorlar ve zayıf İngiliz ve Rus süvarileri Hanıkın'a yürüyebilirler.. Böyle bir halde 5. Piyade Alayı Kumandanı maiyetindeki kıtalar ile bu düşmanı tardede-

cektir. 28 Mart öğleden sonra saat 15 00 de Hanıkın cenubundan hareketle Köprü mahalline gidecek ve 29 Mart sabahından itibaren Serköprü istihkamlarının müdafaasını deruhde edecek ve 2. Fırka kumandanının maiyetine girecektir. 5. Piyade Alayının birinci ve ikinci taburları 29 Mart sabahı Ser köprü'de alaylarına iltihak edeceklerdir. Bu alayın tekmil ağırlıkları 29 Mart günü garp tarafına geçmiş olmalıdır.

10— Afrika Taburu tekmil Jandarmalar ile beraber 29 Mart sabahı saat 4 00 de Hanıkın'dan hareketle köprü garbına geçerek 14. İstihkâm taburu kumandanı maiyetine iltihak edecektir. Hanıkın menzili 27 Mart akşamı lağv olunarak Kifri'ye gidecektir.

Cephane taburu ve nakliye katarı köprünün garbına geçmekte olup peyderpey Karatepe'ye nakledilecekler; Salahiye ile Karatepe arasında nakliyat yapacaklardır. Seyyar hastahaneler Karatepe'ye nakledilmektedir. Kıtalar kısmen mübayaa ve kısmen tekâlif-i harbiye ile ve kısmen Karatepe anbarından aldıracakları yiyecek ve yem ile iaşelerini temin edeceklerdir. Ekmekçi takımlarını peksimed yapmak üzere Salâhiye'ye gönderiyorum.

11— Kolordu karargâhının ikinci kademesi 27 Mart sabahı Hanıkın'dan hareketle köprü garbına gidecektir. Birinci kademe 28 Mart öğleye kadar Hanıkında kalacak; badehu köprü garbına gidecektir. Karargâh 29 Mart'ta köprünün garbındaki sırtlarda bulunacak ve 30 Mart'ta Karatepeye nakledilecektir.

İmza
13. Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

6. ve 14. Fırkalara ve Süvari Livasına telefonla, ve tahriren, 2. Fırka ve 5. Piyade Alayına ve 14. İstihkâm Taburuna tahriren tebliğ edilmiş ve süvari livasına ayrıca daha evvel hususi tebligat yapılmıştır.

Burada bahsedilen hususi tebligat, 25 Mart 1917 sabahı 67 nolu kolordu emrini vermezden evvel süvari livasına telefonla yaptığım tebligattır.

67 nolu emirde tasavvur ve tanzim ettiğim çekilme hareketleri hemen hiç arızaya uğramaksızın tatbik olundu.

Esasen 25 mart sabahı İngilizler çok acı bir mağlubiyete uğramışlardı. Vermiş oldukları zayiatın pek mühim bulunduğunu 26 Mart'ta anlayınca bir çok yaralılarının bakımsız bir halde muharebe meydanında yatmakta olduklarını düşünmüşler ve 27 Mart'ta ölüleri gömmek ve yaralıları toplamak için bir mütareke talebinde bulunmuşlardı... Yukarda yazılı olan kolordu emrini, biz bile kazandığımız muvaffakiyetin derecesini tamamiyle anlamadan yazıp göndermiştik.

İngiliz taarruzunun tamamiyle tard olunduğunu anlayınca artık 6. Fırkayı yeniden takviye etmeğe ihtiyaç kalmadığını düşündüm. Bu sebeple hemen çekilme hareketlerini tanzim ve tebliğ etmiştim. Bu emri gönderdikten iki gün sonra 27 Mart'ta, İngilizlerin mütareke talep etmeleri bizim için büyük bir nimet ve fırsat olmuştu. Bu suretle 27 ve 28 Mart günlerini İngilizler tam bir sükûn içinde tevakkuf ile geçirmiş olduklarından her tarafta kıtalarımız, verdiğim emirleri kolaylıkla tatbik ederek köprüye doğru hareket etmişlerdir.

İngilizler 25 Mart sabahı yaptıkları taarruzda muvaffak olamayarak pek ağır kayıplar ile geri çekildikten

sonra, 25 Mart akşamına kadar cephede oyalama muharebesi yapılmış; 26, 27 ve 28 Mart günleri ise mütareke teklifleri ve tatbikatı ile geçmiş idi.

29 Mart'ta İngilizlerin yeni bir enerji ile taarruz etmeleri ve bu defa süvari fırkalarınıda işe sokmaları lâzım gelirdi; Fakat 25 Mart gününde uğramış oldukları muvaffakiyetsizlik ve büyük kayıplar onları o kadar çok ürkütmüştü ki Cebel-i Hımrin üzerindeki birinci müdafaa mevzilerimizde bulunan zayıf piyade keşif kollarımız bile İngilizleri akşama kadar oyalamağa muvaffak olmuşlar ve nihayet akşam üzeri keşif kollarımızın geri çekilmeleri üzerine İngiliz kuvvetleri birinci müdafaa mevzilerimizi işgale cesaret etmişlerdi.

İngiliz kumanda heyetinin hiç olmazsa 29 Mart hadiselerinden ibret alarak 30 Mart'ta ciddi bir taarruz yapmaları icap ederdi. Fakat bugünde İngiliz piyade ve topçuları, ikinci mevziimizde bulunan iki piyade bölüğünün ateşleri karşısında duraklamışlar ve akşam karanlığında Kızıl Ribat yolu boyunca Kızıl Ribat sırtlarına çekilen bölüklerin terk etmiş oldukları mevzileri ancak 31 Mart'ta işgal etmişlerdir; Kızıl Ribat'a kadar imtidat eden 25 kilometrelik düz ovayı boş gördüklerinden Cebel-i Hımrin sırtlarından ileri gitmemişlerdir. Halbuki ellerinde bulunan bir İngiliz süvari fırkası ile İngiliz tayyareleri ciddi bir tazyik ve keşif hareketleri yapsa idiler 31 Mart günü bizim bütün kıtalarımızın Diyale üzerindeki köprüden geçmekte olduğumuzu anlayarak havadan bombalar ile karadan süvari taarruzları ile bizi güç durumlara sokabilirlerdi. İngilizler Cebel-i Hımrin sırtlarından ileri geçmedikleri gibi, Ruslar ile de işbirliği yapamamışlardır. Rusların ellerinde kuvvetli Kazak ve Dragon süvari fırkaları var idi. Bunlar da karşılarındaki

müstakil süvari livamızı takip ederek ilerleseler idi. Kasrı Şirin'den itibaren bizim Kolordumuzun Diyale garbına geçmekte olduğunu görebilirler ve bizi sıkıştırabilirlerdi.

Her iki düşmanın beceriksizliği ve bir kaç gün evelki muharebelerde uğradıkları muvaffakiyetsizlikler ve kayıplar dolayısıyla duçar oldukları bir ürkeklik bizim çok işimize yaramıştı. Bu hareketlerde yalnız tabiatiyle mücadelemiz çok çetin olmuştu. Taşmış olan ve büyük bir süratle akmakta olan Diyale üzerine köprü kurmak bizi çok uğraştırmıştı. Elimizde bulunan 6. Fırka köprü treni ile ancak 43 metrelik köprü kurmak kâbildi. Diyale Nehri bu esnada 240 metre kadar genişlik peyda etmiş olduğundan 200 metrelik kısma sabit ayaklar üzerinde kazık köprü yapmak lazım gelmiş idi. Bu iş için Hanıkın Kasabasının 15, 20 metre boyundaki kavak ağaçları kesilmiş ve insan omuzlarında 20 kilometreden fazla uzakta bulunan köprü mahalline sevk edilmişti. Dört İstihkâm bölüğü ile Afrika taburu bu işler için çalışmışlar ve ahaliden de istifade olunmuştur. Gayr-i muntazam malzeme ile yapılmakta olan bu köprü 28 Mart'ta bitmek üzere iken tabiat yine coştu; şiddetli bir rüzgâr esmeğe başladı. Dalgalar ve akıntılar çoğaldı; köprünün bir kısmını bozdu ve bazı parçaları aşağılara sürükledi; bozulan yerleri yapmak için tekrar iki gün uğraşıldı. Ve mürur hareketi iki gün gecikdi. Nihayet bu zorluğuda iktiham ederek 31 Mart ile 1 Nisan 1917 arasındaki gece esnasında mürur hareketi tamamlandı; 1 Nisan sabahı köprüyü yıktırdık; garp sahiline alınabilmesi mümkün olan parçalar oraya çektirildi. Şark sahilindekiler yaktırıldı.

Geçen sene 3 Haziran 1916 da Hanıkın muharebesini kazanarak Ruslara karşı güzel bir muvaffakiyet kazan-

makla başlayan İran seferimizde 1 Temmuz 1916 tarihinde Kirmanşah'ı zaptetmiş ve orada 35 gün kalmıştık. Daha sonra Hemedan istikametinde taarruz hareketlerine başlayarak 10 Ağustos 1916 da bu şehri zaptetmiştik.

7 ay Hemedan civarında kaldık. Bundan sonra verilen emirle İranı terk edip geri çekildik. 1917 senesinin Mart ayı zarfında sevkülceyş ve tabya bakımlarından Ruslara ve İngilizlere karşı ehemmiyetli muvaffakiyetler kazandık. Sırat köprüsü denecek kadar bir garibe olan Diyale köprüsünü teknik bakımdan ehemmiyetli bir başarı ile yaptırdık ve Kolorduyu bu köprüden geçirdik.

Gayr-i muntazam köprü malzemesinin tedariki; köprü mahalline sevki ve orada sehpa köprü şeklinde kazıklardan köprü başları inşası harikulade bir işti.

13. Kolordu bir yandan sevkülceyş ve tabiye vaziyetlerinde muvaffakiyet temin ederken diğer taraftan Diyale üzerinde 10 gün zarfında inşa ettirdiği garip ve gayr-i muntazam bir köprü üzerinden taşkın Diyale'nin garp tarafına geçerek kendisini İngiliz ve Rus kıskacından kurtarmıştı. Diyalenin garbindeki İngilizlerin 14. Fırkayı tazyik etmemiş olmaları da bizim Diyale garbına kolaylıkla geçmemize faydalı olmuştu.

25 Mart 1917 de Cebel-i Hımrin ve ya Şehriban muharebesini kazandığımız zaman biz ne kadar sevinmiş isek, İstanbulda'ki Karargâh-ı Umumî mensupları da o kadar sevinmişlerdi.

Bu esnada Almanyaya gitmiş olan Enver Paşa'ya, Dahiliye vekili Talat Bey vekâlet ediyordu. Talat Bey çok zeki ve askeri vaziyetleri iyi kavrayan bir nazır idi. Karargâh-ı Umumideki Erkân-ı harplerin 13. Kolordu-

nun Rus ve İngiliz kıskacından kurtulamayacağını zannettikleri bir zamanda, 25 Mart 1917 tarihinde Cebel-i Hımrin muharebesini kazanmaklığımız Talât Bey'i pek sevindirmişti. Terfi ettirilmekliğim lâzım geldiğini düşünerek kanuni şartları sordurmuş ve personel (Zatişleri) şubesinden yaptırdığı tahkikatta Sâbis muharebesinde Goltz Paşa'nın işârı üzerine bir sene kıdem zammiyle, Hemedanın zaptı üzerine yeniden bir sene daha kıdem zammiyle taltif edilmiş olduğumu ve miralaylıkta fiilen bir buçuk seneye yakın hizmet etmiş bulunduğumu, ceman üçbuçuk senenin mirlivalığa terfi etmek için kâfi geldiğini öğrenmiş... Usulen Altıncı Ordu Kumandanı Halil Paşaya bu îzahatı vererek 13. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Beyin Cebel-i Hımrin muzafferiyeti üzerine terfiye layık olup olmadığını sormuş; Halil Paşa da, İngilizlere karşı kazandığımız zaferin neşesiyle müsbet cevap vermiş; Bunun üzerine hemen Talât Bey Padişahın huzuruna çıkarak hem zaferi müjdelemiş ve hem terfiim hakkındaki kanuni teklifi arzederek 28 Mart 1917 tarihinde padişahın iradesini istihsal etmiş...

Biz 1 Nisan 1917 de Kolorduyu zayiatsız Diyale Nehri'nin garbine geçirip bayram yaptığımız bir zamanda evvela Allaha şükrederek yere kapanmış ve şükran secdesi yapmıştım. Bundan sonra kısa bir rapor ile Başkumandanlık vekâletine ne insan, ne hayvan ve ne malzeme namına hiç bir şey kayıp etmeden 13. Kolordunun Diyale Nehri garbına geçerek İngiliz ve Rus tazyıkından kurtulduğunu, arzetmiş idim. Bu esnada terfiim hakkındaki padişahın iradesini dört gün evvel istihsal eylemiş bulunan Talat Bey bu ikinci muvaffakiyet üzerine açık telgraf ile bizi tebrik ve terfiim hakkında iradeyi tebşir eyledi.

Bütün zabit arkadaşlarım ve asker evladlarım pek

tabii olarak kılıncımız ile hak ettiğimiz bu mükafata benden daha çok sevindiler. O günden itibaren paşa geliyor, paşa gidiyor ünvanıyla kısa ve samimi olarak beni anmağa başladılar.

Şahsen terfi eylemiş olmaklığıma tabii sevindim i:e-de, asıl İngilizlere karşı bir sene evvel 8 Mart 1916 tarihinde kazandığımız Sabis muharebesinden sonra belki ondan daha mühim olan ve 25 Mart 1917 de kazandığımız Cebel-i Hımrin-Şehriban zaferi için daha çok sevinmekte ve Kolordumu Diyale garbına geçirmeye muvaffak olarak kumandam altında bulunan 20. 00 den fazla insanın hayatını kurtardığımdan dolayı iftihar duymakta idim.

Yukarıda izah ettiğim veçhile 25 Mart 1917 de kazandığımız muzafferiyet üzerine İngiliz tazyiki bertaraf edilmiş ve Ruslar da Paytak Boğazında tevkif edilmiş olduğundan Altıncı Ordu Kumandanı Halil Paşa, "13. Kolordunun bir kısım kuvvetle olsun Diyale Nehrinin şarkındaki vaziyetini muhafaza etmesini" mükerreren talep etmeğe başlamıştı; Fakat ben bu tehlikeli vaziyetin devamını ve tekrarını katiyen muvafık bulmadığım cihetle Kolordunun kâmilen Diyale Nehrinin garbına geçirilmesi fikrinde israr ettim ve tertibatımı bozmadım; Diyale nehri öyle bir mani idiki elimizde kâfi derecede fenni köprü malzemesi ve kamyon bulunmadığından tabya icaplarına göre bir taraftan diğer tarafa kuvvet sevk etmek hususunda bizi çok büyük güçlük ve hatta imkânsızlığa maruz bırakıyordu. Bundan başka iaşe ve ikmâl hizmetleriyle menzil sevkiyatı kâfi olmadığından Diyale şarkında tutulacak kuvvetleri beslemek ve cephane ihtiyaçlarını bertaraf etmek mümkün olamayacaktı: Esasen mütemadi yürüyüşler ve muharebeler dolayı

sıyla Kolordunun mevcudu çok azalmıştı:

Birliği	insan	hayvan	muharip kuvveti tüfek	Makineli tüfek	Top
2. Fırka	7905	2684	3476	26	20

mevcuduna düşmüştü.

6. Fırka	5760	2161	2744	18	22

mevcuduna düşmüştü.

(Bu rakamlara 156. Alayın Birinci taburuyla bu alayın makineli tüfek bölüğü dahil)

Müstakil

Sv. Livası	1544	1817	600	8	4

süvari topuna düşmüştü.

Bu rakamlarda Hanıkın, Mendeli hudut taburları dahildir. Bu iki taburun muharip yekünü (78) tüfeğe düşmüştü.

Tekmil

Kolordu:	19333	10.075	6987	55	50

toptan ibaret bulunuyordu.

Kolordu karargâhıyla, Süvari, Telgraf, Telsiz telgraf ve Tayyare bölükleri, ekmekçi müfrezesi, Obüs bataryası, üç seyyar hastahane, cephane taburu, nakliyye katarı, bargir deposu ceman: kolordu karargahı ile bağlı birlikler:

insan	hayvan	muharip tüfek mevcudu	makineli tüfek	top
4127	3413	167	3	4

obüs topu mevcudunda idi. Afrika Taburu ile İran Jandarmaları bakiyesini ve 14. Piyade Fırkasını bu hesaptan hariç tuttum. Diyalenin garbında bulunan bu fırka, Altıncı Ordu Kumandanı tarafından sık sık elimizden

alınarak muhtelif yerlere gönderiliyordu. Afrika Taburuyla İran Jandarmaları düşmana karşı işe yarar şeyler değil ve mevcudları yekûnu ancak 300 kişiden ibaret idi. Muharebe kuvveti olmayan bu kıtaları yol tesviyesinde ve geri mıntıkada inzıbat hizmetlerinde kullanıyordum.

Muharip kuvveti bu kadar azalmış bulunan Kolorduyu parçalamak fikrini asla muvafık bulmuyordum. Kolordumuzun gerek İran'dan geri çekilmesi ve gerek Ruslarla ve Şehribanda İngilizler ile yaptığı muvaffakiyetli muharebeler, nihayet Diyale Nehrinin garp tarafına zayiatsız çekilerek İngilizler ile Rusların kurmak istedikleri kıskaçtan kurtulması düşmanlarımız tarafından da takdir olunmuştur.

Birinci Dünya Harbinden sonra, 1920 senesinde 24 ciltten mürekkep olarak İngilterede neşredilen Nelsonun Tarih Harbi adlı kitabında İngiliz Ordusu Kumandanının resmî muharebe raporlarından alınmış olan şu fikralar göze çarpar: cilt 19 - sahife 107: "İran'dan çekilir iken vaziyet ümitsiz görünüyordu; Fakat Türk Kumandanı, hakiki kumandanlık evsafını ve sevkülceyş maharetini gösterdi." sahife 108: "Martın son gününe kadar 13. Türk Kolordusu; kapandan kurtuldu... Düşman kendi plânını tam bir sıhhat ve muvaffakiyyet ile icra etti ve düşmanları onun ikmale muvaffak olduğu işleri alkışlamakta tereddüt ve teahhur etmediler."

Yirminci Bölüm

Diyale garbında 18. Kolorduya yardım için yaptığımız hareketler. — Ethem Çayı yönündeki muharebeler— 14. Fırkaya Kumandan olarak yeni gelmiş bir Alman Kaymakamını Fırkasını iyi idare edemediğinden ve düşmandan korkarak geri kaçmasından dolayı azl ettim ve bir deveye bindirerek geri gönderdim. — 1917 Mayıs sonunda Kerkük'te General Falkenhein ile Bağdadın istirdadı hakkında görüştüm. — 1917 Temmuz'unda İstanbul'a izinli gittim. Burada Falkenhein ile tekrar görüştüm.— Süleymaniye hududunda bir Alman zabitini Kürtler öldürmüşler— Bunun intikamını almak için aşiretin tedibi istenildi. Tetkikatım neticesinde bunun caiz olmadığını bildirdim. Israr edilince 1917 Ekiminde istifa ettim.— Kafkas Cephesinde bulunan Dördüncü Kolordu Kumandanı ile becaiş edildim.— Iraktan 4. Kolorduya hareket.

Altıncı Ordu Kumandanının 20 Mart 1917 tarihinde verdiği ve bizim elimize ancak 24 Mart'ta gelen bir emirde Süleymaniye gurubu 13. Kolordu emrinden alınarak doğruca Ordu Kumandanlığına bağlanmıştır. Bu emre pek memnun olmuştum. Çünkü o taraf ile meşgul olmak bize güç geliyordu. Fakat Süleymaniye taraflarından İran içine doğru bazı teşebbüsler yapılmasını ve bu işte Ordunun Alman olan Erkânıharb Reisinin parmağı olduğunu muhtemel görmüştüm.

Almanlar her neden ise İran içinde entrikalar çevirmekten vaz geçemiyorlar. Ve Acemleri elde etmek için madeni gümüş ve altın paranın kâfi geleceğini zan ediyorlardı. 28 Mart 1917 tarihiyle Karatepeden yazılmış olan şu ordu emrini aldık:

1— Tayyare keşiflerine ve tarassutlarına göre İngilizlerin Sündiye, Araşik, Mansuriye, Cebel-i Hımrin hattı cenubunda iki buçuk piyade fırkası, sekiz alay süvarisi ve Rimadiye'de Hayatiye Kanalı gerisinde toplanan Fırat gurubumuzun karşısında altı tabur piyade ve bir alay süvarisi ve Bağdad etrafında altı tabur piyadesi bulunmaktadır.

İngilizler Cebel-i Hımrin'e yeni bir taarruz hazırlığında bulunuyorlar. Paytak taraflarında Rusların altı alay süvarisi vardır. Bu cephede Rus piyadesi olduğunu esirler ifade etmiş isede henüz bir piyade görülmemiştir.

2— Diyale garbına geçmesi 27 Mart tarihli ordu emriyle bildirilen 14. Fırka ve müstakil süvari livasıyla takviye edilmiş olan 13. Kolordu, geçidi yaptıktan sonra, Süleymaniyenin 57 kilometre cenubunda bulunan Bankalanhan'dan Mansuriyetül Cebel'e kadar Diyale kısmından düşmanı geçirmeyecek ve Mansuriyetülcebel'den Demirkapıya kadar Cebel-i Hımrin'i garba karşı müdafaa eyleyecektir.

18. Kolordu, Dicle sağ sahilinde Istablât mevziinde ve sol sahilinide mansıbından Demirkapıya kadar Edhem Çayını müdafaa edecektir; Kolordu Sümeyke'de bir müfreze bulunduracaktır. Müdafaa mıntıkasını sureti umumiyede gösterir kroki ayrıca gönderilecektir.

3— 13. Kolordu merkezinin Karatepe'de veya Küfri'de ve 18. Kolordu merkezinin Samerra'da bulunmasını münasip gördüm.

4— Fırat gurubu (iki tabur piyade, bir bölük süvari, dört sahra topu, Fırat Flotillâsı) düşmanın Rimadiye civarında Hayatiye Kanalından geçmesini men edecektir.

5— 13. Kolordu ve Süleymaniye grubu mıntıkalırı arasında hatt-ı fasıl, Şirvan suyu -Bane Han- Karadağ silsilesidir.

6— Kolordular işbu mıntıkalardaki konuşlarını mufassalen bildireceklerdir.

7— Ordu Karargahı bir kaç gün kalmak üzere yarın Kifriye gidecek; sonra (Kerkük)e nakledilecektir.

8— Bu emrin vusuli derhal telgrafla bana bildirilecektir.

İmza
6. Ordu
Kumandanı
Halil

Müstakil süvari livasındaki İran Jandarmalarını daha evvel, daha 17 Mart'ta Kerkük'e göndermiştim. Orada güya, talim terbiye ile meşgul olacaklardı. Şimdi Ordu Kumandanı Kerküke gidince onları yakından görürse, belki ne kabiliyette olduklarını ve ne işe yarayabileceklerini anlar.

Diyale Nehrinin garbine geçtikten sonra, yeni vaziyete göre müdafaa tedbirleri almak lâzım geldiğinden Karatepeden 68 no ile şu kolordu emrini verdim:

Karatepe'de
Kolordu Karargâhından
6/4/1917
Saat: 20 00
Kolordu Emri
Numara 68

1— İngilizlerin bir piyade livası, bir süvari bölüğü ve bir bataryadan mürekkep bir kuvveti Dicle garbında Sümeyke civarındadır. Bir liva piyade ve bir miktar topçudan mürekkep bir kuvveti Dicle garbında Şeyh Cemil civarında toplanmaktadır. Bunların şarktan geçmiş olmaları muhtemeldir. 1, 1.5 liva piyade ve üç batarya topçudan mürekkep bir kuvveti Dicle şarkında Sündiye mevkiindedir.

Bu sabah 8 00 de bir Piyade Fırkasının Deltava'dan Deli Abbas istikametinde yürümekte olduğu ve diğer bir Piyade Fırkasının da Deltava garp ve şimalinde yürüyüşe hazır bir halde istirahatta bulunduğu ve Deltava cenubı şarkısında evvelce görülmüş olan süvari Fırkası Ordugahının mevcut bulunmadığı tayyare ile istikşaf edilmiştir. Bu süvari fırkasının Deltava istikametinde yürüyen fırkanın ilerisinde bulunması veya Halis Kanalı şimalinde Deli Abbas'a doğru yürümekte olması mühtemeldir. Yürüyüşe hazır görünen piyade fırkasının da Deli Abbas veya Edhem çayına doğru yürümesi mümkündür. Bugün iki alay süvari ve bir miktar topçudan mürekkep b.r Rus kuvveti Kızıl Ribat'a gelmiştir. Dekke civarında birkaç bölük Rus süvarisi görülmüştür. Henüz Camışçı şimalindeki Diyale boyunda düşman görülmemiştir. Ahalinin ifadesine göre güya bir alay süvari ile bir batarya toptan mürekkep bir Rus kuvveti dün Diyale şarkından (Bazha-

lanhan) istikametinde ilerlemiş; Ruslardan bir alay süvarinin Elvand çayı ile Dekke arasında, iki Alay Süvari ile bir miktar topçunun Kızıl Ribat'da, bir süvari alayının Hanıkında bir süvari alayının menzil hattını aşiretlere karşı muhafaza için Kasrı Şirin'de ve Zülal de bulunduğunu zanediyorum. Ayrıca bir alay süvari de Sine ve civarında Kürdistanı temin için durmaktadır.

2— 18. Kolordu, yeni gelen 181. Alayla ve muvakkaten 156. Alayın üçüncü taburuyla takviye edilmiştir.

52. Fırka Edhem suyu gerisinde ve 51. Fırka ile Belet istasyonu ve İstabilat civarındadır. Yeni gelenlerden bir alay piyade Musul'dan Kerkük'e sevkedilmiştir. Ordu Karargâhı bu sabah Kifriden Kerküke hareket etti.

3— 13. Kolordu, Rus süvarilerine karşı Diyale boyunu tarassut ve müdafaa ve İngilizlere karşı da evvela Diyale garbındaki Cebel-i Hımrini müdafaa edecek ve bilâhare müsait zaman gelince mukabil taarruza geçecektir.

4— 14. Fırka, İngilizlerin Kuvvâyı külliye ile DeliAbbasa ilerlemeleri halinde Kolordunun Cebel-i Hımrin de tecenımüünü ve cephe büyütmesini temine kâfi zaman kazandıracaktır. Diyale cephesindeki alaydan bir taburla bir süvari bölüğünü bu gece geri çekerek fırka ihtiyatına alacaktır. Sakaltutan boğazı hizasında, sağ cenahı Aynileyle şimalinde ve sol cenahı Ebuznabil cenubunda olmak üzere ikinci bir müdafaa mevziini süratle hazırlamalı ve bu mevzi birkaç hat halinde olmalıdır. 6. Fırkadan yarın bir miktar kazma kürek muvakkaten 14. Fırkaya gönderilecektir.

5— 2. Fırka kuvvetinin bir kısmıyle kemakân Diyale boyunu tarassut edecek ve kısmı azamiyle yarın sabah doğru kestirme istikametten Narin köprüsüne gidip köp-

rünün garbında ordugâh kuracaktır. 1. Alayın tarassut ve temin ettiği mıntıkayı mezkûr alaydan bir taburla iki top ve 5. Alayın tarassut ve temin ettiği mıntıkayı 5. Alaydan bir taburla iki top tarassut ve temin edecektir. 5. Alay mıntıkasının sağ cenahı Elvand mensıbının üç kilometre cenubuna kadar imtidat edecektir. 1. Alaydan bir taburla birinci makineli tüfek bölüğü, fırka süvari bölüğü, Fırka İstihkâm bölüğü ve iki sahra topu 1. Alay Kumandanı Talat Beyin kumandasında Şeyh baba köyünde ihtiyat olarak toplanacaktır. 1. ve 5. Alay mıntıkalarında kalan taburlarda Talat Beyin kumandasında bulunacaklardır. Mumaileyh şimdiki 2. Fırka mıntıkasını tarassut ve müdafaaya memurdur. Bu kıtalar erzakını doğru Kifriden celp edeceklerdir. 2. Fırkanın mütebaki kıtaları (6. Piyade Alayı, 5. Alayın üç taburuyla Makineli tüfek bölüğü, 1. Alayın iki taburu, ikibuçuk sahra ve bir cebel bataryası, Hoçkis takımı, Fırka Sıhhiye bölüğü ve Fırka karargâhı yarın sabah Narin köprüsü garbına geleceklerdir. Narin köprüsünden Sakal tutan boğazına ve Narin köprüsünün 7 kilometre garbındaki Aynileyle köyüne isal eden yolları ve istikametleri keşf ve tahkik etmelidir.

6— 6. Fırka, yarın bulunduğu mahalde kalacak ve 7 Nisan akşamı grubu şemsi müteakip yürüyüşe hazır bulunacaktır. Narin köprüsü üzerinden Aynileyleye giden istikametleri keşf ettirecektir. Sahra topçusu için hareket imkânı tetkik olunmalıdır. Obüs bataryası yarın sabah hareketle Narin köprüsü cenubunda 14. Fırka emrine muvakkaten girecektir.

7— Müstakil Süvari Fırkası Kemakân mıntıkasını tarassut ve müdafaa edecek ve luzumunda 1. Piyade Alay kumandanının vazifesine yardım eyleyecektir. Ah-

vale göre bir alay süvariyi ve iki süvari topunu 1. Piyade Alay mıntıkasına veya Cebel-i Hımrin cihetine, celp etmek mutasavverdir.

8— Karatepe'de piyade ve sahra topçu cephanesi vardır. Bir miktar sahra ve Obüs cephanesi daha celp ediyorum. Karatepe'deki iki seyyar hastaneden biri münhasıran mecruh kabulüne amadedir. Karatepe'ye imkan nisbetinde erzak celp ediyorum. Narin çayı garbinde hayvanatı mümkün olduğu kadar tarlalardan iaşeye çalışmalı ve sahiplerine mazbata verilmelidir. Bunları ben tesviye edeceğim. Ahvale göre bir muharebe kademesini bilahere Karatepeden ileriye sevk edeceğim.

9— Ben şimdilik Karatepe'deyim. Ahvale göre, bilahere, ihtimalen 8 Nisan'da Narin köprüsü cenubuna gideceğim.

İmza
Kolordu Kumandanı
Ali İhsan

2, 6 ve 14. Fırkalara hem telefonla ve hem tahriren, Müstakil Süvari Livasına hulasatan telsizle ve aynı tahriren tebliğ olunmuştur.

İngilizler, 13. Kolorduyu İran'dan çekilirken Rus kuvvetleri ile kendi kuvvetleri arasında sıkıştırıp imha edemeyince, nazar-ı dikkatlerini tekrar Dicle boyuna çevirmişlerdi. 18. Kolordu Samerra cenubunda Dicle Nehrinin iki tarafında bulunuyordu. Bağdad'ın tahliyesi esnasında, Bağdad'dan şümendüferle Samerra'ya birçok cephane ve sair harp malzemesi nakl olunmuştu. Bunların araba ve hayvanlar ile daha şimal taraflara nakledilmeleri için epeyce zamana ihtiyaç vardı. Bu sebeplerle Samerra'yı uzun müddet düşmana bırakmamak icap

ediyordu. Düşmanın Dicle boyunda 18. Kolordu kuvvetlerine karşı tekrar faaliyete başlaması üzerine 13. Kolordunun Diyale garbından Dicleye doğru düşmanın yan taraflarına karşı bazı nümayişkarane hareketler yaparak İngilizlerin dikkatlerinin çekilmesi ve 18. Kolorduya yüklenmekten alıkonması için Ordu Kumandanlığı tarafından emir verildi. İngiliz kuvyetleri Diyale ile Dicle arasında merkezî vaziyette bulunuyorlardı. Dahili hatların kısalığından istifade ederek kolayca 18. veya 13. Kolorduya üstün kuvvetlerle yüklenmesi mümkün idi. Biz dış muhitte geniş bir sahaya yayılmış idik. İki Kolordu birbirine süratle yardım edemezdi. Altıncı Ordu kumandanının verdiği emir üzerine şu kolordu emrini verdim:

Karatepe'de
Kolordu Karargâhından
8/4/1917
Saat: 19 00
Kolordu Emri
Numara: 69

1— Şimdiye kadar Deli Abbas ve garp tarafında üç veya dört alay İngiliz süvarisinden başka bir şey görülmedi. Bu kuvvetlerin arkasında Kelbiye garbindeki Merkûkale civarında süvariye istinad olmak üzere bir miktar piyade bulunması melhuzdur. Tayyarenin Deli Abbas'a doğru yürüdüğünü bildirdiği piyade fırkası tozdan yanlış görülmüş olsa gerektir. Dicle şarkında bir İngiliz piyade fırkası iki, üç alay süvari ile beraber dün Şattüledhem (Edhem çayı) na kadar ilerlemişdir. Bu gün Şattüledhem boyunda ciddi bir muharebenin başlamış

olması muhtemeldir. Dicle garbinde de Beled istasyonu civarındaki 51. Fırkaya karşı takriben bir İngiliz piyade fırkası vardır. Bu kuvvetlerden başka Lâekal 5 İngiliz piyade livasının henüz nerede bulundukları anlaşılmamıştır.

Bir alay kadar Rus süvarisi dün akşam kasrı şirinin 40 kilometre şimalinde Meydan civarından Diyaleyi garbe geçmiştir. Koratu deresinin mansıbı civarında da bazı Rus keşif kolları görülmektedir. Süleymaniye gurubu cephesinde Rusların henüz bir faaliyeti yoktur. Revandiz cephesinde üç tabur Rus piyadesi dün sabah taarruza başlamıştır.

2— 18. Kolordu 52. Fırkasıyla Edhem çayı garbında ve 51. Fırkasıyla Dicle cenubunda Beled istasyonu şimal-i garbisinde bulunmaktadır... Düşman taarruzuna karşı kati müdafaa emrini almıştır.

3— 13. Kolordu, yarın bir kısım kuvvetle Hâlis kanalı şimalinden Kelbiye-Deltave istikametinde ilerleyerek İngilizlerin gerilerini tehdit suretiyle 18. Kolorduya yardım edecektir. Mütebaki kıtalarıyle Kemâkân Diyale boyunu tarassut ve müdafaa edecektir.

4— 14. Fırka Diyale boyundaki kıtalarını son vaziyetlerinde bırakarak mütebaki kıtalarıyla yarın sabah Merkûkale (Kelbiyenin 4 kilometre garbindedir) istikametinde ilerleyecektir. 52. ve 14. Fırkaların süvari bölükleriyle takviye edilmiş olan 33. Süvari Alayı yarın sabah saat: 4 00 de Deli Abbas şimalinden ileri hareket etmelidir. Keza 3. Piyade Alayı dahi aynı zamanda birinci tahkimât hattından ileri yürümelidir. Fırkanın diğer kıtalarının hareketleri buna göre tanzim edilmelidir. Gerideki piyadelerin birkaç kilometre fasıla ile yürümelerinde beis yoktur. Münasip bir molada bu fasıla kapatılma-

lıdır. Diyale boyundaki 142. Alay yarın sabah saat 4 00 den itibaren bu hareketin hitamına kadar tabıyaca benim emrim altında bulunacaktır. 3. Alayın en ilerideki telefon merkezi bozulmayacaktır. Bu merkezle Karatepe arasında muhabereye halel gelmemelidir. Fırka iki Helyustaş beraber alacak ve Deli Abbas şimalinde benim kurduracağım Helyustaş ile muharebe temin edecektir.

6. Fırkaya merbut olup 14. Fırka nezdinde bulunan Obüs bataryası Serhaniye karakolunda benim emrim altında bırakılacaktır. 14. Fırkanın yarın geceyi Saraycık şimal-i şarkısinde geçirmesi muhtemeldir.

5— 2. Fırka Narin köprüsü garbindeki kıtalarıyla yarın sabah saat: 4 00 de Narin Köprüsü cenıbından ileri hareket ederek Sakal tutan boğazı-Serhane kışlası yolu üzerinde 14. Fırkayı takiben yürüyecektir. Fırkanın yarın geceyi Deliabbas'ın şimal-i garbisinde ve yol üzerindeki kanal civarında geçirmesi muhtemeldir.

6— 6. Fırka yarın dahi bulunduğu mahalde ihtiyat olarak kalacaktır.

7— Süvari Livası ve Piyade 1. Alayı Diyale boyundaki vazifelerine devam edeceklerdir.

8— Piyadeler çantalarını Ordugahlarında bırakacaklardır. Yağmurluk, edevat-ı hafriye ve ekmek torbası, demirbağ peksimed, portatif çadır, cephane beraber alınmalıdır. İstihkam kıtaları kolbaşında yürütülerek yürüyüş istikametinde tesadüf edilecek kanallar tesviye ettirilmelidir. Sahra topçu cephanesi imkân nisbetinde az sarfedilecektir. Cebel topları ileride bulundurularak müraccahan bunlarla ateş edilmelidir.

Büyük ağırlıklar beraber alınmayacaktır. Yalnız iaşe için lâzım olan aksam alınacaktır. Bu suretle boş kalan hayvanlar ile Narin köprüsünde tesis ettireceğim tevzi

mahallinden erzak ve cephane celp edilecektir.

Her Fırka iaşe için beraber gönderdiği büyük ağırlık aksamını topluca kendi gerisinde yürütecektir. Narin köprüsünde bir seyyar hastahane mecruh kabûlüne âmâde bulunacaktır.

9— Ben yarın sabah saat: 7 00 den itibaren Sühâniye karakolu cenubundaki sırtlarda bulunacağım.

İmza
13. Kolordu
Kumandanı Mirliva
Ali İhsan

2., 6., 14. Fırkalara ve 4. Alay Kumandanlığına telefonla; Süvari Livâsına hülâsası telsizle tebliğ edilmiştir.

Bu emir mucibince hareket eden kuvvetlerimizin karşısına bir ingiliz süvari fırkası çıktı. Fakat mukavemet etmeyerek yalnız iki sahra bataryası ile uzaktan ateş etmekle ve bizi oyalamakla vakit geçirdi. Bu düşmanı kolaylıkla geri püskürttük. Ancak ingilizler Dicle Nehri garbında bulunan 51. Piyade Fırkasını tazyik etmeğe devam ettiklerinden bizim de yarın İngiliz Ordusunun sağ yanına karşı tesir ve tehdit yapmaklığımız ve ingilizlerin dikkatini üzerimize çekmekliğimiz lazım geldi. Bu maksatla ertesi gün yapılacak hareketler hakkında şu emri verdim:

Saraycı'ğın şimalinden
9/4/1917
Saat: 17 30
Kolordu Emri
Numara: 70

1— Takriben dört alay süvari, iki batarya topundan mürekkep bir İngiliz kuvveti bugün cenub-u garbi istikametinde tard edildi. Bu düşman kuvveti öğleden sonra saat 16 00 da Kelbiye garbindeki Merkukale gerisine doğru çekilmiştir. Merkûkale civarında düşman piyadesi olup olmadığı henüz anlaşılmamıştır. Keza Halis kanalının cenubunda düşman bulunup bulunmadığı taayyün etmemiştir. Diclenin şarkında bir İngiliz piyade fırkası 3;4 alay süvarisiyle beraber Edhem çayı gerisindeki 52. Fırkamıza karşı taarruz hazırlıklarında bulunmaktadır. Evvelki gün ve dün düşman istikşaf muharebeleri yapmıştır. Diclenin garbındaki İngiliz piyade fırkası, 51. Fırkanın Beled istasyonundaki ileri karakollarını geri çekilmeğe mecbur ederek Beled istasyonu-Seyit Muhammet hattını işgal etmiştir. Meydan civarında Diyaleyi geçmiş olan Rus Süvarisi tekrar Şarka tard edilmiştir. Revandiz cephesindeki Rus taarruzları muvaffakiyetsizliğe müncer olmuştur.

2— 13. Kolordu, Dicle boyundaki İngilizlerin sağ yanını tehdit için ileri sürülen kıtaları ile yarın da ileri harekete devam edecektir. Şimdilik Merkû kale hattından daha ziyade ileri gitmek mutasavver değildir.

3— 14. Fırka, bugün Saraycık şimaline gelen kıtalarıyla yarın sabah saat 7 00 de ileri hareket ederek Merkûkale hizasına kadar yürüyecektir. Düşman ehemmiyetli bir mukavemet göstermezse Merkûkaleden düş-

manı tard eyleyecektir. Merkûkale'nin işgali halinde, 14. Fırka yarın akşam Merkukale-Anbakiye veya Agamiye hattında geceleyecektir. Düşmanın Merkukale civarında ciddi mukavemeti halinde 2. Fırkanın iştiraki beklenmelidir. 14. Fırka bugünkü ordugâhtan ve mevziinden Merkûkaleye giden ve sahra topçusu mürûruna müsait yollar hakkında tahkikat ve istikşafat yaptırmalıdır.

4— 2. Fırka bugün Deli Abbas'ın Şimal-i garbisine gelen kıtaları ile yarın sabah saat: 5 00 de ileri harekete ibtidar ile 14. Fırkanın bugün takip ettiği istikameti takiben yürüyecek ve Merkûkale'nin takriben 10 kilometre şimâl şarkısındaki yüksek sırtta emrime intizaren tevakkuf edecektir.

5— 6. Fırka yarın dahi bulunduğu mahalde istirahat edecektir.

6— Süvari Livası ve Piyade 1. Alayı Diyale boyundaki vazifelerine devam edeceklerdir.

7— 14. Fırka bu akşam beraber getirdiği yiyecek ve yemden iaşe olunacaktır.

2. Fırka hayvanlarını bulunduğu ordugâh civarındaki tarlalardan iaşe ve hayvanların yarınki istirahatlarında bu akşamdan biçilerek yarın beraber götürülecektir. Efrad beraber getirilen erzaktan iaşe olunacaktır. Yarın akşamki ordugah mahallinde tarla bulunursa her iki fırkanın hayvanları bu tarlalardan iaşe edilecektir. Mecruhların geri sevkinde boşalan erzak ve cephane hayvan ve arabalarından istifade edilmelidir.

8— Kolordu karargâhı bu akşam Deli Abbas'ın 4 kilometre garbındaki Arap Köyü kurbünde yol üzerindedir. Yarın sabah saat: 6 00 dan itibaren Merkûkale'nin şimali şarkisinde ve 14. Fırka Ordugâhının şimâl-i garbisindeki tepede bulunacağım.

İmza
13. Kolordu
Kumandanı Mirliva
Ali İhsan

Tebliğ Tarzı: 2. ve 14. Fırka Kumandanlıklarına tahriren, 6. Fırka ve 1. Piyade Alay Kumandanlıklarına telefonla, süvari livasına hülasa olarak telsizle:

Bugün yapılan hareketler neticesinde anlaşıldı ki düşman süvari fırkası dün akşam Merkûkalenin Cenub-ı garbisi istikametinde çekilmiş ve Merkûkale civarında bir süvari alayını dümdar olarak bırakmış; bu sabah bu düşman süvari alayı bir parça mükavemet ederek o da cenub-i garbi istikametinde fırkasına doğru çekilmiştir. İngilizler Ethem çayı garbındaki 52. Fırkaya karşı henüz ehemmiyetli bir tazyik yapmamışlardır. İhtimal ki bizim Kolordu'nun düşmanın sağ yanına doğru yaptığı hareketler buna sebeb olmuştur. Bu vaziyet karşısında Kolorduyu daha ziyade ileri yürütmekten vazgeçtim. Çünkü düşmanın büyük kuvvetlerle bize yüklenmesi ihtimali var idi. Esasen her iki fırkamızın yarı teçhizatını geride bırakmıştık. Bunlardan uzaklaşmak caiz olmadığı gibi iaşe zorlukları da var idi. Düşman'a karşı muharebe etmek üzere ilerleyen kıtalarımıza hayvanlarını tarlalardan biçecekleri ekinlerle beslemeleri için emir veriyorduk. Menzil ve ikmâl işleri yolunda olmayınca ciddi hareketlere ve muharebelere girişmek felâkete sebep olabilirdi. Bu düşünce ile 2. Fırkanın Merkûkale şimâlinde ve 14. Fırkanın Merkûkale cenub-ı garbisinde ikamete geçerek Ordugâh kurmaları ve basit emniyet tertipleri almaları için emir verdim. 33. Süvari Alayını, Merkûkale'nin şimal-i garbi ve garb taraflarında düşmanı tarassut ve onunla teması tesis ve muhafaza etmeye

memur ettim.

Ben de karargâhımı Merkûkalenin 500 metre şimal-i garbisindeki tarla kenarına kurdurarak orada geceyi geçirdim. Düşman hakkında elde edilen ve Ordu Kumandanlığından gelen malumata göre İngilizlerin mühim kuvvetlerini Dicle Nehrinin garbına geçirmekte olduklarını ve Edhem Çayı boyunda yalnız iki piyade livasının kaldığı, bunların da 10/11 Nisan gecesi Sündiye taraflarına doğru geri çekilmelerinin muhtemel olduğu anlaşılmıştır. Bu vaziyete göre 11 Nisan günü 13. Kolordunun Sündiyenin şarkında bulunan Deltava istikametinde ileri hareketi Ordu Kumandanlığınca talep olundu.. Bu emir mucibince 10/11 Nisan gecesi verdiğim 72 numaralı Kolordu emriyle 14. Fırkanın ertesi gün sabahleyin saat: 6 00 da harekete başlıyarak Deltava-Hannehrivan istikametinde düşmanın sağ cenahına doğru imtidat eden telgraf hattı boyunca ilerlemesini tebliğ ettim. 2. Fırka da 14. Fırkayı takip edecek idi. 6. Fırkadan bir miktar kuvvetin Deli Abbas'ın civarındaki Obüs bataryasının yanına gelerek Kolordu ihtiyatını teşkil etmesini bu fırka kumandanlığına bildirdim. Diyale boyundaki kuvvetlerin hepsini 6. Fırka kumandanının emrine verdim. Bu suretle gerek bunlar ile gerek Ruslar ile meşgul olmaktan muvakkat bir müddet için kendimi kurtardım.

11 Nisan 1917 sabahı düşmanın Sündiye'nin şarkındaki sağ cenahına doğru ilerledik; Düşman süvari fırkası, bir piyade livasıyla ve iki veya üç sahra ve obüs bataryasıyla takviye olunarak Merkûkale'nin 15 kilometre cenub-ı garbisinde bulunan İmam İbni Mehmet Ali Türbesi civarında ciddi mukavemete başladı. Ben önde yürüyen 14. Fırkanın piştariyle beraber bulunduğum için (İmam İbn-i Mehmet Ali Türbesi civarındaki düşman

mukavemetini kendim tedkik ediyordum. İmam İbn-i Mehmet Ali Türbesini zaptettik. Düşmanın müdâfaa mevzi-i aslisinin bu türbenin 3 kilometre kadar cenub-ı garbisinde bulunduğu anlaşıldı. Arapların rivayetine göre düşman müdafaa mevziinin önünde tel örgüleri varmış. Ordu Kumandanlığından gelen talimata göre düşman Edhem çayı boyundaki kuvvetlerini Diclenin batı tarafına sevketmiş. Edhem Çayı gerisindeki 52. Fırkanın bir alay piyade ile bir bölük süvari ve iki bataryadan mürekkep bir kuvvet bırakarak mütebaki kuvvetleriyle Diclenin garbına geçmesi ve İstablât cenub-ı şarkisindeki müdafaa mevziinde toplanması için Ordu kumandanlığı tarafından emir verilmiş. Şu hale göre bugün, 11 Nisanda Edhem çayı boyunda ehemmiyetli bir vaziyet kalmamış oluyordu. Bunun üzerine ben de İmam İbni Mehmet Ali civarında susuz çölde kalmayı muvafık bulmuyarak güneş battıktan sonra Merkûkale civarına çekilmeleri için fırkalara emir verdim. 12 Nisan'da Merkûkale civarında istirahat edilmesini ve tahkimat yaptırmayı düşünüyordum. 12 Nisan sabahı 2 veya 3 alay kadar düşman süvarisinin Merkûkalenin 10 kilometre kadar cenub-i garbisine sokularak süvari keşif kollarımıza ateş ettiği görüldü. Dün tasavvur ettiğim veçhile bugün Merkûkale civarında kalmaya karar verdim. Yalnız 2. ve 14. Fırkalara ileri karakollarını iki sahra ve iki cebel topuyla ve makineli tüfekle takviye ederek düşman kıtalarını ileri karakollarımıza yaklaştırmamaları için emir verdim. Bu topçu kuvvetleri geceleyin köy altına çıktı.

İngilizlerin, belki bizim geri çekilmiş olmamızı bir mağlubiyete veya zayıf olduğumuza atfederek bugün, 12 Nisan 1917 de, 2 liva kadar piyade kuvvetini öğleden sonra ileri karakollarımıza doğru sevkettikleri görülmüş; 3

düşman bataryası 14. Fırkamızın ileri karakollarına ve arka taraflarına tesirsiz bir ateş açmıştır. Düşman'ın piyade avcı hatları ileri karakollarımızın 3 kilometre yakınına kadar sokularak oralarda tahkimat yapmaya başladılar.

Düşmanın 13 Nisan sabahı bir taarruz yapmasını muhtemel görerek 2. ve 14. Fırkalara tahkim ettikleri hatta düşman taarruzuna karşı mükavemet edilmesi için 12 Nisan akşamı emir verdim. Kolordu ihtiyâtını 12/13 Nisan gecesi Merkûkale şimaline yaklaştırdım.

13 Nisanda karşımızda bulunan düşman Süvari Fırkasiyle Piyade Fırkasının akşama kadar yaptıkları taarruzları muvaffakiyetle tard ettik. Bizim bu vaziyetimiz karşısında İngilizler 18. Kolorduya bir haftadan beri taarruza cesaret edememişlerdi.

13/14 Nisan gecesi ve 14 Nisan sabahı karşımızdaki İngiliz kuvvetleri bize karşı tekrar taarruz teşebbüslerinde bulunmadılar. 18. Kolordunun Dicle garbında İstabilat mevkiinde toplanmasına ve orada tahkimat yapmasına kâfi vakti kazandırmış olduk. Bu sebeplerle 14 Nisanda bulunduğumuz vaziyette müdafaada kalarak geceleyin Cebel-i Hımrin sırtlarına çekilmeyi muvafık buldum ve buna göre 14 Nisan 1917 sabahı saat: 7 00 de verdiğim 76 nolu kolurdu emriyle fırkalara icab eden tebligatta bulundum.

6. Fırkanın 15 Nisan sabahı Karatepe civarından cenub'a doğru hareket ederek Cebel-i Hımrin sırtlarını tutmasını ve yorulmuş olan 2. Fırka ile 14. Fırkanın da Karatepe ve Narin Köprüsü civarlarına çekilerek Kolordu ihtiyatını teşkil etmelerini münasip buldum. Ve fırkalara lazım gelen tebligatı yaptım. Ben, 14 Nisan 1917 akşamına kadar Merkûkale civarında kaldım. Ve geceyi o ta-

rafta geçirdim; 15 Nisan sabahı Karatepe'ye döndüm.

13 Nisan'da tayyarelerimizin yaptıkları istikşafta İngilizlerin dört piyade livası Belet İstasyonu şimal-i garbisinde Ordugâhta görülmüş; Edhem Çayı şarkında ancak bir piyade livasının kaldığı tesbit olunmuş. Dicle şarkında Sündiye taraflarında hiç bir kuvvet görülmemiş; üç piyade livası telgraf hattıyla Halis kanalı arasında cephemize karşı yayılmış bir halde görülmüş. Bir süvari fırkası, cephemizdeki düşman kuvvetinin sol cenahında bulunuyormuş. Şu tarassut ve istikşafa nazaran lâekal dört piyade livasıyla bir süvari fırkasını üzerimize celbetmiş oluyorduk.

16 Nisan sabahı yapılan teyyare istikşaflarında Merkûkale civarında bir İngiliz Piyade Fırkasının Ordugâhta istirahat halinde bulunduğu, bir süvari livasının telgraf hattı boyunca şimal-i garbiye doğru ilerlemekte olduğu görülmüş...

Henüz İngilizler 18. Kolorduya karşı taarruz hareketlerine başlamamışlardı. Oru Kumandanlığından gelen bir emirde, icabettiği zaman 18. Kolorduya doğrudan doğruya Edhem Çayı boyunca yardım edebilmek üzere bir fırkanın Cebel-i Hımrin'in arka tarafında Ethem Çayı vadisine gönderilmesi tebliğ olundu. Bu emir üzerine 14. Fırkayı göndermeye karar verdim. 16 Nisan 1917 akşamı verdiğim 77 nolu Kolordu emrinde 14. Fırkanın 17 Nisan sabahı Narin köprüsü civarındaki Ordugâhtan hareketle Narin Çayı garbından Ali Veli'nin 5 kilometre cenub-ı şarkisine gitmesini ve 17/18 Nisan gecesini orada geçirdikten sonra 18 Nisan 1917 günü Ali Veli üzerinden Bend-i Edhem'in şimaline gitmesini ve orada ikamet ederek Bend-i Edhem cenubuna ve Şattu'l Edhem'in (Ethem Çayı'nın) iki tarafına zayıf emniyet kıtaları sevket-

mesini; çayın iki tarafından ilerliyecek düşmana karşı müdafaa mevkileri intihab ve tahkim eylemesini tebliğ eyledim. 18. Kolorduya mensub olup 14. Fırka ile beraber bulunan 37. Alay'ın üçüncü taburu ile 52. Fırka süvari bölüğünün ve 51. Fırka sahra bataryasının 19 Nisanda yürüyüşlerine devam etmeleri ve Ethem Çayı garbından 18. Kolorduya iltihak eylemeleri için emir verdim.

2. Fırkanın 1. Piyade Alayını Diyale boyunda bırakarak mütebaki aksamıyla 17 Nisan'da Narin Köprüsü'nün 1 kilometre şimal-i şarkisine gidip, orada ordugâh kurmasını ve kolordu ihtiyatını teşkil etmesini tebliğ eyledim.

6. Fırkanın Deli Abbas şimalinde Cebel-i Hımrin mevzilerini muhafaza ve müdafaaya devam edecek idi. 18 Nisan 1917 de İngilizler Ethem Çayının garb tarafına geçerek orada kalmış. 18. Kolorduya mensup zayıf müfrezeye taarruz etmiş; bu müfreze Samerra istikametinde çekilmişdi. 19 Nisanda Edhem Çayı garbında ancak bir piyade livasının bulunduğu anlaşılmıştır. İngilizlerin üç Piyade Livasıyla bir Süvari Livası, Dicle cenûbuna gelerek İstabilat civarındaki 18. Kolordu müdafaa mevziinin 4 kilometre yakınına kadar sokulmuş; orada tahkimat yaparak taarruz hazırlıkları başlamış ve 19 Nisanda topçu ateşiyle mevzilerimizi döğmüştür.

Merkûkale civarında birkaç düşman piyade livası ve bir süvari livası Cebel-i Hımrin üzerindeki kuvvetlerimizi tarassut etmektedir. 18. Kolorduya gönderilen 15 santimetrelik obüsler bu kolorduya iltihak ederek müdafaasını takviye etmişlerdir. Musul'da bulunan Ordu Kumandanından gelmiş olan emirde yukarda yazılı malumat verildikten sonra 13. Kolordunun bir kısım kuvvetiyle Edhem Çayı garbından İngilizlerin sağyanına tesir

edecek surette ilerleyerek 18. Kolorduya yardım etmesi talep olunmuştur. Bu emir üzerine 20 Nisanda verdiğim 78 nolu Kolordu emrinde hülasa olarak şu tebligatı yaptım:

1— 6. Fırka ile süvari livası Cebel-i Hımrin mevzilerini ve Diyale boyunu tarassut ve müdafaa edecek bu kuvvetlere 6. Fırka Kumandanı Miralay Nazif Bey kumanda edecek. 2. Fırkanın Diyale Boyundaki 1. Piyade Alayı orada kalacak; buna mükabil 6. Fırkadan 18. Piyade Alayının iki taburuyla, Makineli tüfek bölüğü, bir cebel bataryası ve 33. Süvari Alayı (Pek zayıf mevcutludur) 20 Nisan da Cebel-i Hımrin'den hareketle Narin Çayı garbından Bend-i Ethem'e gideceklerdir. 18. Alay Kumandanınn maiyetinde bulunacak olan bu müfreze doğrudan doğruya bana bağlı olarak Kolordu ihtiyatını teşkil edecek. 22 Nisan'da bu müfreze Bend-i Ethem'e gelecektir.

2— 2. Fırka Diyale garbındaki kıtalarını yerinde bırakarak mütebaki kuvvetle 20 Nisan sabahı Narin köprüsünden hareketle Bend-i Edhem'e gönderildi 22 Nisanda orada bulunacaktır.

3— 14. Fırka bugün ve yarın Edhem Çayı garbından Tulülünnar istikametinde düşmanın sağ yanına doğru yürüyecektir.

4— Bir seyyar hastane Kolordu Karargâhının ikinci kademesiyle beraber 21 Nisanda Bend-i Ethem'e hareket edecektir.

5— Kolordu Cephane kollariyle nakliye katarı Tuzhurmatuya gidecek. Bu mevki ile Bend-i Ethem arasında çalışacaklardır. Kifri'deki Menzil Hastanesini Tuzhurmatu'ya naklettirdim.

6— Kolordu Karargâhının birinci kademesi 21 Nisan sabahı saat: 5 00 de Karatepe'den hareketle 22 Nisan'da

Bend-i Ethem'e varacaktır. Bir telsiz telgraf istasyonu, Kolordu telgraf ve süvari bölükleri, ekmekçi takımı birinci kademe ile beraber hareket edeceklerdir.

21 Nisan'da Karatepe'nin 15 kilometre kadar garbına gelen Kolordu Karargâhı ile bir su kenarında Ordugâh kurdurdum. Yol araba mururuna müsait idi. Hemen muharebe vasıtalarını tanzim ederek Ordu Karargâhı ile ve fırkalarımızla irtibatı tesis ettirdim. Öğle vakti, ordu kumandanlığından aldığımız malumata göre:

1— Dicle'nin cenubunda İngilizler bu sabah 4.30 dan itibaren dört Piyade Livasiyle 18. Kolorduya taarruza başlamışlardır. En ziyade Dicle kenarından ilerlemeye muvaffak olan düşman 9. Piyade Alayımızla süngü ve bomba muharebesi yapmışlar; muharebe hala devam etmekte imiş.

2— Dicle Nehri şimalinde düşmanın bir yürüyüş kolunun dün Hanmirzakiya doğru yürüdüğü ve bir alay kadar süvarisinin Han Mirzaki şimalinde bulunduğu görülmüş; Bu sabah, 21 Nisan 1917 de, Han Mirzakı'nın 6 kilometre garbında düşman keşif kolları atlı veya nöbetçileri görülmüş ve öğleye doğru bir düşman süvari alayının şimal-i şarkiye doğru gittiği tarassut edilmiştir.

6. Ordu Kumandanı, 13. Kolordunun kısm-ı küllisiyle Ethem Çayı boyunca Handevle'ye doğru ilerliyerek düşmanın Dicle şimalinden Samerraya doğru ilerlemesini menetmek suretiyle 18. Kolorduya yardım etmesini emretmiştir.

Bu emir üzerine 21 Nisan 1917 akşamı saat: 18 00 de verdiğim 79 nolu kolordu emrinde hülasa olarak şu tebligatı yaptım.

1— 14. Fırka, 23 Nisanda Handevle istikametinde Dicle kenarına doğru yürüyecek; Dicle şimalindeki düş-

manın Samerra'ya doğru ilerlemesini menedecek; imkan görülürse Dicle şimalindeki düşmanı Ethem Çayı'nın şarkına tartedecektir. Üstün düşman kuvvetleri karşısında (Tululünnar) cenubunda ve Ethem Çayı kenarında vardığı mahalde tahkimat yapıp müdafaa edecek ve geriden gelen kuvvetlerimizin iltihakına kadar sebat eyliyecektir. Kerkük'teki birbuçuk cebel bataryası 23 Nisan'da Tululunnar'a gelip 14. Fırkaya iltihak edecektir.

2— 2. Piyade Fırkası, yarın, 22 Nisan 1917 de Bend-i Ethem'in 7 kilometre cenubunda bulunan Ruveyzatın 10 kilometre cenubuna kadar ilerleyecek; 23 Nisanda Tululünnar şarkına varacaktır. Ben gelmezden evvel Tulûlünnar cenubunda muharebe olursa 2. Fırka Kumandanı hemen 14. Fırkayı da maiyetine alıp düşmanı tardedecektir. Yol arabaların hareketine müsait olduğundan sahra topları ve arabalar beraber götürülecektir.

3— 18. Alay maiyyetindeki kıtalarla beraber 22 Nisan sabahı saat 4 00 de ordugâhlarından hareketle Bend-i Ethem'in 7 kilometre cenubundaki Ruveyzat'da ve 23 Nisanda Tulûlünnar şarkına gidecektir.

4— 2. Fırkanın Diyale boyundaki birbuçuk sahra bataryası ile Obüs bataryası yarın, 22 Nisan'da Karatepe'nin 15 kilometre garbına, 23 Nisan'da Ebu Garip'e ve 24 Nisan'da Ruveyzat cenubuna geleceklerdir. İstihkam taburu Afrika taburu ile beraber Bend-i Ethem cenubunda Cebel-i Hımrin üzerindeki yolları islah edecektir.

5— Ruveyzat'da bir sahra anbarı tesis ettireceğim. Erzak ve cephane buradan aldırılacaktır. Burada seyyar hastane yaralı kabul edecektir.

6— Kolordu Karargâhı merbut kıtalarıyla beraber yarın,

22 Nisan'da Ruveyzatta bulunacaktır. 23 Nisan'da Tülülünnar'a gideceğim. Cebel-i Hımrin'de iken 14. Fırkanın Kumandan vekili Kaymakam İsmail Hakkı Bey idi. Fırkayı verilen emirlere göre iyi idare ediyordu. Fakat Schrantenbah adında bir Alman piyade binbaşısı, bizde kaymakam rütbesiyle, 14. Fırka kumandanı tayin olunmuş. 22 Nisan'da; Kolordu Karargâhı Ethem Çayı boyunda Rüveyzat'ta iken bize geldi. 6. Ordu Kumandanından almış olduğu tayin emrini verdi. Kendisinin binek atı olmadığını görünce, zaruri olarak kolordu süvari bölüğünden bir neferin atını alıp, eğer takımı ile beraber bu adama verdirdim. Fırkası düşman karşısında bulunduğundan yarın ve öbürgün şiddetli bir muharebeye tutuşmak ihtimali vardı. Hemen kendisini fırkanın karargâhına gönderdim. Vekil İsmail Hakkı Bey de Ordu emrine Musul'a hareket etti. Ben bu değişiklikten hiç memnun olmamıştım. Alman Schrautenbah'ın iktidar ve kabiliyetini bilmiyordum. Çölün bir hususiyeti vardı. En görgülü ve becerikli zabitler bile çölde istikamet tayin etmekte ve serapın tesirinden kurtulmak hususunda ilk günler güçlük çekiyorlardı. Schrautenbah acemilik gösterir ise, fırka'nın kumanda işi zarar görebilecekti. 21 Nisan akşamı saat: 19.15 te verdiğim diğer bir emirde: hülasa olarak şu tebligatı yaptım:

1— 14. Fırka yarın Tulüünnar hizasından hareketle Ethem Çayı'nın garb kenarı boyunca Handevle istikametinde ilerliyerek Dicle şimalindeki düşman kuvvetlerinden mümkün olduğu kadar fazla düşman kuvvetini üzerine celp edecektir. Düşmana tesadüf edildiği zaman piyadesiyle ancak 2000 metreye kadar sokulacak; bu hatta durup tahkimat yaparak müdafaaya geçecektir.

2— 2. Fırka yarın sabah saat 4.30 da hareketle Tulü

unnar'ın şarkına doğru ilerliyecek.

3— 18. Piyade Alayı Cebel Bataryası ile beraber yarın sabah 4.30 da Ordugâhından hareketle Ethem Çayı'nın garbına geçip 2. Fırkayı takiben Tulûlünnar'ın şarkına doğru ilerliyecektir.

4— 33. Süvari Alayı doğrudan doğruya benim emrim altında olmak üzere yarın sabah saat: 4.30 da Ordugâhtan hareketle Ethem Çayı'nın garp tarafından Ruveyzat'ın 20 kilometre cenubundaki çayhanenin 15 kilometre cenubuna ve Tülulunnar'ın cenub-ı şarkisi hizalarına kadar ilerleyip Ethem Çayı'nın şark tarafından cenuba doğru istikşafat yapacak ve kolordunun sol yanını tarassut ve temin edecektir.

5— Ethem Çayı bir mani değildir. Bu çay, ancak yürüyüş istikametimizi tayin eden bir ufak su mecrası telakki edilecektir.

6— Kolordu Karargâhının birinci kademesi yarın sabah saat: 4.30 da Ordugâhtan hareketle Ethem Çayı'nın garb tarafından Tülulunnar'ın şarkına doğru gidecektir. 2. kademesi şimdilik Ruveyzat'ta kalacak; Telgraf ve telsiz telgraf bölükleri birinci kademe ile beraber gelecektir. Otomobille hareket mümkün olursa, ben saat: 7 00 den itibaren Tülulunnar'ın şarkında Ethem Çayı kenarında bulunacağım. Raporlar oraya gönderilmelidir.

21 Nisan akşamına kadar düşman en ziyade Ethem Çayı'nın sağ sahilinde, garb tarafından faaliyet göstermiş iken 22 Nisanda sol sahilde, şark tarafında faaliyet göstermişti. 22 Nisan sabahı düşmanın 4 tabur piyade ve 2 alay süvarisi 14. Fırkaya doğru ilerlemiş, birkaç saat sonra da öğleye doğru, saat: 10.30 da iki tabur piyadenin daha Ethem Çayı şarkından garp tarafına geçirilerek 14. Fırkanın karşısında dört taburu birinci hatta yayılmış

ve iki taburu geride yanaşık nizamda ihtiyatta olmak üzere altı tabur piyade, bir sahra ve bir cebel bataryasıyla altı bölük süvari bulunduğunu 14. Fırka bize bildirdi.Düşman 14. Fırkanın mevzilerine topçu ateşi yapmaktadır. Düşmanın yarın sabah taaruza başlaması ihtimalini dikkate alarak bütün kıtaların yarın sabah saat: 5 00 de harekete ve muharebeye hazır bulunmalarını 22 Nisan öğleden sonra saat 15 30 da tebliğ ettim. 14. Fırkanın bu akşam tahkimatını ikmal etmesini taleb eyledim. 23 Nisanda 2. Fırkanın Ethem Çayı boyundaki kıtalarıyla 14. Fırkanın arkasına doğru yaklaşmasını ve Kolordu ihtiyatındaki 18. Piyade Alayının da cebel bataryası ile beraber 2. Fırkayı takib eylemesini, öbüs bataryasının 18. Alayı takip ederek yürümesini ve yarın sabah benden emir alacağını bildirdim.

Elimdeki bütün kıtaları, Ethem Çayı boyundaki düşmana karşı sevketmiş oluyordum. Kolordu ihtiyatı da elimden çıkabilecekti.. Bunu düşünerek ve Rusya'da hadis olan ihtilal hasebiyle İran'daki Rusların sakin durduklarını görerek 6. Fırkanın 16. Alayından iki tabur piyade, bir makinalı tüfek bölüğü ve bir sahra bataryasından mürekkep bir müfrezeyi Kolordu ihtiyatını teşkil etmek üzere 21 Nisan sabahı hareket ettirmesi için emir vermiştim. 22 Nisan günü, bu müfreze Rüveyzat civarında su kenarına gelecekti. Keza aynı sebepler ile 1. Piyade Alayını üç taburu ve bir makineli tüfek bölüğüyle bulundukları yerden hareket ettirmiş idim. Bunlarda 22 Nisan akşamı Rüveyzat civarına geliyorlardı. Bu suretle elimde mühim bir Kolordu ihtiyatı bulunacaktı. Ben 22 Nisan akşamına kadar Tulülünnar civarında düşman ahvalini tarassut ettim. Düşmanın ahvalini tarassut ederek hemen taarruz edeceğine dair bir emare göremeyince 22 Ni-

san akşam güneş battıktan sonra Rüveyzat'ta bıraktığı ikinci kademenin yanına geldim. 22/23 Nisan gecesini daha sakin bir yerde geçirerek ve telgraf ve telsiz telgraf muhaberelerini tesis ettirerek Dicle cephesinden ve Diyale boyundan malumat almaya çalıştım. Fakat esaslı bir haber elde edemedik. Diyale boyunda ve Süleymaniye cephesinde sükunet olduğunu anladık. 23 Nisan sabahı tekrar ileri hareket ederek 14. Fırkanın 12 kilometre kadar gerisinde (Şimal tarafında) Ethem Çayından su almak için yapılmış bir hendek, veya bir kanal kenarında durdum. İkinci Fırka ile 18. Alayda geliyordu. Hemen bulunduğum yerden 14. Fırkaya telefon kablosu uzatarak muharebeyi tesis edip vaziyet hakkında malumat istedim:

Düşmanın 14. Fırka mevzilerinden 6-7 kilometre cenubunda tahkimat yapmakta olduğunu, süvarimizin yalnız bir düşman süvari alayı gördüğünü 14. Fırka bildirdi. Bunun üzerine 23 Nisan öğleden sonra 24 Nisan için verdiğim emirde, 14. Fırkanın bulunduğu yerde tahkimata devam etmesini ve 2. Fırkanın 14. Fırkanın sağ cenahı gerisine doğru ilerlemesini tebliğ ettim. Güneş batmak üzereyken münferit bir düşman teyyaresi 14. Fırkanın sağ cenahı üzerinden uçarak 2. Fırka Ordugâhı ve bizim Kolordu Karargahının üstüne kadar gelmiş ve bundan sonra hemen geri dönerek gitmiş idi. Düşman tayyaresinin bu keşfi hiç hoşuma gitmedi. 14. Fırkanın ileride yalnız bulunduğunu ve geriden gelen takviye kuvvetlerinin bu fırka ile birleşmeyerek 12 kilometre geride durup istirahate geçtiklerini görmüş ve kumandanlarına haber vermiş olacaktı. Düşman hazırlıklı ise bir gece yürüyüşüyle 14. Fırkaya yaklaşıp taarruz edebilir ve süvarisiyle 14. Fırkanın sağ cenahını kuşatabilirdi.

Bu suretle yapılacak gece baskınında 2. Fırkanın yardımı olmaksızın 14. Fırkayı ezebilirdi. Gece karanlığında 14. Fırkayı geri çekmek veya 2. fırkayı ileri sürmek ile bu mahzuru bertaraf etmeği düşündüm. Ancak susuz çöldesıcak bir günde uzun yürüyüş yapmış olan 2. Fırkaya Ordugâhını sığdırıp bir gece yürüyüşü yaptırmayı terviç etmedim. Aynı sebepten 14. Fırkayı da geceleyin geri çekmeyi mahzurlu buldum. Belki düşman tayyaresi benim düşündüğüm fikirle istikşaf yapmamıştır diyerek gece istirahatına koyuldum. Nisanın son günlerinde çöl artık iyiden iyiye sıcak olmuştu. Burada gece uluyan çakallar yok idi; fakat gündüzün çaylak sürülerine rast gelmiştik. Yarı uyanık tavşan uykusu ile uyumakta idim. Telsiz telgraf ile Musul'da 6. Ordu Karargâhını ve Dicle Boyunda 18. Kolordu Karargâhını aramaları için emir vermiştim. Nisan nihayetinde takriben saat: 5 00 de güneş doğuyordu. Saat: 4.30 da ortalık aydınlanmış bulunuyordu Bu saatte seyyar karyolamdan kalkarak çadırımdan dışarı çıktım. Ortalıkta tam bir sükunet vardı; top veya tüfek ateşi işitilmiyordu. Düşmanın bir gece baskını yapmamış olduğunu anlayarak sevindim. Hemen Telsiz telgraf istasyonuna posta neferini göndererek raporları istedim.

24 Nisan 1917 sabahı saat: 5 00 de elime gelen 18. Kolordunun raporuna göre, bu Kolordunun Samerra'yı terkederek şimale doğru (İmamdur)ın cenubundaki mevzie kadar çekilmiş olduğunu anladım. İngilizler 22 Nisan'da taarruzlarına devam etmişler; akşama kadar kanlı muharebeler cereyan etmiş; 18. Kolordu çekilmeye mecbur olmuş; düşman 23 Nisan sabahı Samerra'yı ve istasyonu işgal etmiş; 23 Nisan günü yalnız süvari kuvvetlerini teması muhafaza ve istikşaf için ileri sürmüş bu suretle

serbest kalan ingilizler, Han Devle civarında iki ilâ üç piyade livasıyla bir süvari livası toplanmaşlardır. İngiliz Ordusu, sağ yanında bizim Kolordumuzu ihmal ederek 18. Kolorduyu takip etmeye cesaret edememiştir. 23 Nisan'da şimale doğru yalnız süvari kuvvetleriyle keşif hareketleri yapması ve Handevle civarında bize karşı mühim kuvvetler toplaması buna delalet ediyordu.

18. Kolordunun Samerra'yı terkederek şimale doğru çekilmiş olması hasebiyle bizim artık Dicle Nehri yakınında, büyük İngiliz Kuvvetleri karşısında yalnız durmamızın lüzumsuz hatta tehlikeli bulunduğu da aşikardı. Bunun için Kolorduyu Tülulünnar civarında tutmayarak şimale doğru çekip Cebel-i Hımrin sırtlarında müdafaa mevzileri işgalini müvafık buldum. Hemen 14. Fırkaya telefon ederek bugün için düşmanın taarruzunu muhtemel görüp görmediğini sordum. Hayır cevabını aldım. Güneş doğmuş olduğu halde top ve tüfek ateşinin yapılmaması da buna delalet ediyordu. Ahvali kendi gözümle görmek için Tülulunnar adını taşıyan yüksekçe tepeye hayvanla çıktım. Saat: 6 00 yı biraz geçtikten sonra düşman faaliyet göstermeye başladı. Ve 14. Fırkanın sağ cenahına karşı şiddetli bir topçu ateşi tevcih etti. Bunun üzerine 14. Fırkayı hemen geri çekmeye ve düşman taarruzunu kabul etmemesine karar verdim. Düşman piyade ateşi yapmıyordu. Hemen Karargâha dönerek telefonla Fırkaya şimdi Tülulunnar'ın 2 kilometre şark-ı cenubisine çekilmesini ve 2. Fırkanın, 14. Fırkanın ric'atını himâye için Tülulunnar civarında bir himaye mevzii alacağını bildirdim, 2. Fırkaya da bir telefonla kısaca himaye mevzii almasını söyledim. Bundan sonra saat: 7 30 da 80 nolu kolordu emriyle hülasa olarak şunları tebliğ ettim:

1— 18. Kolordunun Samerra'yı terkederek İmamdur mevziine çekilmesi hasebiyle hasıl olan yeni vaziyet üzerine 13. Kolordu kısm-i küllisinin artık Tulülünnar cenubunda kalmasına lüzum kalmadığından Kolordu kısm-i küllisi peyderpey Rüveyzat'ın 10 kilometre cenubuna çekilecektir.

2— 33. Süvari Alayı bugün 14. Fırkanın sol cenahında kalmak üzere mezkur fırka ile beraber ağır ağır geri çekilecek ve 14. Fırkanın sol cenahında tarassut ve istikşaf vazifesine devam edecektir. Güneş battıktan sonra, Ethem Suyu şarkından Çayhane cenubuna kadar çekilecek; yarın akşama kadar o civarda kalıp Ethem Suyu şarkında istikşaf yapacaktır.

3— 14. Fırka düşmanın bu sabah başladığı taarruzu kabul etmeyerek şimdi Tulülunnar'ın iki kilometre şarkı cenubisine çekilecektir. Bugün güneş batıncaya kadar orada kalıp ondan sonra saat: 18 15 te buradan da geri çekilerek evvelce Tulunnarın şimâl-i şarkısında gecelediği ordugah mahallinde geceleyecektir. Yarın sabah saat 4 30 da tekrar yürüyüşe başlanarak kısm-i küllisiyle Ruveyzat'ın 10 kilometre cenûbuna çekilecektir.

4— 2. Fırka, 14. Fırkanın ricatını himaye etmek üzere Tulülünnar civarında bir himaye mevzii alacaktır. Güneş batıncaya kadar bu vaziyet mehafaza edilecek ve saat: 19 15 de buradan geri çekilmeye başlayarak 14. Fırkanın garp tarafında olmak üzere Ethem çayının dirseğine ve dün mola ettiği mahale giderek geceyi orada geçirecek; yarın sabah 4 30 da oradan hareketle Rüveyzat'ın 6 kilometre cenubuna gidip orada ordugah kuracak ve Kolordu ihtiyatını teşkil edecektir.

5— 18. Piyade Alayı bugün Tulülünnar'ın 3 kilometre şarkında kolordu ihtiyatında kalacak; saat: 19 .00 da bu-

radan hareketle 2. Fırkanın ordugah kuracağı mahallin bir kilometre şimalinde Ethem Çayı kenarında geceleyecek yarın sabah saat: 4. 30 da yürüyüşe başlayarak Ruveyzat'ın takriben 8 kilometre cenubunda Edhem Suyunun şarkına geçecek ve 14. Fırkanın alacağı mevziin hizasında bir müdafaa mevzii intihap ve tahkim edecektir.

6— Ben şimdi Tululünnar Tepesine gidiyorum. Ahvale göre akşama kadar orada bu tepede kalacağım. Güneş battıktan sonra 2. Fırkanın bu gece ordugah kuracağı yerde geceyi geçireceğim. Yarın Ruveyzat'ın bir kilometre cenubunda ve Edhem Suyu şarkındaki ikinci kademe nezdine gideceğim.

Bu esnada 14. Fırkanın sağ cenahından hâla şiddetli top sesleri geliyordu. Fırka karargâhıyla telefon irtibatı kesilmemiş olduğundan bu top seslerini sordurduk. İhtimâlen düşman süvarisinin sağ cenahımıza ateş etmekte olduğu henüz piyadesinin taarruzu görülmediğini söylediler. 14. Fırkaya hemen geri çekilmesi yeniden telefonla tebliğ olundu. Ve 80 nolu kolordu emrinden kendisine ait madde yazdırıldı.

Tululünnar Tepesine tekrar gittiğimiz zaman hiç bir şey göremedik. 14. Fırkadan da hiç bir haber yok. İngilizlerin Samerra'yı 23 Nisan sabahı işgal ettiklerine ve şimale doğru takip yapmadıklarına göre, o gün üstün kuvvetlerle Edhem Çayı garbında toplanarak 13. Kolorduya taarruz etmeyi düşünecekleri pek tabii idi. Bende, İngilizlere fırsat vermek istemiyordum. Bu sebeple 14. Fırkanın bir an evvel geri çekilmesini endişe ile bekliyordum. Onun bu hareketini himâye için hertürlü tedbiri almıştım. 2. Fırkaya mensup 6. Piyade Alayının yardımı ile bir topçu takımı kumandanı, 14. Fırkayı himâye etmek üzere topçu mevzii aramaya gitmişler. Bu esnada düş-

man süvarisinin ateşine ve hücumuna maruz kalmışlar. 14. Fırkanın sağ cenah gerisini düşman süvarisinin sarmış olduğunu anlamışlar. Topçu takımı kumandanı atını sürerek İngilizlerden kaçıp kurtulmuş fakat piyade alayının yaveri bu çevikliği gösteremediğinden esir düşmüş. Bu vakayı saat: 9. 30 da haber aldım. O zaman topçu takımını bir tabur piyade ile beraber ileri sürerek düşman süvarisini tarda ve 14. Fırkanın yolunu açmaya memur ettim. Kolordu Erkan-ı Harp Reisini de bu kıtaları idare için arkalarından gönderdim. Zevale doğru düşman süvarisi uzaklara kadar tard olundu. Fakat hala 14. Fırkadan hiç bir haber yok, nihayet Edhem Çayı şarkında bazı yürüyüş kuvvetleri görününce bunların düşman mı yoksa 14. Fırka kıtaları mı? Olduğunu anlamak için birkaç atlı zabiti süvarilerle birlikte o tarafa tahkik için sevk ettim. Saat: 13 .30 da 14. Fırkanın Alman Kumandanı Kaymakam Schraudenbah Beyi yanında bir Alman ve bir tercüman zabit ve dört beş atlı bulunduğu halde Tulûlünnar Tepesinin 500 metre cenub-ı şarkîsinde bana doğru gelirken gördüm. Yanıma gelince fırkasını sordum: Haberi yok birkaç bölük düşman süvarisi fırkanın sağ yanından ve arkasından sokularak Fırka Karargâhına 4.500 metreden ateş etmiş. Kendisi güya İngilizlerin mızraklarını bizzat görmüş arkalarının kesildiğini anlayarak esir düşmemek için hemen Edhem Suyunun şark tarafına geçip uzun müddet o taraflarda dolaştıktan sonra Tulülünnar Tepesi hizasında 2. Fırkanın askerlerini görmüş bunların düşman olmayıp dost olduklarına kanaat getirdikten sonra suyun garp tarafına geçmiş; 18. piyade Alayının yanına gelmiş; benim Tulülünnar Tepesinde olduğumu öğrenerek bana doğru gelmekte olduğunu ve şimdi Fırkası için mevzi keşf etmek

istediğini söyledi. Tekrar Fırkasını sordum. Bana kıtaların lüzumu olduğunu söyledim. Fırkanın büyük bir kısmının şark tarafa geçip oradan geleceğini ve çocuğunun garp tarafından çekileceğini ve şimdiye kadar çekilmiş olmaları lazım geldiğini cevaben bildirdi. Kendisini fena halde takdir ettim; durmayarak hemen fırkasını bulmasını ihtar ettim. Biraz sonra bana gönderdiği zabitlerden aldığım haberler, tekmil Fırkanın kumandansız kalarak düşman ateşinin icbariyle şark tarafa geçip oradan ricat ettiklerini bana anlattı;

Schrautenbah'ın düşmandan korkarak vazifesini terk edip kaçtığı sabit oldu. Ağır tekdirlerle onu istifaya mecbur etmek istedim: Senin yerinde bir Türk zabiti bulunsaydı onu derakab kurşuna dizdirir idim dedim. Fakat bu ihtarlarımda tesir etmedi. Bunun üzerine 2 saat sonra verdiğim yazılı emirde vaziyeti izah ettikten sonra 14. Fırka Kumandanını muharebe meydanında fırkasını idare edemediğini, aldığı fena tedbirlerden dolayı fırkanın dağılıp, mühim zayiata uğradığını izah ettim. Ancak bu yazılı emirden müteessir olarak bir istida yazıp bana göndermiş. Bu istidasında meselenin bir divan-ı harpte tedkik edilmesini ve bunun hitamına kadar kendisinin İstanbul'a izinli olarak gönderilmesini istemekte idi. Bu istidayı hemen istifa telakki addederek kabul ettiğimi ve kumandayı 3. Alay Kumandanına bırakarak doğru Ordugâhına gitmesini tebliğ ettim. Süvari bölüğünden kendisine verdirmiş olduğum atı aldım. Geriye giden nakliye katarı ve menzil vasıtalarıyla Tuzhurmatu'ya ve Kerkük üzerinden Musul'a gitmesini kendisine tebliğ ettirdim. 6. Ordu Kumandanlığına yazdığım şifreli telgrafta vaziyeti izah ederek muharebe meydanında fırkasını terk edip kaçan bir adamı istemediğimi, idam ettirme-

mek için son derecede nefsimi zabtettiğimi, askerlikten tardını arz ettim. Bugün tesadüf olarak nakliye katarından geri giden kol, develi kollardan biriymiş kendisi ile maiyetindeki Alman zabiti ve tercümanı, biri Alman diğer ikisi Türk olmak üzere üç neferin refakatında deve koluyla geri gönderdim.

Ordu Kumandanlığından gelen cevapta 14. Fırka Kumandanlığına, sabık kumandan Kaymakam İsmail Hakkı Bey'in gönderileceği tebliğ olundu. Bu muharebede şu zayiata uğramış olduğumuz anlaşıldı:

Şehit — 3 zabit, 54 nefer

Mecruh — 6 zabit, 139 nefer

Esir veya gaib — 2 zabit, 134 nefer

Ceman — Şehit, mecruh ve gaib olmak üzere 338 kişi kaybetmiştik.

80 nolu Kolordu emri mucibince fırkalarımız Ruveyzat civarına çekildiler. Orada yeni mevzi alarak tahkimata başladılar; Fakat İngilizler bizim ricata devam etmeyerek Cebel-i Hımrin eteklerinde durduğumuzu görünce, tekrar ileri harekete başlıyarak 26 Nisan'da yeni müdafaa mevzimizin önüne geldiler. Birkaç gün ikmal işleriyle, keşf ile ve uzaktan top ateşi ile meşgul oldular. 29 Nisan'da Kolordu üç gün istirahat etmiş idi. Sıcak mevsimde maksatsız bir muharebeye girişmemek ve beyhude zayiat vermemek istiyordum. 29/30 Nisan gecesi kıtaların büyük ağırlıklarını geri gönderdim. Henüz bazı hastaların ve yaralıların geri nakledilmemiş olduğunu anlayınca 30 Nisan'da bunların arkasını aldıktan sonra akşam üzeri muharip kuvvetlerimizi geri çekmeye karar verdim. Fakat düşman 30 Nisan sabahı fecrle beraber Ethem Çayı şarkından o taraftaki mevzilerimize taarruza başladı; gündüzün çekilmeyi ve zayiata uğra-

mayı muvafık bulmuyarak düşman taarruzuna karşı inatla müdafaayı emrettim. O tarafa sevkettiğim yeni kuvvetlerle mukabil taarruz yapıldı; düşman girdiği mevzilerden tart edilerek vaziyetimiz düzeldi. Mukabil taarruzumuzla iki yüzbaşı iki mülazım ve 164 küçük zabit ve nefer esir aldık. Sekiz otomatik tüfek ele geçirdik. Bu suretle bizim verdiğimiz esirlere mukabil biz daha fazla esir almış olduk.

Ruveyzat'taki seyyar hastahâne tarafından hasta ve yaralıların süratle Tuzhurmutu'ya sevkinde gösterilen ihmalden dolayı 29/30 Nisan gecesi mutasavver olan geri çekilme hareketinin tehiri, 30 Nisan sabahı pek pahalıya malolan bir muharebeye meydan verdi. Seyyar hastanede kalmış olan 100 kadar yaralı ve hastamızı kurtarmaya mukabil ertesi sabah büyük zayiata uğradık. Düşman dahi muharebe meydanında bin kadar maktul bırakmıştı. Ele geçirdiğimiz esirlerin ifadesine göre binden fazla yaralı da geri naklolunmuş. Şu hesaba göre düşmanın iki bini mütecaviz zayiatına mukabil bizim de Ruveyzat mevkiindeki muharebede gerek top ateşinden, gerek piyade ve bomba taarruzlarından verdiğimiz zayiat şu miktara baliğ olmuştur:

Şehit —5 zabit, 91 küçük zabit ve er; ceman 96 şehit,

Mecruh —17 zabit, 321 küçük zabit ve er; ceman 338 yaralı

Esir veya gaib —12 zabit, 481 küçük zabit ve er; ceman 493 esir veya gaib

Tekmil zayiatımızın yekûnu —927 insan. Bu zayiatın 745 ini 14. Fırka vermiştir; Bunların da yarısı, esir veya gaibtir. Bu hale 14. Fırkanın 24 Nisan sabahı Schrauntenbah tarafından idare edilemeyerek maneviyatın bozulması sebeh olmuştur hükmü verilirse yanlış olmaz.

Diyale Nehri garbındaki Cebel-i Hımrin mevzilerinden Deli Abbas üzerinden Merkukale'ye doğru 24 Nisan sabahı ileri sevkettirdiğim kuvvetlerimiz o tarafta bulunan bir düşman süvari alayını tart etmişlerdi. 27 Nisanda yapılan keşf hareketlerimizde de bu taraftaki düşman süvarisinin Merkûkale'yi ve Saraycık Köyünü tahliye edip geri çekildiği anlaşılmıştır. Rusya'da vaki olan ihtilalin büyük mikyasta olduğu ve İran'daki Rus kıtalarına da bu ihtilalin tesir ettiği, disiplinin bozulduğu anlaşılmıştı; Diyale boyundaki Ruslar'da tam bir sükunet görülüyor ve geri çekilme emareleri bile seziliyordu 6. Ordu Kumandanlığı Süleymaniye Cephesini tekrar bizim Kolordunun emrine verdi. Cebel-i Hımrin cephesinde 13. Kolorduyu hırpalamaya muvaffak olamayan İngiliz Kuvvetleri Kumandanı, kıtalarını tedricen tekrar Dicle Nehri boyuna geri çekmeye başladı.

13. Kolordunun kuvvetleri, yalnız havadan bomba atıp taciz etmeyi tercih etti. Biz de arada sırada bir düşman teyyaresini ateşlerimizle düşürmeye muvaffak oluyorduk.

Sıcaklar artık fazlalaşmış olduğundan her iki taraf yaz aylarında ciddi hareketler yapamazlardı. Bu düşünce ile 30 Nisan sabahı düşmanı tard ettikten sonra verdiğim 81 nolu kolordu emrinde hülasa olarak şunları tebliğ ettim:

1— 2. Fırka 30 Nisan akşamı saat 19 .30 da geri çekilerek Ruveyzat'ın hemen cenubunda bir mevzi ve emniyet tertibatı alacaktır. Kısm-ı küllisiyle suyun şarkında bulunmalı ve Ruveyzat'tan Ebugarib'e giden yolu setr etmelidir. Suyun garbında ancak bir tabur piyade ile iki makineli tüfek, iki cebel topu ve 15 süvari bulundurmalıdır. 33. Süvari Alayını 1 Mayıs sabah saat 5. 00 den itiba-

ren 2. Fırkaya rapt ediyorum. 1 Mayıs sabahı saat 5. 30 da 2. Fırka kısm-ı küllisi Ruveyzat'ın cenup kenarından hareketle Ebugaripin bir kilometre cenubuna gidecek; Edhem çayı arbindeki müfrezesini Ebu garib ile Edhem çayı arasındaki yoldan Ebugarib'in dört kilometre garbindeki sırtlara sevk edecektir. 1. Piyade Alayı ile, bir sahra topçu taburu, obüs topçu takımı, 14. Fırkanın esaş cebel bataryası 2 Mayıs sabahı Ebugarip'ten hareketle doğru Kifri'ye gidip orada kolordu ihtiyatını teşkil edeceklerdir. 2. Fırkanın mütebaki kısmı Ebugarib cenubunda bir mevzi intihap ve tahkim ederek suyun garbındaki müfrezeler ile beraber düşmanın Cebel-i Hamrin'i şimale doğru zorlamasına mümanaat edecektir.

14. İstihkâm taburu Afrika taburuyla beraber muvakkaten 2. Fırka emrinde kalarak yolların islâhına devam edecektir.

2— 14. Fırka, 30 Nisan akşamı saat 19. 30 da geri çekilerek Rüveyzat'ın iki kilometre cenub-ı şarkîsinde mevzi ve emniyet tertibatı alacaktır. 1 Mayıs sabahı saat: 4. 30 da tekrar hareketle Ebugarib'in bir kilometre şimal-i garbine gidip orada ordugah kuracak ve 2 Mayıs sabahı hareket ederek Tuzhurmatu'ya uğramaksızın Dakoka gidip orada kolordu ihtiyatını teşkil edecektir. Fırkanın Tuzhurmatudaki ekmekçi takımı Dakok'ta kendisine iltihak edecektir. 14. Fırkanın esas cebel bataryası tabur erkanıyla ve cephane kademesiyle beraber 2 Mayıs sabahı 1. Piyade Alayına iltihak edip Kifri'ye kolordu ihtiyatına girecektir. Sonradan gelen 6 cebel topu ve hoçkis takımı Fırka ile beraber Dakok'a gidecektir. 18. Kolorduya mensup kıtalar Dakok'dan Altınköprü'ye ve oradan kelekler ile kolordularına gönderileceklerdir. 14. Fırka mıntıkasındaki Obüs takımı bugün saat 12. 00 ze-

valde geri alınıp 16. Piyade Alayına iltihak ettirilecektir.

3— 18. Piyade Alayı ve merbut cebel bataryası, 30 Nisanda öğleden sonra saat 17. 00 de ordugahtan hareketle Ebugarib'in birbuçuk kilometre şimal-i şarkîsine gidip ordugah kuracak; 1 Mayıs sabahı saat 4. 30 da hareketle Narin Çayı dirseğine ve 2 Mayıs'ta Karatepe'ye 3 Mayıs-ta Şeyhbaba'ya gidecektir. 5 Mayıs'ta 1. Alayın ikinci taburunu ve süvari livası nezdindeki iki bölüğü bir bölükle tebdil ederek Şeyhbaba mıntıkasını teslim alacak; 1. Alayın kıtaları Kifri'ye gönderilecektir. Cebel Bataryasından bir takım, süvari livası emrine gönderilecek, mütebakîsi Şeyhbaba mıntıkasında kalacaktır. Buna mukabil Şeyhbaba'dan bir seri sahra topçu takımı 6. Fırkaca geri alınacaktır.

4— 16. Piyade Alayı ile merbut sahra ve obüs bataryası 30 Nisan öğleden sonra saat: 18. 00 de geri hareketle Ebugarib'e gidip bir kilometre şimal-i şarkîsinde ordugah kuracak; 1 Mayıs sabahı saat 5. 00 de hareketle Narin Çayı dirseğine gidecek ve 2 Mayıs sabahı sahra ve obüs bataryaları Karatepe'ye ve 16. Piyade Alayı Narin köprüsü cenub-i şarkîsine gidip 6. Fırkaya iltihak edeceklerdir.

5— 6. Fırka, Cebel-i Hamrin ve Camuşçu şimaline kadar Diyale cephesini tarassut ve müdafaaya memurdur. Cebel-i Hamrin'de bir tabur piyade, iki makineli tüfek, bir bölük süvari ve iki sahra topundan mürekkep bir müfreze bulunması şimdiki vaziyete göre kafidir. Kızıl Ribat karşısındaki mıntıkaya kemakân, bir tabur piyade, iki makineli tüfek ve iki sahra topu tahsis edilmelidir. Şeyh Baba mıntıkasında üç tabur piyade (bir bölük eksik), bir makineli tüfek bölüğü, 4 sahra ve 4 cebel topu bulunmalıdır. İki tabur piyade ile bir makineli tüfek bölü-

ğü, iki sahra bataryası, bir obüs bataryası, Fırka İstihkam Bölüğü Karatepe'de ihtiyat olarak kalmalıdır. İhtiyaç halinde bu kuvvetleri başka cephelere aldıracağım. Fırka Karargâhı Karatepe'de kalacaktır.

6— Ebugarip'teki Seyyar hastane mecruhlar ile hastaları Tuzhurmatu'ya sevkedecek. Kendiside Tuzhurmatu'ya gidip kapalı olmak üzere istirahat edecektir. Ebugarip'teki kolordu sahra anbarı 1 Mayıs akşamı lağvedilecek. Ebugarip ve civarında kalacak. Kıtalar erzakını kendi vasıtalarıyle doğrudan doğruya Tuzhurmatü'den, 14. Fırka Dakok'tan ve Kerkük'ten, 6. Fırka ve Süvari Livası Salahiye'den aldıracaklardır. Nakliye katariyle cephane taburu Dakok ile Selahiye arasında çalışacaklardır. Kifri Menzilini lağvediyorum. Cephane noksanı Salahiye ve Tuzhurmatü'den ikmal edilecek; Salahiye'den erzak alanlar hastalarını oradaki seyyarlara, Tuzhurmatü'den erzak alanlar hastalarını oradaki menzil hastahanesine, 14. Fırka Kerkük Menzil Hastahanesine sevkedeceklerdir.

7— Kolordu Karargâhı 30 Nisan akşamı Ebugarip'in şimaline, 2 Mayıs'ta Kifri'ye nakledilecektir. Ben 30 Nisan akşamı saat: 19.30 a kadar Rüveyzat cenubunda kalacağım. Ondan sonra ahvalde bir uygunsuzluk görülmezse Ebugarip'e gideceğim. 1 Mayıs öğleden evvel saat: 9.00'a kadar Ebugarip'in cenup sırtlarında bulunacağım. Badehuahval başka türlü hareketi icab ettirmezse Kifri'ye doğru gideceğim. Karatepe'deki 3 nolu telsiz telgraf istasyonu 2 Mayıs'ta öğle vakti Kifri'de bulunmalıdır.

İmza
13. Kolordu Kumandanı

Bu emirde birçok tafsilata girişmek mecburi olmuştur. Bunun başlıca sebepleri şunlardır:

1— Kolorduya muharib mevcuduyla mütenasip olmayan çok geniş bir sahanın müdafaası vazifesi verilmiştir. Süleymaniye'nin şark hudutlarından, Diyale Nehri boyundan Cebel-i Hamrin dağlarından geçerek Kerkük civarına kadar uzayan dört cephenin tarassut ve müdafaası mecburiyeti vardır. Bu münasebetle muhtelif yerlerde ihtiyat kuvvetleri tutulmuştur.

2— İaşe zorlukları ve menzil hizmetinin gayri kafî olması...

3— 14. Fırkanın işe yaramaz bir kuvvet haline gelmesi...

4— 14. Fırkanın yakın bir tarihte 18. Kolorduya verilmesi ihtimali

Gerek 25 Mart 1917 de İngilizlere karşı kazanmış olduğumuz Cebel-i Hamrin-Şehriban muharebesinde, gerek 24 Nisan 1917 den 30 Nisan 1917 ye kadar Ethem Çayı boyunda 18. Kolorduya yardım için İngilizlerin dikkatini üzerimize çekmek masadiyle yaptığımız oyalama ve müdafaa muharebelerinde epeyce zayiat vermiştik. Bu sebeple Kolordunun muharip mevcudu çok azalmıştı.

Diğer taraftan 14. Fırka taburlarında talim terbiye ve disiplin namına bir şey kalmamış idi. Düşmanla muharebe ederken toptan düşmana teslim olan kıtalar vardı.

Bu Fırkaya hiç itimadım kalmamıştı; 14. Fırka taburlarıyla Ethem Çayı Muharebelerinde temas etmiş olan 2. Fırkanın 6. Alayına bile fena fikirler sirayet etmiş idi. Mayıs başında telsiz istasyonumuzu kullanan Alman za-

bitleri tarafından elde edilen 24 Nisan 1917 tarihli İngiliz Resmi Tebliğinde şu fıkraların bulunduğunu okudum:

"Ethem Suyu'nun Dicle'ye mansıb olduğu noktadan yedi mil şimalinde ve bu suyun garbında sağ sahilde bir gece yürüyüşünden sonra düşmanın 13. Kolordu aksamından ileriye sürülmüş olan 14. Fırkasına ansızın hücum ettik. Düşman, mevziinden tardedildikten sonra, mezkür mahallin 10 mil şimalinde mevzi almış olan 2. Fırkanın yanına çekildi. Muharebe sahası onlardan tathir edildi. Birçok mecruhtan maada 4 zabit 127 nefer esir aldık. 47 at ve katır ve birçok deve ele geçirdik"

2 Mayıs 1917 tarihli ingiliz resmi tebliğinde de şu fıkralar gözümüze çarptı: "Irak'ta İngiliz kıtaları, Edhem Çayının iki sahilinde mevziini tahkim eylemiş olan 13. Türk Kolordusuna taarruz eylemiş ve kıtalarımızın şiddetli hücumuyla düşmanın ilk hattı zaptedilmiştir. Bu hat arasında müdafa haline sokulmuş bir köy dahi vardı. Düşmanın kuvvetli bir mukabil taarruzuyla bu köyü terke mecbur olduk isede gece tekrar zapt edilmiştir. Düşman Cebel-i Hamrin'e sürülmüştür. Biri alay kumandanı olmak üzere 319 esir aldık."

Bu İngilizler resmi tebliğlerini 12 Mayıs 1917 tarihli kolordu günlük emrinde aynen kıtalarımıza bildirdikten sonra şimdiye kadar bir alay kumandanının esir düşmesi gibi elemli bir hadisenin 13. Kolorduda görülmemiş olduğunu ve 14. Fırkanın kendisini islâh etmesini tebliğ ve talep ettim.

Düşmanın 319 esir aldığını ilân etmesine göre bizim zayiat cedvellerimizde görülen 493 gaibin 319'u esir olmuş demektir. Bakisi ya şehid veya firarîdir. 142. Alay Kumandanı ile bu alayın esir düşmüş olan diğer zabitle-

rinin kendi arzu veya korkaklıklarıyla düşman eline geçmiş oldukları tahakkuk etmiştir. Bunları günlük emirde zikr ettikten sonra 14. Fırka Kumandanını bu mesele hakkındaki tahkikat evrakını yaptırıp bana göndermesini talep eyledim. 142. Alay Kumandanlığı'na 5. Alayın Üçüncü Tabur Kumandanı Emin Bey'i ve 6. Alaydan iki yüzbaşıyı da tabur kumandanlıklarına tayin ettim; 142. Alayı iki tabur halinde tensik ettirdim. İtimat ettiğim bu zabitlerin 142. Alayı islah etmelerini talep eyledim. Keza 6. Alaya da başka bir kumandan tayin ettim. Çanakkaleden Irak cephesine gelirken 6. Piyade Alayının kumandanı bulunan Rifat Bey gerek Sâbis muharebesinde ve gerek İran muharebelerinde alayını iyi idare etmişti. Diyale garbına geçince Rifat Beyi Kerkük mevki ve menzil kumandanı tayin etmiştim.

Harbin uzaması hasebiyle kendilerine kifayet derecede metanet, meşakkatlara tahammül veya kumanda iktidarı görmeyenlerin kıtalarını bir felakete düşürmeden ve nihayet şiddetli bir cezaya duçar olmadan kendi arzuları ile tekaütlüklerini talep eylemelerini bütün Kolordu birliklerine tamim ettim. Aynı zamanda müessir ibret göstermiş olmak için şiddetli tedbirlere mecbur kaldım: 14. Fırka firarilerinden olup köylerde derdest edilen üç neferi Kerkük'te mezkür fırka muvacehesinde idam ettirdim. Keza Tuzhurmatu Menzil Anbarından altı çuval un çalan ve muhafızların silahını gasb eden, münferid askerlerimizi soymağa cesaret eden Tuzhurmatu menzil efradından Musa'yı 11 Mayıs tarihinde Tuzhurmatı'da astırdım. Askerlerimizi düşman tarafına firara teşvik suçuyla maznun olarak tevkif edilmiş bulunan bir hainin muhafızı iken ikisi beraber olup firar eden ve düşman tarafına geçmek teşebbüsünde bulunan Afrika Taburun-

dan bir neferin mevkuf hain ile beraber 16. Piyade Alayı tarafından tutulmaları üzerine her ikisini Salahiye'de kıtaların muvacehesinde kurşuna dizdirdim. Edhem Çayı garbinde sâkin aşiretlerden olup menzil hatlarımıza tecavüz ederek yakaladıkları zabit ve neferlerimizi şehit eden beş Bedevi Arabı Kerkük'te astırdım. Bu şiddetli tedbirlerden üzüntü duymamak mümkün değil idi. Fakat kolorduda inzibatı muhafaza için zaruri görmüştüm.

14. Fırkanın halini 6. Ordu Kumandanlığına hülasa olarak bildirdim. Bu Fırkayı islah için cepheden geri alarak Dakok'a gönderdiğimi ve orada disiplin, talim terbiyesi ile meşgul olacağımızı arzettim.

Evvelce bu fırkayı Ethem Çayı boyundan Samerra tarafına göndererek 18. Kolorduya ilhak etmek tasavvurunda bulunmuş olan Altıncı Ordu Kumandanı bu düşüncesini tatbîke muvaffak olamayınca Mayıs iptidasında bu Fırkanın Dakok'a gelmiş olmasını fırsat addederek fırkanın Kerkük'e gönderilmesini tebliğ etti. Bu emir mucibince 14. Fırkayı Kerkük'e ordu emrine gönderdim; İngilizlerden aldığımız esirleri de bu Fırka ile beraber Kerkük'e sevkettirdim. Bir müddet sonra, 14. Fırka Dicle kenarına gönderilerek oradan kelekler ile nehrin garb tarafına geçirilmiş ve 18. Kolorduya ilhak olunmuştur. 14. Fırka gittikten sonra Mayıs nihayetinde 13. Kolordu zayıf mevcutlu iki piyade fırkasiyle bir müstakil süvari livasından mürekkep kalmıştı. Hiçbir yerden ikmal efradı verilmediği için şehitler ile firarilerin yerlerini doldurmak mümkün olamıyordu. Yaralılardan iyi olanların bir kısmı tebdil-i havaya muhtaç görülüyordu. İyi olamayıp ölenler de var idi. Ethem Çayı muharebelerinden sonra, 2. ve 6. Fırkalarda ancak kesirsiz 7 bin kadar muharip piyade kalmıştı. Bu sebeple lüzumsuz müsademelerden ve

muharebelerden ictinab ederek yaz aylarını askeri vücutça beslemek, talim ve terbiyelerine itina etmekle geçirmeye ve memleketleri yakın olanları birkaç haftalık izin ile neşelendirmeye karar verdim.

Türk Ordularının hemen hepsinde firarın çoğaldığı nazar-ı dikkati celbetmeye başlamıştı. Firar edenler silahlarıyla beraber kaçtıklarından bunların arasında yollarda ve dağlarda haydutluk etmeye teşebbüs edenler de bulunuyordu. Bazı zabitlerde bıkkınlık emareleri görülüyordu. Neşelerini kaybetmiş ve sinirleri bozulmuş olanlar askerlerinin maddi ve manevi kuvvetlerini artırmak için gayret ve himmet sarf etmiyorlardı.

Başkumandanlıkça bu husus tetkik olunarak çareler aranmaya başlanmış; nihayet harbin uzaması hasebiyle tekmil zabitlere hizmete halel gelmemek şartiyle münavebe tarzında izin verilmesi lüzumu Başkumandanlık Vekaletince kararlaştırılmış ve Ordulara tebliğ olunmuş. 6. Ordu Kumandanlığından 2 Mayıs 1917 tarihinde yazılarak bize gönderilen emirde şu maddeler bulunuyordu:

1— Harbin temadi edegelmekte olması hasebiyle Alay Kumandanlarına kadar erkan, ümera ve zabitan ile bunlara muadil zabitan-ı sıhhıyye ve memurin-i askeriyeye Ordu kumandanları tarafından daha aşağıdaki rütbede olanlara Kolordu kumandanları tarafından kıtaların harp vazifelerine halel ve zarar iras etmemek şartiyle, azimet ve avdetleri için mürur edecek günler hariç olmak üzere münavebe suretiyle ikişer hafta müddetle hanelerine mezuniyet itası Başkumandanlık Vekaletinden bildirilmiştir.

2— Mezun zabitler için Ordu en seri nakliye vasıtalarını ihzar edecektir. Şu mezuniyet, vazifelere katiyyen

halel vermiyecektir. Mezun zabıtanın defterleri her ay nihayetinde behemahal orduya gönderilecektir.

İmza
6. Ordu Kumandanı
Halil

Ben bu emri Kolordum dahilinde şu surette tatbik edeceğimi emr-i yevmiyle tamim ettim:

A— Bu izin yalnız müteahhir ümera ve zabitana veya zaruri aile ve veraset işleri olanlara münhasırdır. Müteahhir olmayanlara sırf nefes almak ve eğlenmek için Kerkük'e veya Musul'a izin verebilirim.

B— Tekmil Kolordumda münavebe ile yalnız bir fırka veya liva kumandanı mezun olabilir.

C— Her fırka da münavebe ile yalnız bir alay kumandanı mezun olabilir. Süleymaniye Gurubu Kumandanı olan 44. Alay Kumandanı 14. Fırka dahilinde sıraya girecektir. Süvari Livasında, liva kumandanı mezun iken alay kumandanlarının her ikisi de vazife başında kalacakdır.

D— 2. Fırkada münavebe ile aynı zamanda yalnız dört tabur kumandanı, sekiz bölük kumandanı, 6. Fırkada üç tabur ve altı bölük kumandanı, 14. Fırkada iki tabur ve dört bölük kumandanı Süleymaniye gurubunda bir tabur ve bir bölük kumandanı mezun olabilir.

Erkan-ı harplerle kumandanlar aynı zamanda mezun olamazlar. Her kumandan izin istiyeceği zaman kendisine vekalet edecek kimseyi bildirmelidir.

E— Mezun gidecekler bile istisna yanlarına ancak zati hayvanlarını hizmet ve seyis neferlerini alabilirler. Kıtalardan vasıta-i nakliye, müstesna ahvalde Kerkük'e kadar gönderilebilir. Kerkük ile Musul arasında menzil

vasıtalarından ve Musul ile Şimendifer'in nihayet noktası olan Derbisiye arasında da Ordu'nun yük otomobillerinden istifade olunacaktır. İzinli gidilen mahalde müddet temdidine veya memuriyet nakline yeltenmek memnudur. Hastalık halinde merkez veya mevki kumandanlığına tasdik ettirilmek şartıyla bana telgrafla malumat verilecektir. Telgraf gelince ben usule muvafık olarak ayrıca tahkikat yaptıracağım.

3 Haziran 1917 de, geçen sene kazandığımız Hanıkın muharebesinin sene-i devriyesini kutlamak için hazırlık yapılmasını, askere o gün kuzu eti ile pilav verilmesini, eğlenceler tertip olunmasını, bu hususdaki zaruri masrafların Kolorduca tesviye edileceğini 15 Mayıs tarihli günlük emirde tebliğ ettim. Bu suretle askerin maneviyatını takviye etmek, onları şevke ve gayrete getirmek istedim. Buna lüzum hasıl olmuştu. Bazı kıtalarda bıkkınlık, ihmal eserleri sezmeye başlamıştım. İran'da iken askerimiz çok neşeli ve gayretli idi. Fakat Irak'a gelince, belki sıcakların tesiriyle, neşesini kaybetti. 18. Kolorduya yardım için yaptığımız oyalama muharebeleri de askeri üzmüş gibiydi; ileri gittikten sonra ihtiyari ric'at hareketlerimizi anlayamıyorlardı.

Rusya'da vaki olan ihtilalin fena tesirlerinden İran dahilindeki Rusları kurtarmak için İngilizlerin gayret ve para sarfettiklerini Nisan ayı başında haber almıştık. Diyale Cephesi'nde bize iltica eden bir Gürcü neferi Rusların bu günlerde, mevcut kuvvetleriyle her taraftan Diyale geçitlerini zorlayacaklarını söylemişti. Dekke civarındaki Rus Topçusu'nun da bu geçitin garb tarafında bulunan kıtalarımıza top ateşi yapmaya başlaması bu fikri teyit etmişti. Bu ciheti 16 Nisan'da verdiğim 77 nolu Kolordu emrinde zikrederek Diyale Cephesi'ndeki kıta-

larımızın dikkatini çekmiştim.

Mayıs'ın ilk günlerine kadar elde ettiğimiz malumata göre Diyale boyundaki Rus kıtalarının azami beş veya altı alay süvari, iki veya dört tabur piyade, iki sahra ve bir cebel bataryası ile iki obüs topundan mürekkep olduğu tesbit olunmuştu; Bunların bir kısmı Kızıl Ribat ve civarında kalmış ve 50 kilometre şimalinde bulunan meydan civarından Diyale'nin garbına ancak bir alay kadar Rus süvarisi geçmiş idi.

14 Mayıs'ta telsiz telgraf ile aldığımız İngiliz resmi tebliğinde "Rusların Diyale Nehrini geçip Kifri'ye doğru ilerledikleri ve İngilizler'inde bu harekete iştirak ettikleri" yazılı idi.

Bu tebliğ büsbütün yanlış değilse de mübalağalı haberler ile dolu idi. Hakikatte Ruslar 8 Mayıs 1917 öğle vakti Diyale Nehri'ni meydan civarından batı tarafa geçmişlerdir. 9/10 Mayıs gecesi de daha cenup tarafında Şirvan Kale ve Kej geçitlerinden iki kol ile Diyale'yi geçmişlerdir.

Diyale'yi müdafaaya memur olan kıtalarımızın, bilhassa süvari livâsının beceriksizliklerinden ve endişeye düşmüş olmalarından dolayı Rusların ilk taarruz gününde tart edilmelerine muvaffakiyet hasıl olamamıştır.

Mayıs ayı başında artık Kürdistan Dağları'ndaki karlar tamamiyle erimiş ve Diyale'nin suyu çok azalmıştı. Halk tarafından yerleri bilinen geçitlerden atlılar ve dizlerine kadar suda ıslanmak şartiyle yayalar Diyale'yi geçebiliyorlardı. Geçit yerlerinde nehrin yatağı beyaz çakıl taşlarıyla örtülü olduğundan berrak su içinde bu taşlar görünüyor ve geçit kolaylıkla takip olunabiliyordu.

8 Mayıs 1917 de Diyale'nin batı tarafına geçmiş olan Rusların tardı için ihtiyat kuvvetlerimizden bir kısmını

süvari livamıza gönderdiğim halde geçen Rus kuvvetlerinin miktarı hakkında gelen mübalağalı haberler ile süvari livamız, tereddüde düşmüş ve enerjik mukabil taarruzlar ile Rusları bir an evvel Diyale'nin şarkına atmaya muvaffak olamamıştı. 8 Mayıs öğle vakti Kifri'nin 60 kilometre şimâl-i şarkîsinde bulunan Meydan geçidinden geçen Rus kuvvetinin bir alaydan fazla olmadığı anlaşılmış ve bizim o taraflarda piyade ve topçu kuvvetlerimiz de bulunduğundan süvari livâsı kendisine bağlı bulunan bu kıtalar ile beraber süratli ve cesurane hareket etseydi düşmanı tekrar Diyale şarkına kaçmağa mecbur edebilirdi. Ruslar Meydan civarından yaptıkları geçit hareketleriyle bizim dikkatimizi o tarafa çektikten sonra, ertesi akşam, 9/10 Mayıs gecesi daha cenupta Kifrî'nin 30 kilometre şarkında ve Kasr-ı Şirin'in 30 kilometre garbında bulunan Şirvan-Kale ve Kej geçitlerinden de bir miktar piyade ile süvariyi batı tarafa geçirdiler. Maksatları Kifrî'ye doğru ilerleyip telâş vermek, belki de bu kasabayı zaptedip bizi geri çekilmeye mecbur etmek idi. Samerra'yı işgal etmiş olan İngiliz Ordusu sağ yanında, Cebel-i Hamrin sırtlarında bizim bulunmamızı tehlikeli görüyordu. Bu sebeple İngilizler de 8 Mayıs'ta Deli Abbas üzerinden Diyale'nin garbındaki Cebel-i Hamrin sırtlarına doğru birkaç alay süvari sevketmişler ise de bunlara karşı yaptığımız top ateşi karşısında durmaya mecbur olmuşlar ve Rusların Kifrî istikametinde ilerliyemediklerini anlayınca Dicle boyuna avdet etmişlerdi. Rusların Meydan, Şirvan Kale ve Kej geçitlerinden Diyale Nehri'nin garbına geçirdikleri kuvvet azami iki tabur piyade ve üç alay süvariden ibaretti. İngilizler'de bir süvari livası veya bir süvari fırkası sevketmişlerdi. Böyle iki tabur piyade, ceman 8, 9 alay süvari, bir veya iki İngiliz süvari

bataryası ile elbette Kifri zaptedilmez idi. Ruslar, nehrin garbına geçirdikleri kuvvetleri icabında himaye için geçitlerin şark tarafında da kuvvet bulunduruyorlardı.

Rusların son parçaları 11/12 Mayıs'ta Diyale'nin şarkına çekilmişler, ölülerini ve yaralılarını kâmilen alıp götürmüşler. Bizim kıtalarımız 12 Mayıs'ta Diyale garbını temizleyerek nehrin kenarına varmak için ileri hareket ederken Diyale garbını kâmilen boş bulmuşlardı. Gerek Rusların ve gerek İngilizlerin zayiatı bizce meçhuldür; Fakat bizim zayiatımız pek az olmayıp şu mik tardan ibaret idi:

Birlik adı:	18. Piyade Alayı	156. Alay
Zabit Şehid	2	1
Nefer Şehid	4	
Nefer Mecruh	22	
Zabit Esir veya gaib		
Nefer	12	
Birlik adı:	Topçu taburu	1. Piyade Alayı
Nefer Şehid		2
Zabit Mecruh	1	
Nefer Mecruh	2	9
Zabit Esir veya gaib		
Nefer	1	
Birlik adı:	Süvari 1. Mızraklı Alay	
Nefer Mecruh	2	
Nefer	1	
Birlik adı:	Süvari 13. Alay	
Nefer Şehid	1	
Nefer Mecruh	2	

Ceman 62 şehit, mecruh veya esir gaibimiz olmuştu.

rek Ruslar her halde maksatlarına nail olamadılar.

13. Kolordu, demir gibi, Kifri'nin cenubunda, Diyale boyunda ve Cebel-i Hamrin'de aylarca kaldı.

8 Mayıs'tan 12 Mayıs'a kadar devam eden bu muharebede kıtalarımızın epeyce hataları olduğundan bunları tafsilâtıyla 15 Mayıs tarihli Kolordu emr-i yevmisinde zikr ettim. Bu meyanda Süvari Livasını'da çok muâheze ettim. Süvari Livası yeniden böyle beceriksizlik gösterir ise livayı dağıtarak münferit süvari bölükleri veya süvari alayları halinde kullanmak mecburiyetine düşeceğimi tebliğ eyledim.

Mayıs ayı ortasına General Falkanhain isminde bir Alman General Irak'a gelmiş; Bağdad'ın istirdadına memur edilmiş...

Galiçya'da bulunan 15. Kolordu ile 3. Kolordu geri getirilerek bunlardan ve sair mahallerden tasarruf edilecek kuvvetlerden terkip olunacak 7. Ordu ile altıncı orduya yıldırım ordular gurubu kumandanı ünvaniyle kumandan edecekmiş; Falkanhein'in bu işin başına getirilmesi onun iktidar ve maharetinden ziyade nufuzundan istifade etmek ve bu suretle Almanya'dan lâzım gelen malzemenin, paranın ve fenni teşkilâtın celbini temin eylemek maksadına dayandığı aşikâr idi. Bu zat maiyetinde bir kaç Alman Erkân-ı harp zabiti olduğu halde Mayıs sonuna doğru Musul'a ve oradan da Altıncı Ordu Kumandanı Halil Paşa ile beraber Kerkük'e geldi. Beni oraya çağırdılar.

General Falkanhein evvelâ İran'daki muvaffakiyetlerimizden dolayı bizi tebrik etti. Bilhassa benim ile görüşmek üzere Kerkük'e geldiğini söyledikten sonra Bağdad'ın istirdadı için tasavvur ettikleri hareketlerden bahs açtı. İran dahilinde dolaşarak Bağdad'ı zabt etmek

için bir hareket icrasının mümkün olup olmadığını sordu. Bu hareketin zorluklarını ve mahzurlarını izah ederek gayr-i mümkün olduğunu söyledim. Bundan sonra Yedinci Ordu ile Fırat Nehri boyundan ilerleyip İngilizlerin sol yanlarına bir darbe vurmak; bu esnada 6. Orduyu kısm-ı küllisi ile Dicle boyunca şimalden cenuba doğru sevketmek; 13. Kolorduyu müstakillen Şehriban ile Mendeli arasından İngilizlerin sağ yanlarına karşı çölden sevkederek onların Dicle Nehri üzerindeki muvasalalarını kesmek fikri ileri sürüldü. 13. Kolordunun böyle bir hareketi yapıp yapamayacağı soruldu. Cevap olarak dedim ki:

Gerek Fırat ve gerek Dicle boyundan taarruz için menzil hatlarının kuvvetli bir surette islâhı lazımdır; Hiç olmazsa Musul'a kadar şimendüferin getirilmesi ve Toroslardaki tünellerin süratle ikmali icap eder. Eğer 13. Kolorduya çölde hareket için lâzım gelen malzeme, bilhassa çölde su tedariki için pratik burgular, tulumbalar, süzgeçler ve aşiretlerden kolayca erzak ve koyun mübayaası için, altın para, geriden cephane ve ilaç vesaire celbi için hafif otomobiller verilirse, o zaman bu hareketin icrası mümkündür.

Böyle bir hareket için istikşafat yaptırmaklığımı bana tebliğ eylediler; Falkanhein Halil Paşa ile beraber Kerkük'ten Musul'a hareket etti.

Yaz mevsiminde Irak'ta bir iş göremeyen İngilizler, İran içindeki Rusları para kuvvetiyle ikna edip onları Rus İhtilâlinin tesirinden kurtararak birçok ihtiyaçlarını temin etmişler. Mühim bir Rus kuvveti Haziran nihayetinde İrandan Süleymaniye İstikametinde taarruz etti; Süleymaniye'nin şark taraflarındaki hududumuzu setreden Süleymaniye Müfrezesi bu kasabanın önüne

kadar çekilmeye mecbur oldu; Salâhiye tarafından dağ yollarından sevkettiğim kuvvetlerle Rusları tardettik ve Süleymaniye şarkındaki hudut dağlarının gerisine attık. Almanların gözleri hala İran üzerinde idi. İran aşiretlerini para kuvvetiyle celp ve temin ederek İngilizleri ve Rusları izac etmeye bu suretle Alman nüfuz ve itibârını devam ettirmeye çalışıyorlardı. Bu maksatla Süleymaniye üzerinden İran dahilindeki aşiretlere para vesaire gönderiyorlardı. Bu sevkiyat tamamiyle gizli yapılarak bizim Kolorduya haber verilmiyordu; Pek tabii olarak 6. Ordu Kumandanı bu işlerden haberdar idi. İran Jandarmaları İran içine gidecek bu Alman zabitlerine muhafız tayin ediliyordu. İran ahvalini tecrübe ile anlamış olduğum için bu teşebbüslere neticesiz zahmet ve masraf gözüyle bakıyordum.

14. Fırka Kolordumuzdan alındıktan sonra, 1917 senesi Mayıs ayı nihayetinde 13. Kolordunun nizam-ı harbi şu şekli almıştı:

2. Piyade Fırkası
Kumandanı: Miralay Hasan Askeri Bey
Erkan-ı Harbi: Yüzbaşı Hulusi Bey

1. Piyade Alayı
Kumandanı: Kaymakam Talat Bey
Dört tabur piyade ile altı ingiliz tüfekli birinci makineli tüfek bölüğünden mürekkep;

5. Piyade Alayı
Kumandanı: Kaymakam Vehbi Bey
Dört tabur piyade ile altı maksim tüfekli beşinci makineli tüfek bölüğünden mürekkep;

6. Piyade Alayı

Kumandan vekili: Kaymakam Ali Bey
Dört tabur piyade ile 6 maksim tüfekli altıncı makineli tüfek bölüğünden mürekkep;

2. Topçu Alayı

Kumandan vekili: Binbaşı Münir Bey
Dört sahra bataryası ile bir cebel bataryasından mürekkep;

Bir bölük süvari, bir bölük istihkam, telgraf ve ekmekçi takımları, fırka sıhhiyye bölüğü, fırka müsika bölüğü

2. Fırkanın Piyade Taburları üçer bölükten mürekkep idi.

6. Piyade Fırkası

Kumandanı: Miralay Nazif Bey
Erkan-ı Harbi: Binbaşı Nihat Bey

16. Piyade Alayı

Kumandanı: Kaymakam Emin Bey
Üç piyade taburuyla altı alman tüfekli 16. makinalı tüfek bölüğünden mürekkep;

18. Piyade Alay

Kumandanı: Kaymakam Mustafa Bey
Üç piyade taburu ile 6 Alman tüfekli 18. Makinalı tüfek bölüğünden mürekkep;

156. Piyade Alayı

Kumandan Vekili: Binbaşı Ahmet Nedim Bey

Üç Piyade taburuyla altı Alman tüfekli 156. Makinalı tüfek bölüğünden mürekkep;

4. Topçu Alayı

Kumandan Vekili: Binbaşı Osman Bey

Dört sahra, bir cebel ve bir onbuçukluk obüs bataryasından mürekkep;

Bir bölük süvari, bir bölük istihkam, telgraf ve ekmekçi takımları, köprücü treni, fırka sıhhiye ve müzika bölükleri.

6. Fırkanın Piyade Taburları dörder bölüklüdür, yanlız 156. Alayın Taburları üç bölüklüdür.

Kolorduya bağlı kıtalar:

Bir tayyare bölüğü, iki bölüklü 14. İstihkam taburu; bir süvari bölüğü, bir telgraf bölüğü, iki telsiz telgraf bölüğü.

Müstakil Süvari Livası-Kumandan Vekili: Kaymakam Mehmet Ali Bey

Birinci mürettep mızraklı alay: Dört bölük süvari ve bir makineli tüfek bölüğünden mürekkep, mürettep 13. süvari alayı: dört bölük süvari ve bir makineli tüfek bölüğünden mürekkep.

Bir süvari bataryası.

Hanıkın ve Mendelli hudut taburlarından baki birer bölük, İki cebel topu, bir istihkam takımı, bir telgraf takımı, bir telsiz telgraf bölüğü,

İki bölük atlı İran Jandarması ve iki makineli tüfek.

Süleymaniye Gurubu-Kumandanı: Süvari Kaymakamı Hacı Arif Bey.

Süleymaniye Hudut taburu, Mamure Hudut Bölüğü, Kürd mücahitler.

Biri 5, diğeri 7 toplu iki cebel bataryası.

33. Süvari Alayı: Zayıf üç bölük süvariden mürekkep.

Kolordu nakliye katarı. 12 nakliye kolundan mürekkep.

Cephane taburu-Sekiz cephane kolundan mürekkep.

Üç seyyar hastahane, bir ekmekçi bölüğü, bir bargir deposu (Hayvan hastanesi)

Kolordunun Mayıs 1917 nihayetindeki mevcudu:

19333 insan, 10075 hayvan, 6987 muharip, 46 makineli tüfek, 36 sahra topu 22 cebel topu ve 4 obüs topu.

6 Temmuz 1917 de hem ailemle görüşmek ve hem tedaviye muhtaç bir hale gelmiş olan dişlerimi yaptırmak için bir ay izin ile İstanbula hareket ettim. Kolordunun kumandasını vekil olarak 6. Fırka Kumandanı Miralay Nazif Bey'e bıraktım. Kolordunun Erkan-ı Harp Reisi Binbaşı Kenan Bey, Nazif Bey'e yardım ederek 13. Kolordu idare edilecek idi. Temmuz ayında Kolordunun muhtelif cephelerinde tamamiyle sükünet başlamıştı.

Dişlerimin tedavisi biraz uzun sürdüğünden İstanbul'da Başkumandan Vekiline müracaatla dişlerim için 15 gün izin müddetini temdit ettirdim. 13 Eylül 1917 de Kifri'ye avdet ettim. Gidip gelme müddetiyle beraber Kolordunun başından iki ay ayrı kalmıştım.

Temmuz nihayetine doğru İstanbul'a geldiğim zaman, Haydarpaşa İstasyonuna iki küçük oğlum bir asker emir neferiyle beraber beni karşılamak için gelmişler. Fakat ne onlar beni ne de ben onları tanıyamadım. Aradan geçen üç sene zarfında çocuklar büyümüş. Nihayet rıhtımdan bir motora bineceğim zaman aynı elbise giymiş iki küçük oğlan çocuğunun bir askerle dolaştığını görünce yaklaştım. Ve isimleriyle kendilerini çağırdım. O zaman çocuklar babaları olduğumu anlayarak ellerimi

öptüler ve ağladılar. Hepsini motora aldım. Yaverim Cemil Efendi eşyalarımı tirenden alarak motora getirdi. Hep birlikte Yıldızda'ki küçük ikametgahıma gittik.

Ertesi gün Başkumandan Vekili Enver Paşa'yı ziyaret ederek izinli olarak geldiğimi ve dişlerimi yaptıracağımı söyledim. Irak ahvalinden bazı malumat istedi; icap eden cevabı verdim. Şimdi Arapların dediği gibi hurmaların pişme zamanı gayet sıcak olduğundan ehemmiyetli bir hareket yapılamayacağını izah ettim. Merkez Kumandanlığına izinli geldiğimi, evimin adresini bildirdim.

Ağustos ayı içinde Enver Paşa, Boğaz içinde Alman sefaret binası yanında Banker Zarifi'nin hükümetçe işgal edilmiş olan yalısında bir öğle ziyafeti hazırlamış. Alman Generali Falkenhein ile maiyetindeki Alman Erkân-ı Harplerini ve yaverlerini bu ziyafete davet etmiş; aynı zamanda benide çağırmıştı. Anladım ki Enver Paşa beni Falkenhein ile tanıştırmak ve görüştürmek istiyordu. Sofrada Enver Paşa ile Falkenhein masanın ortasında karşılıklı oturmuşlar; bana da Falkenhein'in sağ tarafında yer vermişlerdi. Bu suretle Alman Generali ile yan yana oturarak yemek yedik ve Bağdat'ın istirdadının ne suretle mümkün olabileceğini tekrar konuştuk. Ben bu zat ile Mayıs nihayetinde Kerkük'te görüşürken Bağdad'ın istirdadı için yapılması muhtemel hareket ve tertipleri o zaman münakaşa etmiş ve cevaplarımı vermiştim.

Yemeğin sonunda sigaralar ve kahveler içilirken gayet zarif giyinmiş temiz bir Alman Erkân-ı Harp Binbaşısı yanıma sokularak selam verdi.

— Ekselâns! Beni tanıdınız mı? dedi. Tanıyamadığım için,

— Hayır, cevabını verdim.

— Hemedan'da sizi taciz etmiş olan Acem, dedi. Anladım ki kendisini Falkenhein'in karargâhına vermişler.

— Ah., zo! dedim. Ve başparmağımı sallayarak:

— Yine böyle sergüzeştlere girmeğe niyetiniz varmı? Bakınız, Bağdad'ın istirdadı için konuşuyoruz. Güldü ve General Falkanheini kızdırmamak için izin isteyerek tekrar görüşelim dedi ve yanımdan ayrıldı. Enver Paşa, bu mükalemeyi işitmiş olduğundan bir münakaşaya meydan vermemek için ihtiyatkârane harekete başladım. Sofrada Falkenheine yavaşça sormuştum:

— Ekselâns Bağdad demiryolu, Resülaynde kalmıştır. Buradan Musul'a kadar bu demiryolu yapılacakmı? Bu yapılmazsa menzil hizmeti ve ikmal işleri çok güçtür. O zaman bu aralıkta külliyetli kamyon işletmek lazımdır. İstanbul'dan Musul'a cephane vesair harb malzemesi sevkiyatı tanzim edilmezse her türlü ileri hareket, zorluklara maruz kalır. Falkenhein kısaca cevap verdi:

— Evet yapılıyor!

Sofradan kalktıktan sonra Enver Paşa'nın görmediği ve işitemiyeceği bir yerde Falkenhayn'a sokularak:

— Ekselans! dedim; Bağdat'a karşı bu günkü şartlar içinde bir hareket neticesiz kalmaya mahkumdur. İngilizlerin Filistin ve Suriye cephesinde taarruz edeceklerini zannediyorum; eğer muvaffak olurlarsa Halep'te Musul ile İstanbul arasını kesebilirler. Bağdat'ı istirdat için sarfedilecek emekleri Filistin Cephesindeki ordularımıza sarfediniz. Bunların vaziyeti çok tehlikelidir; Yiyecek ve yem temini kafi derecede yapılamadığı gibi cephane vesair harp malzemesinin İstanbul'dan sevki de muntazam yapılamıyor. İkmal ve iaşe hizmeti çok berbat bir haldedir.

Alman Generali başını önüne eğerek biraz derince düşündü ve nihayet bana bakarak başını salladı:

— Hakkınız var dedi.

Hadiseler bu düşüncemi ve konuşmamızı teyid etti. Bir müddet sonra Bağdad'ın istirdadından şimdilik vazgeçilerek Alman Generali Yıldırım Ordular Gurubu Kumandanlığına tayin olundu; Filistin ve Suriyede'ki Ordularımız ile beraber Altıncı Ordu da bunun emri altına verildi. Ağustos ayı sonunda henüz dişlerimi tedavi ile meşgul iken Enver Paşa beni çağırtmış. Harbiye nezaretine giderek görüştüm:

— Süleymaniye hududunda bir hadise olmuş; İran'a geçmek isteyen bir Alman zabiti Kürtler tarafından öldürülüp yanındaki paralar vesaire yağma edilmiş..

— Haberim yok, dedim; Alman zabiti bu kafileyi muhafaza için Kolordudan muhafız almamış mı? Yoksa Kolordunun haberi yok iken doğrudan doğruya Musul'dan Süleymaniye hududuna mı gitmişler?

Enver Paşa: "Bilmiyorum; siz hemen vazifenizin başına gidiniz perşembe günü 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa Haydarpaşa'dan trenle hareket edecek, siz de aynı trenle hareket ediniz; icab eden tahkikatı yaparak almanların üzüntüsüne nihayet veriniz" dedi. Ben de "Peki Efendim! dedim." Kolordunun otomobili yoktur. Vasi mıntıkaları otomobilsiz idare etmek güç oluyor. Şöförüyle beraber bir otomobil lütfediniz" ricasında bulundum. Levazım Reisine emir verdirdi. Başkumandan Vekiline veda ederek ayrıldım. Levazım Reisine müracaatla birisinin otomobilini aldım Harbiye Nezaretinde müsteşar Mahmut Kâmil Paşa'ya ve saireye ve Karargâ-ı Umumide icab edenlere uğrayarak kısaca veda ettim. Bu esnada Genel Kurmay Başkanı Alman Generali Buron-

zort Shellendorf, Irak'ta 14. Fırka Kumandanı iken korkaklığından dolayı geri göndermiş olduğum Shrentenbah meselesini sordu ve "hakikaten bu adam Fırkasını bırakıp geri kaçmış mıdır?" dedi. "Ekselans, kaçmıştır, bir Türk olsaydı kurşuna dizdirir idim. Bir Alman zabiti olduğu için geri gönderdim. Bu adam düşman karşısında bir kıta kumandanlığı yapamaz. Sinirleri bozuktur. Almanya'ya geri göndermek lazımdır. En münasip hal çaresi budur." cevabını verdim. Hemen selam verip Alman reisin yanından ayrıldım. İstanbul'dan trenle hareket ederek 13 eylül 1917 de Kifri'ye geldim. Kolordunun kumandasını tekrar deruhde ettim. Kolordunun başından ayrılmış olduğum müddet, yollarda geçen gidip gelme zamanlarıyla beraber, dokuz haftayı bulmuştu.

Elimizden alınmış olan 14. Fırka yerine yeni gönderilen 46. Fırka kolordumuza verildi. Bu fırka peyderpey Kerkük civarında toplanmaktadır.

6. Fırka Kumandanı Miralay Nazif Bey 56. Fırkaya, 2. Fırka Kumandanı Miralay Hasan Askerî Bey 44. Fırkaya, Süvari Livası Kumandanı Kaymakam Mehmet Ali Bey Kafkas süvari Livası Kumandanlığına tayin olunmuşlar, 6. Kolordu Erkân-ı Harp reisi Kaymakam Yahya Hayati Bey 6. Fırka Kumandanlığına ve Kafkas Süvari Livası Kumandanı Kaymakam Cemil Bey Müstakil Süvari Livamızın kumandanlığına tayin edilmişlerdir.

Keza 18. Kolordu Erkan-ı Harbiyesinden Yüzbaşı Halis efendi 6. Fırka Erkân-ı Harpliğine, Müstakil Süvari Livası Erkân-ı Harbi Saffet Bey 18. Kolordu Erkan-ı Harbiyesine, Erkan-ı Harp Mektebi 1. sınıf talebesinden Mülâzım-ı evvel Necmettin Efendi Müstakil süvari Livası Erkânıharpliğine tayin olunmuşlar... Yaverlerin iki seneden fazla yaverlikte kullanılmamalarını emrettim:

Bu emri evvel emirde kendi yaverlerime tatbik ederek her ikisini değiştirdim. Ve Erkan-ı Harbiye Mülhaklığına tayin ettim.

Süleymaniye hadisesi hakkında icap edenlerden malumat aldım. Altıncı Ordu Kumandanı tarafından verilmiş olan emir üzerine hadisede alakadar olan Kürt aşiret rweisi misafir geldiği diğer bir aşiret reisinin evinde tutulup tevkîf olunmuş, bunun üzerine Kürtler bir gece, muhafız nöbetçiyi tutup bağlamışlar. Falkanhein öldürülen Alman zabitinin intikamını almak için aşiretin tedibini Altıncı Ordu Kumandanlığından talep etmiş; o da bizden aynı işi istiyor... Altıncı Ordu Kumandanına yazdığım şifrede: "Süleymaniye'ye bizzat giderek meseleyi mahallinde tedkik edeceğimi arzettim. Esasen bu vakalar ben İstanbul'da iken cereyan etmiş idi. 6 Ekim 1917'de Kifri'den hareketle Kerkük üzerinden Süleymaniye'ye gittim. Kerkük'e kadar İstanbul'dan beraber getirmiş olduğum otomobilden istifade ettim. Kerkük'den hayvan üzerinde Süleymaniyeye gittim. 15 gün zarfında yaptığım tahkikler ve teftişler neticesinde firar eden aşiret reisinin aşireti ile beraber Süleymaniye'nin şarkındaki hudut dağlarının arkasına çekilmiş olduğunu ve Sine'deki Rus kuvvetlerine sokulduğunu anladım. Bu aşiretin tedibi için mühim kuvvetleri Süleymaniye'ye getirerek oradan tekrar İran'a gidip Sine istikametinde ilerlemek ve Ruslarla çarpışmak lâzım gelecekti. Arkamızda Dicle boyundaki İngilizleri ihmâl etmek caiz değildi. Onların aradığıda bu idi. Bizi Ruslarla meşgul edip 18. Kolorduyu yalnız ezmekti. Bu vaziyeti 6. Ordu Kumandanlığına arz ederek hadiseyle ilgili aşiretin tedibinin mümkün ve caiz olmadığını, Ruslara karşı aşiretlerin, mücahid adıyla yardımlarından istifade ettiğimizi, yeni-

den bir İran Meselesi çıkararak Dicle boyundaki İngilizleri ihmal etmek ve 18. Kolorduya yardım edememek şeklinde tehlikeli bir sevkü'l-ceyş vaziyeti ihdas edilmemesini bildirdim. 6. Ordu Kumandanı Halil Paşa, Almanların, bilhassa Falkenhein'ın bu işte israr ettiğini, aşiret reisinin vesairenin der-dest ve tevkif olunarak Musul'da Divan-ı Harbe tevdi olunmalarını talep ettiklerini, bu süretle hareket etmekliğim lazım olduğunu tebliğ etti. Falkenhein Musul'a gelerek bu talebinde israr etmiş ve ölen Alman zabiti için gözyaşları dökmüş. Bu Alman Zabiti'nin intikamını almak için yüzlerce Türkü feda etmeye razı olamadım. Bu ısrarlar karşısında sevkü'l ceyş icaplarını da, politika düşüncelerine ve şahsi hislere feda etmiyerek Süleymaniye'den 10/10/1917 de yazdığım şifrede 13. Kolordu Kumandanlığından istifa ettiğimi ve bundan sonra 6. Ordu dahilinde hizmet edemiyeceğimi bildirdim.

Falkenhein, verilen emri yapmadığından dolayı benim Divan-ı Harbe verilmekliğimi, Başkumandan Vekiline yazmış; Enver Paşa, bu şekilde takibata uğratılmaklığıma razı olmayarak Kafkas Cephesinde bulunan 4. Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Bey'le becayiş edilmemizi münasip görmüş. Bu emir bana tebliğ edilince son bir emr-i yevmiyle Kolorduma veda ederek 31/10/1917 de Kifri (Selahiye)den hareketle Karargahı Palu civarında Sekran köyünde olan 4. Kolordu'ya gitmek üzere, Musul üzerinden Diyarbakır'a hareket ettim.

Bu şekilde Altıncı Ordu'dan ayrılırken, Musul'da Halil Paşa'ya veda etmeyerek Diyarbakır'a hareket ettim. İstanbul'dan getirmiş olduğum otomobilden başka 13. Kolordudaki küçük otomobile eşyamızı koyarak beraber götürüyordum. Halil Paşa bu otomobili elimizden aldır-

dı. Bu esnada Filistin Cephesi ehemmiyet kesbettiğinden Diyarbakır civarında bulunan 2. Ordudan iki fırka Filistin Cephesine sevk olunmuş. Van Gölünden Dersim Dağlarına kadar imtidat eden vasî mıntıka, 5. ve 12. Fırkalardan mürekkep 4. Kolorduya verilmiş. İkinci Ordu kumandanlığına Nihat Paşa tayin edilmiş; O gelinceye kadar benim Diyarbakır'da kalarak İkinci Ordu cephesini idare etmekliğim tebliğ olundu. Dersim Dağları ile Karadeniz arasında Vehip Paşa'nın kumandasında Üçüncü Ordu var idi. İkinci Ordu cephesini Vekil olarak Miralay Kâzım Karabekir idare ediyormuş; Onu Diyarbakırda buldum. Kendisini 1. Kafkas Kolordusu Kumandanlığına tayin etmişler. Ben Diyarbakır'a gelince İkinci Ordu cephesinin kumandasını bana tevdi ederek kendisi Erzincan'ın garbinde bulunan kolordusuna hareket etti. Nihat Paşa gelinceye kadar ikinci ordu cepheside Vehip Paşa'nın emri altında bulunuyordu. Kazım Karabekir'in hareketinden bir gün sonra, Vehip Paşa bana, 4. Kolorduya gitmekliğimi tebliğ etti. 6 Kasım'da otomobil ile Diyarbakır'dan hareket ettim. Yolda bir otomobil kazası geçirdik. Ergani ile Sekran arasında ve dağlar üzerinde yapılmış olan dik ve dar kavisli araba yolunu takip ederken şöfürün dikkatsizliği neticesi bir virajda derin uçuruma düştük. Viraj hem dar kavisli ve hem dik meyilli imiş. Şöför frene basacak yerde gaza basmış; Hava soğuk olduğundan sırtımda kurt derisi kürklü paltom var idi. Açık otomobilde sıkıca bu kürke sarılmıştım. Otomobil takriben on metre derinlikte bir uçuruma uçtuğu zaman, ön tekerlekler derenin içinde sert kayalara vurmuş otomobil takla atarak bizi içinden dışarıya kayalara fırlatmış; kendisi dik kalmış. Kürk beni korumuş; yalnız gözlerimdeki otomobil gözlüğü kırılarak burnum yaralan-

mıştı. Göğsüm kan içinde idi. Kanın burnumdan geldiğini anlayınca ve nefes alarak göğsümde bir kırıklık olmadığına kanaat getirince biraz dinlendim. Kanı durdurdum. Sonra yavaş yavaş ayağa kalktım. Hava kararmağa başlamıştı. Şöför ile yaver ve hizmet neferim yerde yatıyorlar ve beni ağır yaralanmış zanni ile ah! ah! feryadları çıkararak inliyorlardı. Ayağa kalktım; hepsine birer ayak darbesi ile vurdum. Haydi kalkın dedim. ağır yaralı olmadığımı anlayarak sevindiler. Ayağa kalktılar. Otomobil sakatlanmış olduğundan işletmek kabil değildi. Onu bulunduğu yerde bıraktık; yaya yürüyerek en yakın menzil anbarına vardık. Oradan telefonla kolordu karargahına haber vererek kolordunun otomobilini istedim. 6/7 Teşrinsani gecesi bu otomobil ile Sekran'da 4. kolordu karargahına gittim ve bu kolordunun kumandasını deruhde ettim. Sekran Köyü Palu Kaza merkezinin birkaç kilometre garbında düz bir ovada bulunuyordu.

Yirmibirinci Bölüm

4. Kolordunun Kumandasına başladım — Kolordunun vaziyeti ve Nizam-ı harbi — 13. Kolorduya gitmiş olan Mersinli Çolak Salahattin Bey'in müfsitliği ve Altıncı Ordu Kumandanının aleyhimdeki şikayetleri — Vehbi Paşa'nın verdiği emir ve buna cevabım.

1917 senesi Kasım ayı başında İngilizler Filistin cephesinde tazyiklerini artırmışlardı. Mekke Emiri Şerif Hüseyin'i de kandırarak kendi taraflarına celp etmişlerdi. Şerif Hüseyin'in büyücek atlı grupları İngilizlerin sağ cenahından bizim cephemizin gerilerine doğru akınlar yapmağa ve bu suretle müdafaamızı güçleştirmeğe başlamışlardı. Alman generali Falkanhein, Bağdad'ın istirdadından sarf-ı nazar ederek Halep'te toplanmakta olan Yedinci Orduyu Filistin Cephesine sevk etmiş idi. Kendiside Kudüs'e giderek yakından harekâtı idare ediyordu.

Kafkas Cephesinde Van Gölü cenûbundan başlayarak Bitlis ve Muş şimalinden ve Kiğıdan Erzincan'ın cenup ve garp taraflarından, Kelkit'in garbından geçerek Giresun'un şarkında Karadeniz'de nihayet bulan Kafkas cephemiz, sağda İkinci Ordu ve solda Üçüncü Ordu kıtaları taraftından işgal edilmekte idi. Mevsim ve iklim hasebiyle gerek Ruslar ve gerek bizim ordularımız kış hazırlıklarına başlamışlardı.

İkinci Ordu cephesindeki kolordularımız geçen kış açlıktan vesair mahrumiyetlerden dolayı çok sıkıntı çek-

mişler ve hayli zayiata uğramışlardı. Bu sene aynı halin tekrar etmemesi için tetkikler yapmaya ve tedbirler almağa karar vermiştim. Esasen Rusyada Bolşeviklik hakim olmuş ve Brest-Litovsk'da Almanlarla mütareke ve sulh yapmak için müzakerelere başlamış olduğundan, Kafkas Cephesindeki Rusların süküneti bundan ileri geliyordu. Bu hal bizim kış hazırlıklarımız için işimize yaramakta idi. Ruslar, Almanlarla sulh yaparlar ise bizim karşımızdan çekilecekler; o zaman bizimde eski hudutlarımıza kadar ileri hareket etmekliğimiz lâzım gelecekti. 6/7 Kasım gecesi 4. Kolordu karargahına vardığım zaman bana verilen evraka kısaca göz gezdirdim. Bu meyanda 4. Kolordunun nizam-ı harbi kısaca şu şekilde gösterilmişti:

Erkânıharp reisliği münhal olup bu vazifeyi vekil olarak 36. Alay Kumandanı Erkanıharp Binbaşısı Nuri Bey ifa etmektedir. Kolordunun Erkanıharp reisliğine henüz kimse tayin olunmamış.

11. Piyade Fırkası Kumandanı

Kaymakam Kazım Bey

Erkanıharp zabitliği

Münhal; henüz kimse tayin edilmemiş.

126. Piyade Alay Kumandanı

Kaymakam Rüştü Bey: Üç piyade taburu, 8 makineli tüfek

127. Piyade Alay Kumandan vekili

Binbaşı Rıfat Bey: Üç piyade taburu, 8 makineli tüfek

33. Piyade Alay Kumandanı

Kaymakam Nuri Bey: piyade taburu, 8 makineli tüfek fırka süvari bölüğü.

Fırka Topçu Alayı Kumandan Vekili

Binbaşı Muammer Bey

15 Cebel topundan mürekkep, 4 batarya (bunlardan iki cebel topu Dersim'de imiş) Fırka İstihkâm bölüğü, sıhhıye bölüğü, telgraf takımı, ekmekçi takımı.

12. Piyade Fırkası Kumandanı - Kaymakam Mürsel Bey

Erkanı harp zabitliği münhaldir; henüz kimse tayin olunmamış.

34. Piyade Alayı Kumandanı - Kaymakam Yümnü Bey (üç piyade taburu ile 6 makineli tüfekden mürekkep olan bu alay muvakkaten sağ cenahımızdaki ikinci kolordu emrinde imiş)

35. Piyade Alayı Kumandanı Vekili Binbaşı Mahmut Refik Bey

Üç piyade taburu ve altı makineli tüfek, 36. Piyade Alayı Kumandanı-Vekili Binbaşı Nuri Bey üç piyade taburu, altı makineli tüfek.

Fırka Süvari Bölüğü.

Fırka Topçu Alayı kumandanı Binbaşı Arif Bey. 8 toplu iki sahra bataryası ile iki cebel bataryasından mürekkep.

Fırka İstihkâm ve sıhhiye bölükleri, telgraf ve ekmekçi takımları.

4. Kolorduya bağlı kıtalar:

Bir süvari, bir istihkâm, bir telgraf ve bir telsiz telgraf bölükleri, bir sahra obüs bataryası, bir cebel obüs bataryası, bir ekmekçi bölüğü, üç seyyar hastahane, üç köprücü treni, bir hayvan deposu, bir ziraat müfrezesi, iki Elaziz ve Dersim seyyar jandarma taburu, bir inzibat bölüğü.

Kolordu nakliye katarı - Kumandanı Binbaşı Ahmet

Hilmi Bey. 10 nakliye kolundan mürekkep. Bu kolların bir kısmı develerden, bir kısmı öküz arabalarından, bir kısmı merkeplerden mürekkep.

Kolordu cephane taburu - Kumandanı Yüzbaşı Faik Efendi. Bir bölüğü mekarili ve iki bölüğü öküz arabalıdır. Bir çok halk nakliye vasıtaları, kağıt üzerindeki bu nizam-ı harbe göre, 4. Kolordu, 13. Kolordudan daha tertipli görünüyordu. Yalnız piyade taburlarında muharip mevcudu 180 tüfek miktarında çok az idi. Ancak talim terbiye ve maneviyat itibariyle 13. Kolordu, elbette daha yüksek kudrette idi. O kolorduyu yetiştirmek için çok emek sarfetmiştim.

4. Kolordu karargahına mensup zabitleri birer birer odama getirip bana taktim ettiler; sonra hep beraber yemek sofrasına oturduk; nihayet gece istirahata çekildim. 7 Kasım 1917 sabahı raporlarını okuduktan sonra tekrar bana verilmiş olan evrakı tedkika başladım. Bu evraka nazaran bizim kolordunun sağ tarafında Bitlis şehrinin şimalinde ve Van gölünün cenubunda 2. Kolordu bulunuyormuş. Bundan sonra 4. Kolordunun 11 ve 12. Piyade Fırkaları şarkî ve garbî dersim mıntıkaları geliyor.

Garbî Dersim mıntıkası kumandanı Kaymakam Halit Bey imiş. Bu zat Deli Halit namıyla maruf çok cesur ve değerli bir zabit idi. Bilâhere paşalığa kadar yükselmiş; İstiklâl Savaşında mebus olmuş ise de Büyük Millet Meclisinde bir münakaşada iş kavgaya binmiş ve öldürülmüştür.

Garbî Dersimde nihayet bulan 4. Kolordu ve 2. Ordu mıntıkasından sonra Vehip Paşa'nın kumandasındaki 3. Ordu mıntıkası başlıyordu. Bu mıntıka Kemah'ın şarkından, Kelkit'in garbından Giresun şarkına kadar imtidat ediyordu. Üçüncü Ordunun karargahı Suşehri'nde

idi. İkinci Ordunun Karargahı Diyarbakır'da idi. İkinci Ordu Kumandanlığına Nihat Paşa yeni tayin edilmiş ve henüz vazifesi başına gelmemiş olduğundan İkinci Ordunun kolordularına, Üçüncü Ordu kumandanı Vehip Paşa emir veriyordu. Üçüncü Ordu, Birinci ve İkinci Kafkas kolordularından mürekkep idi.

7 Kasım'da 1 nolu Kolordu emr-i yevmisini neşrederek 13. Kolordudan ne suretle infikâk ederek 4. Kolorduya tayin olunduğumu izah ettim ve yeni kolorduma mensup zabitlerle efradın nasıl çalışmaları lâzım geldiğini tamim eyledim.

Fırka kumandanları için bir binek otomobili ile bir şöförün kadrolara konulduğu ve ele geçtikçe otomobil verileceği Harbiye Nezaretinden bildirilmiş olduğundan 8 Kasım 1917 tarihli kolordu emri yevmisinde Nezaretin bu kararını tebliğ ettim. Ben, Kolordu Kumandanı olduğum halde uzun müddet otomobilsiz kalmış idim. 6 Teşrini sani akşamı geçirdiğim otomobil kazasında yüzümde husule gelmiş olan yaralar henüz tamamiyle iyi olmadığından Kolordu Karargahından uzakta bulunan fırkaların teftişlerini yapamamıştım. Bu sebeble Sekran'da bulunan Kolordu tesislerini imalathanelerini, anbarlarını, telgraf ve telsiz telgraf, istihkâm bölüklerinin ve sairenin yattıkları yerleri teftiş ile tedkiklerime başladım. Hepsini beğendim. Yalnız, kış hazırlıklarını eksik bulduğum için yiyecek, yem ve bilhassa hayvanlar için ot tedariki meselesini ihtar etmek lâzım geldiğini anladım. Dağlarda kuru ot bol miktarda bulunuyordu. Kar kapatmazdan evvel bunları yolmak mümkün idi. Bunları 3 nolu Kolordu emri yevmisinde izah ederek dikkati çektim. İkinci Ordu Kumandanlığına Nihat Paşa'nın tayin edildiği hakkındaki resmî emir 9 Kasım'da geldiğinden bunu

kolordu emri yevmisinde tebliğ eyledim. 13, 14 ve 15 Kasım 1917 de 11. ve 12. Fırkaların mıntıkalarını, mevzilerini Karabaş mıntıkasını ve tekmil kıtaları teftiş ettim; mütalaa ve tenkitlerimi bu kıtaların kumandanlarına teftiş esnasında söylediğim gibi Kolordu, emri yevmilerinde de ayrıca tamim ettim.

Bu arada canımı sıkan bir hadise oldu. Vehip Paşa'dan 12 Kasım 1917 akşamı gelen bir şifrede "13. Kolordudan ayrılırken şahsi senetle mesture parası namı altında bilâistizan 5500 lira madeni para ve 5000 lira kâğıt para aldığınızdan bu paranın aynen istirdadıyla gönderilmesi Altıncı Ordu Kumandanlığından gelen telgrafnamede beyan kılınmakla icabı ve inbası maruzdur." fıkrası yazılı idi.

Vehip Paşa'ya derakap verdiğim cevapta hülâsa olarak şunları bildirdim: Bahsedilen paranın miktarı yanlıştır. Şahsi senedimde hakiki miktarı yazılıdır. Bu para ile ne Altıncı Ordu Kumandanının ve ne de şimdiki 13. Kolordu Kumandanının tasarruf ve idare hakkı yoktur. Bu paralar İran dahilinde şahsi nüfuzum ile İran halkının verdiği yardım paralarından teraküm ettirilmiştir. Kendi yanımda alıkoymayarak kolordu idaresi kasasına mesture parası namıyle koydurdum. Ve kayıt ettirdim. Bu paralar ile askere ve zabitlere nakdi mükafatlar, hediyeler vermekte ve bunların hepsini her defasında kolordu emri yevmilerinde ilan ederek iyi iş görmek için askerleri ve zabitleri teşvik etmekte idim. Aynı maksatla 4. Kolorduda dahi taltif ve teşvik işlerinde kullanmak için henüz sarf edilmemiş baki paraları şahsi makbuz mukabilinde 13. Kolordu idaresinden alarak 4. Kolordu idaresine getirdim. Benim şahsi senedim bana iade edilirse 4. Kolordu idaresinden mazbata verebiliriz." Bu cevabı ver-

dikten sonra, getirdiğim paralardan bilhassa madeni kısmının alınması ihtimalini düşünerek derakap 4. Kolordu kıtalarındaki amirlerin ve zabitlerin kaffesi maaşlarından mahsup edilmek üzere bu paraları tavzi ettim. Ve kolordu emr-i yevmisinde ilan ettim. Kürdistan'da halk kağıt paraya kıymet vermediğinden zabitler yumurta, tereyağ, peynir gibi şeyleri almak için çok sıkıntı çekiyorlardı. Bir miktar madeni para ellerine geçince, zabitlerin bu sıkıntısı, bir müddet için bertaraf edilmiş olacaktı. Bu hareketimi, tevziatı ve sebepleri VehipPaşa'ya ayrı bir şifreli telgrafla arzettim. Bu suretle bir emri vakiî ihdas etmiş oldum.

Nihayet Vehip Paşa bu işin hallini ve hüsnü neticeye isalini deruhde ederek münakaşaya nihayet verdi. Gerek Halil Paşa ve gerek benim yerime 13. Kolorduya kumandan tayin edilmiş olan Mersinli Çolak Salahaddin Bey maksatlarına nail olamamışlardı; yaptıkları müfsidlik neticesiz kalmıştı.

Bu hadiseden ve muhaberelerden sonra ilk kolordu emrini 20/11/1917 de neşrettim. Bu emirde hulasa olarak şu maddeler tebliğ edilmiştir:

1— Van Gölü ile Erzincan arasında ikinci ordumuzun karşısında düşmanın 4. ve 6. Kafkas Kolorduları bulunmaktadır. Kolordumuzun karşısında bulunan Altıncı Kafkas Kolordusunun Dördüncü Fırkası kısmen İkinci Kolordunun karşısında olmak üzere Oğnut şimalindeki mıntıkada, 66. Fırka Kigı şimali ve şimali şarkısindeki mıntıkada, 7. Fırka Kigı şimali garbisinde ve Dersim'in şimâl taraflarındaki dağlarda bulunmaktadır. Rusların ahval-i dahiliyesi, bunların bir taarruz yapmayacaklarını ve bu kış münferid bir sulh aktedeceklerini zan ettiriyorsa da İngilizlerin tazyikiyle Elaziz-Malatya istikame-

tinde bir taarruz yapmaları da muhtemeldir.

2— Kolordumuzun sağ tarafında ikinci kolordu ve sol tarafında Kemah'ıh şarkından Giresun şarkına kadar imtidat eden mıntıkada üçüncü ordu bulunmaktadır. Üçüncü Ordunun Karargâhı Suşehrinde bulunmaktadır.

3— 4. Kolordu, 2. Kolordu ile 3. Ordu arasındaki mıntıkayı setr ve temin edecek ve düşmanın Elazığ-Malatya istikametinde ilerlemesini men eyleyecektir. Ciddi bir düşman taarruzunu kısmı küllisiyle Ballı Ağaç mevziinde karşılayacaktır.

Bu emri neşrettikten bir iki gün sonra, Rusların sulha yanaştıkları ve mütareke aktedecekleri anlaşılmış, buna mukabil İngilizlerin Filistin cephesinde tazyikleri çoğalmış olduğundan 23 Kasım 1917 de gelen emre tevfikan 11. Fırka bir seyyar hastahane, bir cephane ve üç ağır erzak kolu ile beraber Yıldırım Orduları Gurubu Kumandanlığı emrine gönderildi. Bu vaziyete göre, 12. Fırka ile yerli milislerle, şarkî ve garbî Dersim mıntıkalarıyla Kolordumuzun eski müdafaa mıntıkasını setr ve temin etmek üzere 28/11/1917 tarihinde 2 nolu Kolordu emrini yazıp tebliğ ettirdim.

Bu emirde Rusların sulha doğru kati adımlarla yürüdüklerini ve yakında bir mütareke akdinin memûl olduğunu, 11. Fırkanın bir seyyar hastahane, bir cephane ve üç ağır erzak kolu ile Kolordumuzun nizam-ı harbinden çıkarılmış olduğunun zikr ettikten sonra 12. Fırkanın yeni setr ve müdafaa mıntıkasını tayin ettim.

12. Fırkanın 2. Kolordu emrinde bulunan 34. Piyade Alayının artık Fırkasına iadesini Kafkas Gurubu Kumandanlığından istedim. Bu talebim kabul edilmiş ise de Kanun-ı evvel başında çok yağan karlarla her taraf

kapandığından bu alay bir çok zorluklar çekerek Çapakçur cihetinden fırkasına iltihak edebilmiştir. 5 Kânununevelde imzalanan mukavele mucibince 7 Kanunevvel 1917 zeval vaktinden itibaren merkezi devletler ile Rus Bolşevik hükümeti arasında mütarekenin başlayacağı ve iki taraf arasında hattı fasıl tayin edilmesi hakkında Başkumandanlıktan emir geldi. Erzincan'daki Rusların sulh aktedildiğinden dolayı şenlik yapmakta oldukları ve ağırlıklarını geri göndermeğe başladıkları, buna mukabil Ermeni Kıtalarının kan döktüklerinden dolayı Beylik istedikleri haber alınmışdı.

Ruslar (İlhaksız ve tazminatsız sulh) düsturunu ileri sürmüş olduklarından memleketimizde işgal etmiş oldukları yerleri terk ederek geriye çekilecekleri anlaşılmış isede terk edecekleri yerlerde Ermeni ve Gürcü teşkilatının kalacağını ve bunlarla çarpışmaklığımız lâzım geleceğini tahmin ettim; ve buna göre hazırlanmak icap ettiğini kararlaştırdım.

Kânunuevvel iptidasında bir yandan yağmakta olan karın tesiri ile, diğer taraftan mütareke ve sulh aktinin yakın olması düşüncesi ile, Ruslar cephemizin her tarafında bizim ileri karakollarımızla teması kesip geri çekilmişlerdi. Nihayet 7 Aralık 1917 de merkezi hükümetlerle Rus Bolşevik Hükümeti arasında mütareke akdi ve iki taraf orduları beyninde hattı fasıl tayin ve tesbiti hakkında emirler geldi. Bu suretle Alman, Avusturya, Türkiye ve Bulgaristan hükümetlerinin şark cephelerinde sükunet hasıl oldu.

14 Kânunevvel'de Kafkas ordular gurubu kumandanlığından gelen bir emirde İkinci Ordunun Diyarbakır civarında toplanması muhtemel olmakla buna göre hazırlık yapılması tebliğ olunmuştu. Bu tebliğe göre bazı ha-

zırlık tedbirleri almağa başladık; fakat bu tebliğin arkası gelmedi.

27 Aralık 1917 de Başkumandanlıktan 2. Ordu Erkânıharp reisliği vasıtasıyle şu şifreli telgrafname geldi:

"Rusların tekrar muhasamaya başlayacaklarını zannetmiyorum. Bundan dolayı kıtalarımızın hüsnü iaşe ve iskânları kabil olabilecek surette yerleştirilmeleri mümkün ve lâzımdır. Kıtaların bu yeni mahalleri o suretle intihap edilmelidir ki, İkinci Ordu kıtalarının cenup istikametine hareketleri mümkün olabilsin. İkinci Ordunun kuvvetli bir kısmının Diyarbakır'a çekilmesi arzuya şayandır. En ileri hattın zayıf postalar ile işgali kâfidir. İkinci Ordunun bu baptaki mütalâa ve tekliflerinin bana bildirilmesini rica ederim.

İmza
Başkumandan vekili
Enver

Yirmi İkinci Bölüm

Başkumandanlıktan Ruslar ile akt edilen mütareke mukavelesini bildiren ve buna karşı mütalâamızı soran emre verdiğim cevap — Rusların çekilirken istilâ etmiş oldukları yerlere Ermeni ve Gürcü kıtaları bırakacakları ve bunlar ile çarpışmak zaruretinin hasıl olacağı düşünelerek aldığımız tedbirler.

Başkumandanlık vekâleti celilesinin 27/12/1917 tarihli olup İkinci Ordu Erkanıharbiye Riyasetinden aynen işar olunan şifrelerinde mezkür hususat hakkındaki mütalaayı acizanem hulâsa olarak berveçh-i atidir:

Kolordunun cephesinde yalnız bir tabur piyade ile iki makineli tüfek ve milisler vardır. Kolordunun mütebakı kıtalarını bir aydan beri geride konaklarda yerleştirip iyi beslenmelerine ve geçen kışın maneviyatta husule getirdiğini gördüğüm zararlı tesirlerini izaleye çalışıyorum. Bugün Kolordu, kışın tesirlerinden sarf-ı nazarla düşmanı hiç nazar-ı dikkate almaksızın ve halen mevcut emniyet tertiplerime halel gelmeksizin bir taburu müstesna olmak üzere tekmil kıtaları ile cenup istikametinde hareket edebilir. Şarkî ve garbî Dersim'de mevcut kıtalar ve cebel takımı müstesna olmak üzere, kolordunun esas nizamharbi haricindeki kıtalardır. Bunların Dersimlileri inzibat altında tutmak için oralarda ibkaları zaruridir. Efradın ağızlarından "harbin neticesine az kaldı; fakat bizde az kaldık; bakalım bu sene ne kadar kalaca-

ğız?" mealinde lâflar vardır. Bunlar geçen senenin muzır tesirlerinden bakiye olup, bu kış imkân nisbetinde az zayiat ile ve refah içinde geçirmek için gerek konakların iyi tertip ve tanzimine ve gerek mahlukatın un, saman ve sair yiyecek maddelerinin kâfi derecede cem ve celbine son derece çalışarak, maneviyatı islâh ediyorum. Fikrimce bu mevsimde mevcut kıtaları daha iyi iskân ve iaşe ve sıhhatlarını muhafaza kabil değildir. Diyarbekir civarında kâfi konak ve mahrukat ve ot vesaire bulunamayacağından bizim için orada toplanıp durmak faydalı olmayacaktır.

Aldığım haberlere göre evvelce sevkedilen 11. Fırkanın şimendüferle sevkiyatı henüz bitmemiş ve kol nihayetinin 3 Kanun-i sanide nakledileceği ve ondan sonra 46. Fırkanın naklinin de Kânunisani nihayetine kadar imtidat edeceği anlaşılmıştır. Bu kıtaların Halep civarında noksanlarının ikmali de epey vakte muhtaçtır. Şu halde İkinci Ordunun kâmilen Halep civarına nakline karar verilse bizim kolordunun naklinç ancak Nisan'da sıra gelecektir. Bu havalide kışı geçireceğimize göre hazırlanarak pek çok eşya vasaire iddihar ettik. Bunları Diyarbekir'e celp etmek gayri mümkün olacak. Diyarbekir'in menbaları bizi iaşeyeye kafi değildir. Kar esasen ortalığı kapadı. Şimdi harekette duçar olacağımız müşkûlat ile bundan bir ay sonra harekette duçar olacağımız müşkîlât arasında fark kalmadı. İmkân nisbetinde Sekran-Harabe-Gezin-Maden yolunun araba mürurına sâlih bulunmasına gayret ediyorum.

Şu mülâhazata müsteniden Diyarbekir menbalarından iaşe olunan 2. Kolordunun şimendüferle nakline başlanacağı günden ancak 15 gün evvel kolbaşısıyla buradan hareketin müraccah ve bu zaman tekarrür edince-

ye kadar bugünkü vaziyette kalmasının daha faydalı olduğunu arzederim. 27 Aralık 1917

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

Erzincan'a gidip avdet eden muhabirlerimiz, mütareke akt olunduğuna dair çarşılara ilân yapıştırılmış, İslam mahpusların tahliye edilmiş, Rusların zayıf hayvanlarını satmakta ve ağırlıklarını mütemadiyen Erzurum istikametinde nakletmekte olduklarını ve müslüman evlerine muhafaza için nöbetçiler koymuş oldukları ve Rusların sulh olacağından dolayı şenlikler yapmakta olduklarını, Ermenilerin kan döktüklerinden dolayı Beylik isteyeceklerini ve icap ederse İngilizler ile müştereken harbe devam edeceklerini haber vermişlerdir. Rusların terk etmiş oldukları mevzilerde birçok silâh, bomba bırakmış olduklarını Şarki Dersim kumandanlığı bildirmiş idi.

Üçüncü Ordu Kumandanı, Brest-Litovsk'ta akdedilmiş olan mütareke nameye göre İkinci ve Üçüncü Ordular cephelerinde ceman 5 daimi ve muhtelif mütareke komisyonu teşkil olunacağını, bunların 2 nolusunun 14 Ocakta Fem'de ictima edeceği, vazifelerinin mütareke, ahkamının tatbikinde tevellüdü melhuz sui tefehhümleri, kendilerine havale edildiği takdirde halletmek olduğunu 1/1/1918 de bildirdi.

Bunun üzerine 7/1/1918 de Sekran'dan Fem'e biri Erkanıharp olmak üzere iki zabit ile bir tercüman gönderdim. Bunlar 17 Ocak'ta Fem'e vardılar. Ruslar tarafından tayin edilen azalar ise, ancak 21 Ocak'ta Fem'e gelebildiler. Bizim zabitlerimizin gönderdikleri malumata

göre Fem'de gönüllü bir Ermeni kıtası varmış.

Rusların işgal ettikleri araziyi Gürcü ve Ermeni kıtalarına bırakacaklarını ve şimdiden bu kıtaların teşkil edilmekte olduğunun tahakkuk ettiğini, binaenaleyh Ruslar ile sulh akd olunsa bile her kıtanın bilahare istila edilmiş olan yerleri işgal ederken Ermeni ve Gürcülerin mukavemetine duçar olmalarının pek muhtemel olduğunu, kıtalarımızın bu noktai nazardan hazırlanmalarını daha 6 Ocak 1918 de Üçüncü Ordu Kumandanı tebliğ etmiş idi. 11 Ocak 1918 de Diyarbekir'e gelerek İkinci Ordunun kumandasını deruhde eden Nihat Paşa'ya vaziyeti ve elde edilmiş olan malumatı bildirdim. Nihat Paşa Üçüncü Ordu Kumandanı ile muhabere ettikten sonra bana verdiği cevapta: "Buna mani olmak, ahaliyi himaye etmek ve Ermeni teşkilatının ikmaline meydan vermemek için bazı Dersimlilerin aralarına Kürd kıyafetinde asker de sokarak Erzincan ovasına sevkini tebliğ eyledi. Bunun üzerine evvela yalnız kendi milis kürtleriyle Bakır Bako Ağa'yı gönderdim. Bunlar Cibice taraflarında Ermenilerle müsademe ederek ganimetler elde ettiler ve o taraflarda yerleştiler. Kürtlerin yağmakerliği malum olduğundan buna mani olmak ve Kürtleri maksat dahilinde iyi idare ederek Müslüman halkın zulme uğramalarına meydan vermemek için Şarki Dersim mıntıkası kumandanı Kaymakam Hasan Lütfü Bey'i hemen bu milislerin başına gönderdim. Erzincan Ovasından peşin para ile iaşe edilmeleri için de bir miktar para verdim. Garbi Dersim mıntıkası kumandanı Kaymakam Halit Bey'e de, Şarki Dersim'de olduğu gibi Erzincan Ovasına milislerin sevkini tebliğ ettim.

Üçüncü Ordu mıntıkasında, sulh müzakerelerinin uzaması ve Rusların istila etmiş oldukları mevkilerde

müslüman ahaliyi zulümden vikaye etmeğe muktedir olamamaları sebepleriyle Rus zabitlerinin kendilerini dahi muhafaza için Türk askerinin gelip, Kelkit Kasabasını işgal eylemelerini talep etmeleri üzerine 5 Şubat 1918 de ikinci Kafkas Kolordumuz tarafından Kelkit işgal edilmiş ve tekmil üçüncü ordu kıtalarına Erzincan-Bayburt-Trabzon hattına doğru ilerlemeleri ve müslüman halkı biran evvel Ermeni ve Gürcü zulümlerinden kurtarmaları emri verilmiş. Aynı emir Başkumandanlıktan İkinci Orduya da verilmiş ise de İkinci Ordu Kumandanı Nihat Paşa, erzak ve nakliye vasıtaları azlığından ve karın fevkalade çokluğundan dolayı ikinci ordunun heyet umumiyesiyle ileri hareketinin gayri mümkün olduğunu, yalnız 5. Fırkayı, menzillerden taarruf edilecek üç bin kadar efrad ile takviye ederek Van Gölü cenubundan Van'a karşı sevketmenin mümkün olabileceğini cevaben bildirmiştir.

7 Şubat 1918 tarihinde İkinci Ordu ve İkinci Kolordu karargahlarıyla 8. Fırkanın piyade alaylarının Yıldırım Gurubu emrine gitmelerini ve 8. Fırkanın lağvını bildiren emir geldi; tekmil 5. Fırka ile 8. Fırkanın mütebaki kıtaları, İkinci Menzil Müfettişliği, sabık İkinci Ordu Kumandanlığının emrinde bulunan tekmil mıntıka 4. Kolorduya verildi. 4. Kolordu Kumandanlığına aynı zamanda ikinci iaşe mıntıkası reisliği vazifesi tevdi olundu.

8. Fırkanın Muş civarındaki mıntıkasını ve Üçüncü Avcı Taburunu, Siirt ve Muş seyyar jandarma taburlarını, o taraftaki milisleri, iki batarya topu, 8. Fırka Sıhhiyye Bölüğünü, 23. Seyyar Hastaneyi, ekmekçi ve telgraf takımlarını 3. Süvari Alay Kumandanı Binbaşı Ahmed Bey'in kumandasında teşkil ettiğim Muş Mıntıkası Ku-

mandanlığı emrine verdim. Silvan civarındaki sabık İkinci Kolordu Nakliye Katarı'da bunların erzakını taşıyacaktı. Elde kalan süvari bölüklerinden 12. Süvari Alayı namiyle bir alay teşkil ettim. 5. ve 12. Fırkalara birer telsiz telgraf müfrezesi verdim. Elaziz'deki hafif telsiz telgraf müfrezesini kolordu emrine aldım. Bu suretle yeniden tensik edilen 4. Kolordunun nizam harbi 26 Şubat 1918 de şu şekli almış oldu:

4. Kolordu

Kumandan: Mirliva Ali İhsan Paşa

Erkanıharp Reisi Binbaşı Mustafa Kamil Bey

5. Fırka

Kumandan vekili Kaymakam Alaeddin Bey

5. Fırka

Erkanıharbi Binbaşı İsmail Hakkı Bey

13. Piyade Alayı

Kumandanı Kaymakam Arif Bey, üç tabur piyade, 16 makineli tüfek,

14. Piyade Alayı

Kumandanı Binbaşı Reşit Bey, üç tabur piyade, 16 makineli tüfek,

15. Piyade Alayı

Kumandanı Binbaşı İlyas Bey, üç tabur piyade, 16 makineli tüfek,

Fırka Süvari Bölüğü,

Topçu 5. Alay

Kumandanı Binbaşı Hayri Bey sekiz sahra ve 22 cebel topundan mürekkep.

İki istihkam bölüğü, bir köprücü treni, iki telgraf takımı, bir telsiz istasyonu, bir sıhhıye bölüğü, bir seyyar hastane, bir ekmekçi takımı, bir hayvan hastanesi, erzak

ve cephane kolları.

İki Jandarma taburu, 11 milis taburundan mürekkep,

12. Piyade Fırkası

Kumandanı: Miralay Ali Rıfat Bey

Erkan-ı Harbi, Binbaşı Yusuf Kemâl Bey

34. Piyade Alayı

Kumandanı:Kaymakam Mehmet Ali Bey, üç piyade taburu, 10 makineli tüfek

35. Piyade Alayı

Kumandanı:Binbaşı Hüsnü Bey, üç piyade taburu, 10 makineli tüfek mürekkep.

36. Piyade Alayı

Kumandanı:Binbaşı Münir Bey, üç piyade taburu, 10 makineli tüfek mürekkep.

Fırka Süvari Bölüğü

12. Topçu Alayı

Kumandanı:Şehzade Kaymakam Abdürrahim Efendi, 8 sahra ve 12 cebel topu ile 8 cebel obüsünden mürekkep olmak üzere 3 topçu taburundan, teşekkül etmiş bir istihkâm bölüğü, bir köprücü treni, iki telgraf takımı, bir telsiz istasyonu bir sıhhiye bölüğü, bir seyyar hastahane, bir ekmekçi takımı, bir hayvan hastanesi erzak ve cephane kolları, 16 milis taburundan mürekkep.

MUŞ Mıntıkası

Kumandanı:Binbaşı Ahmet Bey, bir avcı taburuyla Muş ve Siirt jandarma taburlarından, iki cebel topundan, bir sıhhiye bölüğü ile bir seyyar hastahaneden, bir telgraf takımından, bir ekmekçi takımından, dört milis taburuyla bir milis bölüğünden mürekkep,

ŞARKI DERSİM Mıntıkası

Kumandanı:Kaymakam Hasan Lütfü Bey, 147. Alayın üçüncü piyade taburuyla iki makineli tüfekten, beş milis taburuyla sekiz milis bölüğünden mürekkep,

GARBİ DERSİM Mıntıkası

Kumandanı:Kaymakam Halid Bey, 12. Alayın üçüncü piyade taburuyla iki makineli tüfekten, Dersim ve Elâziz jandarma taburlarından 14 milis taburuyla dört milis bölüğünden mürekkep.

KOLORDU Kumandanlığına bağlı kıtalar: 4 süvari bölüğü, bir inzibat bölüğü, iki istihkâm bölüğü, altı köprücü treni, üç telgraf takımı, bir kablo bölüğü, iki telsiz telgraf istasyonu, bir tayyare bölüğü, bir hayvan hastanesi, cephane ve erzak kolları, iki seyyar hastahane, üç ekmekçi takımı.

KOLORDUNUN mevcudu: 34550 insan ve 10579 hayvan;

MENZİL MINTIKA MÜFETTİŞLİK mevcudu:

21646 insan ve 15811 hayvandan ibaret.

Piyade taburları vasati: 300 insan mevcudunda idi.

KOLORDUNUN iaşe vaziyeti:

Sekrat ve civarında iyi idi. Fakat Muş mıntıkasıyla Bitlis mıntıkasındaki 5. Fırkada iaşe vaziyeti pek berbad bir halde idi.

İkinci ordunun emrindeki Diyarbakır Menzil Müfettişliğinde lâkayıdlık neticesi hep Diyarbekir'in civarındaki erzak sarfedilmiş; 1918 sene başında efrada ancak iki yüz gramdan ekmeklik, hayvanlarada arpa yerine üzüm verilmekte imiş. İkinci Ordu Karargahı 11 Şubatta Diyarbekir'den hareket ettikten sonra iaşe mıntıkası ile menzili bize devr edilmişti; vaziyetin pek berbad olduğunu anladık ve bu vaziyeti düzeltmek için çok uğraşmağa mecbur olduk. 4. Kolordu Üçüncü Ordu Kumandanlı-

ğına bağlanmıştı. Şubat ayında Üçüncü Ordu Kumandanı bir ileri hareket halinde 4. Kolordunun Malazgirt-Hınıs hattını tutması lazım geldiğini bildirdi ve ne vakit ileri harekete başlayabileceğimizi sordu.

Nakliye vasıtaları kâfi olmadığından bunları tezyid için bir miktar madeni para ile kamyonlu üç nakliye kolu verildiği takdirde Mart bidayetinde ileri harekete hazır olabileceğimizi bildirdim. Buna göre hazırlıklara başladık. Menzil hattını Murad Vadisinde Çapakçura Bingöl'e kadar temdit ederek burada bir menzil noktası ve erzak ve cephane depoları tesis etmeye çalıştık.

Esasen ileri hareket için geriden erzak celbinden ziyade, düşmandan alacağımız ganimet erzaklarını dikkate almakta idim. Düşmanın erzak depolarının bulundukları yerlere baskın yaparak, elde etmeği düşünüyordum.

Üçüncü Ordu Kumandanı, bize hiç bir yardım yapılamayacağı ve kendi yağımızla kavrulmak icap ettiği cevabını verdi. Ben de ileri harekete hazırlık olmak üzere düşman kıtalarına hücumdan ziyade erzak anbarlarına hücum eylemeğe karar vererek icraata girmiştim. Düşman mıntıkasında Ermeni çeteleri ve askerleri müslüman halka zulüm ve tecavüz yaptıklarından Fem'deki Komisyonumuzun Çanakçi'daki ileri karakollarımıza avdetleri için 7 Şubat'ta emir vermiştim. Aynı zamanda Çanakçi'daki ileri karakol taburuna da 13 Şubat sabahı hareket etmek üzere kuvvetli bir piyade bölüğü hazırlamasını ve Fem'deki düşmana baskın yaparak onları imha veya tard edip orada mevcut erzakın ele geçirilmesini tebliğ eyledim. 10 Şubat'ta Üçüncü Ordu Kumandanı, taarruz hareketlerine başlanacağını ve Dersim mıntıkasından Erzincan Ovasına doğru ileri hareket yapılarak Erzincan'ın ele geçirilmesine yardım edilmesini tebliğ

etti. Bunun üzerine Garbî Dersim mıntıkası kumandanına, derakap, kara ve kışa bakmayarak icabında hayvansız ve yaya olarak Dersim Dağlarından Erzincan Ovasına inmesini ve garp taraftan Erzincan'a doğru ilerleyecek birinci Kafkas kolordusunun taarruzlarına yardım etmesini ve bu kolordu ile beraber Erzincan'daki düşmana taarruz edilmesini tebliğ eyledim. Evvelce Kürd kıyafetine sokarak hazırlamış olduğu nizamiye taburunu da beraber almasını bildirdim. Bu müfreze bir çok zahmetlere ve zorluklara uğrayarak karlı dağları aşıp 13 Şubat 1918 de Erzincan şehrinin şarkında Erzincan Ovasına inmeğe muvaffak oldu; 10 Şubat'ta Ruslarla harp halinin sona ermiş olduğu tebliğ edilmişti. Vehip Paşa Rus Kafkas Kolordusu kumandanına telgrafla müracaat ederek Ermeni zulümleri hasebiyle ileri harekete mecbur kalındığını bildirmiştir. Aynı zamanda üçüncü ordumuzun birinci ve ikinci Kafkaş kolorduları Erzincan-Bayburt-Trabzon hattına doğru ileri harekete başladılar. Dersim müfrezemizin Erzincan'ın şark taraflarında Erzincan Ovasına inerek Erzincan'daki Ermenilerin ricat hattını tehdit ettiklerinden bunları 13 Şubat öğle vakti mukavemetsiz çekildiler. Birinci Kafkas Kolordumuzun pişdarı akşam üzere Erzincan'a girdi.

12 Şubat 1918 akşamı şu emri verdim:

1— Düşmanın istilasına uğramış olan arazideki müslüman halkın Ermeni zulmünden kurtarmak için şarkî ve garbî Dersim milisleri Erzincan Ovasına ve Sansa-Cebice Boğazına doğru sürülmüştü. Bunların maksada kâfi gelmediği ve Rus ordusunun da bu arazide asayişi temine muktedir olamadığı anlaşılmış olduğundan Üçüncü Ordunun Birinci ve İkinci Kafkas Kolorduları ileri harekete başlamışlardır. Evvelce Kelkit'i istirdat eden İkinci

Kafkas Kolordusu bugün Köse-Ardase-Trabzon hattına ilerleyecektir. Birinci Kafkas Kolordusu da bugün (12 Şubat 1918) Zevalde 36. Fırkanın piştarıyla Ortahan'a ve Dokuzuncu Fırkanın piştarıyla Kralhan'a muvasalat etmişler ve Ermeni çetelerine tesadüf etmemişlerdir.

2— Bu hareket dolayısıyle Ermenilerin müsaid gördükleri yerlere baskın ve taarruz yapmaları muhtemel olduğundan uyanık ve dikkatli bulunulması lazımdır.

3— Bir miktar nizamiye efrad ve zabitleri refakatiyle tertip edilecek milis müfrezeleriyle 5. Fırka Karmuç-Ahlat ve Muş mıntıkası da Muş-Solukköprüsü-Çarpuh istikametlerinde Ermenilerle ciddi muharebe edinceye kadar ilerleyecekler ve düşmanın nerede ve ne kadar kuvveti bulunduğunu anlayacaklardır. Evvelce tebliğ edildiği veçhile Karabaş mıntıkasıda yarın Fem istikametinde bir müfreze sevk edecek; Şarkı ve Garbî Dersim milislerinin bir kısmı da Fem'e karşı hareket edeceklerdir.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

Birinci Kafkas Kolordusu 12 Şubat'ta iki koldan Kemah ve Çardaklı Boğazlarından Erzincan'a doğru ilerlemiş iki veya üç tabur kuvvetinde tahmin edilen Ermenileri tard ederek 13 Şubat akşamı Erzincan şehrini işgal etmiş idi. Bu esnada Garbi Dersimden ilerleyen Kaymakam Halit Bey maiyetinde bulunan milislerle Erzincan'ın cenub-ı şarkisinden Erzincana girmiştir. Bundan sonra bu milisler Birinci Kafkas Kolordusu emrine verildi. Şarki Dersim milisleride Kaymakam Hasan Bey ku-

mandasında Erzincan Ovası ile Mama Hatun arasındaki Cebice Boğazı ve Cenciğe taraflarını tutmuş olduklarından Erzincan Ovasından çekilen düşmanın bir kısmı Cebice istikametinde ricat ederken Şarki Dersim müfrezelerimizin içine düşerek perişan oldular. Birkaç top ve araba ve birçok eşya elimize geçti.

Ermeniler hiç bir yerde durmayarak Erzurum'a kadar çekilmeye devam ettiler. 24 Şubat'ta Erzurum'a vasıl olmuşlardır. Bunların diğer bir kısmı Erzincan-Trabzon caddesiyle şimale çekilerek oradan Bayburd istikametinde ricat etmiştir. Yakup Şevki Paşa kumandasındaki İkinci Kafkas Kolordusu Kelkit'te Savak-Köse hattına ilerleyerek Gümüşhane'yi ve Ardasa'yı işgal etti. Karadeniz sahilinde Giresun'dan Trabzon istikametinde ilerledi. 16 Şubat 1918 sabahı Fem'e baskın yapan müfrezeler burayı zaptetti ve 400 tona yakın erzak elimize geçti. Tahminim ve ümidim boşa çıkmadı. Erzaka hücüm etmiştik, muvaffak olduk.

Bu erzak deposuna dayanarak Muş Ovasından ileri hareket mümkün olacaktı. Fakat kar yağmakta ve kış şiddetle hükmünü icra etmekte olduğundan büyük kıtalar ile harekete geçmek imkansız gibiydi.

Yirmi Üçüncü Bölüm

RUSLARLA mütareke akdi — Ermeni ve Gürcülerden topraklarımızın temizlenmesi.

Üçüncü Ordu Kumandanlığından gelen tebligat üzerine 16 Şubat 1918'de şu emri verdim:

1— Ruslar ile harp hali hitam bulmuştur. İlhaksız ve tazminatsız sulh esastır! Fakat istilaya uğramış olan arazideki Ermeni ve Gürcüler buralardan çıkmayarak kendi memleketlerine bu toprakları ilave etmek istediklerinden ve müslüman halkı öldürerek buralarda yalnız Ermeni, Gürcü ve Rum ahali bulunduğunu iddia eylemek niyetinde olduklarından katliama başlamışlardır. Rus kuvvetlerinin kâffesi deniz ve kara yollarıyla geri çekilmişlerdir.

2— Hududa kadar tekmil arazimizi tekrar işgal ve eşkiyadan tathir ederek müslim vatandaşlarımızı bir an evvel kurtaracağız. Bu maksatla Şubat'ın 5'inden beri yapılan hareketler neticesinde Erzincan, Gümüşhane, Ardasa, Zigana hattıyla Karadeniz kenarında Yoros Burnunun şarkına kadar olan arazi eşkiyadan temizlenmiştir. Bu hareketler Mama Hatun-Bayburt-Of hattına kadar devam edecek, bundan sonra kısa bir fasıla verilecek ve tekrar hududa kadar gidilecektir.

3— Birinci ve İkinci Kafkas Kolorduları Mama Hatun-Bayburd-Of hattından şarka doğru ilerlerken 4. Kolordu'da Malâzgird-Hınıs hattına ve bundan sonra hudu-

da kadar ilerleyecektir. Diğer bir kol da Van Gölü cenubundan ilerleyecektir.

4— Kolordumuz takriben 10 Mart'ta ileri hareketlere başlayacaktır. 5. Fırkanın Van müfrezesini takviye ettikten sonra, Malazgirt ve 12. Fırkanın Hınıs istikametinde ilerlemeleri ve Muş mıntıkası kıtalarının Muş-Çarpuh-Hınıs-Liz-Kop istikametlerini takip etmeleri melhuzdur.

5— Bitlis ve Oğnut'ta birer menzil anbarı teşkil ve kâfi erzak iddiharı ve menzil teşkilatının buna göre tanzimi için kolordu ve menzil çalışmaktadır.

6— 5. Fırka, mıntıkasında dağınık olan cephanelerin kendisine lâzım olan cinslerini peyderpey Bitlis'e celp ve iddihar ve menzil anbarına teslim etmelidir. Kendi mıntıkasında tanzim edilecek menzil işleriyle de iştigal ederek Bitlis'in mükemmel bir hareket üssü olmasına itina eylemelidir. Fırkanın nizam-ı harbindeki bilcümle kıtaları ve kolları Mart'ın iptidasına kadar tanzim ve tensik edilmeli ve harekete kabul bir hale konmalıdır. Van müfrezesinin jandarmalar ve milislerle takviyesini münasip buluyorum. 5. Fırka bu hususiaki mütalaasını bildirmelidir. Asıl kıtalar Malazgird-Karakilise ve Erciş-Bargiri istikametlerinde ilerleyince Van'daki düşmanın kendiliğinden çekileceği tecrübe edilmiştir. Şimdiden Tatvan'ı bir ileri karakol müfrezesiyle işgal ederek diğer kıtaları toplu tutmak ve tanzim etmek lâzımdır.

7— 12. Fırkanın Oğnut civarında toplanarak hareketlere başlaması melhuzdur. Fırka, Mart iptidasına kadar tekmil kıtalarını ve kollarını tanzim ve tensik etmeli ve harekete kabil bir hale koymalıdır.

8— Muş mıntıkası da keza tensik ve harekete kabil bir hale koymak işlerini Mart iptidasına kadar bitirmeli,

imkân nisbetinde Muş'a erzak ve cephane iddihar etmeli, Muş'da istifade edilebilecek ne gibi binalar varsa bunları tahkik ve iş'ar etmelidir.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

5. ve 12. Fırkalarla Muş mıntıkası kumandanlıklarına 16 Şubat 1918'de hem şifreli telgrafla ve hem tahriren tebliğ olunmuştur.

5. Fırka, 16 Şubat'ta gelen bir telgrafında Karmuç'da külliyetli erzak bulunduğunu haber aldığını ve bunları elde etmek için Tatvan'da 14. Alay kumandanı emrinde 5 piyade bölüğü ve bir makineli tüfek takımı ve ikiyüz milis neferinden mürekkep bir müfreze hazırlanarak 18 Şubat sabahı Tatvan'dan Karmuç'a sevkedeceğini bildiriyordu. Bu kararı tasvip ederek Fırkaya hemen Karamuç'a tam bir alay göndermesini ve iki cebel topu da vermesini Karamuç'un zaptından sonra bu müfrezenin Karmuç şimalindeki sırtlarda ileri karakol vazifesi görmesini ve mümkün ise Ahlat'ın zaptını tebliğ ettim. 16 Şubatta Fem'in tarafımızdan zapt edilerek külliyetli erzak ele geçirdiğimizi de bildirdim.

Üçüncü Ordu Kumandanı para göndermediği gibi kamyon da verilmeyeceğini tebliğ etmiş idi. Buna mukabil Midyat ve Elbistan havalisinin iaşe menbalarının Altıncı Ordu ile Yıldırım Grubuna verildiğini bildirdi. Diyarbakır anbarlarına yiyecek ve yem toplamak için Midyat ve Elbistan taraflarındaki erzakın bize lüzumu var idi. Bu sebeple oraların elimizden çıkmasına razı olmayarak mukabil tekliflerde bulundum. Bu erzakın hiç ol-

mazsa yarısının bize bırakılmasını ve aksi takdirde Van istikametinde ileri hareketin ve Van şehrinin zaptının mümkün olamayacağını izah ettim. Bu mütalaayı aynı zamanda Başkumandanlık vekâletine de arzeyledim. 16 Şubat'ta, Üçüncü Ordu Kumandanı Vehip Paşa Suşehri'nden Erzincan'a geldi. Buradan Erzurum'un istirdadı hazırlıklarına başlandı.

20 Şubat 1918 sabahı Karmuç 5. Fırka tarafından zabtolundu. Oradaki bir bölük piyade ve altı süvariden ibaret Ermeniler Ahlat istikametinde takip edildi. Bu harekette nizamiye kıtalarından bir şehid ile bir mecruh ve milislerden 5 şehid ve iki mecruh zayiatımız olmuştur.

Bunun üzerine 20 Şubat akşamı şu emri verdim:

1— 5. Fırkadan Van Gölü sahilinden Karmuç istikametine gönderilen müfreze bugün 20 Şubat 1918'de Karmuç'taki düşman kuvvetini tard ederek bu mevkii istirdat eylemiştir. Ahlat istikametine ricat eden düşman takip edilmektedir. Karmuç iskelesinde mühim miktarda erzak elimize geçti. Bunların cinsleri ve miktarı vesair ganimetler 5. Fırkaca layıkıyla tahkik ve işar olunmalıdır.

2— Diğer cephelerde sükûnet vardır. Fem'den Başköy havalisine gönderilen müfrezeden henüz bir haber gelmemiştir. Bardakçı boş bulunmuştur.

3— Karmuç ve Ahlat muvaffakiyetlerinden dolayı müfreze zabitan ve efradını tebrik eder ve cümlesinin gözlerinden öperim. Fevkalade hizmetleri görülenler taltif olunmak üzere tahkik ve inha olunmalıdır.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

1915 senesi yazında Birinci Kuvvei Seferiye Kumandanı olarak Karmuç taraflarında Ruslarla pek çok muharebeler yapmıştım. Bu sebeple araziyi tanıyordum. Şimdi Ermenilerin Pirhos istikametine çekilmelerine göre Ahlat'ı müdafaa etmeyeceklerini tahmin ettim. Bu mülahaza ile 21 Şubat 1918 sabahı Ahlat'ın zapt olunmasını ve Adilcevaz ile Malâzgirt istikametlerinde emniyet tertibatı alınmasını, Karmuç'ta külliyetli erzak bulunduğuna göre bunları tekrar düşmana kaptırmamak için o tarafa mühim takviye kuvvetleri gönderilmesini 5. Fırkaya tebliğ ettim. Üçüncü Ordu Kumandanlığına da, yolların kara kapalı olması, hayvanların hareketlerine imkân bulunmaması, erzak iddiharatının yapılmaması yüzünden umumi ileri hareketin Mart nihayetine kadar tâlikini şifreli telgrafla bildirdim. 20 Şubat 1918 akşamı fırkalarla mıntıka kumandanlıklarına şu emirleri verdim.

Sekrat'dan
20 Şubat 1918

1— Birinci Kafkas Kolordusundan muhtelif bir müfreze (Kütür) köprüsü civarındadır. Şarki Dersim milisleri Mama Hatun cenubunda (Parsinik-Çakırkaya) hattında ve Garbi Dersim milisleri Mama Hatun'u işgal etmek üzeredir. 9. Kafkas Fırkası Karargâhı Bican civarındadır.

2— Boş olan Bardakçı kamilen terk edilmeli ve Karabaş müfrezesi kısm-ı küllîsi Fem veya Maskatlı Ahmet'de bulunarak hemen Başköy'e kadar olan havaliyi düşmandan temizlemeli ve anbarları ele geçirmelidir. Mevcut binalar ve zeminlikler katiyen tahrip edilmeme-

li! Bu müfrezenin takviyesi melhuzdur.

3-- 5. Fırka Ahlat'ıda zapt ederek Adilcevaz ve Malazgirt istikametlerinde Ahlat etrafında emniyet tertibatı aldırmalıdır. Erzakın mühim bir kısmının Ahlat'ta olması muhtemeldir. Nazik Köyü bir dere içinde ve yola uzaktır. Nazik Gölü'nin şarkında Pirhas Köyü harap değilse onun milislerle işgali daha münasiptir. Aynı zamanda bunların Karmuç'tan iaşeleri kolay olur. Bu cihetteki arazide bilfiil muharebe etmiştim. Pirhas Malazgirt'den Karmuç'a gelen araba yolu yakınında ve müdafaaya elverişlidir. Liz'in işgali de münasiptir.

4— Muş mıntıkası, Genç cihetinden Gümgüm ve Çarpuh taraflarına muhbirler îzam ederek düşman kuvveti hakkında mâlumat istihsal etmelidir. İaşe mümkün ise Yasabur ile Muş arasındaki mevkilerde bulunan kıtalarını Muş'a sürmesini muvafık addederim. Kıravi ve Sakavi cihetlerindeki düşmanın oraları tahliye ile geri çekilmesi muhtemeldir. Bunu mütemadiyen tedkik ve istikşaf eylemek lâzımdır.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

5. ve 12. Fırkalarla Muş mıntıkası kumandalıklarına, tebliğ olunmuştur.

20 Şubat 1918 akşamı aldığımız ajans tebliğlerinde Almanlarla Rusların arasındaki mütarekenin hitam bularak harbin tekrar başladığı ve Almanların ilerleyerek Donaburg'u işgal ettikleri ve Rusların firar eylediği bildirildi. Bu haberi fırkalarla mıntıka kumandanlarına tebliğ ederek bizim cephemizde de Rus Kazaklarının te-

cavüzi hareketlerde bulunmaları muhtemel olmakla tedbir ittihazını talep ettim.

21 Şubat'ta Van Gölünde bir düşman motorunun Ahlat sahilini takiben Karmuç iskelesine doğru yaklaştığı ve tarafımızdan 1200 metre mesafeden ateş açılınca, motorda bulunan 20 kadar Ermeni'nin mukabele ettiği ve bundan sonra Van istikametinde motorun çekildiği 5. Fırka tarafından bildirildi. Öğleye doğru içinde top bulunan bir düşman motorunun Karmuç iskelesine 4000 metre mesafeden 60 kadar mermi attığını ve bir zarar mucip olmadığını 5. Fırka bildirdi.

İkinci Kafkas Kolordusuna mensup 5. Kafkas Fırkasının Bayburd'u işgal ve Ermenilerin şehri terk etmezden evvel 200'ü mütecaviz insanı öldürdükleri, 37. Kafkas Fırkasının Trabzon'a yaklaşarak Polathane'yi ele geçirdiği haber alındı.

22 Şubat'ta 5. Fırkadan gelen bir raporda; 21 Şubat'ta bir keşif kıtamızın Ahlat'ı işgal ettiği ve bugün bir miktar nizam ve milis efradıyla bu keşif kıtamızın takviye olunduğu bildirildi. Tekrar kar yağdığından Karmuç tarafına gönderilecek cebel topçu takımının sevk olunamadığını ve efrad sırtında bu cebel toplarının 23 Şubat'ta Karmuç'a sevkine çalışılacağını 5. Fırka kumandanı bildirdi.

Karmuç ve Ahlat'ta ele geçirilen erzakın tahminen şunlardan ibaret olduğu 5. Fırkadan ihbar edildi:

Karmuç'da: 3500 çuval un, 4000 çuval peksimed, 120 teneke susam yağı, 120 çuval tuz, 120 sandık et konservesi, bir mikdar tuzlanmış balık, 50 fıçı et konservesi, 400 sandık sebze konservesi, beheri 50 kiloluk 80 teneke gaz, 30 çuval şeker, 35 sandık çay, 8 çuval karabiber, 200 çuval patates, 250 çuval mısır kırması, 30 fıçı lahana

konservesi, 100 fıçı iç yağı, 120 sandık sabun, 80 çuval soğan.

Ahlat'da: 250 çuval un, 800 çuval peksimed, 150 çuval pirinç.

Pirhos'da: 55 çuval un, 11 çuval peksimed...

Elimize geçen şu ganimetler, bana, "erzak anbarlarına hücum" taktiğinde muvaffak olduğumuzu ve ileri hareketimizin karlar eridikten sonra mümkün olacağını anlattı. Geriden erzak celbine ihtiyaç kalmamıştı.

24 Şubat 1918'de 5. Fırkaya şu emri verdim:

1— Ahlat'taki müfrezeyi bir tabura iblağ ediniz. Karmuç elde bulundukça Ahlat'taki emniyet kıtasının icabında Van Gölü kenarından çekilmesi mümkündür.

2— Düşmanın ciddi bir taarruzunda elde edilen erzakın kaptırılmaması için Karmuç'taki müfrezenin takviyesine lüzum görüyorsanız takviye ediniz ve bildiriniz. Adilcevaz ve Malazgirt istikametlerine de kuvvetli keşif kolları gönderiniz.

3— Van civarında ne kadar erzak bulunduğunu ve bunların muvasalalarının İran tarikiyle mi yoksa Kızılvize-Bayezit veya Karakilise yoluyla mı vaki olduğunun muhbirler vesaire vasıtasiyle tahkîk ve inbasını rica ederim.

İmza
Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

Cebel topçu takımının ve 15. Alayın üçüncü taburuyla bir makineli tüfek takımının 24 Şubat 1918'de Karmuç'a muvasalat ettiğini 5. Fırka bildirdi. Bitlis'te artık erzak

kalmamıştı. Geriden getirilebilen cüz'i erzak, oradaki ehemmiyetsiz mevcudun iaşesine bile kafi gelmiyordu. Eğer Karmuç'u zaptederek orada külliyetli erzak ele geçirmemiş olsaydık, Karmuç'a sevk ettiğimiz kuvvet Bitlis'te aç kalacak idi. Bazen Karmuç'tan geriye erzak celbederek Bitlis'teki fırka karargâhını vesaireyi beslemeğe bile mecburiyet hasıl oluyordu.

5. Fırka Kumandan vekili Kaymakam Alâaddin Bey çok anlayışlı ve çalışkan bir zat idi. Benim düşüncelerimi çabuk kavrıyor ve bazan benim emirlerim kendisine vasıl olmazdan evvel, o emirlerde yapılmasını istediğim şeyleri kendiliğinden tahmin ederek, icrasına girişmiş oluyordu. Teşebbüs ettiğimiz işlerde muvaffak oldukça ona da ümid ve cesaret gelmiş idi. Bilhassa kumanda ettiğimiz kuvvetleri beslemek günün en mühim meselesi halini almış idi. Bu meselede tam anlaşmış ve karşılıklı itimad hasıl ederek çalışmakta idik. 25 Şubat 1918'de gönderdiği bir raporda; Alâeddin Bey, Ahlat'tan Adilcevaz istikametine gönderilen keşif kolumuzun Adilcevaz'a 4 kilometre kadar yaklaştığı halde düşmandan bir eser görülmediğini ve ortalığın kararması üzerine keşif kolumuzun Ahlat'a avdet ettiğini bildirdi.

Karmuç'taki piyade kuvvetinin, 5. Fırka piyade kuvvetinin üçte ikisini teşkil eylediğinden ve daha ziyade kuvvetin ilerde bulunmasına lüzûm görmediği cihetle Karmuç müfrezesinin piyade ile takviye edilmeyeceğini, Bitlis'ten bir makineli tüfek takımıyla iki cebel topunun daha sevk olunacağını, 13. Alayın Birinci Tabur'undan, diğer alayları takviye için bu defa alınan 155 nizamiye neferinin iki gün sonra Bitlis'e gelerek Karmuç'taki 14. Alaya gönderileceğini, Van civarındaki kuvvetin bir Ermeni alayı olup menzil hattının Hoy-Saray-Van yolu ol-

dağunu, Muş mıntıkasında bulunan iki cebel bataryasının Bitlis'e celbi için emir verdiğini, Alaeddin Bey bildirdi. 5. Fırka Kumandan Vekilliğini yapan bu zat esasen İkinci Kolordunun Erkân-ı Harp Reisi idi, İkinci Ordu'dan İstanbul'a izinli gitmek için müsade almış idi! Şimdi de hastalığından bahsederek 5. Fırka Kumandan Vekilliğinden affını istirham etti. 8. Fırkanın alay kumandanlarından Kaymakam Sıtkı Bey'in 5. Fırkaya vekil olarak kumanda etmesini ikinci ordu bize tebliğ etmişti. Fakat ileri hareketlerin başlayacağı sıralarda Sıtkı Bey henüz Bitlis'e gelmemiş olduğundan Alaeddin Bey'in müracaatını kabul etmemiştim.

25 Şubat 1918'de 5. Fırkaya şu emri verdim:

Sekrat'tan

1— Adilcevaz'da mevcud bulunduğunu tahmin ettiğim erzak ve mühimmatın vakit geçtikçe motor ve kayıklar ile Van'a nakledilmesi muhtemeldir.

2— Karmuç'taki kuvvetten nizamiye ve milislerden mürekkep kuvvetli bir keşif kolu tertip ederek Adilcevaz'a gönderilmesini ve orada az Ermeni bulunduğu takdirde iş bu müfreze ile Adilcevaz'ın işgal edilmesini rica ederim.

3— Süphan Dağı cihetine gitmiş olan Haydaranlı milislerinden şimdiye kadar bir haber alınması lazım idi. Varsa iş'arını, yoksa bunların nereye gittiklerinin ve ne yaptıklarının tahkiki ve Malazgirt cihetlerindeki düşman kuvvetleri hakkında malumat istihsali mütemennadır.

İmza 4. Kolordu Kumandanı Mirliva
Ali İhsan

25 Şubat'ta üçüncü ordunun verdiği mâlumata göre Van'da iki Ermeni alayı varmış! Tercan, Bayburd ve Trabzon istirdad olunmuş. Of'da işgal edilmek üzere imiş. 27 Şubat 1918'de 5. Fırka Kumandan Vekili Alâeddin Bey'in gönderdiği iki telgraf Adilcevaz'a giren tren keşif kolumuzun zahire ve eşya namına hiç bir şey bulamadığı ve düşmanım Erciş tarafından kara kuvvetleriyle ve Van Gölünden motor ile taarruzu üzerine keşif kolumuzun Adilcevaz'ı terkederek Ahlat'a çekildiğini Pirhos cihetinde de faik düşman kuvvetlerinin taarruzu üzerine Pirhos'un terk olunduğunu, Pirhos ile Karmuç arasında külliyetli kar bulunduğundan Karmuç'tan sevk edilen takviye kuvvetlerinin Pirhos'a henüz varamadığı bildirilmişdir.

Bu vaziyet üzerine 5. Fırkaya şu emri verdim:

Sekrat'tan
27 Şubat 1918

1— Pirhos'un ehemmiyetini evvelce izah etmiştim. Düşmanın böyle bir mukabil taarruzunu düşünerek Pirhos'un kuvvetli tutulması ve kâfi cephane gönderilmesi lazım idi. Pirhos'da ne kadar kuvvetimiz bulunduğunun ve cephane bitmesi keyfiyetinin tahkîk ve işarını rica ederim.

2— Kuruhan Tepesi çok sivri olup böyle karlı zamanlarda barınmak ve müdafaa etmek güçtür. Bunun için Pirhos behemahal istirdat edilmeli ve Malazgirt cihetindeki düşmanın bu yol ile ilerlemesine karşı burada müdafaa yapılmalıdır.

İmza 4. Kolordu Kumandanı Mirliva
Ali İhsan

28 Şubatta 5. Fırkadan gelen cevapta:

1— Pirhos'da bir nizamiye takımı ile 100 milisten ibaret bir kuvvetin bulunduğu nizamiye efradının 210 ve milislerin 150 fişenk taşıdıkları,

2— Cephaneleri bitinceye kadar nizamiye ve milislerin Pirhos'u müdafaa ettiklerini, cephane bittikten sonra köy sokaklarında düşmana taş ile mukabele ettiklerini, Ermeni olan düşman piyadelerinden 30-40 neferin ve Kazak veya Ermeni olması muhtemel süvarilerden de bir kaç hayvanın öldürüldüğü;

3— Müsademenin saat 10. 00'dan saat 15. 00'e kadar devam ettiği, cephane nakliyatının müşkülatla ve insan sırtında yapıldığı, Bitlis'den Karmuç'a dört günde gidilebildiği bildirilmiştir.

Pirhos'a gönderilmiş olan kuvvetin yalnız efrad üzerindeki cephane ile gönderilmesinin ve ayrıca beraberlerinde bir kaç sandık ihtiyat cephane götürülmemesinin doğru olmadığını ve bu hatanın bir daha tekerrürüne meydan verilmemesini 5. Fırka Kumandanlığına tebliğ ettim.

Erzurum istikametinde ilerlemekte olan Birinci Kafkas Kolordusundan şu telgrafı aldım:

4. Kolordu Kumandanlığına
Erzincan
2 Mart 1918

Ermeni eşkiyası Erzincan ve civarında irtikap ettikleri mezalime ve yirminci medeniyet asrı ile telifi kabil olmayan her çeşit hunharlıklarına ilâve olarak Aşkale ve Erzurum istikametine tard olundukları vakit daha fenasını yaparak engizisyon mezalimine rahmet okutmuşlar-

dır. Merdiven Köyünde 45, Aşkale'de 17, Tilki Tepesinin civarındaki Hınıs Köyünde 600 küsür erkek ve kadından 13'ü müstesna olarak mütebakisi yakılmak, süngülenmek, hamile kadınların karınları yarılarak çocukları kucaklarına verilmek suretiyle şehid edilmiş olduğunu arzederim.

İmza
Birinci Kafkas Kolordusu
Kumandanı
Miralay Kâzım Karabekir

Enver Paşa 23 Şubat 1918'de Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanı Kâzım Karabekir'e doğrudan doğruya yazdığı bir şifrede "Bakü'ye gidip orada Azerbeycan Türkleriyle teşkilât yapmak işini deruhde etmeği arzu edip etmediğini" sormuş. Karabekir şu cevabı vermiş: "Şimdilik Kolordunun başında kalıp evvela istirdat hareketlerini temin etmeği, ondan sonra Azerbaycan işleriyle meşgul olmayı tercih ederim." Şu suretle Enver Paşa'nın teklifini red eylemiştir.

Enver Paşa, plansız ve muhakemesiz düşünceler ve emirler ile meşgul olurken öz vatanımız düşmanlar tarafından işgal ediliyordu.

21 Şubat 1918'de Filistin cephesinde tekrar kıtalarımız geri çekilmeye mecbur olmuşlar. Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı (Falkenhein) Almanya'ya avdet ederek onun yerine Liman Fon Sanders Paşa tayin olunmuş. İkinci ve Altıncı Ordular Yıldırım Orduları Grubundan alınarak Karargâh-ı Umûmi'ye bağlandı. Birinci Ordu lağv edilerek ve yeniden Bandırma'da Beşinci Ordu teşkil edildi.

Kazım Karabekir'in Bakü işlerini kabul etmemesi

üzerine, Enver Paşa fikrinden vazgeçmeyerek biraderi Kaymakam Nuri Bey'i Fahri Ferik Nuri Paşa ünvanı ile ve maiyetine verdiği bir çok zabitler ile Musul-Tebriz üzerinden Bakü'ye göndermeye karar vermiştir. İlerde nakledeceğimiz veçhile bu teşebbüslerin hiç birinde başarı elde edilememiş, sarfedilen emekler, masraflar boşa gitmiştir.

Bir Martta şu emri tebliğ ettim:

Sekrat'tan
1 Mart 1918
Kolordu emri
Numara: 3

1— Ruslar ile Kanunsani'de Brest-Litovsk'da başlayan sulh müzakereleri akîm kalmış ise de daha sonra Şubat ortalarına doğru Alman Ordularının Petresburg'a yürümeleri üzerine Ruslar tekrar kayıtsız ve şartsız sulh talebine mecbur olmuşlardır. Bu defa musalaha serî ve katî olacaktır. Ukranya ile musalahaname akd edilmiştir. Kafkas Cephesinde tekmil Rus kıtaları daha birinci sulh müzakereleri esnasında kendiliklerinden memleketlerine dönmüşler ve işgal altında bulunan arazimizi Ermeni ve Gürcü kıtalarına bırakmışlardır. İstiklâlini ilan eden Kafkas Cumhuriyeti, Bakü Müslüman hükümeti ile Ermeni ve Gürcü hükümetlerinden teşekkül etmektedir. Ermeniler, Tiflis-Kars-Erzurum-Hınıs-Bitlis-Van-Erivan hududunu ve Gürcüler, Tiflis-Erzurum-Trabzon-Batum hududunu istihsal niyetindedirler. Fakat ahvalin ilcasıyla Gürcüler hududumuz dahilindeki iddialarından vaz geçmiş görünüyorlar. Gürcü Cumhuri-

yetinin Batum ve civarında teşekkülü muhtemeldir. Ermeniler, Ermeni kıtaları ve çeteleri teşkil ederek Van ve Erzurum istikametinde sevkedip istedikleri hududu müdafaa arzusunu göstermektedirler. Şimdiye kadar alınan malumata göre Ermeniler iki kolordu teşkiline teşebbüs etmişler ise de henüz birini yapabilmişlerdir. General Nazarbekof kumandasında bulunan bu kolordu, beheri dörder taburlu dörder alaylı iki fırkadan müteşekkildir. Mezkür iki kolordu meyanında Osmanlı Ermenilerinden mürekkep ve Antranik kumandasında bir fırka vardır. 5 Şubat'tan beri kıtalarımızın Ermenileri tard ve müslüman halkı tahlis için vaki olan ileri hareketleri üzerine geri çekilen Ermeni kıtaları elyevm, Erzurum-Hınıs-Gümgüm-Malazgirt-Adilcevaz-Van hattındadırlar. Tortum ve İspir ile Rize sahilinde gayet zayıf Gürcü çeteleri vardır. Van Gölünün iki tarafındaki düşman kuvveti iki alay, üç ilâ beşbin kişi ve Malazgirt-Karakilise havalisindeki de aynı miktarda tahmin edilmektedir. Gümgüm ve Hınıs'da henüz ne bulunduğu anlaşılamamıştır. Elyevm hiç bir tarafta Rus kuvveti kalmadığına göre Suluk köprüsü şimalinde, Keravi ve Sakavi köylerinde görülen Rus elbiseli süvarilerin de mukaddema Rus ordusunda bulunmuş Ermeni askerleri olması muhtemeldir. Erzurum'daki düşman kuvveti 2-3 alay (yedibin kişi) kadar tahmin ediliyor. Bu kuvvetin ileri karakolları Taze göl-Tilki Tepesi hattında ve Oyuklu'dadır.

2— İkinci Ordu ve ikinci Kolordu Karargâhlarıyla 8. Fırkanın piyade alayları başka darülharbe gittiler. 8, Fırka lağvedildi. Mütebaki kıtalarıyla 5. ve 12. Fırkalarımız takviye olundu. İkinci Ordu ve İkinci Kolordu Kumandanlıklarına bağlı tekmil kıtalar ve menzil teşkilâtı 4. Kolorduya ve bu da Üçüncü Orduya raptedildi. 4. Ko-

lordunun yeni nizam-ı harbi merbuttur. Solumuzda Birinci Kafkas Kolordusu emniyet kıtaları ve pişdarlarıyla Gerger Şeyh-Tepsicik-Kesikköprü hattında ve Yeniköy ve Aşkale mevkilerinde, kısm-ı küllîsiyle Mamahatun-Erzincan havalisindedir. Daha şimalde İkinci Kafkas Kolordusu pişdarlarıyle Aşkale-Of hattında, kısm-ı küllisiyle Bayburt-Kelkit-Şiran-Trabzon havalisindedir. Of'u işgal eden kuvvetimiz Rize'ye ilerlemektedir. Birinci ve ikinci Kafkas Kolorduları Erzurum-İspir hattını zapt ve işgal etmek üzere hazırlanıyorlar. Birinci Kafkas Kolordusunun istikşaf mıntıkasının sağ cenah hududu Serçilik-Cemal Dağı-Parmaksız-Ejder Tepesi-Karagöl Dağı-Araplar Mezarı hattıdır. Bu hat mezkür Kolorduya aittir.

3— 4. Kolordu Van-Malâzgirt-Hınıs hattına ilerlemek üzere hazırlanacakdır.

4— 5. Fırka, Ahlat ve Karmuç'taki müfrezesini takviye ederek Ahlat-Pirhos Köyü hattını elde bulunduracak ve buradan Adilcevaz-Erciş ve Malazgirt-Karakilise istikametlerinde her nevi vasıtalarla istikşaf yaptıracaktır. Van Gölü cenup müfrezesi, Vastan garbındaki ve Şatak'taki vaziyetini muhafaza edecek ve Hoşap-Van hattını ve fertlerini istikşaf ettirecektir. Fırka Muş Ovası şimalindeki köylerde kuvvetli sabit keşif kolları bulundurarak sol cenahını setr ve temin ettirmelidir. 5. Fırka için umumi surette keşif ve muhtemel hareket mıntıkası Nurşin-Malazgirt-Karakilise hattı dahil olmak üzere bu hattın şarkındaki mıntıkadır. Şırnak'taki müfrezesi ileri harekette Van Gölü cenup müfrezesini takviye edecektir. Mütebâki akşamı 25 Mart'ta Bitlis'te toplanmış ve ileri harekete hazır bulunmalıdır. Ortab-Vastan-Van ve Şatak-Van ve Tatvan-Malazgirt ve Karmuç-Pirhos-

Malâzgirt ve Ahlat-Adilcevaz-Erciş-Bargiri yollarını keşf ve tahkik ve peyderpey ilk kısmınlarını kardan tathir ettirmelidir. 4. Süvari Alayının Üçüncü Bölüğünü muvakkaten 5. Fırkaya bağladım.

5— Muş mıntıkası kumandanı, Suluk Köprüsü şimalindeki Rus zannedilen kıtalar ile sıkı teması muhafaza ederek onlar geri çekildikçe münasip kısımlarını hemen ilerletecektir. Diğer taraftan bunların Rus ordusunda müstahdem Ermeniler'den mürekkep ve elyevm Ermeni kıtalarını teşkil etmekte olmalarını da nazar-ı dikkate alarak yanlarında ve arkalarında istikşa yaptırıp hakikati meydana çıkaracaktır. Mıntıka kumandanlığının bir an evvel Gümgüm, Hınıs ve Malazgirt'deki düşman kuvvetlerini ve buralara giden yolları tahkik ve istikşafat yaptırması lâzımdır. Bu mıntıka için umumi surette keşif ve muhtemel hareket mıntıkası Nurşin-Malazgirt-Karakilise (dahil) hattı ile Genç-Gümgüm-Hınıs-Velibaba (dahil) hattı arasındaki mıntıkadır. Mıntıka kısm-ı küllisinin 25 Mart'ta Muş ve civarında toplanmış ve ileri harekete hazır bulunması lazımdır. O zaman erzakı Genç üzerinden Çapakçur civarındaki anbarlardan celp etmelidir. Buna göre şimdiden Genç demirbaşları ve yardımcı vasıta kolları namiyle nakliye kolları teşkil etmelidir. Muş-Ebülbahar-Liz-Bargiri yoluyla Muş-Gümgüm ve Ziyaret-Kemik-Zernik yollarını tahkik ve ilk kısımlarını kardan tathir ettirmelidir.

6— 12. Piyade Fırkası 36. Piyade Alayı ile ve bunun maiyetindeki Karabaş milisleri ile Elmalı-Çerme-Meslegân-Karapulad-Maskatlı Ahmet-Fem mıntıkasında bulunacak; Başköy ve Kızılçubuk'da birer bölük piyade ile bir miktar milisten mürekkep ileri karakol müfrezeleri bulunduracaktır. Alay, Elmalı-Kızılçubuk Üm-

ran-Gümgüm yolunu keşf ve tahkik ve peyderpey tathir ettirmelidir. Fem civarında bulunan erzak peyderpey Kızılçubuğ'a naklolunmalıdır. Serçilik-Cemal Dağı-Parmaksız-Ejder Tepesi-Karagöl Dağı-Araplar Mezarı hattı (hariç olmak üzere) bu hattın cenubundaki mıntıkada ve Gümgüm-Hınıs istikametlerinde istikşafat yaptırmalıdır. Karabaş mıntıkası kumandanlığı mülgadır. 34. Alayın kısm-ı küllisi Çapakçur civarına nakledilerek bir muvazzaf bölükle bir miktar milisten bir ileri karakol müfrezesi Toklıyan'a sürülmelidir. 4. İhtiyat Süvari Alayını muvakkaten 12. Fırkaya rapt ediyorum. Mezkür Alay şimdilik 34. Alay Kumandanlığına bağlanarak Göynük Ovasında emniyet ve keşif hizmetleri için kullanılmalıdır. 34. Alay Kumandanı, Çapakçur ve Oğnut'a erzak sevki ve demirbaş vesair nakliye vasıtaları tedarik ve tanzimi meseleleriyle uğraşarak 15 Mart'a kadar bu işleri icra ve ikmâl eylemelidir. Fırkanın mütebaki kısımlarının 25 Mart'ta Çapakçur civarında toplanmış ve ileri harekete hazır bulunması lâzımdır.

36. Alay da aynı zamanda Elmalı ve Çerme'den harekete hazır bulunacaktır. Cebel obüsleri, nizam harbi mucibince fırkaya merbuttur. Fem-Hınıs-Hasankale (dahil) ve Çapakçur-Malazgirt-Karakilise (dahil) hatları arasındaki mıntıka 12. Fırka için keşif ve muhtemel hareket mıntıkasıdır. Hususiyle Göynük Ovası-Gümgüm-Hınıs ve Buğlan Gediği-Muş-Tatvan yolları iyice tahkik ve keşf ettirilmeli ve peyderpey ilk kısımları kardan temizlenmelidir. Evvelce kolordu emrine alınmış olan fırka süvari bölüğünü fırkasına iade ediyorum. Fırka Elaziz'deki telsiz istasyonunu yanına celp etmelidir.

7— Şarki ve Garbi Dersim Kumandanlıkları "Dersim Mıntıka Kumandanlığı" namı altında birleştirilmiştir.

Merkezi Hozat'tır. Düşmanla teması kesilmiş olan bu mıntıkanın vazifesi; nizam-ı harpte maiyetine verilmiş olan kıtalarla Dersim'in asayiş ve inzibatını muhafaza etmek ve Dersim aşiretlerini hükümet lehinde bulundurmaktır.

8— Kolorduya bağlı 5 nolu Diyarbakır Menzil Mıntıka Müfettişliği ve sair kıtalar ve kollar ileri hareket hazırlıkları için verilen hususi emirlere göre hareket edeceklerdir. 5. Fırka cihetinde menzil nihayet kademesi şimdilik Bitlis ve 12. Fırka cihetinde Çapakçur'dur. Muş mıntıkası vaziyete göre Hani ve Çapakçur civarındaki menzil noktalarından noksanlarını ikmâl edecektir.

9— Kolordu karargâhı şimdilik Sekrat'tadır. Bir müddet sonra Çapakçur civarına nakli muhtemeldir.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

12. Fırkaya Tahriren,

5. Fırka ile Muş Mıntıkası Kumandanlıklarına, tahriren ve hulasası şifre ile Dersim mıntıkası kumandanlığına, nakliye ve cephane kollarına, seyyar hastanelere, topçu ve istihkâm kumandanlarına tahriren tebliğ olunmuşdur.

Üçüncü Ordu Kumandanlığından 3 Mart 1918'de gelen emirde:

4. Kolordunun iaşe ve menzil vaziyeti hasebiyle Hınıs-Malazgirt hattına ve daha ilerisine hareket edemeyeceği anlaşıldığından ve esasen Erzurum'un istirdadı için 4. Kolordunun muavenetine lüzûm kalmadığından

Van Gölü cenubundan ilerleyerek Van'ın istirdadı tebliğ edilmiştir. Buna şu cevabı verdim: Van Gölü cenubundan tekmil Kolordunun ve hatta yalnız 5. Fırkanın bile hareketi mümkün değildir. O tarafa da erzak sevkinin kabil olmadığını, kıtaat ağırlıklarının ve nakliye kollarının büyük bir kısmının arabalı olduklarını, Van Gölü'nün şimal kenarındaki yol, karlar eridiği zaman araba mürûruna müsait olduğundan Kolordu kısm-ı küllîsinin Van Gölü şimalinden ve bir kısmının dağ teşkilâtıyla Van Gölü cenubundan ilerlemesinin zarurî olduğunu izah ettim. Bununla beraber Malazgirt cihetinde düşman bulundukça, Kolordu bunu ihmâl edemeyeceğinden hiç olmazsa Karmuç ve Ahlat taraflarında ehemmiyetli bir kuvvet terkine lüzûm hasıl olacaktır. Bu sebeple evvelâ Malâzgirt tarafını düşmandan temizlemek, bundan sonra Van Gölü şimalinden ilerlemenin münasip olacağını arzettim.

12. Fırkayı bir hamlede Karmuç tarafına atmağa karar verdim. Bu fırka o zaman Karmuç erzakından beslenecektir. Karmuç'a gidinceye kadar Çapakçur'daki erzak ile Gümgüm tarafında bulunacak erzakın kafi geleceğini tahmin ettim. Kâfi memur ve vasıta bulunmadığından Çapakçur-Muş menzil hattıyle uğraşmaktan vaz geçtim. Bitlis'e kâfi derecede erzak sevkine imkân hasıl olamadı. Diyarbakır'da bulunan kamyonların yağmurlar hasebiyle Silvan'a doğru muntazaman işlemleri mümkün olmadı. Bu sebeple Bitlis'e günde vasati on ton erzak sevk olunabiliyordu.

11 Mart 1918 öğleden sonra Ilıca-Erzurum şosesi boyunca ileri hareket eden 9. Fırka artık ilerlemenin mümkün olmadığını bildirmiş. Kâzım Karabekir'in bütün Kolordusunun muharip kuvveti 5000 kadar tüfek, 45 maki-

neli tüfek ve 26 dağ topundan ibaret idi. Bunlarla Erzurum'u istirdat etmek istiyordu. Vehip Paşa 11 Mart günü telefonla muharebe esnasında Kazım Karabekir'e; taarruz tertibatını beğenmediğini ordu emrinin yapılmamış olduğunu ve küllî kuvvetler ile Ilıca-Erzurum şosesinin cenubundan dağların eteklerinden Erzurum'u zorlamak lâzım geldiğini, şose şimalinde ovada yalnız süvari bulundurulması icap ettiğini, Karabekir'in aldığı tertibat ile Erzurum'u elde edemeyeceğini" söylemiş. Halbuki Erzurum'da Antranik kumandasında zayıf Ermeni kuvvetleri bulunduğunu haber alan Kâzım Karabekir bunların fazla mukavemet göstermeksizin Erzurum'u boşaltacaklarını tahmin ettiğinden telefon hattını kestirerek Vehip Paşa ile muhabereye nihayet vermiş. 11/12 Mart gecesi 9. Fırka Kumandanı Rüştü Bey şehrin kenarına kadar sokulmuş ve ufak bir müsademeyi müteakip 12 Mart 1918 sabahı ufak kısa bir muharebeyi müteakip Erzurum'a girmiş ve süvarilerini Hasankale'ye sürmüştür. Kazım Karabekir 12 Mart 1918 öğleden sonra Erzurum'a girerek karargâhını şehrin garbindeki binalarda kurmuştur. İkinci Kafkas Kolordusunun Bayburt tarafındaki kıtaları Erzurum'a yürümekte imiş. Her iki kolordu, bir grup halinde birleştirilerek İkinci Kafkas Kolordusu Kumandanı Mirliva Yakup Şevki Paşa'nın kumandası altına verilmiştir. 12 Mart'ta Birinci Kafkas Kolordusunun zayiatı 14 şehit ve 116 yaralıdan ibaret kalmıştır. Şu hale göre 4. Kolordu için Van şehrini, ve vilâyeti toprakların düşmandan temizlemek vazifesi kalmışdı. Muş Ovasında, Rahova düzünde, Van Gölü'nün garp ve şimal sahillerinde iki metreye yakın kar bulunduğunu ve karın yumuşak olması hasebiyle efradın ve hayvanların göğüslerine kadar kara battıklarını 5. Fırka bildirmekte

idi. Bu sebeple daha iki hafta kadar beklemek ve Mart nihayetinde ileri harekete başlamak zaruri idi.

Erzurum'dan çekilen Ermeniler Hasankale vesair mahallerde de durmayarak Sarıkamış'a kadar ricat etmişlerdir. Bizim mıntıkamızdaki Ermenilerin 13 Mart'ta Gümgüm'ü terketmiş olduklarını bir Çerkes köylüsü haber verdi. Erzurum'un 12 Mart'ta terki dolayısıyla bu hareket vaziyete uygun idi. Bunu vaktiyle haber alıp bize bildirmeyen Muş mıntıkası kumandanının hiç bir keşif hizmeti yaptırmadığını Muş'ta uyuduğunu anladım. Bu adam, Muş Seyyar Jandarma Tabur Kumandanı iken maiyyetine başka kuvvetler vererek bir müfreze teşkil edip ileri hareketlerde kullanmayı düşünmüştüm. Fakat böyle işleri göremeyeceğine bu defa kanaat getirerek bu müfrezeyi lağvetmeye karar verdim. 19 Mart'ta şu emri verdim:

1— Yeni vaziyete göre Muş mıntıkasının kuvvetini azaltarak inzibat ve menzil vazifeleri yaptırmak lâzım geldi.

2— Bu mıntıka kumandanlığından Üçüncü Avcı Taburuyla, Cebel Topçu Takımını Muş mıntıkasının nizam-ı harbinden çıkararak doğrudan doğruya kolordu emrine bağlı kıtalar arasına koydum. Yalnız Kolordu karargâhı Muş tarafına gelinceye kadar kemâkân Muş mıntıkasının emri altında bulunacaklardır. Cebel topçu takımı daima avcı taburuna merbut kalacaktır. Muş mıntıkasının sıhhıye bölüğünden bir sıhhıye çavuşuyla bir miktar sıhhıye efradı teskereleriyle ve muharebe müfrezesi de miktar-ı kâfi edevatla beraber avcı taburuna ilhak olunacaktır. Kolordu emrinde bulunan Murad İnzibat Bölüğü avcı taburuna bağlanacaktır. Bu bölüğü taburun bir bölüğü veya ikınâl efradı gibi kullanmak ta-

bur kumandanına aittir. Kolordu karargâhı Muş civarına gelince mezkûr inzibat bölüğü avcı taburuna gönderilecektir.

3— Muş mıntıkası sıhhıye bölüğünden teskerecilik işlerinde iyice yetişmemiş acemi ve mekkâreci 50 nefer seçilip avcı taburuna ikmal efradı olarak verilecektir. Birkaç teskereci teskereleriyle beraber Muş seyyar jandarma taburuna verilecektir. Sıhhıye bölüğü mütebaki zabitan ve efradıyle ve hayvanlarıyla ilk fırsatta 12. Fırkaya iltihak edecektir. Fırka bu sıhhıye bölüğünü lağvederek efrad ve hayvanlarıyla fırkanın 9. nolu seyyar hastanesini takviye edecek ve bu seyyar hastaneyi kabil-i hareket bir hale koyacaktır. Doktorlarıyla memurlarını fırkanın münhal yerlerinde istihdam edecektir.

4— Muş mıntıkası ekmekçi takımı, ekmek yapmaya aşina bir kaç ustayı Muş seyyar jandarma taburuna ve avcı taburuna ve Muş mıntıkası seyar hastanesine verecek ve mütebaki zabit, efrad ve hayvanlarıyla hemen Bitlis'e gidip 5. Fırkaya iltihak edecektir. Fırka bu takımı lağvedip efrad ve hayvanlarıyla fırkanın seyyar hastanesi noksanlarını ikmâl etmelidir.

5— Muş mıntıkasının telgraf takımı birkaç neferden mürekkep bir muharebe müfrezesini avcı taburuna ifraz ettikten sonra mütebaki efrad ve hayvanlarıyla 1 Nisan'da Muş'tan Tatvan'a gidip 5. Fırkaya iltihak edecektir. Fırka bu takımı lağvedip diğer iki takımı takviye edecektir.

6— Muş mıntıkasındaki 13 nolu seyyar hastahane 5. Fırkadaki sabık ikinci kolordu ve sekizinci fırka süvari ve istihkam bölükleri doğrudan doğruya kolorduya bağlı kıtalar nizam harbine konmuştur. Ancak seyyar hastahane muvakkaten muş mıntıkası, diğerleri 5. Fırka em-

rindedirler. 13. nolu seyyar hastahane Muş'ta sabit hastahane vazifesini görecek ve peyderpey yatak adedini 200'e iblağ edecektir. Daha sonra ahvale göre yeniden verilecek vasıtalarla yatak adedinin 500'e iblağı mutasavverdir. Kulp'daki hastalar peyderpey Silvan hastahanesine nakledilmelidir.

7— Bademâ Muş Mıntıkası Kumandanının vazifesi karargâhıyle Muş'ta bulunarak Muş ve Genç sancakları dahilindeki asayişi muhafaza, vergi bakiyelerini tahsil, Muş'ta menzil işlerini ifa etmektir. Eldeki jandarma ve milisler ile mıntıkasında yeniden teşkil edeceği ahali vasıtalarıyla Kulp ve Çapakçur'dan Muş anbarına erzak ve cephane nakledecektir. Muş'tan geriye sevkedilecek hastaları vesaireyi Çapakçura ve Palu hastahanesine gönderecektir. Maiyetinde esasen Muş ve Siirt jandarma taburları Genç, Kulp, Hayat, Sason, Lice milisleri ve yeniden teşkil edeceği ahali nakliye vasıtaları kolları ve muvakkaten bâlâda emrine verildiği yazılı kıtalar vardır. Sabık ikinci kolordu ve sekizinci fırka süvari bölüklerinden Muş mıntıkasında bulunan tekmil atlılar ve süvari takımı 1 Nisan'da Tatvan'da bölüklerine iade edileceklerdir.

8— 5. ve 12. Fırkalar ile Muş mıntıkası kumandalıklarına, Menzil müfettişliğine, Sekrat Mıntıka Kumandanlığına ve 12. Süvari Alayı Kumandanlığına tebliğ edilmiştir.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

12. Fırkaya mensup Kaymakam Yümni Bey kuman-

dasındaki müfreze Tokliyan'da tecemmü ettikten sonra 17 Mart sabahı oradan hareket ve 18 Mart akşamı geç vakit müsademesiz Gümgüm'ü işgal etti. Düşmanın 13 Mart'ta Gümgüm'ü terk ettiğini ve kısm-ı küllisiyle Malazgirt ve bir kısmiyle Hınıs istikametinde çekildiği ahali ifadesinden anlaşıldı. Gümgüm'de bir miktar erzak ve çok miktarda harp malzemesi elimize geçti. Gümgüm civarı meskûn olduğundan ahaliden de erzak tedarikinin mümkün olduğu tahakkuk etti. Düşmanın Malazgirt'de dahi artık ciddi mukavemet etmeyeceğini tahmin ettim. Bunun üzerine 5. Fırkaya ahvale göre hareket edilmek üzere Fırkanın gerideki karargâhının ve kıtalarının 29 Mart'ta Tatvan'da ictima etmesini tebliğ ettim.

19 Mart 1918 akşamına kadar gelen haberlerden, düşmanın Hınıs'ı ve hatta Malazgirt'i bile terk ettiği anlaşılıyordu. Birinci Kafkas Kolordumuz'a iltica eden iki kişi şu ifadede bulunmuşlar: Kendilerini Ruslar Hınıs cihetinde cebren çalıştırmakta imiş. Hınıs ve civarındaki 300 kadar Ermeni 118 deveye çoluk ve çocuklarını yükleyerek Kötek istikametinde hududa doğru çekilmişler. Bulanık ve Malazgirt civarındaki Ermeniler de Tutak ve Eleşkirt istikametinde çekilmişler. Birinci Kafkas Kolordumuzun süvarileri 18 Mart'ta hududumuza kadar ilerlemişler. Kötek'i işgal etmişler. 9. Fırka Karargahıyla Hasankale'de bir piyade alayı Köprüköyü'nde diğerleri Tortum ve Narman'da, 36. Fırka ile Kolordu Karargâhı Erzurum'da birleşmiştir. Şu vaziyete göre Malazgirt cihetindeki Ermenilerin ricat hatları kesileceğinden onların da Eleşkirt istikametinde çekilmiş olmaları vaziyete uygun düşüyordu.

5. Fırka Kumandanlık vekâletine tayin olan Kaymakam Sıtkı Bey Bitlis'e geldi. 20 Mart sabahından itibaren

5. Fırkanın Kumandasını deruhde edecek idi. 19 Mart 1918 akşamı 5. ve 12. Fırkalarla Muş Mıntıkası Kumandanlıklarına hulâsa olarak şu emirleri verdim:

1— 5. Fırka yarın Bitlis ve civarındaki kuvvetlerini Karmuç'a sürecektir.

2— 12. Fırkadan münasip bir kuvvet derakap Gümgüm tarafından Liz-Kop-Malazgirt istikametinde yürüyecektir.

3— Ebülbahar'da toplanmasını evvelce tebliğ ettiğim avcı taburuyla buna bağlı kıtalar bir miktar milisle beraber serian Liz'e gidip Malâzgirt taarruzuna ve işgal hareketine iştirak edecek. Malazgirt'teki anbarların yağma edilmeden ele geçirilmesi lâzımdır.

Van Gölü'nün şimalinde Arnis'de Rusların bir liman ve tersane vücûda getirmiş olduklarını, orada birkaç motorun, çok miktarda erzak ve harp malzemesinin bulunduğunu haber aldım. Van Gölü'nün cenubundaki arazi çok sarp dağlık olduğundan buradan Van şehrinin zaptı bugünkü vaziyete göre pek zor idi. 5. Fırka kısm-ı küllîsiyle Van Gölü şimalinden ilerleyerek Arnis Limanı ve Kasabasını zabt ederse orada elimize geçecek erzak vesair ganimetlerle ihtiyaçlarımızı temin eylemek ve bundan sonra Van Gölü şarkından Van şehri istikametinde hareket etmek suretiyle bu şehri ele geçirmek mümkün olacaktı. 12. Fırkayı Malâzgird'in işgalinden sonra Arnis tarafına sürmek ve bir kısım kuvvetle Karakilise istikametini tarassut ve temin eylemek münasip olacaktı. Kolordu karargahının da artık Sekrat'da kalmayarak Karmuç taraflarına gitmesi ve hazırlıklara başlanmasını icap edenlere tebliğ ettim.

23 Mart'ta 5. Fırkanın bir müfrezesi Malazgird'i boş bulmuş ise de orada hiç erzak bulunmadığını ve şehirde

bulunan iki Çerkesin, Ermenilerin erzakı yakarak 10 gün evvel Karakilise istikametinde çekildiklerini söylemiş olduklarını, bunun üzerine bu müfrezeye geri gelmesi için emir verildiğini 5. Fırka tarafından bildirildi. Mart ayı sonlarında bile bu havali karla kapalı olduğundan hareketler çok müşkül oluyor ve bir çok asker soğuktan hastalanıyordu. Ötedenberi çok dağınık bulunan 5. Fırkayı toplayıp harekete hazır bir hale sokmak için çok vakit kayıp ediliyordu.

28 Mart 1918'de 5. Fırka şu vaziyete sokulabildi:

Fırka Karargâhı 14 ve 15. Piyade Alaylarıyla, 13. Alayın ikinci taburu, iki süvari bölüğü, iki cebel bataryası, istihkâm, sıhhıye bölükleri, telgraf takımı ve bazı milis kuvvetleri Ahlat'ta toplanmış idi.

13. Piyade Alayının Birinci Taburu, Adilcevaz'da, alay karargahiyle makineli tüfek bölüğü, iki cebel bataryası Bitlis'ten Ahlat'a doğru yürümekte, bir seyyar hastahane bunları takip etmekte;

13. Piyade Alayının üçüncü taburu, bir cebel topçu takımı, Humar'dan Siirt üzerinden Bitlis'e doğru yürümekte;

Van cenup müfrezesinin mürettep piyade taburuyla bir cebel bataryası Van Gölü cenubunda Vastan'daki Ermeni kuvvetleri karşısında Sarik'de;

Fırkanın sahra bataryaları cenuptan Bitlis'e doğru yürüyüşte;

İstihkâm Bölüğü Tatvan'da; ekmekçi, takımı Karmuç'ta; köprücü treni Silvan'da, telsiz telgraf bölüğü Garzan'dan Bitlis'e doğru yürüyüşte...

12. Piyade Fırkası kısm-ı küllisiyle Malâzgirt'e doğru yürümekte idi.

Kolordu karargahı Sekrat'da bulunuyordu.

29 Mart'ta verdiğim 4 nolu kolordu emrinde, 31 Mart'ta yapılacak hareketleri ve vazifeleri tafsil ve tebliğ ettim. Bunlar hulasası:

1— Van şehrinden gayrı memleketimizin hiç bir yerinde Ermeni kuvvetleri kalmamıştır. Erzurum'dan sonra Malazgirt ve Karakilise'yi de tahliye eden düşman kuvvetleri Kars ve Sarıkamış havalisine çekilmişlerdir. Elyevm Van'da ve bunun ileri karakolları olmak üzere Vastan, Erciş ve Bargiri taraflarında ceman dört Ermeni taburuyla birkaç makineli tüfek ve cebel topundan başka kuvvet kalmamıştır. Bu kuvvetin Saray üzerinden Dilman ve Rumiye civarıyla irtibatta bulunduğunu ve Rumiye'deki ingiliz ve Amerikan Konsloslarından para ve sairece yardım gördükleri haber alınmıştır. Doğubayezit taraflarında da düşman yoktur.

2— Bizim Kolordumuzun solunda Birinci ve İkinci Kafkas Kolordularından mürekkep Mirliva Yakup Şevki Paşa'nın kumandasındaki gurup Kars ve Ardahan istikametinde ilerlemektedir. 9. Kafkas Fırkası Mecingert ve civarında olup, bu günlerde Sarıkamış'a taarruz edecektir. 36. Fırka bunun arkasında Köprüköy ve Hasankale civarındadır. 5. Kafkas Fırkası Oltu civarında olup, kısmen Sarıkamış'a yardım edici vaziyette ve kısmen Ardahan'a ilerlemektedir. 11. Kafkas Fırkası gurup ihtiyatı olarak Erzurum'a gelmiştir.

Karadeniz sahil mıntıkasında 10. Kafkas Fırkasıyla 37. Fırkadan mürekkep 6. Kolordu hududu geçmiş olup Batum'a doğru ilerlemektedir. Sağımızda 6. Orduya mensup Altıncı Fırka Erbil civarında olup, ileri kıtaları Revandiz civarından hududu geçerek Rumiye'ye ilerleyecekdir.

2 nolu mürekkep 4. Kolordu Van'ı zapt ve işgal ede-

cektir.

3— 5. Fırka kısm-ı küllisiyle yarın 30 Mart'ta Adilcevaz şarkında toplanacak ve 31 Mart ile 1 Nisan'da Erciş'in 10 kilometre garbına kadar takarrüp edecek; Nisan sabahı fecirle beraber Erciş'e taarruz ve orayı zaptederek fasılasız ileri harekete devam ile Ernis mevkiini zapt ve işgal edecektir. Aynı günde süvarisi ve aşiretler Bargiri'ye yetişip burayı tahrip ve ihraka meydan vermeden zapt ve işgal etmelidirler. Pendmahi Deresi üzerindeki köprüler temin olunmalıdır. 3 Nisan'da Bargiri'nin şimaline bir tabur piyade ve iki toplu bir makineli tüfek bölüğü müdafaa için terk edilerek mütebaki tekmil kuvvetiyle serîan Ercik işgal olunmalı ve Ermenilerin Van'dan Saray'a giden ricat hattı kesilmelidir. Bargiri'den doğru Saray'a giden yoldan süvariyle aşiretler sevk ve Saray işgal edilecek, daha evvel çekilecek Ermeniler orada imha ve ağırlıkları ile anbarları zapt ve iğtinam olunacaktır. Eğer 3 Nisan'da Van cenup müfrezesi Van şehrine girememiş olursa 4 Nisan'da fırka kısm-ı küllisi Ercik'ten Van'a ilerleyip bu şehri katiyyen zapt edecektir. Eğer Van daha evvel tahliye edilmiş ise fırka kısm-ı küllisi Ercik civarında kalıp Saray'a kuvvetlice bir müfreze gönderecek ve ötede beride kalmış şakileri imha edecektir.

4— 12. Fırka kısm-ı küllîsi ile Muş şimal-i şarkîsinde Çarpuh-Sakari-Ziyaret mıntıkasında toplanmalıdır. Kuvvetlice bir müfreze ile Malazgirt elde tutulacak ve Karakilise istikametinde bir keşif müfrezesi gönderilecektir.

5— Muş ve Dersim mıntıkaları inzibat ve menzil hizmetleriyle meşgul olmak üzere Diyarbakır menzil mıntıka müfettişliğine raptedilmiştir.

6— Kolordu karargâhı menzil hizmetlerinin ıslahına kadar muvakkaten Sekrat'ta kalacaktır.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

5. Fırka 3 Nisan 1918 sabahı erkenden taarruza başlayarak beş saat müsademeden sonra Erciş kasabasını işgal etti. Bütün teferruatıyle tam bir makineli tüfek ganimet alındı. Erciş'i zapteden 5. Fırkaya hiç durmayarak Ernis'i ve Bargiri'yi zapt etmesi için 3 Nisan akşamı emir verdim:

4 Nisan'da 5. Fırka Ernis'i zaptetti. 4 motor, birçok kayık, külliyetli erzak makineli tüfek, top vesaire ganimet alındı. Fırka kumandanı ganimetlerin çok olduğunu miktarını ayrıca arzedeceğini bildirdi.

Fırka kumandanı daha evvelki raporlarında askerin bir günlük yiyeceği kaldığını, Karmuç'tan erzak celbinin mümkün olmadığını, erzak yetiştirilmesini, nakliye vasıtası verilmesini işar etmişti. Ernis'te mutlaka erzak bulacağımızı tahmin ederek Fırkayı durmadan Ernis'i zapt eylemesi için tazyik etmiştim. Ümit ve tahminlerimiz boşa çıkmadı. Açlıktan şikayet eden 5. Fırka kumandanı Ernis'de bol bol erzaka kavuştu. Şimdi cephane meselesi kalmış idi. Onu da biz temine çalıştık. Fırka kumandanı, askerin pek yorgun olduğunu 3 Nisan'da 5 saat ve bugün 4 Nisan'da 12 saat devam eden muharebeler neticesinde bilhassa piyade cephanesi kalmadığını ve bu sebeple cephane gelinceye kadar Ernis'de kalmak mecburiyetinde olduğunu 4 Nisan akşamı bildirdi. Aynı gün-

de Van cenup müfrezesi de iki günlük müsademe neticesinde Vastan'ı zapt etti. Bir miktar at ve sığır ele geçirdi.

4/5 Nisan gecesi 5. Fırkaya hulâsa olarak şu emri verdim:

1— Kahraman 5. Fırkanın Erciş, Ernis ve Vastan'ı zaptetmek suretiyle vâki olan fedakarlığını cidden takdir eder ve başta zatıalinizden fırkanın en son neferine kadar hepinizin gözlerinden öper ve sayinize teşekkürler ederim.

2— Yalnız Ernis'in ve hatta Bargiri'nin zaptını dün gece bekliyordum. Erzak yoksulluğu hakkındaki raporunuz üzerine Ernis'te erzaka kavuşacağınızı tahmin ettiğim için taarruza devamınızı tekid ederek azim bir helecan ile muvaffakiyet haberinizi bekliyordum. Bu muvaffakiyetin bugüne tehiri, hamdolsun erzakın yakılması gibi bir zararı mucip olmamış ise de Ernis'in zaptından sonra durmak için, cephane yoksulluğunu sebep göstermek muvafık değildir. Ernis'ten sonra Bargiri'nin zaptı ve köprülerin işgali behemehal lazımdır. Bu emrimi alır almaz, lazım gelen tedbirleri yaparak 5 Nisan'da Bargiri'nin zaptı ve köprülerin ele geçirilmesi lazımdır.

3— Zapt edilen motorları işletecek ustalar varsa bunlarla Karmuç ve Tatvan cihetlerindeki kıtalardan cephane celp ediniz.

4— Fedakarlıklarını işar ettiğiniz onbeş kadar zabiti ve zatı âlinizi, gayet kıymettar olup hususi bir surette tedarik ve ismimi hakettirdiğim altın saatlar ile taltif ediyorum. Evvelce altın saat ile taltif etmiş olduğum zatlar varsa onlara pırlantalı altın gömlek düğmesi vereceğim. Ayrıca usulü veçhile nişan ve kıdem zammı hakkında da sarih tafsilâtı havi taltif varakaları gönderilmesi ve inha edilmesi lâzımdır.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

5 Nisan 1918 akşamı saat 18. 00'de Bargiri'nin işgal olunduğunu ve 40 kadar Ermeni atlısının bir iki el silâh attıktan sonra Bayezit istikametinde savuştuklarını, Bargiri'de 400 çuval erzak ve bir yük otomobili iğtinam olunduğunu Fırka kısm-ı küllisinin Bargiri'de olduğunu, Pendmahi Deresi üzerindeki köprülerin işgal ve temin edildiğini 5. Fırka kumandanı bildirdi.

Varı cenup müfrezesi 6 Nisan 1918'de Van'a girdi. 7 Nisan'da istirahatle 8 Nisan'da Saray istikametinde hareket edeceğini bildirdi. Van'da 85 ton kadar erzak elimize geçti.

8 Nisan'da 5. Fırka Van'ın şark-ı şimalisindeki Ercik Kasabası'nı işgal etti. Ernis'in tarafımızdan zaptı üzerine Van ve civarındaki Ermenilerin Saray ve Hoşab taraflarından İran'a doğru kaçmış oldukları anlaşıldı. 8 Nisan'da Van cenup müfrezesi Erciğe gelmiş idi. Bu müfrezenin Van'ın cenup şarkîsinde Hoşab-Başkale istikametinde sevk olunmasını evvelce tebliğ etmişdim. Bu emirleri alamamış olan bu müfrezeyi 5. Fırka kumandanı 9 Nisan'da Ercik'ten Hoşab'a sevk etti. Bu müfreze ile sağ cenah mıntıkası ve Siirt müfrezesinin birleştirilerek Binbaşı Ferid Bey'in bu kuvvetlere kumanda etmesini Fırka kumandanı tensip etmiş. 10 Nisan'da 15. Piyade Alayının iki taburuyla bir makineli tüfek bölüğü, dört toplu cebel bataryası, altı süvari ve üç telgrafçıdan ibaret bir müfreze Saray'ı işgal etti. Bu alayın üçüncü taburu Bargiri'de bırakılmış...

Van'da elimize geçmiş olan erzak ile hududa doğru ileri hareket mümkün oldu. Şu suretle Nisan ayının ilk yarısında Van vilayeti işgal edilmiş ve ötede beride çete muharebesi yapmakta olan Ermeni haydutlarından başka düşman kalmamış idi.

13 Nisan'da bir tabur piyade ile iki cebel topunun Bayezit'e gönderilip oranın işgal edilmesini tebliğ ettim. 5. Fırka kısm-ı küllîsinin Bargiri'de toplanması, Van müfrezesine Hoşap müfrezesi namı verilerek mürettep taburla iki mükineli tüfek ve iki cebel topundan ve o taraflardaki mücahitlerden mürekkep olmak üzere kısm-ı küllisiyle Hoşab'da bulunması ve birer emniyet kuvvetiyle Başkale ve Deyri işgal etmesi ve hududumuzu setr ve temin eylemesi için emir verdim. 12. Süvari Alayının 27 Nisan'da Sekrat'tan hareketle Muş üzerinden 1 Mayıs'ta Karmuç'a varması ve Kolordu istihkâm bölüğü ile köprücü trenlerinin 7 Mayıs'ta Karmuç'ta toplanması, Kolordu cephane kollarının 5 Mayıs'ta Bitlis'te toplanmaları, nakliye katarının Nisan nihayetine kadar Karmuç'ta toplanmaları, 11 nolu seyyar hastanenin 3 Mayıs'ta, Karmuç'a varması için emir verdim. Kolordu karargâhının 20 Nisan'da, Sekrat'tan hareketle Diyarbakır-Bitlis-Karmuç yoluyla Van Gölü şimalinde Ernis'e gitmesi, Kolordu telgraf ve telsiz telgraf müfrezesinin beraber bulunması kararlaştırılarak hazırlıklara başladık. Çapakçur-Muş yolu çok batak olmuştu.

15 Nisan 1918'de Bayezid'i, 16 Nisan'da Başkale ve Deyr işgal olundu. Başkale tarafından İran tarafına geçen Nastûri kuvvetlerinin bin kişiden mürekkep olduğu İngiliz tüfekleriyle müsallâh oldukları, İngilizler tarafından bunlara iki top ile üç makineli tüfek verilmiş olduğu, Nastûrilerle Kürt aşiret reislerinden Simka'nun ara-

sında münaferet bulunduğu haber alındı. Bu haber Simka'dan ileride yapacağımız hareketler için istifade etmek imkânının bulunduğunu bize gösterdi. Simko evvelce Osmanlı Hükümetine karşı isyan ederek haydutluk etmiş ise de bu defa Ermenilerle bir çok müsademeler yapmış, Nasturilere karşı taarruzlarda bulunmuş olduğundan eski vaziyetini unutarak kendisiyle işbirliği yapmak bizim menfaatımız iktizasından idi. Çünkü arazi, Başkale ve Deyr taraflarında çok sarp olup keçi yollarından başka yol yok idi. Bizim elimizdeki kıtalar çok yorgun ve mevcutları çok zayıf olup, karlar içinde mütemadi hareketlerden dolayı bir çok efrad döküntü kalmış ve piyade bölükleri 30-40 nefere düşmüş idi. Süvari bölüklerinde ise ancak 10-15 atlı işe yarar bir halde idi. Bu sebeple Huy, Dilman ve Rumiye taraflarındaki Ermeni ve Nastürilere karşı harekette Simko'nun atlı kuvvetleri işimize yarayabilirdi.

15 Nisan 1918'de 4. Kolordunun nizam-ı harbı şu şekilde idi:

4. Kolordu

Kumandanı: Mirliva Ali İhsan Paşa

Erkânı Harp Reisi-Binbaşı Mustafa Kâmil Bey

5. Fırka

Kumandan vekili:Kaymakam Sıtkı Bey

Erkânı Harbi-Binbaşı İsmail Hakkı Bey

13. Piyade Alayı

Kumandanı: Binbaşı Halit Bey

Üç tabur piyade, 16 makineli tüfek.

14. Piyade Alayı

Kumandanı: Binbaşı Reşit Bey

Üç tabur piyade ve 16 makineli tüfekden mürekkep

15. Piyade Alayı

Kumadanı: Binbaşı İlyas Bey

Üç tabur piyade ve 16 makineli tüfekden mürekkep

Bir Fırka Süvari Bölüğü,

5. Topçu Alayı

Kumandanı: Binbaşı Şükrü Bey

Altı sahra topu, 11 Şnayder cebel topu 8 Krup cebel topu

6 aded adî ateşli cebel topundan mürekkep üç topçu taburu halinde

Fırka İstihkâm ve Sıhhıye bölükleriyle telgraf ve ikmal takımlarından ve telsiz telgraf bölüğünden mürekkep, bir seyyar hastane ile birkaç cephane ve erzak kolu, hayvan hastanesi.

12. Piyade Fırkası

Kumandanı: Miralay Ali Rıfat Bey

Erkanı Harbi - Binbaşı Yusuf Kemal Bey

34. Piyade Alayı

Kumandanı: Kaymakam Yümnü Bey

Üç piyade tabur, 12 makineli tüfek

35. Piyade Alayı

Kumandanı: Binbaşı Hüsnü Bey

Üç piyade taburuyla 10 makineli tüfekden mürekkep

36. Piyade Alayı

Kumandanı: Binbaşı Münir Bey

Üç tabur piyade 10 makineli tüfekden mürekkep

Bir Fırka süvari bölüğü

12. Topçu Alayı

Kumandanı: Binbaşı İbrahim Bey

8 sahra topu,sekiz cebel topu ve 8 cebel obusünden mürekkep,

Bir fırka istihkâm bölüğü, köprücü treni, iki telgràf takımı, bir ekmekçi takımı bir fırka sıhhıye bölüğü, bir seyyar hastahane, birkaç cephane ve erzak kolu ile hayvan hastahanesi.

Kolordu emrindeki kıtalar:

Bir mürettep piyade taburu ve iki cebel topu;

147. Alayın üçüncü piyade taburu ve dört makineli tüfek;

Üçüncü Avcı taburu ve iki cebel topu;

12. Süvari Alayı, üç bölüklü istihkâm taburu, iki köprücü treni, bir telgraf bölüğü, iki hafif telsiz telgraf bölüğü;

Üç seyar hastahane, iki ekmekçi takımı, hayvan hastahanesi, nakliye katarı ve cephane kolları.

Kolordunun Muharip kıtalarının heyeti umumiyesi:

21 Piyade taburu, 80 makineli tüfek, 6 süvari bölüğü, 61 top, 5 istihkâm bölüğünden mürekkep idi.

18 Nisan'da 5. Fırkaya verdiğim bir şifreli telgrafta;

Saray müfrezesinden kuvvetli bir ileri karakol bölüğü ile Kotur'un işgalini tebliğ ettim. Bu suretle kendi eski hududumuzdan şarka doğru İran dahiline geçmek için ilk adımı atacaktık. 20 Nisan'da Kotur müsademesiz işgal olundu. Buradaki Ermeniler 21 Nisan'da Dilman taraflarına çekilmişlerdir.

Nisan'ın son haftasında her gün şiddetli yağmurlar yağmağa başlamış ve karlar erimiş ise de her taraf batak olmuş, toprak yollar berbad bir hale gelmiş idi.

Asıl olarak 5. Fırkaya Kumandan tayin edilmiş olan

Erkanı Harp Miralayı Mustafa İzzet Bey'in 19 Nisan'da Diyarbakır'ın şimal-i şarkîsinde Garzan'a geldiği haber alındı. Bu zatın vürûdunda Sıtkı Bey'in 13. Piyade Alay Kumandanlığını deruhde etmesini ve Bayezit'ten Iğdır'a doğru yapılacak harekâtı Sıtkı Bey'in idare eylemesini 21 Nisan'da 5. Fırkaya tebliğ ettim.

12. Fırkadan 36. Alayın Birinci Taburuyla, 36. Makineli Tüfek Bölüğü, alayın kumandanıyla beraber 22 Nisan'da Arnis'e geldi. Bu alayın diğer iki taburu da bir kaç gün sonra gelecekti. Kolordu Karargahının artık Arnis'e gitmesini kararlaştırmıştım. Fakat yağmakta olan yağmurlardan dolayı Çapakçur-Muş yoluyla ileri hareketin güçleştiğini anladığım cihetle aynı zamanda menzil işlerinde tedkik etmek üzere Kolordu Karargahının Sekrat'dan Diyarbekir-Bitlis yolu ile Arnis'e hareketini tensib ederek 20 Nisan'da Sekrat'tan hareket ettik.

23 Nisan 1918'de 5. Fırka Kumandanı Kaymakam Mustafa İzzet Bey'in Bitlis'ten hareket ettiği ve 29 Nisan'da Bargiri'ye muvasalat edebileceği anlaşıldı.

24 Nisan'da Üçüncü Ordu Kumandanlığından, Kafkas Cumhuriyeti ile sulhun takarrur ettiği tebliğ olundu. 1877 senesinden evvelki hududun iadesi kararlaştırılmış.. Bu hudut Ararat Dağı'ndan başlayarak Balıklı Göl-Gümrü-Kars-Ardahan-Batum şehirlerini bizde bırakmak üzere bu hattın hemen ilerisinden geçmekte idi. Şu halde Iğdır Kasabası da bize terk edilmiş olacakdı. Bu sebeple artık Iğdır'ın zaptı için uğraşmağa lüzum kalmamış idi. Bu düşünce ile, Beyazıt civarında yalnız 13. Piyade Alayı ile bir cebel bataryası ve 26. İhtiyat Süvari Alayını, Bayezit civarındaki ihtiyat süvarilerini 13. Alay Kumandanı Kaymakam Sıtkı Bey'in kumandasında bırakmağa ve 5. Fırkanın diğer kıtalarını Bargiri cenubunda-

ki Kürzun ve civarında toplamağa karar verdim. 5. Fırkanın kısm-ı küllisi ile Saray üzerinden Dilman istikametinde sevk edilmesi münasip olacak idi.

Bu düşünce ile 28 Nisan 1918'de hulasa olarak şu emri verdim:

1— 13. Piyade Alayı bir cebel bataryası, 26. İhtiyat Süvari Alayı ve Bayezit civarındaki ihtiyat süvarileri, aşiretler, sıhhıye ve telefonu müfrezeleri Kaymakam Sıtkı Bey'in kumandasında Bayezit ve civarında bulunacaktır. Diğer iki cebel topu Saray'a gönderilecektir.

2— Hoşab müfrezesinden başka 5. Fırkanın mütebaki kısımları fırka karargahıyla beraber Saray'a gideceklerdir. Saray müfrezesi mülgadır. 15. Piyade Alayı, süvari ve istihkâm bölükleriyle bir cebel bataryası Kotur üzerinden ilerleyüp Huy'u işgal edecektir.

3— 12. Piyade Fırkası Arnis'te toplanacaktır.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

30 Nisan'da 12. Piyade Fırkasının karargahı Ahlat'a geldi. İngilizlerin Kerkük civarındaki Altıncı Ordu Kuvvetlerine taarruz etmeleri üzerine 12. Piyade Fırkasının en kısa yoldan Altıncı Ordu emrine gönderilmesi hakkında 2 Mayıs 1918'de Üçüncü Ordu Kumandanlığından emir geldi. Bunun üzerine hulasa olarak şu emri verdim:

1— 12. Fırkadan geride olup Tatvan'ı geçmemiş olan kıtalar Tatvan'da kalacaklardır. 36. Alayın henüz yolda bulunan kıtaları bulundukları mahalde kalarak emre intizar edeceklerdir.

2— Üçüncü Avcı Taburunu kendisine bağlı iki cebel topu ile doğrudan doğruya Kolorduya rapt ediyorum. Bu tabur şimdilik Arnis'te kalacaktır.

3— 12. Fırkaya bağlı 4. İhtiyat Süvari Alayı Bayezit'te bulunan 13. Piyade Alayı Kumandanlığına bağlanmıştır.

4— 8. Fırkada iken 12. Fırkaya verilmiş olan kudretli cebel bataryası sonradan verilen hayvanlarıyla beraber 12. Fırka emrinden çıkarak şimdilik Arnis'e gelip, avcı taburuna iltihak edecektir.

5— 12. Fırkanın peyderpey Bitlis'e sevki muhtemel olduğundan buna göre hazırlık yapılmalıdır.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

Üçüncü Ordu Kumandanlığına verdiğim cevapta iaşe bakımından 12. Fırkanın cenuba sevkinin mahzurlu olduğunu bildirdim. Esasen bu fırkanın kuvvetleri darmadağınık olup, Arnis ve Ahlat'ta tedricen toplanmağa çalışıyordu. Bu fırkanın Başkumandanlığın emri mucibince ve parça parça Bitlis üzerinden Cizre istikametinde hareket etmelerini ve oradan keleklerle Musul'a gideceklerini 3 Mayıs'ta verdiğim emirle tebliğ ettim. 5 Mayıs'ta 12. Fırka Karargâhıyla süvari, musika, sıhhıye bölükleri telgraf ve ekmekçi takımları Ahlat'tan Bitlis'e doğru gideceklerdi.

5. Fırkanın 15. Piyade Alayı, 2 Mayıs 1918 saat: 15. 00 de Hoy'u arızasız işgal etmiştir. Halk şüpheli bir tavır takınarak Osmanlı askerinin İran Hükümetine karşı ne

vaziyet alacağını sormuşlar. Evvelce de tebliğ ettiğim veçhile, cenubun işgalinden maksat Ermenilere karşı müdafaadır. İran halkına karşı son derece iyi muamele edilmesini tekrar 5. Fırkaya bildirdim.

7 Mayıs 1918'de 12. Fırkanın Altıncı Orduya gönderilmesinden sarf-ı nazar edildiğini üçüncü ordu kumandanı bildirdi. Bunun üzerine aynı günde fırkalara verdiğim emirle Başkumandanlığın bu son kararını tebliğ ettikten sonra 12. Fırka kıtalarının tekrar geri dönüp hemen Ahlat'a gitmelerini, Çapakçur civarındaki 12. Fırka kıtalarının da Diyarbakır'a gitmeyip hemen Muş üzerinden Ahlat'a gitmelerini, 12. Fırka karargahiyle, süvari, sıhhiye, musika bölüklerinin, telgraf ve ekmekçi takımlarının, cebel topçu taburunun ve 35. Alayın mütebakî kısımlarının hemen Erciş'e gitmelerini emrettim.

Van Valiliğine, evvelce bu havalide bulunmuş olan Haydar Bey tayin edilerek Van'a gelmiş idi. Bu zat asayişin temini ve erzak tedariki için bizim ile el birliği yapıyordu. Bilahere benim karargâhıma iltihak ederek Ermeni, Nasturi ve Asurilerin tedibinde mahallî malumatından istifade edilerek bize yardım etmiştir.

5. Fırkaya Dilman'ı zapt etmek üzere hazırlık yapmasını 10 Mayıs'ta tebliğ ettim. Fırkanın Saray'da toplanmakta olan kıtalarıyla fırka karargâhının 13 Mayıs'ta hareket edeceklerini, Hoy'daki kuvvetlerimizin de Dilman taarruzuna iştirak eyleyeceklerini, bu hususta ayrıca emir vereceğimi ve fakat 13 Mayıs sabahı harekete hazır bulunulmasını bildirdim.

Kolordu karargahıyla 12 Mayıs 1918'de Adilcevaz'a geldim.

Yirmi Dördüncü Bölüm

Hudud-umuza kadar Van vilayetini tamamiyle istirdat ettikten sonra Ernist'e iğtinam ettiğimiz küllîyetli erzaka dayanarak hududu geçtik. İran topraklarına kaçan Ermeni ve Nasturilerin tedibi maksadiyle Dilman ve Rumiye'ye karşı ileri hareketlerimiz ve yaptığımız muharebeler.

Adilcevaz'dan 12 Mayıs 1918'de verdiğim emrin hulasası:

1— 4. Kolordu şimdilik Tebriz'e karşı Rumiye ile Aras Nehri arasındaki mıntıkayı tarassut ve Rumiye Gölü garbındaki Ermeni ve Nasturileri, İngiliz ve Amerikan yardımı müessir olmadan imha edecektir.

2— 5. Fırka Bayezit ve civarındaki kıtalarından başka diğer kuvvetleriyle Dilman'ı zaptedecektir. Fırkanın sahra bataryası hemen Hoy'a gönderilmelidir. Saray'da bulunan kıtalar 15 Mayıs sabahı Saray'dan hareketle 16 Mayıs'ta Hoy'un cenub garbîsindeki Yezidgân karyesine gideceklerdir. Saray'da bulunan üç cebel bataryasından yalnız ikisi beraber alınacak, üçüncü bataryanın topları Saray'da bırakılarak hayvanlarıyla diğer iki bataryaya cephane kademesi vazifesini görecektir. Cenupta bulunan müfrezeden bir tabur piyade, bir bölük süvari Hoy civarında bırakılarak mütebakî kuvvet Hoy'un 20 kilometre cenubundaki Mafikend civarına gidecektir. Hoşab

müfrezesi mülgadır. Mürettep tabur maiyetindeki makineli tüfek ve cebel topçu takımları ve süvarileriyle beraber 14 Mayıs'ta Deyr civarında toplanacak, 15 Mayıs'ta burada istirahat ederek 16 Mayıs'ta Hanesor, yahut Çuh Gediği'nin şarkına gidecek. 17 Mayıs'ta gerek bu kuvvet ve gerek Yezidgân'daki kıtalar sabahleyin güneş doğmazdan evvel saat 3. 00'de hareketle mütekariben Dilman'a ilerleyeceklerdir. Mürettep tabur Selmas üzerinden Dilman cenubundaki Selmas Gediğini tercih etmeli ve Dilman'dan kaçmak isteyeceklerin ricat hatlarını keserek onları imha eylemelidir. Bu suretle Dilman muharebe meydanında toplanacak 5. Fırka, Dilman'da katiyyen tevakkuf etmeyerek süratle Selmas Gediği cenubuna kadar düşmanı takip ve Selmas Gediği-Iğvan Dağı hattında bir müdafaa hattı vücûda getirmelidir. Eğer ahvali müsait görürse takibe fasıla vermeyerek ve Rumiye'deki ganimetlerin ve erzakın imhasına veya kaçırılmasına zaman bırakmayarak 18 Mayıs'ta fasılasız yürüyüp Rumiye'nin zaptı ve işgali matluptur. 17 ve 18 Mayıs'ta Altıncı Piyade Fırkasının Uşnu'daki müfrezesinin şimale doğru Rumiye istikametinde taarruz etmesi için Altıncı Orduya yazılmıştır.

3— Hoy'da kalan kuvvet 14 Mayıs'ta piyade ve süvariden mürekkep ve herbiri bir açıkgöz zabit kumandasında iki keşif kolunu Tebriz istikametinde ileri sürecek ve bunlardan biri Merende ve diğeri Güveç köylerine kadar gidip oralarda sabit keşif kolu halinde vazife ifa edecekler ve ahaliden istifade ederek Tebriz ve civarında ne bulunduğunu bir an evvel tahkik ve işar eyleyeceklerdir.

4— Elde mevcut aşiret alayları ve sair mücahitler, maksada göre taarruz hareketleri yapacak kuvvetlerimize ilhak edilmelidir. Bunların maddi kuvvetinden zi-

yade manevi tesirleri ve hususiyle ahalinin, aşiretlerin bizim ile beraber olduklarını karşı tarafa ihsas etmeleri için mühimdir. 1916'da Hemedan seferinde ceman bin kadar aşiret atlısını muhtelif parçalar halinde ve maksada göre kullanarak koca Rus kolordusunu 16.000 küsur süvarinin bizimle beraber bulunduğuna inandırmıştım.

5— 5. Fırka Rumiye'yi zapt ettikten sonra, Rumiye havalisindeki iaşe menbalarından istifade etmek üzere münasip bir kuvvet ve idare memuru terk ederek kısm-ı küllisiyle Dilman'a avdet edecektir. Rumiye Gölü'nün cenubunu tarassut ve müdafaa vazifesi Uşnu'daki Altıncı Fırka müfrezesine aittir.

6— Bayezit ve civarındaki 13. Piyade Alayı doğrudan doğruya bana merbut olacak. Bu alay maiyetindeki topçu ve aşiret alayı ile beraber Balıklı Göl ile Ararat Dağı arasındaki Kafkas hududunun mahdut gediklerini tarassut edecek, Karakilise civarındaki erzak menbalarından azami istifade temin ederek, elde edilen erzakı sürat ile Bayezit'e getirip toplayacaktır. Makû'de bulundurduğu tabur ve aşiret alayı ile Culfa'dan Ararat Dağına kadar Aras Nehri boyunu tarassut ve temin edecektir.

7— Mükerrerer 12. Fırkadan henüz Arnis'e doğru yürüyüşte olan 36. Alayın ikinci taburuyla bu alayın makineli tüfek bölüğü doğru Saray'a gidecekler ve orada icabında Hoy cihetine sevk olunmak üzere hazır bulunacaktır. Tekmil 36. Alayın Saray ve civarında toplanması mutasavverdir.

8— 12. Fırkanın Erciş'te toplanan kıtaları 21 Mayıs'ta Saray'a hareket etmek üzere hazır bulunmalıdır.

9— 5. Fırka tekmil kollarını cephane nakliyatına hasrederek Van'dan Kotur'a cephane celp etmelidir. Van'a kolordu tarafından cephane gönderilecektir.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

Aynı gün (12 Mayıs 1918) akşamı 5. Fırkadan gelen bir şifreli telgrafa göre;

1— Tebriz'e Kafkas Kolordusu Kumandanı Nuri Paşa ile Erkanı Harp Reisi Binbaşı İsmail Hakkı Bey 5. Mayıs'ta gelmişler. Bunlar Şimalî Azerbaycan'a geçeceklermiş.

2— Nuri Paşa'nın maiyetinde bulunan Topçu Yüzbaşısı Muzaffer Efendi 12 Mayıs'ta Kotur'a gelmiş olup, benimle görüşmek üzere Saray'a müteveccihen hareket edecekmiş.

3— Rumiye ve Selmas havalisindeki Ermeni kuvvetinin bir Rus miralayı kumandasında biri Ermeni üçü Asûri olmak üzere dört tabur piyade, 12 kadar cebel topu, 16 makineli tüfekten mürekkep olduğunu Topçu Yüzbaşısı Muzaffer Efendi söylemiş.

4— Saray'daki 5. Fırka kıtaları 14 Mayıs'ta ileri hareket edeceklermiş.

14 Mayıs 1918'de 5. Fırka Karargahiyle, istihkam bölüğü, telgraf ve ekmekçi takımları, sıhhıye bölüğü ve 14. Piyade Alayı ile, iki cebel bataryası, ikinci ihtiyat süvari alayı Kotur'a varmışlar, 14 Mayıs'ta Erciğ'e gelen bir sahra bataryası 18 Mayıs'ta Hoy'a gelecekmiş.

14 Mayıs akşamı 5. ve 12. Fırkalar ile sair kıtalara hulasa olarak şu emri verdim:

1— Culfa-Tebriz demir yolu üzerinde Tebriz'in 30 kilometre şimal-i garbisindeki Sofiyan Köyünden ayrılarak Rumiye Gölünün şimal-i şarkîsinde göl kenarındaki

Şerefhane Köyüne kadar bir demiryolu işlemekte ve Şerefhanede pek çok erzakı ve telsiz telgraf müfrezesini havi bir menzil noktasının mevcud olduğu haber alındı. İran'daki müstakbel hareketlerimiz için Şerefhane anbarlarının ele geçirilmesi ve erzakın imhasına meydan verilmemesi lazımdır.

2— 36. Piyade Alayı maiyetine verilen kudretli cebel bataryası ile beraber hemen Saray'a hareketle 19 Mayıs'ta orada harekete hazır bulunacaktır.

3— 12. Fırka Süvari Bölüğü ile, bir sıhhıye ve bir telefon müfrezesi dahi 36. Alayın İkinci Taburu ile beraber yürüyüşe devam ettirilerek 36. Alay kumandanının maiyetine iltihak etmelidirler.

4— Van civarında erzak taharrisi ve asayişin muhafazası vazifesini avcı taburu deruhde edecektir. Toplanan erzak Ercik anbarına sevkolunmalıdır.

5— Ernis nokta kumandanı, ele geçireceği vasıtalarla Ernis'ten doğruca Saray'a peksimed göndermelidir. Ernis'ten geçen kıtalara götürebilecekleri miktarda çok erzak ve hususiyle peksimed verilmelidir.

6— 12. Fırkanın Erciş'te toplanan kıtaları 21 Mayıs'ta oradan hareketle doğru Saray'a gideceklerdir. Avcı taburundan Ernis'teki bölük orada kalmalıdır. Buna mukabil 35. Alaydan Ernis'e bölük ifraz edilmeyecektir. Bu alayın birinci taburu 16 Mayıs'ta Ahlat'tan hareketle 19 Mayıs'ta Erciş'e gelip alayına iltihak edecektir. Karmuç'taki bölük 16 Mayıs'ta Ahlat'taki taburuna gidecektir. Bu suretle Saray'da toplanacak 12. Fırka kıtalarına ilerde yapacakları hareketler için ayrıca emir vereceğim.

7— Dilman ve civarındaki düşman benim tahminimden daha az çıkarsa, 5. Fırka Dilman'ın işgalini müteakip 15. Alayı serian Şerefhane'ye sevk ederek bu mevkii

zapt ve oradaki ganimetleri iyi muhafaza eyleyecektir.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

17 Mayıs 1918 sabahı erkenden 5. Fırka Dilman ve Selmas'daki düşmana karşı ilerleyerek taarruz etmiş ve akşama kadar muharebe devam eylemiş isede 600-800 metre yakınlarına kadar düşman mevzilerine sokulabilmiş, daha fazla ilerleyememiştir. 5. Fırka Kumandanı Mustafa İzzet Bey akşam raporunda 18 Mayıs'ta taarruza devam olunacağını ve bugünkü muharebede görülebilen Ermeni kuvvetlerinin 1500 kadar piyade ile 400 kadar süvariden ve iki makineli tüfek iki sahra topundan ibaret olduğunu bildirmiştir. 18 Mayıs'ta 5. Fırka taarruz hareketlerine devam etmiş ise de yine muvaffak olamamıştır. Fırka kumandanı sabahleyin saat 5. 00'den akşam karanlığına kadar muharebenin devam ettiğini ve bugün düşman kuvvetinin 3000 kadar olduğunu, düşman kuvvetinin faik ve düşman mevzilerinin metin olmasından dolayı 19 Mayıs'ta taarruza devam edilemeyeceğini, 18/19 Mayıs gecesi 14. Piyade Alayının Silav şimalindeki sırtlara, 15. Piyade Alayının Mafikend sırtlarına, mürettep taburun Hanezor'a çekilerek buralarda müdafaa edileceğini, bugünkü muharebede 14. Alayın Üçüncü Tabur kumandanı ile yaverinin ve ikinci taburundan birinci bölük kumandanının şehid bu alaydan ceman dört zabit ve 25 neferin, sıhhıye bölüğünden 3 neferin, topçudan 9 neferin mecruh olduklarını ve hakîki zayiat miktarının ayrıca arzedileceğini bildirdi.

19 Mayıs'ta yağmur yağmış ve düşman bizim kıtalarımızın nereye kadar çekildiklerini anlamak üzere süvari kuvvetleri sevk ederek yoklama yapmış ise de ateşimiz karşısında bu düşman süvarileri geri çekilmişlerdir.

Dilman'da Ermenilerin gösterdikleri mukavemet, azamî 3000 piyadenin ve iki makineli tüfek ile iki sahra topunun ateşleriyle yapılmış ise de bizim tarafımızda 5. Fırka kumandanının muharebeyi iyi idare edemediğini ve muharebenin cephe taarruzundan ibaret kaldığını tahmin ettim.

Gerçi bizim 14. ve 15. Piyade Alaylarının muharip tüfek mevcutları 1500 kadar ise de makineli tüfeklerimiz çok fazla idi. Yalnız iki cebel bataryası adet itibariyle düşmana faik ise de menzil itibariyle düşmanın iki sahra topuna tefevvük edemiyordu. Ancak iki düşman sahra topuna ehemmiyet vermeyerek cebel toplarımızın piyadelerimizin hemen arkasından düşmana sokulup ateş etmeleri imkânı bulunabilirdi.

20 Mayıs'ta Kolordu Karargahı ile Ernis'e geldim. Ernis'te elimize geçen ganimetlerden askerimizin istifadesini temin için tertibat aldırdım.

21 Mayıs 1918'de Doğubayezit'teki 13. Piyade Alayı Kumandanı Kaymakam Sıtkı Bey Ararat Dağının garbındaki geçitlerden Iğdır'a doğru sevkettiği kuvvetlerimizin bu kasabayı işgal ettiklerini, düşmanın Iğdır'ı birkaç gün evvel terk etmiş olduğunu eşya ve erzak namına birşey bırakmadığını, yalnız 2000 balya pamuk elimize geçtiğini ve 22 Mayıs'ta kendisinin Iğdır'a gideceğini bildirdi.

Dilman'daki düşmana karşı 5. ve 12. Fırkalar ile bir taarruz yapmak için hazırlıklara başladım. Dilman civarında 26 Mayıs'a kadar ufak tefek keşif kolları hareketle-

ri ve müsademeleri oldu. 26 Mayıs'ta 5. Fırka Şerefhane iskelesini işgal etti.

5. Fırkayı Dilman'a taarruz ettirirken 12. Fırka ile dağ geçitlerinden ilerleyerek Dilman'ın zaptını ve düşmanın imhasını düşünüyordum.

26 Mayıs'ta 5. Fırkaya şu emri verdim:

1— Van Valisi Haydar Bey Van'ın cenup ve cenup şarkîsinde meskûn aşiretleri toplayarak yakında yapacağımız umumi taarruz için Bacirge üzerinden Rumiye'ye akın yapacaktır.

2— Bu maksadı temin için müşarünileyhin maiyetine mürettep piyade taburunu makineli tüfek ve cebel topçu takımı ile beraber veriyorum.

3— Mezkür mürettep tabur 36. Piyade Alayından bir tabur ve bir cebel bataryası ile hemen tebdil edilecek. Mürettep tabur maiyetindeki toplarıyla beraber 31 Mayıs'ta Başkale'de Haydar Bey'in emrine girecektir.

İmza
Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

1 Haziran 1918'de hulasa olarak şu emri verdim:

1— Ahîren Cenubi Kafkasya'da ilân-ı istiklâl eden Ermenistan Cumhuriyet Hükümeti ile cereyan eden sulh müzakereleri dün neticelenerek sulh muahedesi imzalanmıştır. Fakat bu musalâhanın, İran'da henüz İngiliz ve Amerikan yardımıyla mukavemet eden Ermenilere, Nastûrîlere ve Asurîlere şumûlü yoktur.

2— Bu musalâha hasebiyle Iğdır civarında muhasamaya nihayet verilecek. Fakat şayet Ermeniler düşman-

lık ederlerse derakap silahla cevap verilecektir. Şimdilik muntazam kuvvetlerimizin Culfa ile Erivan arasındaki Aras Nehrinin şark tarafına geçmelerine lüzum yoktur.

3— Iğdır civarında Aras Nehri boyunu tarassud ve müdafaa için 13. Alayın İkinci Taburundan iki bölük piyade, iki makineli tüfek ve yalnız bir cebel topu bırakılacak, 13. Alay kumandanı mütebaki kuvvetlerini ve aşiretleri hemen Şahtahtı Köprüsünün garbında toplayacak, bir bölük piyade iki makineli tüfek ve bir tek cebel topunu Culfa Köprüsü cenup kenarına sürecektir. Bunlara bir miktar aşiret de verilebilir. Bu işler 8 Haziran'a kadar tamamiyle bitmelidir.

4— Otuzaltıncı Alaya bağlı süvari bölüğü sağlam atlı aksamıyla hemen Tebriz'e gidip zahiren Şehbenderhane maiyetinde bulunacak, bu suretle Tebriz ahvali hakkında muntazam malûmat tedarik ve isal edecektir. Gerek İran hükümeti ve askerleri ve gerek saire tarafından mümanata düçar olursa silah kullanmaya mezundur. Ancak faik kuvvetler karşısında kendisine ziyan gelmeden süratle geriye, Sofiyan'a çekilmesi lazımdır. Şerefhane'de yalnız bir bölük piyade ve zayıf askerler bırakılarak Hoy, Serend ve Şerefhane'deki kuvvetler, alay makineli tüfek bölüğü, bir kudretli cebel topu 36. Alay kumandanının emri altında Sofyan'ı işgal edecek, icabında Şerefhane, Serend istikametleriyle Tebriz tarafından gelecek bir tecavüze karşı setr ve müdafaa vazifelerini yapacaktır. Hoy'da 36. Alayın Üçüncü Taburundan bir bölük piyade ile diğer kıtaların zayıfları ve yaralı hayvanları, ileri gitmesine lüzum olmayan bazı ağırlık aksamı, kasalar vesaire ile mübayaa komisyonu bulunmalıdır. Kudretli cebel bataryasının yaralı hayvanları çok olduğundan ve iki topunu bilahare 15. Piyade Alayına gönderece-

ğinden Sofiyan müfrezesine bir toptan fazla topçu verilebileceğini tahmin etmiyorum. Tebriz'in boş olmasına göre bunu kafi addediyorum.

Sofiyan, pek faik kuvvetler karşısında müdafaa edilmezse bu müfreze Şerefhane'ye çekilip orayı müdafaa edecek. O zaman ahvale göre mütecaviz kuvvete karşı başka kuvvetler sevki mafevklerce dikkate alınmalıdır. 13. Alaydan müfreze gelinceye kadar 36. Alaydan sürülmesini emretmiş olduğum keşif kolu Culfa Köprüsü cenubunda kalmalıdır. Sofiyan sivarında Tebriz ile telgraf ve şimendüfer muvasalası kesilecektir. Casuslar tevkif ve iktizaına göre idam olunacaktır. Sofiyan ile Hoy arasında muhabere bir an evvel tanzim edilmelidir.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Miralay
Ali İhsan

Haziranın 7'sine kadar keşif kolu müsademelerinden başka bir şey olmadı. 2 Haziran'da 6 nolu Kolordu emrini verdim. Hulasası şudur:

1— Sol tarafımızdaki Birinci Kafkas Kolordumuz Kars'ı ve Gümrü'yü işgal etmiştir. İkinci Kafkas Kolordusu Gökçegöl ile Çıldır Gölü arasındadır. Altıncı Kolordu Çıldır Gölü ile Batum'un şimal-i şarkîsindedir.

2— Gence, Bakü ve Karabağ havalisinde istiklalini ilân eden Cenubî Kafkas Türk Hükümeti bizim ile işbirliği yapmaktadır. Bu Cumhuriyet dahilinde mülkî ve askerî teşkilât yapmak üzere Enver Paşa'nın biraderi Kaymakam Nuri Bey, Fahri Ferik Nuri Paşa ünvanı ile ve birkaç fırka teşkiline kâfi zabit ve küçük zabit ile mezkür Türk Cumhuriyeti nezdine gönderilmiştir.

3— 4. Kolordu, sol cenahta Aras boyunu zayıf kuvvetler ile tarassut ile beraber Rumiye Gölü garbındaki Ermeni ve Nasturi kuvvetlerini imha edecek. Van ve Musul vilayetlerine karşı yapılacak tecavüzleri men edecek, aynı zamanda Azerbaycan'ı emniyet altına alarak Kafkas Türk Hükümetini İngiliz tecavüzlerine karşı himaye ve muhafaza edecektir.

4— 5. Fırka (13, Piyade Alayı ile bir cebel bataryası müstesna) maiyetine verilmiş olan 2., 4., ve 27. İhtiyat Süvari Alaylarıyla ve 36. Piyade Alayı ve kudretli cebel bataryası ile Selmas Ovasında tuttuğu bu günkü vaziyetini muhafaza edecek, Sofiyan civarındaki kuvvetler ile sol cenahını tarassut ve temin edecektir.

5— 12. Piyade Fırkası (36. Piyade Alayı ile kudretli cebel bataryası müstesna) 10 Haziran'a kadar Saray'da içtima edecek, bir sahra bataryasıyla cebel obüs bataryası yeni bir emir verilinceye kadar Karmuç civarında kalacaktır.

6— 13. Piyade Alayı maiyetindeki cebel bataryası ve 26. İhtiyat Süvari Alayı ile beraber Iğdır'da zayıf bir müfreze bırakarak kısm-ı küllisiyle Makü şarkında ve Aras Nehri üzerinde demiryolu köprüsünün garbında bulunacak, Aras boyunu ve Culfa Köprüsünü tarassut ve müdafaa edecektir;

7— 12. Süvari Alayı (Tebriz'de olan bölük müstesna) 9 Haziran'da Saray'da bulunacaktır.

8— Van Valisi Haydar Bey'in maiyetinde bulunan mürettep tabur, kendisine bağlı olan cebel topları ve makineli tüfekler ile birlikte vali beyin toplayacağı aşiretler ve mücahitlerle beraber Başkale cenubunda Haziran'ın 10'una kadar toplanacaktır.

9— Dersim'de bulunan 12. Alayın İkinci Taburu

Van'a doğru yürüyüşüne devam edecektir. Avcı taburu şimdilik Van nokta kumandanı emrinde inzibat ve erzak taharrîsi hizmetlerinde kullanılacaktır.

10— Altıncı ve Sekizinci İstihkâm Bölükleri yeni emir verilinceye kadar Ernis'te tersane işlerinde çalışacaklardır. Çapakçur'daki 5. İstihkâm Bölüğü Karakiliseye giderek Makû demiryolunu tamir edip işletecektir. 11, 12 ve 14. Fırkaların ve 4. Kolordunun köprücü trenleri Saray istikametinde yürüyüşlerine devam edeceklerdir.

11— İki nolu hafif telsiz telgraf istasyonu Kolordu Karargahıyla beraber bulunacaktır. 15 nolu ağır istasyon Diyarbekir'den Van'a gelecektir. 5 nolu ağır istasyon Bitlis'ten Ernis'e gelecek ve tamir olunacaktır.

12— Fırkaların bundan sonra nakliye ve cephane kolları bulunmayacaktır. Bunlardan alınan kollar şimdilik Kolordu cephane kolları kumandanının emrinde olarak, kolordunun diğer kolları ile beraber şimdilik Van ile Kotur ve daha ilerisi arasında nakliyat yapacaklardır. Kolordunun henüz arkada olan kolları da yürüyüşlerine devamla Van ile Kotur ve daha ilerisi arasında çalışacaklardır. 5. Fırkanın 11 nolu seyyar hastanesi Saray'da, 12. Fırkanın 9 nolu seyyar hastanesi Ernis'te, 5. Fırka Nekâhethanesi Ahlat'ta hastaları tedavi edeceklerdir. Kolordu emrindeki 18 nolu seyyar hastahane 10 Haziran'da Saray'a gelecektir. 6 nolu seyyar hastahane Çapakçur'dan Saray'a yürüyüşüne devam edecektir. Kolordu ekmekçi takımlarından 9 nolu takım kemakân Bitlis'te kalacaktır. 20 nolu takım Sekrat'tan hareketle Saray'a gelecektir. Hayvan depoları şimdilik Bargiri cenubunda toplanacaklardır.

13— Elaziz ve Diyarbekir vilâyetleri Altıncı Ordu menzil mıntıkasına ilhak olunmuştur. Diyarbekir men-

zil mıntıka müfettişliği Van menzil mıntıka müfettişliğine tahvil olunmuştur. Muş ve Bitlis'te birer menzil hat kumandanlığı tesis ve menzilin mühim kısımları Bitlis, Muş ve Van mevkilerine naklolunacaktır. 4. Kolordu menzil mıntıkası Van ve Bitlis vilayetleri dahilinde bulunacaktır. Haziran nihayetinde menzil nihayet noktası Hoy'a kadar temdid edilmiş olacaktır.

14— Kolordu Karargâhı 4 Haziran'da Van'da 10 Haziran'da Saray'da bulunacaktır.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

11 Haziran'da 5. Fırka Kumandanı, Culfa Köprüsünün şimalinde düşmanın 200 piyade, 4 top ve 2 makineli tüfekten mürekkep bir kuvvetinin bulunduğunu, bunların nöbetçilerinin köprünün hemen şimâl kenarında olduklarını, köprünün cenubunda bulunan 36. Alaya mensup piyade takımının nöbetçileri de köprünün cenup kenarında bulunduklarını, 13. Alaydan gelecek kuvvetin henüz o tarafa gelmediğini bildirdi.

5. Fırka Dilman ve Selmas taraflarında düşman ile hergün keşif kolu müsademeleri yapmakta idi. 12. Fırka kıtaları, 12. Süvari Alayı ve Kolordu karargâhı Saray'a doğru yürüyüşte idi. Iğdır ve civarındaki müslüman halktan kira ile tedarik edilen 700 kadar deveye Ernis'ten erzak ve peksimed yükletilerek Kotur istikametinde tahrik olundu.

5. Fırkanın muharip kuvveti 4000 ve iaşe kuvveti 7000 kişi idi. 12. Fırka da takriben aynı kuvvette bulunuyordu. Süvari alayının muharip kuvveti 250 kişi kadar

idi. Düşman hakkında şimdiye kadar elde edilen malumata göre düşmanın bir kısım kuvvetlerini Rumiye'den Dilman'a doğru sevk ettiği ve orada siperlere yerleştirmekte olduğu anlaşılıyordu.

Düşmanın uzun müddet buralarda hazırlanmasına vakit bırakmamak için elde mevcut kuvvetler ile taarruza karar verdim. 5. Fırka ile şimal-i şarkîden Dilman'daki düşman mevzilerine taarruz edilir iken 12. Fırka ve süvari alayı ile de Hanesor-Nazarova üzerinden dağ yolundan ilerleyerek Dilman'ın garp ve cenubuna doğru bir ihata taarruzu yapmaya karar verdim. Cephane, iaşe ve sıhhiye hizmetlerini bu esas dahilinde tanzim ettirdim.

Piyade neferlerinin üzerinde 210 fişek ve beher top başına 50 mermi bulunuyordu. Ayrıca muharebe ağırlıklarında bölük başına ikişer sandık cephane ve topçu hafif cephane kollarında ve kademelerinde top başına 50 mermi taşıtmak imkânını temin edebildik.

İaşe maddeleri Van Gölü'ndeki Ernis'te elimize geçen düşman motorlarını işletmeye muvaffak olarak onlar ile ve dubalar ile Ernis'ten ve Karmuç'tan Van'a erzak sevk etmek mümkün oldu. Van'dan ileriye elimizdeki kollar ile erzak ve cephane sevk ediliyordu. Diyarbekir'den erzak celbine imkân kalmamış, fakat Elaziz ile Diyarbekir'de bulunan cephaneleri menzil vasıtasıyle Van Gölü kenarında Tatvan'a celbe çalışıyorduk.

17 Haziran'da taarruza karar vermiş iken, 34. Alay Hınıs'tan fırkasına iltihak edememiş olduğundan bu taarruzu 20 Haziran'a tehire mecbur oldum. 10 Haziran'dan beri Tebriz'deki Fransız ve İngiliz Konsolosları ile tebaları Tebriz'i terk etmeye başlamışlar. Tebriz istasyonunda 5 lokomotif, birkaç vagon ve 3050 sandık topçu cephanesi, 52 cephane arabası, bir miktar sair malze-

me elimize geçmişti.

Şahtahtı civarında bulunan 13. Piyade Alay Kumandanına 18 Haziran'da Dilman'daki asîlere taarruz edeceğimizi, iki tabur piyade, alay makineli tüfek bölüğü, iki cebel topu ve ihtiyat süvari alayı ile 13 Haziran'da hareket ederek Karatepe'ye gelip 5. Fırka emrine girmesini ve en geç 16 Haziran akşamı Karatepe'de bulunmasını tebliğ ettim ve bu emrimden 5. Fırkaya malumat verdim.

13 Haziran sabahı saat 5. 00'de 5. Fırkaya şifre ile şu emri verdim: 20 Haziran'da kati darbe vurulmak istenilen Dilman'daki düşmana taarruzda, 12. Fırka 19 Haziran'da Direkkala'ya sokularak 20 Haziran sabahı fecirle beraber Batavur-Köhneşehir hattını zapt ve bundan sonra Dilman'ın garp ve cenubuna taarruz edecektir. Aynı günde 6. Fırka ile Vali Haydar Bey kolu da Rumiye'ye taarruz edeceklerdir. Şu hale göre elinizdeki kuvvetler ile ne zaman ve ne suretle taarruz edilmesinin münasip olacağı hakkındaki mütalaanızı dört saate kadar şifre ile bana bildiriniz.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

Bu tebliğe karşı şu cevabı aldım:

1— Ermeniler şimdiye kadar 5. Fırkanın kuvvet ve mevzilerini bir dereceye kadar öğrenmişlerdir. Garptan gelecek büyük kuvvetlerden haberleri yoktur. Buna nazaran fırkamız muharebeye başlar başlamaz, düşman kendi kuvvetinin büyük kısmını hemen muharebeye iştirak ettirmek üzere fırkamızın cephesine sevk edecek, 12. Fırka cephesinde ağleb ihtimal kuvvetsiz bulunacaktır.

Düşmanın nazar-ı dikkatini ve kuvvetlerini, fırkamızın üstüne celp eylemek için 12. Fırkadan birgün evvel yani 19 Haziran'da taarruzu muvafık görüyorum. 12. Fırka 20 Haziran'da taarruz ederse esasen Ermeni bulunmayan Köhneşehir'i kolaylıkla işgal edebilecek, fakat mezkûr fırka cephesinde Akkilise Tepesi müstahkem olup, bunun zapt edilmesi icap etmektedir.

2— 19 Haziran'da fırkaca Berkeşlü-Soğancık hattının şimalindeki tepelere baskın ile taarruz etmek ve burayı düşürdükten sonra Hamzakent ve Sadâyan Köylerine karşı bir kısım kuvvet terk eyleyerek kuvvayi külliye ile Dilman üzerine hareket ve badehu 12. Fırka ile birleşmek fikir ve niyetinde olduğum maruzdur.

İmza
5. Fırka Kumandanı
Mustafa İzzet

13 Haziran'da motorla Tatvan'dan Van'a 12. Alayın Üçüncü Taburu geldi. Buna Van'a gelmiş olan 300 kadar ikmal efradını da vererek 16 Haziran'da Kotur'da bulunmak üzere mezkûr taburu ileri göndermesini Van Nokta Kumandanına tebliğ ettim.

13 Haziran akşamı şu Kolordu emrini tebliğ ettim:

Saray'da
Kolordu Karargâhından
13/6/1918
Kolordu Emri
Numara: 7

1— Rumiye ve Dilman'daki asîlerde bu günlerde bir

faaliyet ve asabiyet görülmektedir. Rumiye'dekilerden 200-300 kişilik bir kuvvet Rumiye cenup garbisindeki Savakale havalisine, biraz daha fazla kuvvet Rumiye şimal-i garbisinde Zergaver civarına gelmişlerdir. Nasturilerin reis-i ruhanisi Mir Şemon Altıncı Ordu Kumandanına mektup göndererek teslim olacaklarını söylemiş. 9 Haziran'da verilen cevapta: Kayıt ve şartsız 16 Haziran'a kadar Rumiye'de teslim olup, silâh ve mühimmatlarını da bize verirlerse kendilerine bir şey yapılmayacağı ve memleketlerine iade edilecekleri, aksi takdirde ordunun her türlü hareketinde serbest olduğu bildirilmiştir.

Dilman civarındaki asilerden 200, 300 kişi Movancık-Soğancık Köylerinde ve 200 kadar piyade 150 kadar süvari Movancığ'ın şark sıtlarında, 100 kişilik bir kuvvet de Hamzakent Köyünün şimalindeki boğazda, bir miktar âsi de Hanızakent şimal-i şarkîsindeki sırtlarda görülmüşdür. Sadâyan, Belkısağaç Köyleriyle Köhneşehir'de ve Akkilise Tepesinde de bir miktar piyade ve süvari bulunduğu, Dilman ile Akkilise Tepesinin iyice tahkim edildiği diğer mevzilerde daha az tahkimat mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Dilman'dan Rumiye'ye giden cadde üzerinde Salmas Gediği şimal medhalinde Hantahtı ve Minas Köyleri civarında bir miktar süvarinin Selmas Gediğini tarassut ve müdafaa ettikleri tahmin olunmaktadır. Tebriz'de muhalif ve muhasım bir kuvvet görülmedi. İran kazakları bizim ile işbirliği yapmaya meyil gösteriyorlar. Hemedan'daki İngilizler'den bir kısım kuvvet Kazvin'e gelmiş; Tebriz'deki muhasım devletler konsoloslarının ve bazı Ermenilerin Kazvin cihetine gittikleri görülmüştür. Aras Nehrinin şark ve şimalindeki Ermenilerle mütareke berdevamdır.

2— Cenubî Kafkas Hükûmetleri ile yapılan müsalâhanın teferruatı henüz malum değilse de Üçüncü ordumuzun kıtalarından bir kısmı Tiflis civarında yeni araziyi sulhan işgal etmişler ve bir kısım kuvvet Gence'ye doğru gönderilmiştir. Ahîlkelek'de tarafımızdan işgal olunmuştur. Birinci Kafkas Kolordusu 9 ve 10. Kafkas Fırkalarıyla 15. Fırkadan mürekkep olmak üzere Üçüncü Ordu'dan ayrılarak peyderpey cenuba doğru toplanacaktır. 4. Kolordu ile Birinci Kafkas Kolordusundan mürekkep Dokuzuncu Ordu teşkil ve Kolordunuza da 11. Kafkas Fırkası ilave edilmiştir. Altıncı Orduya mensup Altıncı Fırka 19 Haziran'da Oşnu'dan şimale doğru iki koldan hareketle 20 Haziran'da Rumiye cenubundaki kuvvetlere taarruz ve bu şehri zapt edecektir. Bu fırka muvakkaten emrim altına girecektir.

3— 4. Kolordu kısm-ı küllisiyle avn-i hakka istinaden Dilman ve Rumiye civarlarındaki asîlere karşı taarruz ve bunları imha edecektir.

4— 5. Fırka, maiyetine verilmiş olan diğer kıtalarla beraber 18 Haziran'dan itibaren şu suretle taarruz hareketleri yapacaktır:

18 Haziran akşamı Tebriz, Sofyan, Şerefhane, Hoy ve Culfa'daki kıtalar müstesna olmak üzere diğer kuvvetler ile Silav-Mafikend cenubu-Çobanlı cenub-i garbisi hattında toplanacaktır. 18/19 Haziran gecesi gece yarısından sonra bu hattan ileri hareketle âsîlerin Belkısağaç-Hamzakend şimali-Berkeşlü şimali-Soğancık hattındaki mevzilerini zapt edecektir.

19 Haziran sabahı Soğancık-Berkeşlü-Sadâyan-Yahşikend hattına kadar ilerleyip bu hatta durulacak, asilerin Dilman civarındaki müstahzar mevzilerine karşı her nevi istikşaf ve istihzarat ve takarrüp hazırlıkları yapı-

lacaktır. Elde mevcut süvari kuvvetinin kısm-ı âzamı Minas istikametinde gönderilip Dilman'ın Rumiye ve Akziyaret iskelesiyle muvasalası ve telgraf hattı kesilecek. Hantahtı civarındaki âsilere karşı bir tarassut ve dümdar kuvveti terk edilerek süvarinin kısm-ı küllîsi 20 Haziran sabahı saat 3. 00'te Minas civarından Dilman'a doğru cadde üzerinden ilerleyerek düşmanın bu yol üzerinden ricat edecek aksamını imha edecektir ve fırkanın sol cenahını temin ve tarassut eyleyecektir. Bu süvarinin Dilman cenubundaki diğer yolları da kesmesi ve o civara gelecek olan 12. Süvari Alayı ile irtibat peyda ederek mezkûr alay kumandanının emri altına girmesi lâzımdır. Moğancık-Berkeşlu-Sadâyan-Tahtıkent hattında bulunna fırka 19/20 Haziran gecesi, gündüzün istikşaf ettiği mevzîlere sokulup tahkîmat yapacak ve 20 Haziran sabahı fecirle beraber Dilman mevzilerine şimal, şark ve şark-i cenubinden taarruz edecektir. Asilerin Belkısağaç-Moğancık hattında ve daha şimaldeki kuvvetlerinin Zencan'a çekilip orada kapanmağa vakit bulamadan sarılıp imha edilmeleri lâzımdır. Minas istikametinde ilerleyecek süvari kuvvetine iki cebel topu verilmeli ve icap ederse biraz piyade ve makineli tüfekle takviye olunmalıdır. 12. Fırkadan gelecek sahra bataryası Moğancık istikametinde istihdam edilmelidir. Fırkanın sağ cenahında Moğancık garp sırtlarında kullanılacak süvariler 5. Fırka sağ cenahiyle 12. Fırka sol cenahı arasındaki aralığı tarassut ve temin etmeli, Savra civarında 20 Haziran'da 12. Fırkanın sol cenahiyle irtibat hasıl etmelidirler.

5— 12. Fırka (Sofyan ve sivarındaki 36. Alayın iki taburu, alay makineli tüfek bölüğü, bir kudretli cebel bataryası, karınuçtaki batarya hariç) 15 Haziran'da Saray-

dan Kotur'a, 16 Haziran'da Kotur'dan Kireko'ya, 17'de Hanezor şarkına gidecek, 18'de orada istirahatla 19 Haziran sabahı Deyr'in cenubuna gidecek, 19/20 Haziran gecesi Batavur-Karakilise-Köhneşehir hattına taarruz edecektir. Bu hattın zaptından sonra Evli-Husreva-Savra üzerinden Dilman cenub ve cenub garbîsine doğru ilerleyecek ve Dilman'dan cenuba doğru giden yollar kesilecektir. Hanezor'dan itibaren bu fırkaya ayrıca emirler vereceğim. Hanezor'daki 36. Alayın bir taburu ile bir seri cebel bataryası 16 Haziran sabahından itibaren 12. Fırka Kumandanlığına merbut bulunacaktır. 12. Fırkanın İkinci Sahra Bataryası 16 Haziran'da Kotur'dan hareketle Yezidgân cenubuna giderek muvakkaten 5. Fırka emrine girecek ve Dilman istikametinde yapılacak taarruza iştirak edecektir. Dilman'ın zaptını müteakip bu batarya fırkasına iltihak eyleyecektir. 12. Fırka Süvari Bölüğü, 19 Haziran akşamı Mirava civarında 12. Süvari Alay kumandanının maiyetine girecektir. Bu bölükten icabında keşif için bir zabit kumandasında biri küçük zabit olmak üzere 12 atlı fırka nezdinde alıkonacaktır.

6— Süvari 12. Alay 14 Haziran sabahı Saray'dan hareketle 12. Fırkanın yürüyeceği yol üzerinden 18. Haziran akşamı Deyr'in cenub-i şarkisinde Mirava civarına gidecek ve orada bulunacak mücahit İsmail Ağa (Semiko) atlılarını maiyetine alarak Mirava civarında emniyet ve setr hattı vücûda getirecek ve düşmanın her suretle keşfine mani olacaktır. Mecburiyet hasıl olmadıkça düşmanın nazar-ı dikkatini celp etmemek lâzımdır. Alay 19 Haziran'da orada kalacak ve kendisine 12. Fırka Süvari Bölüğü iltihak edecektir. 20 Haziran'da bu alayı 12. Fırkanın sağ cenahında Dilman'ın cenubuna doğru kullanmak niyetindeyim.

7— 13. Piyade Alayı Iğdır'da bir bölük piyade, iki makineli tüfek ve Şahtahtı civarında aynı taburun mütebaki aksamiyle iki serî ateşli cebel topu bırakarak, geri kalan kısmıyla ve İran mücahitleriyle beraber Şahtahtı kurbünden doğru cenuba ve oradan 16 veya 17 Haziran'da Karatepe'ye gelip 5. Fırka Kumandanının emri altına girecek ve merkez kolunu takiben muharebeye iştirak edecektir.

Telgraf hattı kırık olduğundan bu alaya hareket emri henüz tebliğ edilememiştir. Binaenaleyh muharebeye yetişebileceği şüphelidir.

8— Van Valisi Haydar Bey'in maiyetindeki kuvvetler 19 Haziran'da Bacirge civarından hududu tecavüzle 20 Haziranda Rumiye'nin şimal-i garbisinden Rumiye taarruzuna iştirak edecek ve Rumiye'nin zaptını müteakip bu kuvvet muvakkaten 6. Fırka Kumandanının emri altına girecektir.

9— 12. Alayın Üçüncü Taburu 14 Haziranda Van'dan hareketle 16 Haziran'da Saray'a, 20 Haziran'da (Deyrik'e) gelecektir.

10— Kolordu cephane kollarının arabalı aksamı piyade, serî sahra, serî cebel ve kudretli cebel, cebel obüs mermileriyle yüklü olarak 19 Haziran'da Yezidgan'a gelecekler. Mekkârili, develi ve merkepli kollar piyade, Rus piyade, kudretli cebel ve cebel obüs mermileriyle yüklü olarak 20 Haziran sabahı saat 9. 00'da Deyrikkale geleceklerdir. Keza nakliye katarının arabalı aksamı, un, peksimed, tuz ve et konservesi hamulesiyle 20 Haziran'da Yezidgan'a, mekkarili develi ve merkepli kısımları aynı çeşit hamle ile 20 Haziran sabahı saat 9. 00'da Deyrikkale'ye geleceklerdir. 5. Fırka Kumandanı, Dilman'ın zaptını müteakip, lüzûm görürse Yezidgan'daki

kolları Dilman'a celp edebilir. 11 nolu seyyar hastahane Zencane'de yaralı ve hasta kabul edecek, 18 nolu seyyar hastahane 20 Haziran'da Deyrikkale cenubunda yaralı ve hasta kabul edecektir.

11— Kolordu Karargâhı 15 Haziran sabahı Saray'dan hareketle Kotur'a, 16'da Kirako'ya 17 ve 18'de Hanesor şarkına, 19'da Deyrikkale cenubuna gidecek, 20 Haziran sabahı 12. Fırka ile beraber bulunacaktır. 5. Fırkanın 20 Haziran sabahı saat 4. 00'den itibaren Dilman'ın garp ve cenup taraflarından bana raporlarını mutemed zabitler ile göndermesi lazımdır. Kolordu karargâhı muharebe meydanında bulunduğu mahal yakınına kadar telefon temdidine ve Kotur ve Karatepe merkezleri vasıtasıyla 5. Fırka ile muharebeyi idameye gayret edecektir.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

Bu emri verdikten sonra, 14 ve 15 Haziran günlerinde 5. Fırka Kumandanı bize iyice telâşlı haber verdi. Dilman ve civarındaki Ermenilerin sık sık taarruzlarından, bunlara karşı fırkanın zayıf kuvvetleriyle mukavemetin gayri mümkün görüldüğünden ve gerideki sırtlara çekilmek zaruretinden bahsetmeye başladı.

Eğer, Dilman'daki Ermeniler hakikaten kuvvetli taarruzlar ile 5. Fırkayı geri tarda muvaffak olurlarsa o zaman Kolordu emrindeki hareketlerden vaz geçerek 12. Fırka ile 5. Fırkanın sağ cenahı cenubundan bu Ermenilere taarruz etmek lazım gelecekti. 5. Fırka Kumandanını kâh utandırıcı ihtarlarla tekdire, kâh düşmanın bir ta-

arruzunun def edildiğinden bahseden diğer bir raporu gelince muvaffakiyet gösteren kıta ile kendisini tebrike başladım. 15/16 Haziran gecesi düşmanın oyalayıcı taarruzlar yaptığını ve 5. Fırkanın lüzûmsuz telaşlar gösterdiğine kanaat ederek eski fikrimi ve planımı tatbike katiyetle karar verdim.

16 Haziran 1918 sabahı 12. Fırka Kumandanından şu raporu aldım:

Fırka kıtaları (ekmekçi takımı hariç) bugün 16 Haziran 1918'de kolbaşısı ile saat 5'de Koturdan hareketle Kirako'ya gidecek, geceyi orada geçirecek, sahra bataryası aynı saatte Kotur'dan hareketle Yezidgân'da 5. Fırka emrine girecektir.

İmza
12. Fırka Kumandanı
Ali Rifat

Bu rapordan biraz sonra 5. Fırkadan saat 5.40'da şu raporu aldım:

15/16 Haziran gecesi tekmil fırka cephesi sükûnetle geçmiştir. 14. Alay mıntıkasında şimdiki halde saat 3 30'da Movancık'ın şarkında sırtlarda tektük düşman neferi görülmektedir. Sol cenahın 15 Haziran akşamki vaziyetini muhafaza etmekte olduğu ve henüz bir faaliyet görülmediği maruzdur.

Saat 4. 00'de Fırka telefon merkezine gönderilmiştir.

İmza
5. Fırka kumandanı
Mustafa İzzet

Telgraf hattının kırık olmasından dolayi 13. Piyade

Alayına verilen emrin vaktiyle kendisine varmaması ihtimalini Kolordu emrinin 7. maddesinde zikr etmiştim. Fakat 15 Haziran'a kadar telgraf hattı tamir olunduğundan emrim kendisine tebliğ olunmuş ve bu alayın kısm-ı küllisi ile 5. Fırkanın taarruzuna iştiraki temin edilmiştir. Kotur'un cenubunda ve Başkale'nin şarkındaki Hanezor civarında bulunan dağ geçitlerinde bulunan 36. Alayın Birinci Taburu 14 Haziran sabahı Hanezor'dan ileri hareket ederek Nazarova-Kevrava istikametini takip etmiş ve bu köylerdeki Ermeni keşif kollarını tard eyleyerek akşam üzeri Şidan Köyüne muvasalat ile geceyi burada geçirmiş. 15 Haziran 1918 sabahı Şidan Köyünden Gudar Köyü istikametine hareket etmekte iken Şidan'ın şimâl ve şark sırtlarını geceleyin işgal etmiş olan 150 kadar Ermeni süvarisiyle müsademeye başlamış. Peyderpey gelen takviye kuvvetleri üzerine Ermenilerin mevcudu 600 kişiye baliğ olarak taburun üç tarafını kuşatmaya başladığından tabur Şidan'ın garp sırtlarına çekilmeye mecbur olmuştur. Bu muharebede Ermeniler hayli zayiat vermişlerse de bizim taraftan da bir bölük kumandanı, üç zabit namzedi, 20 nefer şehid, bir zabit namzedi, 9 nefer mecruh olmuştur. Öküzlere tahmil edilen zabitan eşyası, muttak edevatı ve efradın yevmî iaşe erzakı düşman eline geçmiş. Bu tabura verdiğim emir üzerine, tabur 15 Haziran öğleden sonra tekrar ileri harekete başlayarak cesurane bir hareket ile akşam üzeri 5. Fırkanın sağ cenahına iltihaka muvaffak olmuştur. 16 Haziran akşamı verdiğim emirde 12. Fırkanın 17 Haziran'da Kirako'dan hareketle Hanazor'a, 18 Haziran sabahı Nazarova'ya gitmesini, 19 Haziran'da buradan hareketle Köhneşehir-Dilman istikametinde ilerlemesini tebliğ ettim. 12. Süvari Alayına da 17 Haziran'da Hana-

zor'dan hareketle Nazarova şark-i cenubisine gitmesini ve büyük ağırlıkların Hanazor'da bırakılması için emir verdim. Kolordu karargâhı 12. Fırka ile beraber bu hareketi takip etti. 5. Fırka Kumandanı 36. Alayın Birinci Taburunun kendi sağ cenahındaki 14. Piyade Alayına iltihak ettiğini 17 Haziran sabahı bildirdi. Bugün 12. Fırka ile beraber Kolordu karargâhı Hanezor'a geldi. 13. Alayın 17 Haziran'da cenuba muvasalat ettiğini 18 Haziran'da Karatepe'ye gelerek emri altına gireceğini 5. Fırka Kumandanı iş'ar eyledi. Kendi sağ cenahına iltihak etmiş olan 36. Piyade Alayının Birinci Taburiyle serî cebel bataryasının tekrar 19 Haziran'da Nazarova'ya gelerek 12. Fırkanın emrine girmesini tebliğ ettim. İkmal efradı ile takviye olunarak Van'dan hareket etmiş olan 12. Alayın Üçüncü Taburunun 18 Haziranda Kotur'a, 19 Haziran'da Yezidgân civarına gelerek 5. Fırka emrine gireceğini ve 14. Piyade Alayına iltihak edeceğini ve Yezidgân'da 19 Haziran'da her nevi cephane ve erzakı havi arabalardan mürekkep bir muharebe kademesi bulunacağını 5. Fırkaya tebliğ ettim.

19 Haziran sabahı 12. Fırka kumandanıyla 12. Süvari Alay kumandanına şu emri verdim:

1— Düşmanın öteden beriden celp ettiği zayıf kuvvetlerle Köhneşehir'in 3 kilometre garbındaki ve Dişno Deresinin şarkındaki sırtları keza Nazarova'nın 3 kilometre şarkındaki ve Kevrava Köyünün iki kilometre cenubundaki tepeleri tutup tahkim etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Nazarova'nın 3 kilometre şimalindeki sivri kayalıklı tepelerde düşman olup olmadığı meçhuldur. Bu sivri kayalıklı tepelerin 3,5 kilometre şimal şarkîsinde ve Şidan Köyünün 6-7 kilometre garbındaki en yüksek tepelerde düşman keşif kolları görülmektedir.

2— 5. Fırka 18 Haziran tarihli ve 8 nolu Kolordu emri mucibince bugün taarruza başlamıştır.

3— 12. Süvari Alayı maiyetine verilen 12. Fırka Süvari Bölüğü ile beraber Kapik-Hemyanava üzerinden Köhneşehir istikametinde ilerleyerek Köhneşehir garbında ve civarındaki düşman mevzilerini ve Köhneşehir'in bir kilometre cenubundaki Akkilise Tepesini ve daha cenup taraflarını istikşaf edecek ve 12. Fırkanın sağ cenahını setr ve temin eyleyecektir. İmkan bulunursa Köhneşehir garbındaki düşman mevzilerinin arkasına saldırarak düşmanı terk-i mevzie icbar etmelidir.

4— 12. Fırka pişdarıyla Kapik şark sırtlarında açılarak Nazarova'nın şarkındaki tepelerde görünen zayıf düşmanı tard edecektir. Bir münasip sol cenah canibdarının Kapik-Nazarova-Kevrava istikametinde sevki ve bununla Kavrava'nın işgali muvafikdır. Bir piyade keşif kolu Nazarova şimalindeki kayalıklara sevk ve o kayalıklar işgal edilmelidir. Sofyava şimalindeki tepelere bir süvari keşif kolu gönderilerek Deyrik istikametini ve Deyr'in şimal-i şarkîsindeki tepeler tarassut ettirilmelidir.

5— Ben Kapik civarında bulunacağım. Büyük ağırlıklar şimdilik Akbulak civarında kalmalıdır.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

12. Süvari Alayı Kumandanlığına telefonla,
12. Fırka Kumandanlığına yazılı olarak tebliğ edilmiştir.

İlerleyen kıtaların düşmanla temas ederek onları geri çekilmeğe mecbur ettiklerinden Nazarova'nın takriben iki kilometre kadar cenubunda bulunan sırtlara gittim. Burada 5. Fırkadan, bir gün evvel 18 Haziran'da yazılmış olan şu raporları aldım;

1— Sabahleyin taarruz hareketlerine başlayan fırka cephesinde saat 4. 00'de ateş muharebesi başladı. 14. Piyade Alayı Gudar'ın cenup ve cenub şarkisindeki sırtları işgal etti. Şimdi saat 5. 30'da Kâniyen ve cenub garbisindeki sırtlara taarruz etmekte olup bu köye yaklaşmaktadır. Kâniyen Köyünün cenup garbisindeki mevzîde bulunan Ermeniler kemal-i şiddetle müdafaada bulunmaktadırlar. Bunların kuvveti tamamiyle görülmüyorsa da şimdiki halde 200'den fazla tahmin ediliyor. Bu kuvvet köyden peyderpey takviye edilmektedir.

2— Vardan cenup sırtlarıyla Şekiran sırtlarında ceman 500 atlıdan ibaret Ermeni süvarisi bulunduğu görülmüştür.

3— 15. Alay mıntıkasında da taarruz hareketlerine başlamış olup, kıtalarımız iskeleyi geçmişlerdir.

4— 13. Alay Hoy ile Karatepe arasında yolda olup, henüz muharebe meydanına vasıl olmamıştır.

İmza: 5. Fırka Kumândanı Mustafa İzzet

18 Haziran saat 9 00'da yazılmış diğer rapor:

1— Muharebe devam ediyor. 14. Alay cephesinde Kâniyen sırtları henüz zaptedilemedi. Ermeniler bu sırtları şiddetle müdafaa ediyorlar. Ermenilerin kuvveti 100'ü süvari olmak üzere 600 kişiye çıkmıştır. Moğancığın şarkî yakınındaki ufak sırttan tek bir düşman topu arasıra 14. Alayın cephesine ateş etmektedir. 14. Alay Şekiran sırtlarını işgal etmiştir.

2— 15. Alay saat 5.30'da Çobanlı ve civarını düşman-

dan temizlemiş ve 6 kilometre kadar ilerlemiştir. Buradaki Ermeniler Belkızağaç istikametine çekilmişlerdir. Ermenilerin kuvveti 300'ü süvari olmak üzere 1000 kişiden aşağı değildir. Düşmandan iki esir alınmıştır. Bunların ifadeleri arzedilecektir. 13. Piyade Alayının birbuçuk tabur piyade, 26. Aşiret Süvari Alayı ve iki top ile saat 9. 00'da Mafikend şimaline muvasalat etmiş olduğu maruzdur.

İmza
5. Fırka Kumandanı
Mustafa İzzet

Saat 13 40'da şu 9 nolu Kolordu emrini yazdırıp tebliğ ettim:

Nazarova'nın cenubundaki tepeden - 18 Haziran 1918

1— 5. Fırka bu sabah Reşirkira-Godar-Kâniyan-Şüküryazı-Çobanlı cenubu- Çobanlı iskelesi hattını zaptetmiş ve iki Ermeni esir almıştır. Şimdiye kadar görülen düşman kuvvetleri süvari ve piyade ceman 2100 kişi ve bir top tahmin edilmiştir. Bugün Nazarova yahut Mirava şarkındaki sırtları zapteden 12. Fırka cephesinde müteferrik olarak 700+800 kadar piyade ve süvari görülmüştür. Henüz Köhneşehir ve Akkilise Tepesinde ne olduğu anlaşılamamıştır.

2— 13. Alay kısm-ı küllîsiyle 5. Fırkaya iltihak etmiştir. 12. Alayın Üçüncü Taburu ancak bugün Kotur'a gelebilmiştir.

3— 4. Kolordu bugün başladığı taarruza devam edecektir.

4— 5. Fırka sol cenahiyle Balkızağaç-Padişanlı üzerinden Minas-Hantahtı istikametinde ilerleyecek ve bu hattı zaptedecektir. Merkez ve sağ cenahıyle Heftvan-

Dilman-Akismail hattına ilerleyip bu hattı zaptedecektir. Bugün mümkün olduğu kadar taarruza devam edilecek ve yarın sabah mezkûr hatların zaptı ikmâl olunacaktır.

5— 12. Fırka bugün taarruza devam ederek Akkilise Tepesi-Köhneşehir-Köhneşehir'in şimal-i garbîsindeki tepe-Kevrava'nın birbuçuk kilometre şimal-i şarkîsindeki kale harebesi hattını zaptedecektir. Yarın sabah saat 3. 00'de tekrar taarruza başlayarak Hangâh-Ovala-Derzegünen-Akismail ve Savra-Dilman istikametlerinde ilerleyerek düşmanı imha edecektir. Büyük ağırlıkları bugün saat 16. 00 dan sonra kıtaların yakınına celp edebilir.

6— 12. Süvari Alayı Akkilise Tepesi-Patavur-Ovla ve Patavur-Mülhem istikametlerinde istikşaflar yapacak ve Akkilise Tepesinde düşmanın mukavemeti halinde sol cenahı ihata ederek 12. Fırkanın taarruzuna yardım edecektir. Bu geceyi Akkilise cenub-ı garbî taraflarında geçirecek ve yarın sabah saat 3. 00'de 12. Fırkanın sağ cenah kolunun ilerisinden veya düşman mukavemetine uğrarsa sağ taraftan yani cenup tarafından Dilman-Hantahtı yoluna doğru ilerleyecek düşmanın ricat hattını kesecektir.

7— 12. Fırka ile, 12. Süvari Alayı cephane ve erzak noksanını Nazarova'daki Kolordu tevzi merkezinden ikmâl edeceklerdir. Hasta ve mecruhlar oradaki seyyar hastaneye gönderilecektir.

8— Ben akşama kadar Köhneşehir cenup garbisindeki sırtlarda bulunacağım. Geceyi Nazarova'da geçireceğim. Yarın sabah saat 3. 00'de 12. Fırkanın yanına geleceğim.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

5. Fırkaya telefonla;

12. Fırka ve 12. Süvari Alayı kumandanlarına yazı ile tebliğ edilmiştir.

Bu emri verdikten sonra Köhneşehir'in 3 kilometre garbındaki sırtlara gittim. Öğleden sonra düşmanın ciddi bir mukavemet ibrazına cesaret edemeyerek peyderpey gerilerdeki sırtlara çekildiğini ve dümdarlarının gerisinden ovaya doğru kaçmakta olduğunu gördüm. 12. Fırkanın 35. Piyade Alayı saat 14.30'da Köhneşehir'e girdi ve Akkilise Tepesine doğru ilerliyordu. Sol cenahtaki 34. Alay düşmanı ovaya kadar tard ettikten sonra uzun müddet ovaya hakim sırtlarda hareketsiz kaldı. 35. Alay Akilise Tepesindeki Ermenilerin şiddetli mukavemetine uğrayarak bocalamaya başladı. Evvelce 12. Süvari Alayı, 700 kadar Ermeni kuvvetin Akkilise Tepesine çekilmiş ve orada mukavemete hazırlanmakta olduğunu bildirmişti. Saat 15. 30'da Fırka kumandanının yanına gelmiş olan 34. Alay kumandanına bu alayın batarya ve makineli tüfeklerle beraber durmayıp ilerleyerek 35. Alaya yardım etmesi için hemen emir vermesini 12. Fırka kumandanına şifahen söyledim. 50-60 kadar atlıdan mürekkep olan ve uzaktan pek heybetli bir kuvvet gibi görünen İsmail Ağa atlıları 5. Fırka tarafından gelerek Köhneşehir garbındaki dere içinde toplanmakta idiler. Bunları yanıma çağırdım ve bir zabit ile 12. Süvari Alayı nezdine gönderdim. Süvari alayı bu gayrı muntazam mücahit atlı yığını ile Akkilise Tepesinin cenubuna doğru ilerler iken düşmandan bir parça ateş alınca bu yığın

darmadağın olup dağılmış ve her atlı bir derenin içine girip hareketsiz kalmıştı. Bu esnada yağmur da büyük bir şiddetle yağmaya başladı. Tekmil bataryaların ateşini Akkilise Tepesine tevcih ettirdiğim halde düşmanı sarsmak mümkün olmadı. Nihayet geriden gelmekte olan cebel obüs bataryasını mevzie sokarak şiddetli bir ateş yaptırdım. Bu vaziyet akşam karanlığına kadar devam etti. Geceleyin Akkilise Tepesinin işgal olunduğunu 12. Fırka bildirdi. Ben 18/19 Haziran gecesini Nazarova'da geçirmekten vaz geçerek Rus hanlarında kaldım. 19 Haziran 1918 sabahı saat 3. 00'de Karargâhımın birinci kademesiyle Rus hanlarından hareket ederek Akkilise Tepesine çıktım. Düşmanın perişan bir surette her taraftan Rumiye istikametinde çekilmekte olduğunu gördüm. Buradan Dilman şehrinin cenup taraflarına gittim. Şehrin cenubunda 12. Fırka karargâhına rast geldim. Bu fırkanın kıtaları Minas Gediğinden Rumiye istikametinde ricat eden Ermenileri takip etmek üzere hareket ediyorlardı. Çantalarını geride bırakmış olduklarını gördüm. Efradın çantalarının hemen ileri celp edilmesini fırka kumandanına emrettim. Süvari Alayı daha önde düşmanın takibine koyulmuştu. Fırka karargâhını da Minas Gediğine doğru gitmesini söyledim.

Bu esnada 5. Fırkadan bu sabah 19 Haziran'da yazılmış şu raporu aldım:

1— 18 Haziran'da fırkanın icra ettiği taarruzda düşman her tarafta sıkıştırılarak külliyetli zayiat verdiğinden bu sabah 19 Haziran saat 4. 20'de kesif düşman yürüyüş kollarının Rumiye yolunu takiben geri çekilmekte olduğu görülmüştür. Şimdiye kadar hiçbir kıtamıza karşı mukavemet görülmediğinden ve kıtalarımız dün gece düşman mevzilerine müsademesiz yaklaştıklarından

düşmanın bütün kuvvetiyle çekilmekte olduğu his olunuyor.

2— Fırka ile muhtelif istikametten Aliâbad istikametinde hemen hareketle düşmanı şiddetle takip etmekteyim. Fırka emrinde bulunan bilumum muvazzaf ve ihtiyat süvari alaylarını saat 4. 30'da düşmanı şiddetle takip etmek üzere hareket ettirdim. Bu rapor 19 Haziran 1918 saat 5. 00'de yazılmıştır.

İmza
5. Fırka Kumandanı
Mustafa İzzet

Bundan sonra Kolordu karargahı Hantahtı istikametinde yürüyüşüne devam etti. Bu esnada 5. Fırka karargâhı arkamızdan yetişti. 5. Fırka kıtalarının Minas ile Cadde arasında ordugâha geçmesini söyledim. Hantahtı'ya gelince 12. Fırka Karargâhını orada buldum. Öğleden sonra şiddetli yağmur başladı.

5. Fırka süvari bölüğünün ihtiyat süvariler ve atlı mücahitler ile birlikte Rumiye Gölü şimâl garbi sahilinde ilerlerken atlı Ermeni dümdarıyla çarpıştığını ve bunlardan bir miktarını telef ettiğini, bir top ile 20 kadar hayvan ve birçok eşya ele geçirildiğini, hayvanların ihtiyat süvariler tarafından ve eşyaların da Acem mücahitleri tarafından alındığını ve bu süvari bölüğü ile diğer süvarilerin 12. Süvari Alayı kumandanının emrine girerek Minas Gediğinde bulunduklarını 5. Fırka Kumandanı bildirdi.

20 Haziran 1918 saat 15. 00'de 5. ve 12. Fırkalara şu emri verdim:

1— Çekilen Ermenilerin bir kısmının Geleşan ve Minas taraflarından Şorgöl istikametinde gittikleri görül-

müş ve bunlardan oralarda fırsata intizar edenler, Ligor Dağı ve Kapak taraflarından münferit askerlerimize atlı hücûm veya ateş baskını yapmışlardır.

2— 5. Fırka ileride bulunan 15. Piyade Alayını Şorgöl Köyüne kadar sürecek ve buradan Zindeşt veya Barcilyani üzerinden Rumiye ovasına giden yolları setr ve temin ettirecektir. Aynı zamanda o havalide kalan asileri de sürüp tard edecektir. 5. Fırkanın mütebaki kıtaları Minas ile Cadde arasında ordugaha girip istirahat edecektir.

3— 12. Fırkadan 34. Alay bir batarya ile beraber Isısu şimalinde ordugah kurarak Karaoğul Hanı Gediğini ve Isısu'dan cenuba giden yolu temin edecektir. Bu fırkanın diğer kuvvetleri Hantahtı civarında ordugaha girerek istirahat edecektir.

4— Kolordu karargahı Minas'ın cenubunda ve Ligor Dağı şarkındaki Vadaim Köyünde bulunacak. Cephane ve erzak için tevzi manalli Aliâbad Çiftliğidir. Hayvanlar tarlalardan beslenecektir.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

19 Haziran akşamı saat: 17. 00'de şu emri tanzim ve tebliğ ettim:

Kolordu emri
Numara: 10

1— Ermeniler dün akşam Akkilise Tepesi'nde sol cenahlarına vurduğumuz darbe üzerine tekmil Selmas

Ovasını bu gece tahliye ederek Rumiye istikametinde ricate başlamışlardır. Bu sabah gerek 12. Fırka kıtalarının ve gerek 12. Süvari Alayının Hantahtı istikametinde taarruza devam etmeleri takip hareketine müncer olmuş ve henüz çekilemeyen bir kısım asiler perişan edilmiştir. Hüsrevovada bir sahra topu ve mühimce miktarda erzak ve hastahane eşyası ele geçirdik. Savra, Heftvan vesair meskun Ermeni köylerinde ve yollarda dahi terk edilmiş birçok ganimet vardır. Asilerin kısm-ı küllîleri Hantahtı-Karaoğul Hanı-Rumiye caddesiyle ve bazı perakende aksamı Şorgöl üzerinden ve Dilman'ın cenubundaki dağlardan Rumiye Ovasına doğru çekilmişlerdir. Bazı münferit silâhlı asîler henüz dağlarda bulunmaktadır. Karaoğul Hanı civarında süvarimiz düşmandan bir top daha iğtinam etti.

2— 4. Kolordu şimdilik lâkal üç gün Selmas Ovası cenup şarkîsine istirahat edecek ve Rumiye'de Nasturîlerle birleşen Ermeni kuvvetlerinin vukûu muhtemel her nevi tecavüzlerini Selmas Ovası cenubundaki dağlarda men ve tevkif edecektir.

3— 12. Fırka, süvari bölüğü ve bir cebel bataryasıyla takviye edilmiş bir piyade alayı ile Isısu Hoy-Karaoğul Hanı gediği hattını temin ve müdafaa edecektir. Bu müfreze kısm-ı küllîsinin Isısu şimal taraflarında bulunması muvafık olabilir. Süvari ile Isısu-Alikyan-Rumiye yolları boyunca istikşâfat yapılması ve asilerin nereye kadar çekildiklerinin ve Rumiye civarındaki mevzilerinin nerede olduğunun keşfedilmesi lâzımdır.

Fırka kısm-ı küllîsi Hantahtı civarında topluca ordugâh kuracaktır. Şeytan Ova'dan Karaoğul Hanına kadar telgraf hattı tamir ve muhabere tesis edilecektir. Daha ileride münasip bir yere konacak sabit keşif koluna

kadar da muhaberenin temini arzu olunur. 21 Haziran'da başka emir verilmediği takdirde 5. Fırka 12. Fırkayı tebdil edecek ve 12. Fırka topluca Geleşan Köyü civarında ordugâh kurup noksanlarını ikmâl eyleyecektir.

4— 5. Fırka, bir alay iki cebel topu ve bir kaç süvariden mürekkep bir müfrezeyi kısm-ı küllisiyle Şorgöl'e ikame edecek, Zindeşt Barçilyanı istikametlerini setr ve temin ve icabında müdafaa edecektir. Mütebaki kısmıyla Minas civarında ordugâh kuracaktır. 21 Haziran sabahı 5. Fırkanın Minas civarındaki kısm-ı küllîsi Hantahtı'ya gidecek ve bir alay piyade, fırka süvari bölüğü ve bir cebel bataryasından mürekkep müfreze ile 12. Fırkanın Isısu'daki müfrezesini tebdil edecektir. Fırkanın mütebaki aksamının Hantahtı civarında veya Isısu civarında veya her ikisi arasında bulunması fırka kumandanının reyine bırakılmıştır. Muvakkaten 5. Fırkaya bağlı bulunan 36. Piyade Alayının buradaki kıtaları 21 Haziran sabahı Geleşan'a gönderilerek fırkasına iade olunacaktır. Şimdiye kadar fırka emrinde bulunan ihtiyat süvari alaylarını 12. Süvari Alayına rapt ediyorum. Bunlar 20 Haziran'da Dilman cenup garbisinde Gülizan Köyünde 12. Süvari Alayı nezdine gönderilecektir. 12. Fırka nezdinde 5. Fırka cebel bataryası 21 Haziran'da fırkasına iade olunacaktır.

5— 12. Süvari Alayı bugün saat 18. 00'e kadar Karaoğul Hanı civarında kalacak bâdehu Isısu şimal tarafına çekilerek geceyi orada geçirecekdir. Yarın sabah Köhneşehir cenup şarkîsindeki Gülizan Köyüne gidip orada ordugâh kuracak ve ihtiyat süvarilerini tensik edecektir. Bu babda 5. Fırkaca yapılmış olan icraat öğrenilmelidir. Bu alay Çehrkale ve Ernis ve Mirava üzerinden gelen yolu birer keşif koluyla tarassut ettirecek. İsmail Ağa atlı-

larının Buhüda Tepesi hizasını Selmas Ovasına doğru geçmelerine ve orada yağmagerlik etmelerine mani olacak. İsmail Ağa atlıları esasen mütemekkin oldukları Çehrkale civarındaki köylerinde ikamet edeceklerdir. Çehrkale'den Rumiye'ye giden yolları tarassut ve müdafaa edeceklerdir. 12. Süvari Alayı ayrıca vereceğim talimat dairesinde Selmas Ovasındaki ganimetleri toplayacaktır.

6— Kolordu nakliye katarı merkezi ile Zincane'de bulunarak şimdilik Kotur ile Kolordu karargahı arasında nakliyat yapacak. Kolordu cephane kolları merkezi ile Kotur'da bulunarak arabalı aksamiyle Saray-Kotur mevkileri arasında, diğerleriyle Kotur'la Kolordu karargâhı arasında nakliyat icra edecektir. 18 nolu seyyar hastahane Dilman'da hasta ve yaralı kabul edecektir.

7— Kolordu karargâhı, Dilman'ın 4 kilometre cenup şarkîsindeki Şeytanova Köyünde bulunacaktır. Erzak ve cephane tevzi mahalli de orasıdır.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

5. ve 12. Fırkalarla 12. Süvari Alayı kumandanlarına tam olarak yazı ile, diğerlerine hulasa olarak yazı ile tebliğ edilmiştir.

Fırkaların istihkâm bölüklerini Kolordu karargahına celp ettim. Bunları Selmas Ovasındaki ganimetleri toplamağa memur eyledim. 36. Alay Kumandanını Sofiyan'daki piyade bölüğü ile ve bir cebel topu ile Tebriz'e gönderdim. Kafkas müfrezesini de bu alay kumandanı-

nın maiyetine verdim. 12. Alayın Üçüncü Taburuna da Tebriz'e hareket etmesi için emir verdim. Fakat 21 Haziran 1918'de Culfa müfrezesi telefonla şu haberi verdi:

Culfa Köprüsüne ellerinde beyaz bayrak ve silâhlar olduğu ve yanlarında kadın ve çoluk çocuk bulunduğu halde birçok Ermeniler gelerek "artık sulh oldu, Van'a köylerimize gideceğiz, bize ilişmeyiniz" dediler. "Silahlarını teslim ettikten sonra geçmelerine müsaade edilmesini" cevaben Culfa müfrezesine söyledim. Biraz sonra yeniden telefonla Culfa'dan şu haber geldi: Ermeniler cebren kısmen köprüden ve kısmen Aras Nehrinden geçerek ilerliyorlar. Culfa müfrezesine "şiddetle müdafaa etmesini ve faik kuvvet karşısında Culfa'dan Hoy istikametinde geri çekilerek Culfa'nın 35 kilometre cenup garbisinde ve Hoy'un 30 kilometre şimal-i şarkîsindeki Eroğlu mevkii civarına gelmesini ve oralardaki müsait mevzilerde tahkimat ve müdafaa yapması" için emir verdim. Hoy merkez kumandanına lüzûmu kadar mücahitle Eroğlu'na gidip muharebeye iştirakini tebliğ ettim. Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey kumandasındaki 36. Alayın ikinci taburuyla 12. Alayın üçüncü taburunu 8 makineli tüfek ve 2 kurdetli cebel topundan mürekkep bir müfrezenin, 22 Haziran sabahı Şeytanova'dan hareketle Reyhane-Hoy tarıkiyle 23 Haziran'da Eroğluna varacağını ve bu müfrezeye Culfa Müfrezesi namı verilerek benim kumandam altında bulunacağını icap edenlere tebliğ ettim. Evvelce Tebriz'e gitmeleri için verdiğim emri Culfa tecavüzü münasabetiyle fesh eyledim.

22 Haziran 1918 akşamı saat 20.30'da aşağıda yazılı 11 nolu kolordu emrini verdim:

1— Kafkas Ermenileri sulh yapmışlarsa da Osmanlı Ermenileri buna muvafakat etmemişler ve Erivan taraf-

larında birbirleriyle çarpışmışlardır. Antranik kumandasında toplanan Osmanlı Ermenilerini, Kafkas Ermenileri Erivan'dan kovmuşlar ve bunlar Nahcivan ve Culfa taraflarında toplanarak Nahcivan yakınında demiryolunu tahrip etmişler. Antranik maiyetideki 1500-200 kadar müsellâh Ermeni kuvvetinin maksadı İran'a geçerek İngilizler ile ve Dilman ve Rumiye taraflarındaki Ermeni ve Nasturi kuvvetleriyle işbirliği yapmak imiş. Bunların yanlarında 4, 5 bin kadar da kadın ve çoluk çocuk bulunuyormuş. Bu malumat Nahcivan civarında bulunan bir zabitimizin 20 Haziran tarihli bir raporundan alınmış ve Culfa tecavüzü ile teyid etmiştir. Selmas'tan Rumiye'ye çekilen düşman kuvvetleri perişan bir halde Rumiye taraflarında toplanmışlardır. Bunların cephaneleri ve topları gayet az olup kuvve-i maneviyeleri bozulmuştur.

2— 6. Fırka Rumiye cenubunda ve Vali Haydar Bey müfrezesi Rumiye garbında düşmanı tazyik etmektedir. Kolordumuza verilmiş olan 11. Kafkas Fırkasının veya diğer bir fırkanın Nahcivan ve Culfa havalisine gönderilmesini Ordu Kumandanlığından istirham ettim.

3— 4. Kolordu, şimdilik Rumiye'ye taarruzdan sarfı nazarla o tarafa karşı bugünkü mevzilerini müdafaa ve Aras Nehri boyundan gelen Ermenileri tard edecektir.

4— 5. Fırka, Kerimâbad sırtlarını müdafaa edecek ve bu sırtların garp taraflarında dağlardan şimale doğru gelen yolları tarassut ve lüzûmunda setr ve müdafaa edecektir. Rumiye yakınlarına kadar istikşaf yaptırıp düşmanı izac eyleyecek. Vali Haydar Bey kolunun Rumiye'den Çehirbey Kaleye gelen yolu tıkamak hususunda kullanılması temin olunmalıdır.

5— 12. Fırka tekmil kıtalarıyla yarınz sabah saat 4.

00'de ordugâhlarından hareketle Dilman'dan geçerek Moğancık şimaline ve 24 Haziran'da Hoy cenubuna ve 25 Haziran'da Hoy'un şimali şarkisine Eroğlu'na gidecek ve orada bulunan Culfa müfrezesini ve Hoy mücahitlerini ve Şahtahtı ve Makü'den gelecek kuvvetleri ve mücahitleri maiyetine alarak Culfa'dan Aras Nehrini geçmiş olan, düşmanı tard ve imha edecektir. Fırkanın bir canibdar ile Culfa-Mürted yolu üzerindeki Varadüz Boğazını tutup düşmanı Mürted ve Tebriz cihetine gitmekten men etmesi lazımdır. Cebel obüs bataryası Akismail Köyünde Kolordu emrinde kalacaktır. İaşe Hoy anbarlarından ve Reyhane'de nakliye katarından temin olunacaktır. Reyhane'de her nevi erzak ve cephane kolorduca bulundurulacak ve iktizasına göre fırkanın arkasından bir kaç kol Reyhane'den ileri sevk edilecektir. Reyhane'de 11 nolu seyyar hastahane yaralı ve hasta kabulüne hazırdır. Hoy kasabasında her nevi hastalık olduğundan bu kasaba ile temas edilmeyecektir. Fırka istihkâm bölüğü kolordu emrinde kalacaktır. Hoy'dan Eroğlu üzerinden geçerek Culfa'ya giden telgraf hattından muhabere için istifade olunmalıdır. 6, 7 ve 8. maddeler nakliye katarına ve cephane kollarına aittir.

9— Kolordu karargâhı şimdilik Dilman'ın cenup şarkîsinde Şeytanova'da kalacaktır.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

23 Haziran akşamı saat 18,30'da 12. Süvari Alayına şu emri verdim:

1— Antranik kumandasındaki Ermenilerin Hoy ya-

kınına kadar ilerlediği haber alınmıştır.

2— 12. Süvari Alayı ihtiyat süvarileriyle beraber bu emri alır almaz Gülizandan hareketle doğru Dilman şimalinde Moğancığa gidecek ve geceyi orada geçirecektir. Yarın sabah yeni bir emir almazsa saat 4. 00'de oradan hareketle Hoy istikametinde ilerleyerek 12. Fırkanın sol cenahında muharebeye iştirak ve düşmanı tard edecektir. Ben oraya gelinceye kadar 12. Fırka emrinde bulunacaktır. Aynı zamanda 5. Fırkaya da gönderdiğim bir emirde; 13. Piyade Alayı ile bu alayın yanındaki cebel toplarının ve ayrıca bir cebel bataryasının yarın sabah saat: 3. 00'de ordugahından hareketle Şeytanova'ya gelip kolordu emrine girmesini ve icap ederse bu kuvveti de Hoy istikametine sevkedeceğimi tebliğ ettim.

5. Fırka bu emir mucebince 13. Piyade Alayını altı cebel topuyla 24 Haziran 1918 saat: 3. 00'de Şeytanova'ya hareket ettirdiğini 24 Haziran sabahı bildirdi. Hoy civarındaki vaziyeti şüpheli gördüğüm için 24 Haziran 1918 sabahı yanıma erkânı harp reisini alarak otomobil ile Şeytanova'dan Hoy istikametinde hareket ettim. Hoy cenubunda 12. Fırka kıtalarının yayılmış ve muharebeye başlamış olduklarını gördüm. Orada durarak bundan sonraki hareketleri bizzat idare ettim. Taarruz hareketini ve topçu ateşlerini kırbaçladım. Geriden gelmekte olan 12. Süvari Alayını ihtiyat süvarileriyle birlikte fırka erkanı harbinin kumandasına vererek sağ cenahtaki sırtların arkasından dolaştırıp düşmanın gerisinde bulunan köprü üzerine sevk ettirdim. Bu süvarilerin ani olarak düşman arkasında zuhuru üzerine düşman perişan bir surette geriye doğru firar etti. Bu esnada bizim topçumuzun düşman zanniyle bu süvarilerimize ateş etmesi düşmanın takibine manî oldu. Böyle hataların ya-

pılmaması için fırka kumandanına ihtar yaptım. Kendi yaptığımız hareketlerden daima diğer kıtaları ve bilhassa topçuları haberdar etmelerini söyledim. 12. Fırkaya birgün istirahattan sonra Culfa'ya kadar süratle ilerleyerek Aras Nehri cenubunda hiç bir düşman bırakmamasını ve hepsinin imhasını, asla merhamet gösterilmemesini tebliğ ettim.

Akşam geç vakit otomobil ile Hoy'dan Şeytanova'daki kolordu karargahına avdet eyledim. 13. Piyade Alayına artık lüzûm kalmadığından Hoy'dan Şeytanova'ya gelmesi için emir verdim.

5. Fırkaya 24 Haziran'da sahte bir taarruz yapmasını emretmiştim. Fırka Rumiye'ye böyle bir taarruz yaparak düşmanın dikkatini üzerine çektiğini, akşama kadar Ermenilerle müsademeye devam olunduğunu ve gece karanlığında eski mevzilerine avdet ettiklerini bildirdi. Bu muharebede bir çavuş ile bir neferimiz şehit ve bir zabit ile bir neferimiz mecruh olmuştur.

25 Haziran'da otomobil ile Tebriz'e bir zabit gönderip oradaki ahvalden malumat aldırdım. Gerek Tebriz'de ve gerek Sofiyan ve Şerefhane'de ahval iyi imiş, sükünet varmış. Culfa'dan cenuba geçen Ermenilerden o taraflara kimse gitmemiş...

25 Haziran sabahı 13. Piyade Alayı Hoy'dan Şeytanova'ya geldi.

Altıncı Ordu'dan gelen raporlardan Rumiye'deki düşman kuvvetlerinin 21/22 Haziran 1918 gecesi Rumiye'nin 10 kilometre cenubundaki 22. Piyade Alayımıza gece baskını yaptıkları ve bunların bütün cephede cenuba doğru taarruz etmekte oldukları anlaşıldı. Rumiye'deki kuvvetler bu suretle cenuptaki kuvvetlerimizi püskürttükten sonra dikkati bizim 5. Fırkaya çevirmiş-

ler. 24 Haziran'da bizim 5. Fırkaya karşı taarruza mukavemet etmeğe çalışmış ve bazı geri çekilme hareketleri yapmış. Bu vaziyet üzerine elinde hiç ihtiyat kalmadığını, 13. Alayın bir an evvel fırkaya gönderilmesini bildirdi. 25 Haziran akşamına kadar 5. Fırka cephesinde muharebe devam etmiş. Fırka kumandanı düşmanın piyade ve süvari karışık 1500-2000 kişi kuvvetinde olduğunu ve ancak bir topunun görüldüğünü ve en ziyade fırkanın sağ cenahına taarruz yaptığını bildirdi. 5. Fırka zayıf mevcutlu olmakla beraber en aşağı 200 muharipten 6 tabur piyade, 32 makineli tüfek ve 19 topu ile 1500 Ermeniye mukavemet edemiyor. Hayret etmemek kabil değil... 13. Piyade Alayını yanındaki cebel toplarıyla beraber 26 Haziran sabahı saat 4. 00'de hareket ettirdim; ve Şorgöl istikametinde cenuba doğru gidip 5. Fırkaya iltihakını tebliğ eyledim.

Hoy civarında mağlup edilen Antıranik kuvvetleri bir daha mukavemet gösteremeyerek Culfa'ya çekildiğinden 12. Fırka ile 12. Süvari Alayını, cenuba çekmeye karar verdim, lâzım gelen emri verdim. 25/26 Haziran gecesi Rumiye'den 5. Fırkaya karşı taarruz eden düşman kuvvetleri gece yarısı 15. Alayın Birinci Taburunu sıkıştırmışlar ve süngü muharebesi neticesinde Hanka Köyü ile İmamkend arasındaki gediği zapt ederek şimale doğru ilerlemişler. Taburlar ehemmiyetli zayiata uğramış. Vaziyetin daha ziyade vahim bir hal almaması için 5. Fırka kumandanı Kuşcu gediği-Şorgöl gediği hattının tutulmasına karar verdiğini, lâzım gelen emirlerin tebliğ olunduğunu, sahra bataryası ile cebel bataryalarının bir kısmının Kuşcu gediğine geldiğini, diğerlerinden henüz haber alınmadığını, geçitleri tutmak için bile fırkanın ihtiyat kuvveti kalmadığını, 13. Alayın gönderilmesini tek-

rar istirham ettiğini 26 Haziran 1918 sabahı saat 3.30'da bildirdi. Bunun üzerine 26 Haziran 1918 sabahı saat 5.30'da 5. Fırkaya telefon ile şu emri tebliğ ettim:

1— Düşmanın pek ucuz ve belkide ümid ve tasavvurunun haricinde kazandığı dünkü muvaffakiyeti üzerine bugün takibe cüret etmesi muhtemeldir.

2— Fırka, Kuşcu Köyünün 4 kilometre şimalindeki Boğaz-Alikân Köyünün bir kilometre şimalindeki Gedik-Barciliyan köyünün 4 kilometre şimâl şarkîsindeki boğaz hattında son nefere kadar sebat ve müdafaa edecek ve katiyyen geri çekilmeyecektir. Kim geri gelirse terk-i vazife etmiş addiyle bilâmuhakeme kurşuna dizdireceğim. Düşmanın takip teşebbüslerini daha uzaktan tevkif ve askerin ricat hasebiyle kırılmış şevk ve hevesini tezyid ve takviye için lazım gelen tedbirler alınmalı ve çekilen kıtalar muhtelif istikametlerde topçu ile himaye ve düşman uzaktan tevkif olunmalıdır. Muhtelif kıtalar arasında süratle telefon muhaberesi temin edilmelidir.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

5. Fırka Kumandanı 26 Haziran sabahı saat 6.00'da gönderdiği raporda hulasa olarak şunları bildirmiştir:

1— Kıtalarımız peyderpey çekilmektedirler. 15. Alayın Alikân'a doğru çekildiği görüldü. Kibâris'in 3 kilometre şimal garbisindeki sırtlara 500 kadar düşman piyadesinin mezkûr alayı takip ettiği görülüyor. Bunların alaya mesafesi 6 kilometreden fazladır.

2— 14. Alayın yalnız bir taburu gelmiştir. Diğer ta-

burlar yürüyüş kolunda olup düşmanın bunları takip edip etmediği tarassut mahallinden görülemiyor. Topçu bataryaları kâmilen gelmiş olup, yalnız 14. Alay emrinde bulunan iki cebel topu gelmemiştir.

3— 15. Alayın Birinci Taburundan ağırca mecruh bir zabit Ermenilerin şiddetli takibinden dolayı nakledilememiştir. Mezkûr taburun makineli tüfeklerine ait birkaç şerit kutusu ile birkaç katırın Ermenilerin eline geçtiği söyleniyor.

4— 24, 25 Haziran muharebelerinde efrad ve zabitanımızdan zayiatımız vardır. Topçudan bir zabit şehid olmuştur. Zayiatın hakiki miktarı ayrıca arzedilecektir.

Bundan sonra saat 9.00'da gelen diğer bir raporda hulasa olarak şunlar bildirilmiştir:

1— Fırka cephesinde şayan-ı arz bir hadise yoktur.

2— Saat 8.30'da 13. Piyade Alayı Şorgöl'e gelmiş ve kolordu tarafından tutulması emir buyurulan Şorgöl'ün 4 kilometre şimali garbisindeki boğazın muhafazası için Barcilyan Köyüne bir taburla iki top göndermiştir. Alayla telefon muhaberesi temin edildi.

3— Geri kalmış olan iki cebel topundan biri tamamiyle, diğerinin de ön ve arka kundaklarıyla beşikten maâda aksamı mezkür takımın çavuşu tarafından kurtarılarak 15. Alaya iltihak etmiştir.

Bu raporlar üzerine telefonla 5. Fırkaya saat 10. 00'da şu emri verdim: Telefon ile gelen raporunuza nazaran Alikan istikametinde çekilen 15. Alayın arkasısıra gelen 500 kadar düşman piyadesinin münferid olduğu ve başka düşman kuvvetinin takip etmediği anlaşılıyor. Başka düşman zuhur etmediği halde Alikân yakınlarına kadar bu düşmanın celbi ve 15. Alayla cepheden ve düşmanın sol cenahından ve 14. Alayın bir kısmiyle şarktan düşma-

nın sağ cenahına mukabil taarruz yapılarak bu düşman kuvvetinin imha edilmesi lazımdır.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

5. Fırka Kumandanı 26 Haziran 1918 sabahı saat 8 45'de yazdığı bir raporda şu ifadeleri kullanıyor:

Bir nefere varıncaya kadar mevzilerin müdafaası kıtalara şiddetle emredilmiştir. Fakat efrad harap bîtap bir haldedir. 15. Alayın Birinci Taburundan şimdiye kadar ancak 25 nefer toplanmış olup, bunlar da 15. Alaya iltihak etmek üzere hemen sevkedilmişlerdir. Bu alayla telefon irtibatı yoktur. Tesisine çalışılıyor. 15. Alaya Alikân Köyü civarındaki geçidi müdafaa etmesi hakkındaki emriniz vasıl oldu. Alikân Köyü civarında bir ileri karakol müfrezesinin bulundurulması hakkında verilen emrin henüz alınmadığı maruzdur. Bu rapordan yedi saat sonra saat 16. 30'da 5. Fırkadan şu rapor geldi:

1— Kolyoncu ve Cebelkend karyelerinde Ermenilerin takriben 40-50 kadar süvarisinin muhtelif zamanlarda mezkûr köyleri aradığı görülmüştür.

2— 15. Alayın Alikân Köyünde mevzi aldığını saat 15 00'de mezkûr cepheden gelen emir zabitimiz bildirmiştir. Mezkûr mahalle telefon hattı tesis edilmekte olup, henüz hitam bulmamıştır.

3— Vaziyette işara şayan başka malumatlar olmadığı maruzdur.

İmza
5. Fırka Kumandanı
Mustafa İzzet

Saat 19. 30'da şu üçüncü raporu aldım:

1— Bugün 26 Haziran saat 17. 00'de Ermenilerin 60 kadar süvarisi Cebelkend'den çıkarak Kuşcu Köyüne doğru ilerlemek istemişlerse de topçu ateşimizle tard edilmişdir.

2— Kolyoncu, Kiyaris, İmamkend ve Cebelkend karyelerinde muhtelif zamanlarda 300 kadar ermeni süvarisi görülmüştür. Başkaca işara lâyık malumat olmadığı maruzdur.

3— 15. Alayla muhabere tesis olundu.

4— Kıtalardan zayiat raporları henüz alınamadı. Bu muharebedeki zayiatımız kıtalarımız tarafından îzam edilmiş ise de pek çok olmadığı fırkaca tahmin olunmaktadır.

İmza
5. Fırka Kumandanı
Mustafa İzzet

Şu raporların birbirini tutmadığını, fırka kumandanının fırkasını idarede beceriklilik gösteremediğini, bu sabah saat 10. 00'da mukabil taarruz için verdiğim emir hakkında bir haber ve netice bildirilmediğinden bu emrin de yapılmadığını anladım. Nihayet piyade ve süvari azamî 1000 kişilik bir düşman karşısında, 13. Alayın iltihakından sonra dahi bocalayan 5. Fırka Kumandanı Mustafa İzzet Beyi fırkanın başından almağa mecbur oldum. 13. Alay Kumandanı Kaymakam Sıtkı Beyi 5. Fırkaya kumandan vekili tayin ettim. Bundan sonra aynı gün, 26 Haziran 1918 akşamı saat: 18. 00'de şu emri yazıp 5. Fırkaya tebliğ ettim:

1— Düşmanın 400 kadar piyade ve bir miktar süvarisi ihtimalen bir topla beraber bu sabah saat 8. 00'de Kuş-

cu'nun 14 kilometre cenubundaki Cebelkend Köyüne geldiği ve bir kısmını Kuşcu'ya doğru sürdüğü ve 500 kadar piyade ve süvariden ve ihtimalen bir makineli tüfekle bir toptan ibaret diğer bir kuvvetinin Kiyaris civarında Alikân istikametinde ilerlediği ve takriben saat 8. 00'de Kolbaşısının Kolyoncu şimal garbîsinde olduğu haber alınmıştır.

2— 14. ve 15. Alayların hüsn-i idare edilmemek yüzünden mühimce zayiata düçar oldukları ve iki topumuzu terk ettikleri anlaşılıyor.

3— Alikân civarındaki geçitte 15. Alayın mukavemet edememesi muhtemeldir. Düşmanın bu akşam buradan zorlaması melhuzdur. 13. Alayın Şorgöl'deki kısm-ı küllisi hemen Zindeşt cenup şarkîsine gitmeli ve Alikân gediğine bir düşman taarruzu vaki olursa oradaki kıtamızı takviye etmelidir. Şorgöl'den Zindeşt'e ve oradan Alikân geçidine telefon hattı yapılmalıdır.

4— Kaymakam Sıtkı Bey 5. Fırka karargâhına giderken Zindeşt-Alikân gediği-Isısu yoluyla gidip oradaki vaziyeti ve ahvali öğrenmelidir.

5— 5. Fırka ve 13. Alay Kumandanlıklarına yazılı olarak gönderilmiştir.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

5. Fırka kumandanlığından azlettiğim Mustafa İzzet Bey'e Dokuzuncu Ordu emrine Erzurum'a gitmesini tebliğ eyledim. Yerine tayin ettiğim Sıtkı Bey daha evvel de bu fırkaya vekil olarak kumandanlık etmişti. Piyade zabiti olmakla beraber cesur ve metin olduğundan fırkayı

iyi idare etmişti.

27 Haziran sabahı saat 7. 10'da 5. Fırka şu raporu gönderdi:

1— Bugün 27 Haziran saat 2. 00'de Gülan'dan Kuşçu Köyü istikametine takarrüb etmek isteyen 20 Ermeni piyadesini keşif kollarımız tard ve teb'îd etmişlerdir. Saat 5. 00'de 30 kadar Ermeni süvarisinin Cebelkend'den çıkarak Kolyoncu Köyüne gittiği görülmüştür.

2— 13. Alaya gönderilen kablo ancak bu sabah vürûd ettiğinden Şorgöl ile Barcilyan arasındaki hat ikmâl edilememiş ve bu sebeple henüz rapor alınamamıştır.

İmza
5. Fırka Kumandan
Vekili
Sıtkı

Şahtahtı civarından gelen 13. Alayın Beşinci Bölüğü iki makinalı tüfekle beraber zayiat vermeden 27 Haziran 1918 sabahı kolordu karargâhına geldi. Bölük kumandanına lâzım gelen emirler verilerek doğru Şorgöl üzerinden Zindeşt'e gitmesi ve taburuna iltihak etmesi tebliğ olundu. 5. Fırka 24 Haziran'dan 27 Haziran sabahına kadar üç günlük muharebede şu zayiata uğradığını bildirdi:

14. Piyade Alayı: 3 mecruh ve iki kayıp zabit, 6 şehit, 35 mecruh nefer, 12 firar, 7 hayvan telef, 36 tüfek zayi, 52 sandık piyade cephanesi sarfı.

15. Alay : 1 şehit zabit, 11 şehit, 21 gaib, 5 vefat efrad, 48 tüfek zayi, 24 sandık sandık piyade cephanesi sarfı.

Topçu Kıtaları: 1 şehit zabit, 3 gaib nefer, 7 hayvan telef, 698 atım mermi sarfı

Fırka Telgraf Takımı: 1 gaib nefer.

Fırka Süvari Bölüğü: 1 hayvan telef, 4 sandık tüfek cephanesi sarfı.

Ceman: 19 şehit, 5 hastalıktan vefat, 38 mecruh, 27 gaip, 12 firar, zayiat verilmişdir.

19 şehit ve 38 mecruha karşı 27 gaip vardır. Bu gaiplerin mühim bir kısmının ağır yaralı olarak düşman eline düşmüş bulunmaları ve bunları da Ermenilerin kasden öldürmüş olmaları muhtemel idi.

27 Haziran 1918'de fırkalarla 12. Süvari Alayı Kumandanlıklarına şu emri telefonla ve tahriren tebliğ ettim:

1— Düşmanın bugün taarruz etmemesine göre yeni mevziin muhafazası için dün 5. Fırkaya tebliğ eylediğim emre binaen bir taburla topçudan mürekkep bir kuvvet Kuşcu cenup kenarında, keza aynı derecede bir kuvvet Alikân gediğinde, buna benzer diğer bir kuvvet Barcilyan boğazında bulunacak idi. 14. Alayın mütebaki kısmı Kuşcu'nun 4 kilometre şimalinde, 15 Alayın mütebaki kısmı Alikân gediğinin 3-5 kilometre şimal şarkisinde, 13. Alayın mütebaki kısmı da Zindeşt'de bulunarak ihtiyatı teşkil edeceklerdi. Düşmanın taarruzu halinde Kuşcu'nun 4 kilometre şimali-Alikan gediği-Barcilyan boğazı hattı müdafaa edilecek ve yalnız Kuşcu Köyündeki müfreze ileri karakol olup faik düşman karşısında şimaldeki boğaza çekilecektir.

2— Şu hale göre fırkanın yalnız üç taburu, bir miktar topçu ile birinci hatta bulunuyor. Mütebakî 5 tabur ikinci hatta ihtiyattadır. Düşmanın her taraftan mühim kuvvetle taarruz edemeyeceği aşikârdır. Nereden, hangi kuvvetle ilerlediği layıkı ile tedkîk edilerek ona göre cephenin muhtelif noktaları en yakın ihtiyatlarla takviye

edilebilir.

3— Düşmanın Suma ve Barandost cihetlerinde fazla kuvvetle Barcilyan-Kasır Bey-Çehir Bey kale hattına ilerlemesi halinde kolordunun diğer kuvvetleriyle mukabele edilecek ve icabında 5. Fırkadan tasarruf edilecek kuvvetlerle bu cihetler takviye olunacaktır.

4— 5. Fırka, buna göre lazım gelen tedbirleri alarak hemen tahkîmat yapmalı, Kuşcu şimâlinde birbiri arkasında iki hat vücûda getirmelidir. Düşmanın Alikân istikametinde ilerlediğini haber alarak dün yeni bir emirle tekmil 15. Alayın Alikân gediğini müdafaa etmesini emretmiştim. Eğer bu cihette bugün düşman yoksa ve 15. Alayın kuvvetleri kâfi derecede ise bu alayın bir kısmı gedikte kalarak diğer kısmı Alikân ile Isısu arasında ihtiyata alınabilir. Düşmanın en büyük tazyikinin Alikân civarından vukûu muhtemeldir.

5— Düşmanın mühim bir kuvvet ile bir noktayı çok zorlaması ve diğerlerine karşı zayıf kuvvetler sevki muhtemeldir. Böyle bir halde tekmil ihtiyatların mezkûr buhranlı noktaya sevki lâzım gelir. Bunun için Karaoğulhanı civarından Alikân'a ve Isısu civarından Karaoğul hanına ve Alikâna, Zindeşt ve Barcilyan'dan keza Alikân ve Karaoğulhan'ı civarlarına emniyetle ve süratle îsal eden yolların taharrîsi veya yeniden tanzimi ve işaretlenmesi lâzımdır. Kıtaat kumandanları bunları lâyıkıyle öğrenmeli, gece ve gündüz takibe muktedir olmalıdırlar.

6— 5. Fırkaya telefonla ve tahriren 12. Fırka ve 12. Süvari Alay Kumandanlıklarına tahriren tebliğ olunmuştur.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

Kıtalarımıza kumanda eden zabitlerimizin (Tabiyece) bilgileri ve talim terbiyeleri kâfi derecede olmadığından böyle mufassal emirler ile muhtelif ihtimaller belirterek alınabilecek muhtelif tedbirleri mufassalan izaha mecbur oluyordum.

28 Haziran 1918 günü kâmilen sükûnetle geçti. Yorgun kıtalarımız dinlenmeğe ve noksanlarını ikmale çalışmağa muvaffak oldular. Ermenilerle Asûrîler Hoy muharebesinin kayıp olduğunu haber alarak sinmiş görünüyorlardı. Şimalden Culfa tarafından Antranik kumandasındaki Ermeni kuvvetleri Hoy istikametinde taarruz ederlerken, cenuptan Rumiye'deki Ermeni ve Asûrîler de şimâle doğru Dilman-Hoy istikametinde taarruz ederek her iki kuvvetin kolordumuzu mağlup etmek niyetinde oldukları tahakkuk etmişti. Ne geniş hûlya...

29 Haziran 1918'de şu emri verdim:

1— Rumiye şimalindeki düşman sükûnettedir. İmamkendi şimalindeki Cebelkendi Köyünde 150-200 süvariden başka bir kuvveti bulunmadığı ve İmamkendi cenup ve cenup şarkisindeki sırtlarda bir miktar piyadesinin bulunduğu tahmin edilmektedir. (Barandest) Baradost cihetinde düşman görülmemiştir. Tebriz cenub şarkisinde ne yapacaklarını bilmeyen ve hiç bir askeri kıymetleri olmayan İran kazakları bir keşif kolumuz karşısında Kızılcameydan'dan Yusufabad'a çekilmişler-

dir. İngilizlere dair yeni bir haber yoktur. Culfa'dan geçerek Hoy'a kadar ilerleyen Antranik kuvvetleri mühim zayiat ile kâmilen Aras'ın şimaline tard edilmişlerdir. Bunlar Culfa köprüsünü ihrak etmişler ve kısm-ı küllîleriyle Culfa şimal şarkîsindeki Ardubad civarına ricat etmişlerdir. Bunlardan bir çok ganimet aldık. Bu meyanda; altı otomatik Levis tüfeği, bir miktar top mermisi ve bir top toparlağı vardır. Aras'ın şimalindeki Ermeniler o taraftaki müslüman halka ve münferit buldukları kuvvetlere taarruz ile şenaat ve melanet yapmakta devam ediyorlar.

2— 5. Fırka Kuşcu-Barcilyan hattında tahkimat ile meşguldür. 12. Fırka kısm-ı küllisi ile Dilman ile Heftvan arasında ihtiyattadır. 12. Süvari Alayı ihtiyat süvarileriyle beraber Dilman cenub garbisinde Gülizan'da kısm-ı küllisiyle istirahatta olup Baradost cihetinden Selmas'a gelen yolları setr ve tarassut etmektedir. Dördüncü Avcı Taburu namı verilen eski mürettep tabur birkaç güne kadar Çehrbey kaleye gelecektir.

3— 36. Alay Kumandanı maiyetindeki kuvvetler ile kemakân Tebriz cenup şarkîsini setr ve temin ve pek faik kuvvetler karşısında Şerefhane (Şaraphane)ye avdet ve orayı müdafaa edecektir.

4— 35. Alay Kumandanı maiyetindeki süvari ve 13. Alayın Beşinci Bölüğü ile Culfa köprüsünün cenup kenarını ve Acem Culfa'sından Ardubad şark cenubisine ve Nahcivan cenubuna kadar olan Aras Nehri cenup sahilini setr ve temin ve ehemmiyetsiz kuvvetlere karşı müdafaa edecektir. Müfrezenin kısm-ı küllîsiyle Eroğlu civarında münasip bir müdafaa mevzii intihap ile hazırlayıp tahkîm edecektir. İktizasına göre Aras Nehrini geçecek düşmanı tepelemek üzere hazır bulunacaktır. Şahtah-

tı'dan gelen serî cebel takımını emri altına alarak müfreze kısmı küllisinde bulunduracak ve kezâ oradan gelen silahsız milislerden evvelki tebligat dairesinde 35. Alaya ikmal efradı intihap ve kayıt edecektir. Müfreze nezdindeki kudretli cebel bataryası fırka kısm-ı küllisine gönderilmelidir. Şahtahtı'dan gelen Yakup Efendi Bölüğü ile 35. Alayın işine yaramayan silahsız milis efradı hemen Şahtahtı'ya avdet edeceklerdir. 13. Alayın İkinci Taburunun kısm-ı küllisi Şahtahtı ve civarında toplanmalıdır. Birinci Kafkas Kolordusu kıtaları Iğdır hizasını geçince Iğdır'daki tekmil efrad Şahtahtı'ya celpedilmeli ve Iğdır'da kimse kalmamalıdır. Bu emrimi Yakup Efendi Hürrem Efendi'ye tebliğ etmelidir. Şahtahtı ve Revan civarından ne kadar genç Türk ikmal efradı almak kabilse, alınıp verdiğim emirler dahilinde istifade olunmalıdır. 13. Alayın İkinci Taburunun Şahtahtı ve Nahcivan ahalisi elindeki toplardan bir kısmını alıp istifade etmesi arzu olunur.

5— 5. ve 12. Fırkalarla 35. ve 36. Piyade ve 12. Süvari Alayları ve Hoy mıntıka kumandanlıklarına ve Yakup Efendi'ye 29 Haziranda tebliğ edilmiştir.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

Mürettep Tabur Kumandanına da tekmil kuvvetiyle Dilman cenup garbisindeki (Çeheryek) Çehrik kaleye gelmesini tebliğ ettim. Temmuz'un üçüne kadar hiç bir mühim hadise olmadı. Dokuzuncu Ordunun teşkilinden sonra Üçüncü Ordu Kumandanı Vehip Paşa, Şark Ordu-

ları Grubu Kumandanlığını deruhde etmişti. Üçüncü Orduya Vehip Paşa'nın büyük kardeşi Esat Paşa Kumandan tayin olunmuştu. Enver Paşa, amcası Halil Paşa'yı Musul'da Altıncı Ordu Kumandanlığından terfian Şark Orduları Grubu Kumandanlığına tayin etmiş. Vehip Paşa vekil olarak yaptığı gurup kumandanlığından istifaya mecbur kalmış. Amca Halil Paşa, Altıncı Ordu cephesinde hiç bir liyakat ve muvaffakiyet gösteremeyerek ta Kütelemmare'den, Bağdad'a ve oradan da Musul'a çekilmişti. Şimdi Birinci Ferik rütbesiyle Batum'da Şark Ordular Gurubu Kumandanlığına kayırılmış oluyordu. Enver Paşa, amcası Halil Paşa ve kardeşi Fahri Ferik Nuri Paşa ile Azerbaycan'da iş görmeği kurmuş görünüyordu.

3 Temmuz 1918 tarihli ve 122 nolu Kolordu günlük emrinin 12. maddesinde bu değişikliği şu suretle tamim ettim:

Vehip Paşa hazretleri Şark Orduları Gurubu Kumandanlığından istifa etmiş ve yerine Altıncı Ordu Kumandanı Halil Paşa tayin olunmuştur. Müşarünileyhin Batum'a vürûdlarına kadar, Üçüncü Ordu Kumandanı Ferik Esad Paşa hazretleri vekalet edeceklerdir. Vehip Paşa'dan Dokuzuncu Orduya gönderilen şifre sureti aşağıda yazılıdır:

"Hissettiğim maddi ve manevi lüzum üzerine vazife-i haliyemden affımı Başkumandanlık vekalet-i celilesinden istirham eyledim. Lütfen kabul buyurdular ve Esad Paşa hazretlerini tevkil ederek İstanbul'a azimetime müsaade ettiler. Üçüncü Ordunun başında bulunduğum müddetçe hasıl ettiğim kanaate göre, İlim, vukuf ve tecrübenin neticesiyle hasıl olmuş meziyyat-ı aliye-i askeriyeyi bütün hakikat ve mutlakiyetle haiz bulunan zat-ı devletlerinin emir ve kumandası altında bulunmakla if-

tihar eden askeri kıtaların en buhranlı ve nazik zamanlarda bütün zorlukları iktiham ederek vatanın ve milletin şan ve namusunu âlâ ve din ve vatana pek mütena kişverler ve yalancı cennet gibi güzel ve gayet vasî yerler kazanan cesur ve hamiyetli erkân, ümera ve zabitan ve efrad arkadaşlarına son vedalarımı arzederken bir taraftan mazinin muhteşem ve parlak, saf ve nezih hatıralarını, diğer taraftan şeref ile dolu safhalarını aynı şükran his ve ihtiram ile ebediyyen ve gurur ile tekrar edeceğimin arzını ehzem gördüm. Cenabı Hak'tan tevfik-i samedanîsini arkadaşlarımın üzerinden eksik etmeyerek zaferden zafere ve muvaffakiyete mazhar buyurmasını niyaz eder. Cümlenizin gözlerinden aşk ve hürmetle öperim. 28 Haziran 1918

Şark Ordular Gurubu
Kumandanı
Vehip

17 Haziran 1918'den 25 Haziran 1918'e dokuz günlük muharebelerde uğradığımız zayiat şu suretle tesbit edilmiştir:

17 ve 18 Haziran 1918'de Birinci Dilman Muharebesinde:

Beşinci Fırka: 3 zabit ve 4 nefer şehid, 5 zabit ve 42 nefer yaralı vermişdir.

13-20 Haziran İkinci Dilman Muharebesinde:

Beşinci Fırka 13-15 Haziran Müdafaada: 22 nefer şehid, 3 zabit ve 44 nefer yaralı ve 6 nefer gaib

Aynı fırka 18-20 Haziran taarruzda: 15 nefer şehid, 2 zabit ve 27 nefer yaralı.

36. Alay 17 Haziran sergüzeştinde: 4 zabit ve 20 nefer şehid, 3 zabit 9 nefer yaralı, 10 nefer gaib

12. Fırka 18-20 Haziran taarruzunda: 1 zabit, 3 nefer şehid, 3 zabit ve 22 nefer yaralı

12. Süvari Alayı: 1 nefer yaralı.

İhtiyat süvariler: 4 nefer şehid, 1 zabit 11 nefer yaralı.

23 ve 24 Haziran 1918'de vuku bulan Hoy muharebelerinde:

Mülga Culfa müfrezesi: 23 Haziran'da: 6 zabit ve 3 nefer şehid, 3 zabit 22 nefer yaralı 208 nefer gaib

12. Fırka 24 Haziran'da: 1 zabit ve 6 nefer şehid, 4 zabit ve 27 nefer mecruh.

12. Süvari Alayı 24 Haziranda: 2 nefer şehid ve 2 nefer yaralı.

24 ve 25 Haziran 1918 Rumiye şimalinde Kerimabed muharebelerinde:

Beşinci Fırka: 2 zabit ve 17 nefer şehid, 3 zabit ve 35 nefer mecruh, 2 zabit 25 nefer gaib.

Bu zayiat miktarlarını 1 Temmuz tarihli günlük emirde tamim ederek şu ihtarlarda bulundum:

Aynı kuvvetlerin taarruzlarında zayiat pek az, sebatkârane müdafaada zayiat orta miktarda ve ricat muharebelerinde ise zayiat pek çoktur. Yapılan ricat muharebelerinin fena idare neticesi olduğu da aşikardır. 5. Fırka 24 Haziran'da icrasını istediğim sahte taarruzu lüzûmundan fazla kuvvet ile yapmış ve düşmana 300 metreye kadar sokulmuştur. Geri çekilmek üzere yapılacak böyle gösteriş hareketlerinde düşmana 1000 metreden fazla sokulmak caiz değildir. Kolordunun büyük kıs-

mı başka bir düşman ile Hoy taraflarında çarpışırken kendisinden kati müdafaa matlup olmayan ve icabında geride diğer bir mevzie çekilmesi ihtar edilmiş olan bir kuvvetin müdafaa edemeyeceği geniş cephelere yayılması ve müteferrik kıtalarına icabında çabuk emirler vermek üzere telefon irtibatı yapmaması affedilmesi gayri kabil hatalardan iken 5. Fırkaca bu hatalardan tevakkî edilmemiş ve süratle tarafımdan tashinine imkân vermek için bu vaziyetler ve hareketler bana raporla dahi bildirilmemiştir. Nihayet 25 Haziran'da düşman ceman vasati tahmin ile 1000, azâmî tahmin ile 1500 piyade ve süvariden mürekkep bir kuvvetle fırkaya taarruz etmiş, bu kuvvetin bir kısmı fırkanın sağ cenahını ihata için ilerlediği halde fırkaca kafi tedbir ittihaz olunmamış, ancak benim müdahalem üzerine saat 16. 00'da kuvvet gönderilmiş ise de bittabi geç kalınmıştır. Düşman ümidi haricinde muvaffakiyete nail olduğunu görerek cüretini artırmış ve geceleyin taarruz ederek 15. Alayı sıkıştırmış, bunun üzerine fırka ricate karar verip geri çekilmiştir. Her halde koca 5. Fırkanın her türlü kuvvetinden pek dûn olan düşman karşısında yapılan bu ricat hüsn-i suretle ve zayiatsız yapılsa idi, yine bir şey demeyecektim. Fakat ileride bulunan 14. Alay kıtalarının en evvel çekilmeleri için lazım gelen tedbirler alınmamış ve bu ricat esnasında mühim zayiat verilmiş. Ricatın icrasına dair telefonla yazdırmakta olduğum emri kısmen alarak geri kalan kısmı sonra alırız diye muharebeyi keserek bir an evvel geri gitmeyi düşünmüş olduğundan 5. Fırka Kumandanı Kaymakam Mustafa İzzet Beyi memuriyetinden azl ederek hakkında kanuni muamele yapılmak üzere Erzurum'a Ordu emrine gönderdim. Herkes vazifesinin ehli olmağa mütemadî bir surette dikkat ve gayret

göstermeli ve harpte cüret ve metanet fıkdanından ve telaştan fena bir şey olmadığını bilmelidir.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

Geçen sene Irak'ta bir Alman Fırka Kumandanını fırkasını idare edemeyerek geri çekildiğinden dolayı azletmiştim. Mustafa İzzet'in azliyle ikinci bir fırka kumandanı daha aynı akibete uğramış oldu. Culfa ve Hoy muharebelerinde de idaresizlik ve beceriksizlik göstermiş olan müfreze kumandanı Binbaşı Hüseyin Hüsnü ve 12. Alayın Üçüncü Taburu Kumandanı Binbaşı Ömer Lütfi ve Hoy Merkez Kumandanı Binbaşı Yusuf Ziya Efendileri açığa çıkararak diğer alakadarlarla beraber Divan-ı Harbe verdim.

Bu ceza muamelelerinden sonra, aynı muharebelerde vazifelerini iyi yapmış olan zabitlerle neferleri kıdem zamları, harp madalyaları ve nakdî mükafat ile taltif ettim. 3, 4 ve 7 Temmuz tarihli 122, 123 ve 124 nolu Kolordu günlük emirleriyle bunların isimlerini ve mükâfatlarını Kolorduya tamim eyledim. Dikkate şayandır ki harbin dördüncü senesinde harp madalyası almamış zabitler varmış. Fakat bunların rütbeleri küçük olduğundan harp esnasında mektepten çıkmış muvazzaf veya yedek subaylar olmaları muhtemel idi.

3 Temmuz'a kadar mühim bir hadise olmadığından bu akşam Kolorduya şu emri tebliğ ettim:

1— Bir hafta sonra vaziyet değişmezse Tebriz'e gideceğim. Bir veya iki gün kalarak avdet edeceğim. Bu müd-

det esnasında ahvalde bir fevakelâdelik olmazsa ve telgraf hatları işlerse kemakân heyet-i umumiyeye kumanda edeceğim. Aksi takdirde ve bilhassa Rumiye'deki düşmanın şimale doğru bir taarruzu vuku bulur ise, telgraf hattı işlese dahi taarruz eden düşmana karşı Selmas havalisindeki tekmil kuvvetlerin kumandasını 12. Fırka Kumandanı deruhde edecektir. Bu hususta karargâhımdan Şeytanova'da kalanlar da mûma ileyhin emri altına gireceklerdir.

2— 36. Alayın Tebriz ve havalisindeki ikinci taburuna mensup olup 12. Fırka kısm-ı küllisinde bulunan kıtalar ile alay makineli tüfek bölüğü ve mezkûr alaydan diğer bir tabur daha yarın Dilman'dan hareketle Şerefhane üzerinden Tebriz'e gidecek ve alay kumandanının maiyetine girecektir. Arnis'ten Şerefhane üzerinden Tebriz'e gidecek ve alay kumandanının maiyetine girecektir. Arnis'ten Şerefhane'ye celp edilen istihkâm bölüğünün vürûdunda oradaki 36. Alayın bölüğü de Tebrize gidecektir. Culfa'da 12. Fırka Süvari Bölüğü ile bir piyade bölüğü bulunduğundan Tebriz'den o tarafa sevkedilmiş olan süvariler tekrar Tebriz'e celp olunacaklardır.

3— 12. Süvari Alayı, yürüyüşe muktedir tekmil nizamiye kuvvetiyle ve mızraklı bölüğün fazla kalan mızrakları diğer bölüklere verilerek hiç bir mızrak burada kalmamak üzere Alay Kumandanının maiyetinde yarın sabah erkenden hareketle Şerefhane üzerinden Tebriz'e gidecek, orada ben gelinceye kadar muvakkaten 36. Piyade Alay kumandanının maiyetine girecektir. Bu süvari alayı benim Tebriz'den avdetimi müteakip tekrar Gülizan Köyüne avdet edecektir. Binaenaleyh pek lüzumlu olmayan şeyler Gülizan'da bırakılmalı, zabitler nişanlarını beraber almalıdırlar. Süvari alayından Gülizan'da

kalacaklar ile ihtiyat süvarileri süvari alayının avdetine kadar 12. Fırka kumandanlığına merbut olacaklardır.

4— Gerek benim için ve gerek benimle beraber otomobilde gelecek diğer beş zabit için, süvari alayından veya Münir Bey vasıtasıyle eğer takımları iyi altı at hazırlanacaktır.

5— Yarın Tebriz'e hareket eden bütün kıtaların altıncı gün yani 9 Temmuz'da Tebriz civarına muvasalatları lâzımdır. 36. Alay Kumandanı Münir Bey bunların ordugâh kuracakları yerleri şimdiden tayin ve kendilerine irae etmelidir. Ahval başka türlü hareketi icap ettirmezse 10 Temmuz'da Dilman'dan otomobil ile hareket ederek Şerefhane üzerinden Sofyan'a gideceğim. Orada bir gece kalarak ertesi sabah otomobil ile hareket edip Tebriz civarında Münir Bey tarafından intihap edilecek bir mahalle kadar geleceğim. Orada atlara binip takriben saat 9. 00'da Tebriz'e gireceğim. 12. Süvari Alayından mızraklı bölük atlara bineceğimiz yerde benim maiyetime iltihak edecektir. Tebriz civarında istikbale çıkacak kıtaların önünden geçtikten sonra tekmil süvari alayı benim maiyetine iltihak edecek ve şehre bu şekilde girilecektir. Müzikayı 36. Alay Kumandanı Tebriz Belediyesinden bulmalıdır. Keza mümkün ise Acem topları ile veya Şerefhane'den celp edilecek toplar ile ve değil ise kudretli cebeller ile 19 adet selâm topu atılacaktır. 36. Alay Kumandanı bu ciheti dahi temin etmelidir. İstikbâl ve teşyi için ve orada geçireceğimiz günler zarfında ne gibi masraflar yapılması lâzım geliyorsa 36. Alay Kumandanlığınca yapılacak ve Tebriz'de bu mesarifi kendisine tesviye edeceğim.

6— 5. ve 12. Fırka ve 35 ve 36. Piyade Alayları ve 12. Süvari Alay Kumandanlıklarına tebliğ olunmuştur.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

Alâyişe ve kuvvete meftun olan Acemlere Tebriz'de Türk Ordusunun bir haşmetini göstermek maksadıyla bu seyahatı tertip etmiştim. Aynı zamanda Tebriz'de bulunan İran Veliahdını ziyaret ederek halkın muhabbetini kazanmayı ve bize karşı dostluk ve yardım göstermelerini temin eylemeyi düşünüyordum. 10 Temmuz'a kadar fevkalâde hiç bir hadise vukû bulmadığından porgram mucibince 10 Temmuz sabahı Dilman civarındaki karargâhdan otomobil ile hareket ettim. Kolordu erkanı harp reisi iki yaver ve iki emir zabitimi beraber aldım. 5. Fırka sabah raporunda cephede düşmana dair bir şey görülemediğini bildirmişti. Fakat Şerefhane'ye muvasalatımda şu ikinci raporu aldım:

1— Saat 5.30'da arkasında bir miktar piyade olduğu halde 200 kadar Ermeni süvarisinin Cebelkend Köyünden Kolyoncu ve Kuşçu Köylerine doğru ilerledikleri görülmüştür. Saat 7. 30'da 200 kadar Ermeni piyadesinin Gülân Köyünden Kuşçu'ya hareketleri ve Cemalova'da görülen 85 Ermeni süvarisinin Kuşçu'da bulunan taburumuzun sağ cenahı ile 20 dakika kadar ateş muharebesi yaptıkları ve ateşin şimdi kesildiği anlaşılmıştır. Kuşçu'ya ilerleyen Ermeni piyadeleri bu köyün 5-6 kilometre yakınına kadar sokulmuşlardır. Zamanı gelince bunlara topçu ateşi yapılacaktır. Şimdiki halde Cebelkend'in daha gerilerinde kuvvet görülemiyor.

2— 15. Alay cephesinde Alikân Köyünün 6 kilometre kadar cenup garbîsinde 60 kadar Ermeni süvarisinin sa-

at 7. 00 raddelerinde mezkür köye ilerlediği görülmüştür. Bu kuvvetin Cebelkend'e gelen süvarilerden ifraz edilmiş olması muhtemeldir. Daha gerilerde başka kuvvet görülemiyor.

3— 13. Alay cephesinde bir saat evvel sükûnet vardı. Şimdi saat 8. 00'de hat kırık olduğundan malumat alınamadı.

4— Ermenilerin maksadı tamamiyle anlaşılamamış ise de bunun kuvvetlerimizi ve mevzilerimizi anlamak maksadıyla bir yoklama taarruzu, bir keşif taarruzu olduğu zan olunuyor. Saat 8. 10'da Kolordu, 12. Fırka, 35 ve 36. Piyade Alayları ve 12. Alay Süvari Kumandanlıklarına yazılmıştır.

İmza
5. Fırka Kumandan
Vekili
Sıtkı

Öğleye yakın şu raporu aldım:

1— Saat 7. 30'da Alikân ve Kuşcu cephelerine ilerleyen Ermenilerden 80 piyade ve 150 süvari kuvveti saat 9. 00'da fırka süvari bölüğünün ve mücahitlerin Kuşcu istikametlerinden yaptığı hareket ve topçularımızın tesiri ile Kehriz ve Cebelkend Köyleri istikametinde geri çekildikleri ve süvarilerimizin bunları takip ile saat 10.15'de Gülân Köyüne girdikleri görülmüştür. Süvarilerimizin şakileri takibe devam etmekte oldukları maruzdur.

2— Saat 11.00'de 4. Kolordu, 12. Fırka, 35 ve 36. Alaylar ve 12. Süvari Alay Kumandanlıklarına yazılmıştır.

İmza
5. Fırka Kumandan Vekili
Sıtkı

Bu raporlardan sonra Kolorduya şu emri tebliğ ettim:

1— Dilman cenubunda bu sabah zayıf bir düşman kuvveti takriben kuvvetli keşif kolları halinde iki istikametten Kuşçu ve Alikân civarındaki 5. Fırka kıtalarına yaklaşmıştır. Bu düşman kuvvetleri biraz sonra topçu ateşimiz karşısında İmamkendi ve Cebelkend'i taraflarına doğru geri çekilmişlerdir. Bunların gerisinde henüz bir şey zuhur etmemiştir. 5. Fırkanın sağ cenahı karşısında ve süvari alayı mıntıkasında düşman hareketlerine dair malumat gelmemiştir. Aras şimalindeki Antranik kuvvetlerinden bir kısmı Rus Culfasına ve bunun şarkındaki Yağcı geçidine gelerek oradaki düşman kuvvetlerini takviye etmiştir. Tebriz cihetinde düşmana dair bir şey yoktur.

2— Kolordumuza verilen 11. Kafkas Fırkası dün Erivan cenubunda Kolbaşısıyla Kumarlı civarına kadar gelmiştir. Bu civarda kendisine müsallahan mukavemet eden Ermeni eşkiyasını tard etmiştir. Bu fırka bugün yürüyüşüne ve taarruzuna devamla savrak hizasına kadar gelecektir. Fırka, müsalâhanâme ile Osmanlı toprağına ilâve edilmiş olan Nahcivan ve havalisine eşkiyadan tathir etmeğe memurdur.

3— 4. Kolordu Rumiye cihetinden Dilman istikametinde vaki olacak hernevi taarruzları şimdiki mevzilerinde def ve tard etmeğe ve Aras Nehri boyundan cenup ve cenub-i garbiye doğru vaki olacak her nevi tecavüzleri kezalik tard ile düşmanı Aras cenubunda bulundurmamağa memurdur.

4— 12. Fırka Kumandanı Dilman civarındaki bütün kuvvetlerin kumandasını derhal deruhde edecek ve düşman taarruzlarını tard edecektir. Düşmanın bugün hem cenupdan ve hem şimâlden aynı zamanda vaki olan hare-

ketleri hazırlanmış bir plana müstenid olabilir. Rumiye'den Dilman istikametinde yapacağı işgal muharebeleriyle bizi Dilman cenubunda tesbit ederek Culfa tarafından bir tecavüz muhtemel olduğu gibi gerek Dilman cenubunda ve gerek Aras boyunda bizi işgal ederek başka tarafa kuvvet sevk etmekten men ve kendisi kısm-ı küllisiyle Aras şimalinde 11. Kafkas Fırkamıza tevcih edebilir. Bence bu son ihtimâl hepsinden kuvvetlidir. Buna göre Dilman civarından Aras boyuna takviye kıtaları göndermek icap edebilir. Bu düşünceye binaen mübrem lüzum his edilmedikçe ihtiyatların elden çıkarılmaması ve birinci hatta sokulmaması lâzımdır.

12. Fırka Kumandanı 35. Alayla sıkı münasebette bulunmalı ve benimle Hoy arasında muharebe münkati olursa derakap 35. Alayı da maiyyetine alarak hem cenup ve hem şimal cephelerine karşı hareketleri idare etmelidir.

5— 35. Piyade Alayı Eroğlu civarındaki tekmil kuvvetiyle yarın sabah Eroğlu'ndan hareketle İran Culfası civarına gidecek ve Tebriz, Hoy yollarını setr ve temim edecek surette Daradüz boğaziyle Culfa cenup garbisinde Hoy'a giden yol üzerindeki boğazı setr ve temin ve oralarda talıkimat yapıp icabında müdafaa edecektir. Bu alay pek kuvvetli düşman kıtalarının taarruzu karşısında tedricen Hoy istikametinde geri çekilerek takviye kıtalarının vürûdü için lâzım gelen zamanı kazanacaktır. Düşmanın, Aras Nehrini cenuba doğru geçmek teşebbüsü görülmezse Culfa müfrezesi nehir boyunda fazla keşif vesaire faaliyeti göstererek düşmanın daima nazar-ı dikkatini sevk etmesine mani olmalıdır. Ahvale göre gündüzün müsait hedeflere top ateşi icra ettirmek ve fakat geceleyin topları mevzi-i asliye celp etmek münasip olabi-

lir.

6— Düşmanın şimdilik yalnız 11. Kafkas Fırkasına karşı ehemmiyetli hazırlıkta bulunduğunu tahmin ettiğim için teftiş programını bozmayacağım. Ahval bu tahmin hilâfına zuhur ederse bittabi en lüzumlu yere geleceğim.

7— 5. ve 12. Fırkalar ile 35. Alay Kumandanlıklarına 10 Temmuz 1918'de tebliğ edilmiştir.

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

Öğleden sonra 5. Fırkadan şu raporu aldım:

Kehriz Köyünün şimal-i garbi sırtlarında bulunan düşman İmamkend istikametine ve Cebelkend'in iki kilometre şimalindeki tepecikte bulunan Ermeniler de Balıkkendi istikametine kaçtıkları ve süvarilerimiz tarafından takip edilmekte oldukları ve süvarilerimizin Cebelkend'i işgal etmek üzere oldukları 14.15'de alınan malumattan anlaşıldığı maruzdur.

Kolordu ve 12. Fırka, 35 ve 36. Piyade Alaylarıyla 12. Süvari Alay Kumandanlıklarına bildirilmiştir.

Bu rapor düşmanın ehemmiyetsiz hareketlerden sonra geri çekildiğini anlattığından Tebriz'e gittim. Program mucibince toplar atılarak şehre alâyişle girdim. Halk çok alkışladı. İran Veliahdı'nı ziyaret ettim. Kendisine harp madalyası verdim. Tebriz valisi ile görüştüm. Cuma günü Tebriz'in büyük camiine giderek halk ile beraber Cuma namazını kıldım. Halkın arzusu üzerine minbere çıkarak onlara bizim ile işbirliği yapmaları için

tavsiyede bulundum. Kendilerini din düşmanlarından korumak için buralara geldiğimizi anlattım. Üç gün Tebriz'de kaldıktan sonra 14 Temmuz 1918'de Dilman'a avdet ettim.

Rumiye cephesinde sükûnet devam ediyordu. 17 Temmuz 1918'de şu emri verdim:

1— 11. Kafkas Fırkası 18 Temmuz 1918'de Nahcivan civarındaki Ermeni kuvvetlerine taarruz ederek Nahcivan ve havalisini zapt ve işgal etmek üzere ilerleyecektir. Bu fırka Nahcivan'dan çekilmesi muhtemel Ermenileri Culfa istikametine atarak veçhile taarruzunu tevcih edecektir.

2— 35. Piyade Alayı 18 Temmuz 1918'de sabahleyin Acem Culfası civarında Aras Nehri kenarına yaklaşacak ve düşmana karşı işgal muharebesi yaparak Aras'ı geçecek surette hazırlıklarda bulunacak, imkan bulursa Culfa köprüsünü zaptedecektir. 18 Temmuz'da Nahcivan muharebesi muvaffakiyete müncer olursa 35. Alay da hemen Aras'ı geçerek Nahcivan'dan çekilen Ermenilerin ricat hatlarını kesecek ve onları dağlara doğru firara mecbur edecektir. 11. Kafkas Fırkası kıtalarının Rus ve Ermeni Culfalarına muvasalatlarını müteakip 35. Alay 11. Fırka ile irtibat tesis ederek muharebe etmeli ve Aras cenubundan keşif kolları îzâmiyle Nahcivan taraflarını sıkı tarassut ettirmelidir.

3— Şahtahtı'da bulunan 13. Alayın ikinci taburu Şahtahtı ve Makü havalisinde mübayan komisyonu emrinde yalnız bir bölük bırakarak mütebaki kuvvetiyle 18 Temmuz 1918 sabahı hareket edip Acem Culfasına gidecek ve 35. Alay Kumandanının emrine girecektir.

4— 35. Alay ve 13. Alayın İkinci Taburu Kumandanlıklarına telgrafla, 5. ve 12. Fırkalara yazılı olarak tebliğ

olunmuştur.

İmza
4. Kolordu Kumandanı Mirliva
Ali İhsan

Bundan sonra, Temmuz 1918 sonuna kadar hiç bir mühim vaka zuhur etmedi.

Yirmi Beşinci Bölüm

Altıncı Ordu Kumandanlığına tayin olundum — Mütarekeye kadar geçen iki ay zarfında Ordunun vaziyeti ve Musul etrafındaki muharebeler — Mütareke mucibince Musul'u İngilizlere bırakmağa mecburiyet hasıl oldu.

Halil Paşa'nın yerine beni Altıncı Ordu Kumandanlığına tayin ettiler. Benim yerime 4. Kolordu Kumandanlığına tekrar Miralay Selâhattin Bey gönderildi. Buna Kolordunun kumandasını devrederek Batum-İstanbul yoluyla Musul'a gitmek üzere Temmuz nihayetinde otomobil ile Dilman'dan hareket ettim. Dilman'dan Van'a oradan Ağrı Dağının garp tarafındaki gedikten Iğdır'a geçtim.

Şark Ordular Gurubu Kumandanlığı ile görüşmek üzere Batum'a gittiğimi ve oradan İstanbul yolu ile Musul'a gitmekliğime müsaade buyurulmasını Başkumandanlığa arzettim. Cevabı beklemğe lüzum görmeden Iğdır'dan şimendüferle Kars'a gittim.

Gümrü'de Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa ile ve Kars'ta Dokuzuncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ile görüştüm. Kars'ta iki gün kalarak Rusların yapmış oldukları tahkimatı gözden geçirdim. Batum'da Halil ve Esad Paşalarla görüştüm. Bu esnada Başkumandanlıktan verilmiş bir direktif üzerine

konuşmayı zaruri buldum.

Bu direktife göre Enver Paşa hâlâ Bağdad'ı istirdad etmek tasavvurunda bulunuyor. Bağdad'ı İngilizlere kaptırmış olan amcası Halil Paşa'ya bu vazifeyi veriyor. Üçüncü Ordu zayıf kuvvetleriyle Batum-Bakü hattında kalacak. Dokuzuncu Ordu İran içinden Hemedan ve Kirmenşah'tan dolaşarak Musul cenubundaki İngilizlerin ricat hattını kesecek. Musul'daki Altıncı Ordu cepheden Dicle Nehri boyunca, İngilizlere taarruz edecekmiş. Böyle çılgınca düşüncelere ve hülyalara taaccüp etmemek kabil değil. İran içinde dolaşacak Dokuzuncu Ordu erzakı İran'dan para ile tedarik etse bile cephanesi ve mühimmatı nereden gelecek? Batum'dan Tebriz'e kadar şimendüfer var, fakat ondan ileriki karayolu. Birçok kamyonlar ile kuvvetli bir menzil hattı yapmak lazım. Ben iki sene evvel Hemedan'a kadar gittiğim zaman neler çektiğimi ve bir kamyon bile bana verilmediğini hatırlayarak bu plana şiddetle hücum edip gayri kabil-i icra olduğunu grup karargahında bu grubun erkanı harp reisi olan bir Alman miralayına anlatmaya çalıştım. "Düşününüz ki, harbi bizim taraf tamamiyle kayıp etmiştir. Fransa'da Alman orduları bocalamaktadırlar. Fransızlar ve İngilizler mukabil sevkülceyş taarruzuna başlamışlardır. 1918 senesi Ağustos'unda çok fena olan bu vaziyet uzun boylu devam edemez. Birkaç ay sonra mütareke akti zaruri olacaktır." dedim. Böyle fena bir umumi vaziyet içinde bulunur iken hâlâ Bağdat'ın istirdadı için İran içinden dolaşarak İngilizler'in sağ yanını vurmak üzere sevkülceyş çevirmesi yapmak gibi gayri kabil-i icra planlar kurmak ve bunun için masraf ihtiyar etmek pek gülünç olur. Ben İstanbul'a gideceğim. Orada Başkumandanlığa da fikrimi arz edeceğim. İran içinde Hemedan'a kadar git-

miş ve bu defa da Tebriz'i işgal etmiş bir kumandan olarak tecrübelerimi izah edeceğimi söyledim.

Halil Paşa ilk önce bu münakaşayı sadece dinledi. Alman erkanı harp reisi ile Almanca konuştuğum için münakaşamızı tamamiyle anladığını zannetmiyorum.

Nihayet benim gayet sert tavırlar ile bağırdığımı görünce işaret ederek münükaşanın kesilmesini talep etti. Başkumandanlık ne emir verir ise onu icraya mecburuz dedi. Halil Paşa'nın bu pasif vaziyetini biliyordum. Evvelce de Irak cephesinde tecrübe etmiş ve bizim 13. Kolordunun İran'a sevkinin mahzurlu olduğunu söylediğim zaman Başkumandana vaziyeti izah etmemişti. Bu yüzden Bağdad'ı İngilizler'e kaptırmıştır. Kars'ta Yakup Şevki Paşa ile de bu mesele hakkında konuşmuş idim. O da bu planın yapılamayacağı kanaatinde idi.

Batum'dan Gülcemal vapuriyle İstanbul'a geldim. Başkumandan Enver Paşa'ya ve Erkânıharp Reisine fikrimi izah ettim. Bu esnada Alman Ordusu Fransa'da mağlup olarak geri çekilmeğe başlamıştı. Enver Paşa sadece dinledi, hiç bir cevap vermedi.

İstanbul'da bir kaç gün kaldıktan sonra şimendiferle Resülayn'e ve oradan otomobil ile hareket ederek 30 Ağustos 1918 Musul'a vardım. Altıncı Ordunun kumandasını deruhde ettim.

31 Ağustos 1918'de 1 nolu Ordu emr-i yevmisini neşrettim. Bu emrin 1. maddesini şöyle yazmıştım:

"Dün akşam Musul'a gelerek evvela avn-i hakka, Saniyen silâh arkadaşlarımın malul ve tecrübe edilmiş olan muavenet ve fedakarlıklarına müsteniden Altıncı Ordunun Kumandasını deruhde eyledim. Esasen gerek Irak muhitinde ve gerek bugün Altıncı Orduyu teşkil eden kıtaların ekserisince şahsım, askeri hayatım, seci-

yem ve hususi tabiatlarını malumdur. Yalnız kısaca şunu söylemek istiyorum ki, ben münhasıran iş adamıyım ve mütemadiyen çalışırım. Herkesin de ayni suretle çalışarak vazife yapmasını isterim. Çalışanlar, namuskârane ve fedakârane vazife ifa edenler bence pek makbul ve muhterem zatlardır. Bunlar vatanın ebedi şükran ve minnetine lâyıktır. Bunları bulup öğrenmek, takdir ve taltif etmek, becerebilecekleri büyük makamlara yükseltmek, istihkak kesp ettikleri şeyi kendilerine vermek, buna delâlet etmek vazifemdir ve bunu yapmakla daima zevk duyarım. Bilâkis, tekâsül, tembellik, ihmâl uluvv-i himmet noksanı, tereddüt, basiretsizlik, cesaretsizlik, cehl, ahlâki faziletlere aykırı hareketler daima mezmumdur. Bunlardan hiç hoşlanmam ve bu yola sapanları irşad etmek, matlup olan doğru yola sevk eylemek, ihtar ve tevbih, tekdir ve tecziye etmek ve gayri kabil-i islah ise kırup ezmek, menhus vücudunu ordunun ve vatanın pak, münezzeh sinesinden herhangi bir suretle def ve tard etmek de vazifemdir.

Bu icraatı yaparken şahsı sıfatıyla mükedder olur isem de vatan ve milletin selâmetini temin için zaruri olan bu icraat, bu noktada beni memnun eder. Adâlet ve müsavat gibi ekseriya nazari kalan medeni esasların nüfuz dairem dahilinde tatbikini temine çalışmak isterim. Hâsılı bir elimde adalet mizanı diğer elimde keskin bir kılınç olduğu halde gece ve gündüz vatanın selameti için çabalamak en yüksek emelimdir. Arzu ederim ki, her ferd namuskârane ve fedakârane çalışarak, gayret ve yüksek himmetle vazifelerini daimâ iyi yaparak benim taltif ve takdir hasletimden istifade etsin, tecziye cihetine tecrübe etmesin, Cenabı Hak cümleye selâmet ve muvaffakiyet, metanet ve basiret ihsan buyursun"

Musul'a geldiğim zaman karargâhın muhafız takımı beni selamlamağa çıkarılmış idi. Bunlar benim geçen sene bıraktığım 13. Kolordu karargahının muhafız takımı idi. Hepsini sararmış ve zayıflamış gördüm. Kendilerine sordum: "Ah! paşam, sen gittikten sonra biz çok sıkıntı çektik, aç kaldık, perişan olduk" cevabını verdiler. Bu yiğitlerin haline üzüldüm. Karargâh efradı böyle olursa, cephede düşmana karşı müdafaa hattında bulunanların daha perişan bir halde bulunduklarını tahmin ettim. Aç ayı oynamaz diye bir atasözü vardır. Zayıf düşmüş, beslenmemiş askerin, icabında gece uykusuz kalarak silah kullanmaya mecbur olunca bu vazifeyi layıkıyla yapamayacağını düşündüm. Bu sebeple askeri iyi beslemek için çarelere başvurdum. Bir yandan müdafaa tertiplerini gözden geçirmeğe, diğer taraftan süratle erzak tedarik ederek, askeri bir an evvel beslemek için uğraşmaya başladım.

Halil Paşa'nın zamanında Altıncı Ordu, 13 ve 18. Kolordulardan mürekkep idi. 18. Kolordu Kumandanı Miralay Kazım Karabekir, Bağdat'ın sükûtu münasebetiyle Halil Paşa'nın şikâyeti üzerine, 18. Kolordudan alınarak Diyarbekir'e gönderilmiş ve zayıf düşmüş olan 18. Kolordunun Karargâhı lağvedilmiş. Bu defa Halil Paşa Batum'da Şark Ordular Grubu Kumandanlığına tayin edilince Altıncı Ordu Karargâhını hemen ayniyle beraber alarak götürmüş. 13. Kolordu Karargâhı Musul'a celp edilerek bununla Altıncı Ordu Karargâhı teşkil olunmuş. Şu vaziyete göre kumandam altına verilen Altıncı Orduda Kolordu teşkilâtı kalmamış idi. Fırkalar, ordu kumandanlığının doğrudan doğruya kumandası altında bulunuyordu. Ordu 2. ve 14. Fırkalar ile Sincan müfrezesinden, menzil müfettişliğinden, depo kıtaları

kumandanlığından vesaireden mürekkep idi. 2. Fırka Kerkük tarafında, 14. Fırka Dicle boyunda Fethe gediğinde bulunuyordu. Bir fırka Rumiye tarafından Musul istikametinde gönderilecek idi. Bu fırkanın Eylül'ün 20'sinde 12. Fırka olduğu tebliğ olundu ise de Teşrinievvel'in 10 unda 12. Fırkanın yerine 5. Fırka harekete geçirilmiş ve gayet sarp doğ yollarında Revandiz-Erbil üzerinden Musul istikametine parça parça yürümeğe başlamıştı. Müracaatlarım neticesinde 4. Kolordu Karargâhı Teşrinievvelin yirmisinde Ordu emrine verildi. Fakat bu karargâh gelmeden Teşrinievvelin sonunda mütareke olduğundan yardımından istifade mümkün olmadı. Bu karargâhın irtibatını bizden keserek göndermediler.

Eylül'ün ilk haftasında Padişah Sultan Reşad vefat ederek yerine Mehmed Vahdeddin Padişah olmuş. Enver Paşa 8 Eylül tarihli telgrafnamesinde yeni padişahın Ordu ve Donanmaya hitaben neşrettiği beyannameyi şu suretle tebliğ etti:

Ordu ve Donanmaya;

Ecdad-ı izamımın eserine tevfikan Resülullah Efendimizin Alemdarları Eba Eyyûb el-Ensari Hazretlerinin türbe-i mübarekelerinde Emir'ül mü'minin Ömer Faruk Hazretlerinin kılınçlarını Mücahid-i Fisebilillah vezirim, Seyyid Ahmed eş'Şerif Sunûsî yediyle kuşandım. Bu vesile-i hasene ile de berrî ve bahir erkân, ümera ve zabitan ve efrad-ı askeriyemiz taraflarından hakkımda gösterilen âsâr-ı ihlâs ve muhabbetten cidden mütehassis oldum. Osmanlılara Hazreti Ömer'in büyük evsafını nakletmiş olan bu mukaddes kılıncı taşıyan Ecdad-ı İzâmım cesur Osmanlı Ordu ve Donanmalarının başında Kelimetüllahı îlâ ile şimdiye kadar üzerinde yaşadığımız

kıymetli memleketleri feth ederek bize miras bıraktılar. İşte bugün yine din uğrunda ve ecdadımızın vedîası olan kıymetdar topraklarımızın ve Osmanlılık şanının muhafazası zımnında harp ediyoruz. Ben tevfikat-ı sübhaneye güvenerek eslâf-ı izamımın yolunda sebata azmettim. Mübarek vatanımız için şimdiye kadar pek çok mezahime katlanmış velehülhamd ihraz olunan muvaffakiyetler ile bunun maddi ve manevi mükâfatına nail olmağa başlamış olan siz asker evladlarım maksada vasıl oluncaya kadar fedâkârlıkta dâim olunuz. Davamız mukaddes ve meşru ve hak yolunda çalışanlara nusratı ilahiye mevuddur. Sizi her yerde Cenabı Hakkın Tevfikatı Hamedaniyesine tevdi eder ve cümlenize selâm eylerim.

İmza
Mehmed Vahdeddin

Yeni Padişahın bu beyannameyi inanarak imza ettiği şüphelidir. Çünkü aynı adam mütarekede İstanbul'a gelen İngiliz ve Fransızlar ile iş birliği yapmış ve nihayet İstiklâl Harbi sonunda Türk kuvvetleri İstanbul'a yaklaşır iken bir İngiliz zırhlısına binerek kaçmış idi.

16 Eylül 1918'de Kurban bayramı oldu muhtelif kumandanlar birbirlerini tebrik ettiler. Bu meyanda Mustafa Kemâl Paşa'dan da şu telgrafı aldım:

Hululiyle müşerref olduğumuz îyd-i saîd-i adha'nın zatı devletleriyle maiyet-i samilerine olmasını tazarrû ve arzı tebrikat eylerim. 15 Eylül 1918

İmza
Yedinci Ordu
Kumandanı Mirliva
Mustafa Kemâl

Ben de kendisine aynı surette cevap vererek tebrik ettim. Bayramdan bir kaç gün sonra Selânik cephesinde Bulgar ordusunun bozulduğu ve geri kaçtığı şayi olmuştu. Bu haberîn doğuracağı ümitsizliği bertaraf etmek düşüncesiyle 30 Eylül 1918'de Enver Paşa'dan şu telgraf geldi ve bizde ayniyle ordumuza tamim eyledik:

Aksam-ı mücaveresinin ricatını bais olan bir fırkanın hezimeti tesiratıyle Bulgaristan'ın ordu kuvvetinin müşterek düşmanımıza karşı mukavemeti kafi gelüp gelmeyeceği hakkında muvakkaten şüphe ve tereddüt hasıl olmuştur. Gayrı mesul taraftan dahi düşmanla müzakerat icrasına teşebbüs edilmiştir. Müttefiklerimizin kuvvetli ve serî olarak müdahalesi vaziyeti tamamen tesis ve tanzim etmiştir. Kuvvetli Alman ve Avusturya-Macaristan kıtaları Sırbistan tarîkıyle ve Sofya üzerinden Bulgaristan'ı beray-ı himaye, süratle gelmektedirler. Hududumuzu, sahillerimizi ve payitahtımızı düşmanın her nevi tehditlerinden setr ve himaye ve müttefiklerimizle müttehiden muharebe etmek üzere kıtaat cemetmekteyiz. Alman kıtaları İstanbul'a muvasalat etmek üzeredir.

Bu resmi tebliğ ile acı bir hakikat örtülmeğe çalışılmış ise de hiç kimse inanmadı.

Biz Irak cephesinde Musul cenubuna kadar çekilmiştik. Filistin cephesinde İngilizler 21 Eylül'de taarruza başlamışlar ve mukavemet edemeyen 7, 8 ve 9. Ordularımız Şam ve Halep istikametinde çekilmişler ve süratle takip eden İngiliz süvarileri 10 Teşrinevvel'de Şam'a ve 25'inde Haleb'e girmişlerdi. Selânik cephesindeki düşman kuvvetlerinin kumandanı Fransız Generali Franşe Despre'nin İstanbul'a doğru yürümesi ihtimali belirmişti.

Altıncı Ordunun karşısındaki İngiliz Irak Ordusu

bizden çok kuvvetli idi. Bağdat'tan cephemize kadar dimiryolu hattı yaparak kuvvetli menzil hatları vücûda getirmişti. Bu İngiliz Ordusu, Şam ve Halep istikametinde taarruz eden General Allanby kumandasındaki İngiliz ordusu ile iş birliği yararak Musul istikametinde taarruza kalkarsa bizim uzun boylu mukavemetimize imkân yok idi.

2 Teşrinevvel 1918 tarihli Ordu emir-i yevmîsinin ikinci maddesinde ben de şu tamimi yapmak mecburiyetini hissetmiştim:

Harbin uzayıp gitmesi ve buna inzimam eden maişet buhranı ve saire tabii olarak umumi bir hoşnudsuzluğu doğurmaktadır. Bu hal bazı idraki az olan ve vatanın selametini takdire muktedir olamayan eşhasın metanet-i maddiye ve maneviyesini tezelzül ettirmekte ve ihtimalen bazı sakîm ve vatan menfaatlerine zararlı efkâr ve efâle sevk etmektedir. Bu meyanda düşman casuslarının, düşman taraftarlarının, düşman ile maatteessüf işbirliği yapan hainlerin telkînat ve ifsadatı da bazı tesirler yapmaktadır. Bu harpte mevcudiyet ve istiklâlimizi müdafaa ve teminden başka bir gaye gözetilmediği malum ve bu hal iki seneden beri mükerrer sulh tekliflerimizle müeyyeddir. Fakat düşmanlarımız, ancak bizi ifna ve tahrip gayesi gözeterek kayıtsız ve şartsız teslim olmaklığımızı arzu ettiklerinden mevcudiyet ve istiklâlimizi muhafaza için sırf bir müdafaa harbi yapıyoruz ve arzu ediyoruz ki, düşmanlarımız bizi mahv ve perişan etmenin mümkün olmadığını anlayarak mütemadiyen uzattığımız muhadenet ve itilâf elini karşılamağa razı olsunlar. Bu maksatla müdafaa mukaveti temdide mecburuz. Bu esnada ne kadar fazla tahammül ve metanet ibraz edersek, her türlü menba ve vasıtalar-

dan azami istifade ederek mukavemet sebeplerini artırırsak mevcudiyet ve istiklâlimizi muhafazaya muvaffak olacağımıza da şüphe yoktur. Şüphesiz bu hal bizlerden daha pek çok fedakarlık ibrazını, pek çok mahrumiyetlere göğüs germeyi, pek çok sıkıntılara katlanmayı talep etmektedir. Ne yapalım ki, bugün bunlara katlanmazsak yarın bütün ömrümüz, bütün istikbalimiz, bütün evlad-ı iyâlimiz, bütün bir nesl-i âtî esaret-i kâmile içinde inleyecektir. Devlet ricali her fırsattan bilistifade harbi namuskârane bir surette bir an evvel bitirmeye say etmekte olduklarından, her ferd emin olarak namus ve şeref vazifesinin icaplarını yapmaya devam etmeli ve bir takım beyinsiz ve idraksizlerin dedikodularını nefretle ezmelidir. Arada sırada zabitlere ve efrada bu maksatla konferanslar ve dersler verilerek düşman taraftarlarının dost görünme suretiyle aramızda melanet fikirleri tevlidine ve neşr ve tamime çalıştıkları izah edilmeli ve bu suretle ümitsizlik, metanetsizlik gibi zararlı ahvalin zuhur etmemesine veya izalesine çalışmalıdır.

Kıtalarından silahları ile beraber firar eden bir çok neferlerin dağlarda eşkiyalık etmeğe başladıkları haber alınakta idi. Düşman tayyareleri efradımızın maneviyatını bozacak mahiyette beyannameler de atmaya başlamışlardı. Ordu bakımsızlıktan bozulmuş ve askeri disipline aykırı hareketler ile uğraşanlar çoğalmış idi. 18 Teşrinevvel 1918 tarihli ordu emr-i yevmîsinin altıncı maddesinde şu ihtarı yapmaya mecbur oldum:

Esasen memnu olan aşağıdaki maddeleri bir kere daha ihtar ile şiddetle men ederim. Zabitan ve memurin-i askeriye nezdinde velev hizmetçi sıfatıyla olsun Ermeni vesair muhacir kadınlar bulundurulmayacaktır. Zabitan ve memurin-i askeriye ticaretle iştigal etmeyecekler-

dir. Gerek kadın ve gerek ticaret vesaire gibi çirkin meselelerden dolayı zabitan ve efrad münazaa etmeyeceklerdir. Otomobiller vesair nakliye vasıtalarıyle para mukabilinde eşhas, eşya ve tüccar malı taşınmayacaktır. Bademâ bu kati emirlerime muhalif hareket edenleri seferberlikte verilen sarih emirlere muhalif hareket cezasıyle tecziye edeceğim.

Bu vaziyette olan Altıncı Ordu kıtalarını tanzim etmek ve disiplin altına alarak düşmana karşı muharebelerde metanet gösterebilmelerini temin eylemek için çok uğraşmak lazım geliyordu. Halbuki vakit ve düşman taarruzu buna müsaade etmedi. Bu yandan iaşe buhranı ve diğer taraftan disiplin noksanı düşmanla ciddi bir muharebede muvaffakiyet ümitlerini azaltmakta idi.

Bu halde bulunan kıtalarımızın iyi gördüğüm maneviyatını artırmak ve müdafaa mevzilerini tedkik etmek üzere Teşrinevvelin ilk günlerinde Dicle grubunu teftiş ettim. 7., 9. ve 43. Piyade Alayları efradının bir kısmını pis ve bitli buldum, lâzım gelen ihtarı yaptım. Daha geride ve Musul'un 90 kilometre cenubundaki Gayyare petrol kuyularında bulunan avcı alayının bir taburunu teşkil eden 147. Alayın Üçüncü Taburu efradını daha temiz buldum. Bir aydan beri mütemadiyen yürüyerek buraya gelen bu tabur efradında hiç bit bulunmadığını görerek tabur kumandanıyla doktorunu takdir eyledim. Avcı Alayının Dördüncü Avcı Taburu efradını ise bilakis pek kirli ve bitli buldum. Bunların amirlerini ve hekimlerini muâheze ettim. Efradın bit dolayısıyla hastalanması muharip kıtaların mevcutlarını azaltıyordu. Bunun önüne geçmek için sıkı terbirler almak lâzım gelmişti.

Filistin ve Suriye taraflarında mukavemet edemeyerek ricat etmekte bulunan ordularımızın fena vaziyeti ve

Selânik cephesinde Bulgarların bozgunculuk göstermeleri üzerine kolayca mütareke ve sulh yapmak için Sadrazam Talat Paşa ile Enver ve Cemâl Paşalar bir destroyerle Karadeniz'e geçerek memleketi terk temişler. Bu esnada Sadrâzam Talat Paşa'nın istifası üzerine padişah, Müşir Ahmet İzzet Paşayı Sadrâzam ve Başkukandanlık Erkan-ı Harbiye Reisi yapmış. Bize bu hususta gelen emri 18/10/1918 tarihli ve 17 nolu Kolordu emr-i yevmisinde şu suretle tamim ettim:

Başkumandanlık'tan gelen emirnameyi bervechi âti aynen tebliğ ediyorum. Münderecatına tamamen tevfik hareket edimesini talep ederim:

Başkumandan-ı akdes ve efhamimiz Padişâhımız Efendimiz Hazretleri Sadaret-i uzma ile beraber Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetini ve Harbiye Nezaretini uhdeme tevcih buyurmuş olduklarından Cenab-ı Hakkın tevfikatı samedaniyesine güvenerek bugün ifâyı vazifeye başladım. Osmanlı Ordu ve Dononması dört seneden beri devam eden bu Harb-i Umumî'de pek çok mihnetlere ve meşakkatlara göğüs germiş ve fevkalade şecaat ve merdlik ibraz etmiştir. Bugün Padişahımızın tevdî ettiği vazifeyi deruhde ettiğim sırada bilcümle ilah arkadaşlarımı ve efradı bir lisan-ı takdir ile yad ederek tebliği-i selâm ve müdafaa-i vatan uğrunda kanlarını dökmüş olan mübarek şehidlerimizin ruhlarına fatihalar ithaf ederim. Vatanımızın müdafaası için şimdiye kadar gösterilen metanet ve fedakârlık ile memleketimizi saadet ve selâmete isal eyleyecek şerefli bir sulhun akdine kadar düşmanlarımızın karşısında sebat etmek bugün ordu ve dononmamızın uhdesine terettüp eden en mühim bir vazifedir. İntizam ve zapt-u rapt-ı askerînin muhafaza edilmesini, Kuvve-i berriye ve bahriyemizin

küçük dahi olsa muntazam ve ahenin bir kitle-i intizam ve hamiyet halinde bulundurulmasını kumandanlarımızın iktidar ve ruviyetinden intizar ederek ordu ve dononmamazı Cenab-ı Hakkın himaye ve sıyanetine tevdî ve cümlemiz için muvaffakiyetler tazarru ederim, arkadaşlar.

İmza
Başkumandanlık Erkân-ı Harp Reisi ve Harbiye Nazırı
Müşir Ahmet İzzet

Hükümette ve kumanda heyetinde vuku bulan bu değişiklik mühim neticeler doğuracak mahiyette idi. İngilizler ile mütareke müzakeresine başlamak hususundaki kararımızı ve teklifimizi, elimizde esir olup Büyükada'da bulunan Kütelemmare'deki İngiliz Kumandanı General Tawensehend vasıtasıyle İngilizlere bildirmek Hükümetçe münasip görülmüş ve bu İngiliz Generali serbest bırakılarak İzmir üzerinden Mondros'daki İngiliz filosuna gönderilmiş.

Bu vaziyetten haberdar olan İngiliz hükümeti mütarekeden evvel Gayyare'deki petrol kuyularını ve Musul şehrini ele geçirmek için Irak'taki İngiliz ordusu kumandanına taarruz etmek emri vermiş. Düşman tayyareleri havadan ordumuza attığı beyannameler ile bu ahvali bize bildirmeğe ve ordumuzun metanetini ve maneviyatını sarsmak için uğraşmaya başladı. Her ihtimale karşı Dicle boyunda Fetha'daki müdafaa mevziimizin 50 kilometre şimalindeki Gayyare petrol kuyularında ikinci bir müdafaa mevzii hazırlattım. Buradan Musul şehrine kadar 90 kilometre mesafe vardı. İngilizlerin Halep'e yaklaştıklarını haber alınca, Altıncı Ordunun İstanbul ile mu-

vasalasının kesileceğini, cephane vesair ihtiyaçlarımızın celbinin müşkül ve belki gayrimümkün olacağını endişe ile düşünmeğe başladım. Bu esnada Almanların Türkiye'yi terk etmeleri için emir verilmiş ve Halep tarafındaki ordular gurubunun kumandanı Liman Von Sanders, Gurup Kumandanlığı vekâletini 7. Ordu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemâl Paşaya bırakarak İstanbul'a gitmiş...

Mustafa Kelem Paşa'ya şifreli bir telgraf çekerek Halep'te mukavemet edilmesini ve bu mukavemet için kendisine bizim ordunun kuvvetlerinden yardım edebileceğimi ve 15'lik obüs toplarımızı kendisine gönderdiğimi, o Haleb'i ve biz Musul'u tutarak mütarekenin bu vaziyette yapılmasını temin etmekliğimizi bildirdim. Aldığım cevapta teklifimi tasvip ettiği ve yaptığım yardıma teşekkür eylediği yazılı idi.

Bizim karşımızdaki İngiliz Ordusunun da taarruza geçebileceğini düşünerek şu emri şifre ile tebliğ ettim.

Musul'dan
25/9/1918
Saat: 22 40
Ordu Emri
Numara: 1

1- Dicle grubundan şimdi saat 22.15'de aldığım bir rapora nazaran düşmanın Tikrit şimalindeki ordugâhlarında akşam üzeri bazı hareketler görüldüğü ve otomobillerin ileri geri gittikleri ve bir kaç bölüm düşman süvarisininin Tikrit'in 25 kilometre şimalindeki Vadî'ül-Hamra'yı şimal garbiye doğru geçmekte olduklarının farkedildiği yazılıdır. Biraz sonra gelen diğer bir ra-

porda mücahitlerimizin bir kısmının bugün Vadî'ül-Hamra civarında düşman keşif kıtalarına baskın yaptıkları yazılıdır.

2- Düşmanın Filistin'de icra ettiği, taarruz hareketlerine ilâve olarak Irak'ta da taarruza geçmesi muhtemeldir. Tikrit'e kadar getirilen şimendifer böyle bir taarruzda kuvve-i asliye ile düşmanın Dicle boyunda ilerleyeceğine hükmettirebilir.

3- Revandız civarında yol islahatında çalışan İbrahim Bey müfrezesiyle Avcı Alayına yarın bulundukları mahallerden hareketle Erbil'e doğru yürümelerini emrettim. 15. İstihkâm Taburu Zaho ve Erbil Amele Taburlarıyle beraber Revandiz civarında kalarak yol islahatına devam edeceklerdir. 4. Kolordunun 12. Fırkası Altıncı Orduya ilhak edilmiştir. Bu fırkaya Revandiz istikametinde, yürüyüşe başlamasını emrettim. Dersaadet'ten gelen 1400 küsur ikmal efradı Nusaybin'den Musul'a celpedilmektedir.

4- Altıncı Ordu imkân nisbetinde (Fetha-Kerkük) hattını elde bulundurmağa çalışacaktır.

5- Dicle grubu Fetha mevziini müdafaa etmekle beraber düşmanın Cebel-i Mekhul garbında dolaşarak Ayn'ür-Rîs ve Bilâliç istikametinde yapacağı ihata hareketlerini men edecektir. İhatanın tesiri fazla his edilirse, kıtaatı daha toplu bulundurmak için Fetha'daki askeri Elhamra civarına celp zaruri olabilir. Yarın sabah erkenden yapılacak tayyare istikşafatıyle düşman harekâtı lâyıkıyle tedkik ve mevziimize ne suretle tekarrüb eylediği, Cebel-i mekhul garbındaki kuvveti bulunup bulunmadığı kemal-i sıhhatle tayin edilmelidir. Şayet Vadî'ül-Hamra'ya kadar düşman harekâtı görülmezse Vadî'ül-Hamra'dan Samarra cenubuna kadar Dicle'nin iki tara-

fındaki düşman ordugâhları ve harekâtı yeniden keşf ve tayin ettirilmelidir.

6- 2. Fırka, pek faik bir kuvvetin taarruz hareketleri karşısında bulunmayanca Kerkük'ü terk etmeyecektir.

Yarın sabah Dahok-Tuz Hormatu- Kifri- Suhanye-Bend'i Edhem Cenubu-Ayn-i Halid hattı üzerinde dikkatli bir teyyara istikşafı yaptıracak ve bu mevkilerde ve hat üzerinde bulunan düşman kuvvetlerinde bir tebeddül veya hareket bulunup bulunmadığını ve Bend-i Edhem ve Ayn-i Halid civarlarında düşman zuhur edip etmediğini tedkik ve tayin ettirecektir.

7- Ben şimdilik Musul'dayım.

Dicle grubu ve 2. Fırka Kumandanlıklarına,
Şifre ile tebliğ edilmiştir.

İmza
Altıncı Ordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

21 Eylül 1918'de Filistin'de taarruz hareketlerine başlamış olan General Allenby kumandasındaki İngiliz kuvvetleri bizim Yedinci, Sekizinci ve Dokuzuncu Ordularımızı çekilmeğe mecbur ederek Şam'a doğru ilerlemeye başladıklarından Irak'taki İngiliz Ordusu'nun da her halde bize taarruz edeceklerini kuvvetle tahmin ediyordum. Bütün emelim, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım gibi mütarekeden evvel Musul şehrini İngilizlere terk etmeyerek elimizde tutmak idi. İran'dan geleceğini beklediğim 12. Fırkayı Revandiz-Erbil yolu ile Dicle garbındaki Gayyare tepelerine celp etmek ve orada yeni bir müda-

faa mevzii yaptırarak icabında Dicle grubunun ricatını himâye eylemeğe ve düşmanın Cebel-i Mekhul garbında yapacağı çevirme hareketinin tesirini bertaraf etmeğe karar vermiştim. 12. Fırkanın arkasından 4. Kolorduya mensup 5. Fırka gelecek ve bu suretle iki fırkalı 4. Kolordu bizi takviye etmiş olacaktı. Bu hususta Başkumandanlık'tan lazım gelen emirlerin verilmiş olduğunu tahmin ediyordum. Çünkü Kurban Bayramı münasebetiyle 4. Kolordu Kumandanlığından 16 Eylül 1918 tarihli şu telgrafı almıştım:

4. Kolordunun bilumum heyet-i zabitan ve efradı pek mübeccel ve mukaddes bildikleri ve her bar lisan-ı kerim ile yad edegeldikleri sahib-i seyf ve kalem Kumandan-ı Zişanlarının bu mübarek bayramlarını hürmet-i mahsusa tâzimat-ı bî nihayelerine terdifen tebrikât-ı samimanelerini arzederim efendim.

16 Eylül 1918

İmza
4. Kolordu Kumandanı
Rifat

12. Fırka Kumandanlığından şu telgrafı almıştım:

12. Fırkanın, bilumum ümera ve zabitan ve efradıyla îyd-i samîlerini tebrik ve temadîi muvaffakiyetiniz temennasıyla kesb-i şeref eylerim. 17/Eylül/1918

İmza
12. Fırka Kumandanı
Hasan Lütfü

12. Fırkanın arkasında ve daha şimâl taraflarda bulunduğu muhtemel 5. Fırkadan hiç bir ses çıkmamıştı. Revandiz civarındaki dağlardan geçen yol gayet sarp bir keçi yolu idi. Halil Paşa senelerce Altıncı Ordu Kumandanlığı yaparken ve mütemadiyen Musul ile Rumiye arasında askeri hareketler icra ettirirken ve hatta harbin başında Birinci Kuvve-i Seferiyye Kumandanı sıfatıyle bizzat bu yoldan Rumiye-Dilman istikametinde hareket etmiş iken bu çok fena yolu görmüş ve fakat islâhı için hiç bir himmet sarf etmemişti. Piyadeler tek kol nizanında bir biri arkasında yürümeğe mecbur oluyor idi. Altıncı Ordunun kumandasını deruhde edince ilk yaptığım işlerden biri de bu yolu islah ettirmek olmuştu. Fakat bu ıslahatı bir kaç haftada ikmâl etmek mümkün değil idi.

Biz 12. Fırkayı beklerken 12. Fırka yerine 5. Fırka'nın gönderildiğini 12 Teşrinevvel 1918'de haber aldık. Bu suretle Altıncı Orduyu takviye edecek kuvvetlerin vürûdu tekrar gecikti. Bu gecikme olmadan Rumiye tarafından gelecek fırka gelmiş olsa idi, Gayyare sırtlarındaki himaye mevzimiz ve kuvvetimiz düşman taarruzundan evvel hazırlanabilecekti.

Nihayet Irak'taki tekmil düşman kuvvetlerinin peyderpey Dicle boyunda Tikrit şimalinde toplanmakta olduklarını haber aldık. 23/24 Teşrinevvel 1918 gecesi Fetha mevziinde bulunan ileri karakolarımızı geri çektik. Düşman 24 Teşrinevvel sabahı bir liva piyade ve bir miktar süvari ve topçu ile ileri karakollarımızı Dicle Nehrinin sağ sahilinden garbından takip etti. Fetha mevziinin 10 kilometre kadar şimalinde sarp dağlar ile Dicle Nehri arasında Elmusahhak mevziindeki asıl müdafaa mevziimize 25 Teşrinevvel sabahı taarruza başladı. Diğer ta-

raftan üç livâ piyade ve bir fırka süvari ve büyük bir topçu kuvvetiyle Dicle'nin sol sahilinden, (şarkından) ilerledi. Bu kuvvetten süvari fırkası, 24 Teşrinevvel akşamı Küçük Zap Nehrini şimâl tarafa geçti. Zap Nehrinin cenubundaki ileri karakollarımızı geri çekerek köprüyü kaldırdık. 25 Teşrinevvel sabahı düşman süvarisi Zap ve Dicle Nehri arasındaki kıtalarımızı tazyike başladı. Bir düşman piyade livası da 25 Teşrinevvel'de Zap Nehrini geçti. Diğer bir piyade livası ile kuvvetli düşman topçusu Zap Nehri mansıbının cenubunda mevzi alarak Elmusahhak'daki asıl müdafaa mevziimizin sol cenahına ateşe başladı. Elmusahhak'daki mevziin geri taraflarında şimalde Şarkan Kalesi ile Gayyare Tepelerinde de ikinci ve üçüncü müdafaa mevzileri hazırlamış idim. Buralarda küçük himaye kuvvetleri, ağırlıklar, seyyar hastaneler bulunuyordu. 100'ü mütecaviz otomobil ve kamyondan mürekkep bir motorlu kolun 24 Teşrinevvel'de Fetha'nın 10 kilometre cenubunda Şerimiyye'den şimal-i garbiye doğru, dağların batı tarafındaki düz çölden Şarkan Kalesinin 30 kilometre cenup garbisindeki Sabha Gölüne doğru gittiği görülmüş. 25 Teşrinevvel sabahı makineli tüfekli beş altı kadar kaymon, garp tarafından Şarkan civarına gelerek oradaki ağırlıklara ve hastahanelere ateş etmişler. Düşman tayyaraleri de bu taarruza havadan bobma atarak yardım yapmışlar. Şarkan'daki topçu kuvvetimiz bunları top ateşiyle tard etmiş 25/26 Teşrinevvel gecesi Dicli sağ sahilindeki düşman kuvvetleri taarruzlarına devam ederek mevziimizin sol cenahındaki siperlere girmişlerdir. Sabaha kadar bu mıntıkada şiddetli piyade, süngü ve bomba muharebesi cereyan etmiştir.

26 Teşrinevvel sabahı birkaç düşman otomobili Şar-

kan'ın 15 kilometre kadar şimalinde bulunan Çernaf Vadisi civarında yolu keserek gelip geçenlere ateş ettikleri görülmüş ve burada Şarkan ile Gayyare arasındaki telgraf hattı tahrip olunduğundan muhabere kesilmiştir. 26 Teşrinevvel sabahı Dicle Nehri kenarından garp tarafa makineli tüfenk ateşi yapmaya başlamış. Bir liva süvari, iki tabur piyade ve bir batarya topçu ve otomobilleri ile Dicle'nin şarkından şimale doğru Kerkük istikametinde ilerleyen düşman karşısında Dakok ve Tuz Hormatu'daki ileri karakollarımız geri alınmış idi.

25 Teşrinevvel'de Suriye'deki İngiliz Ordusu'nun Haleb'i işgal ettiğini haber alınca 25/26 Teşrinevvel gecesi Kerkük'ün tahliyesini emrettim. İngilizler ancak 26 Teşrinevvel sabahı boş buldukları Kerkük'e girmişlerdir. Bir kaç otomobil Altın Köprü'ye doğru gelip bir müddet tarassuttan sonra geri dönmüştür. Altın Köprü'deki kargir köprünün tahribi için emir verdim. Bu esnada İngiliz teyyareleri yeni Türk hüketinin mütareke müzakerelerinde bulunduğunu bildirerek beyhude muharebe yapmamaları için askerimize ve zabitlerimize fesad saçan beyannameler attıklarını haber aldım. Bunun üzerine Sadrazam ve Başkumandan Vekili Müşir Ahmet İzzet Paşa'ya şifreli bir telgraf ile vaziyeti arzederek "eğer hakikaten mütareke müzakeresi yapılıyorsa beyhude yere sebatkârâne muharebe yaparak lüzumsuz zayiata uğramamak için acele keyfiyetin bildirilmesini ve bu hale göre Musul şehrini elde tutmak üzere tedrici oyalama ve çekilme muharebeleri yapacağımı" yazdım. Aldığım cevapta, mütareke müzakereleri hakkında malumat verilerek tedricen geri çekilmek hakkındaki fikrim tasvip olundu. Dicle grubunda, 14. Fırkayı teşkil eden 7., 9. ve 43. Piyade Alayları ile 12 sahra topu, 4 hafif obüs, 8 adet ağır obüs

topçusu ve mühim miktarda makineli tüfenk var idi. Fakat piyade taburlarının mevcutları pek zayıf idi. Grup Kumandanı Kaymakam İsmail Hakkı Bey El-müsahhak müdafaa mevziinde lüzumundan çok fazla müddet sebat etmiş ve Cebel-i Mekhûl'ün garbindeki çölden ilerleyen külliyetli düşman motorlu kuvvetlerinin Şirkan civarında ricat hatlarını keseceğini düşünmemiş, 26 Teşrinevvel sabahı telgraf muhaberesi kesilmiş ise de fırkada bir tayyare bölüğü ve bir telsiz telgraf müfrezesi bulunduğundan bunlar vasıtası ile Ordu Karargâhına müraacat edip emir veya talimat da almamıştır. Biz kendisini telsiz telgraf ile aradık bulamadık. Bütün emelim Dicle grubu kıtalarını Gayyare tepelerindeki mevzie çekip orada düşmanı tevkif etmek idi. Bu esnada, 5. Fırkanın Kumandanı Kaymakam Kenan Bey ile önündeki piyade taburları Erbil'den Gayyare mevziine doğru yürümekte idiler. Bunlara Gayyare tepelerinde bir himâye mevzii aldırmayı düşünüyordum.

Bu vaziyete ve düşüncelere göre 2. No'lu Ordu emrini 27 Teşrinevvel 1918'de yazdırıp tebliğ ettim. Sureti aynen şöyledir:

1- Düşman takriben 4 piyade livası ve 5 alay süvari ile Dicle boyunda taarruz etmektedir. Geri çektiğimiz ileri karakolarımızı 24 Teşrinevvel sabahı takip ederek bir liva piyade ile bir miktar süvari ve topçuyu Dicle'nin sağ sahilinden ve üç liva piyade ile bir miktar süvari ve topçuyu Dicle'nin sağ sahilinden ve üç liva piyade ile dört veya beş alay süvariyi ve topçusunun kısm-ı âzamını Dicle'nin sol sahilinden ileri sürdü. Sağ sahilden Fetha Boğazı içerisine giren düşman 25 Teşrinevvel'de Elmusahhak civarındaki mevziimize taarruza başladı. Sol sahilden ilerleyen düşman süvarisi 24 Teşrinevvel akşamı

Küçük Zap Nehrini geçti ve 25 Teşrinevvel sabahı Zap ile Dicle arasındaki kıtalarımızı tazyik teşebbüsünde bulundu. Bu kıtalarımızı kâmilen sağ sahile aldık ve köprümüzü kaldırdık. Bir liva piyade de ayni gün Zap Nehrini şimâle doğru geçti. Diğer bir liva piyade ile kuvvetli düşman topçusu Zap mansıbı cenubunda mevzî alarak Elmusahhak'daki mevziimizin sol cenahına ateş etmektedirler. 100'ü mütecaviz otomobil ve kamyondan mürekkep bir motorlu kolun 24 Teşrinevvel'de Şerîmiyye'den Sabha Gölü civarına gittiği görüldü. 25 Teşrinevvel'de 5-6 arabadan mürekkep bir motorlu kuvvet Şirkan civarına gelerek oradaki ağırlıklarımıza ve saireye ateş açmış ve düşman tayyareleri de havadan bomba ile bu taarruza iştirak etmişlerdir. Şirkan'daki topçumuz bunları topçu ateşi ile tard etti. 25/26 Teşrinevvel gecesi Dicle sağ sahilindeki düşman taarruzuna devam ederek sol cenahımızdaki siperlerimize girmiş ve sabaha kadar burada süngü ve bomba muharebesi yapılmıştır. 26 Teşrinevvel sabahı Şirkan şimalinde telgraf hattı tahrip olunduğundan muhabere kesilmiş ve Dicle grubundan yeni malumat alınamamıştır. İlk önce bir liva süvari bandehu bir miktar piyade ve topçudan mürekkep bir düşman kolu motorlu kuvvetlerle beraber Kerkük'e doğru ilerlemiş ve Dakok ile Tuz Hormatu'daki ileri karakollarımız geri alınmıştır. Halep düşman eline geçtiğinden Kerkük'te oyalanmayı münasip bulmayarak 25/26 Teşrinevvel gecesi bu şehrin terk edilmesini ve Altın Köprü'deki Kârgir köprünün tahrip olunarak Küçük Zap Nerhi gerisine çekilmeyi emrettim. Düşman ancak 26 Teşrinevvel sabahı boş bulduğu Kerkük'ü işgal etmiştir.

Dicle garbında çölde El-Hadar mevkiinde düşman varmış. Cebel-i Mekhûl garbındaki Vadî-i Tartar boyun-

ca ilerleyen düşman motorlu kuvvetlerinin burada bir hareket üssü tesis eylemiş olmaları muhtemeldir. Burada bir de telsiz telgraf bulunduğunu tahmin ediyorum.

25 Teşrinevvel'de Suriye'deki düşmanın süvarisi ile bir kısım Bedeviler Haleb'e girerek sokak muharebeleri yapmışlar ve 25/26 Teşrinevvel gecesi düşman Haleb'i tamamiyle işgal etmiştir.

2- Şark Ordular Gurubu ve Birinci Kafkas ve Dördüncü Kolordu Karargahları lağv edilmiştir. İran'da işgal ettiğimiz arazi ile Brest Litovsk muahedesi haricinde Kafkasya'da işgal edilen arazinin tahliyesine emir verilmiştir. Rumiye garbında Nazlıçay'ın eski hududumuzu katettiği nokta ile Siirt şimalinden geçen hattan Karadeniz sahiline kadar olan mıntıkayı 3., 9. ve 11. Kafkas Fırkları ile 12. Piyade Fırkasından mürekkep Dokuzuncu Ordu setr ve temin edecektir. Rumiye Gölü cenubundaki süvari livası ve Fırat boyundaki Frat grubu Altıncı Ordu emrine verilmiştir.

Yedinci Ordu Haleb'i 25/26 Teşrinevvel gecesi tahliye ederek şimâl-i garbiye doğru çekilmiştir. Bir muhtelit müfreze ile Ayıntap istikametini setr ve temin edecektir. Halep civarındaki şimendüfer hattı tahrip olunmuş, Cerablus köyrüsü de tahrip edilmek üzeredir. 20 Teşrinevvel'den beri yeni hükümetimiz İngiltere ile mütareke akdi için ciddi teşebbüsler yapmaktadır. Süleymaniye'deki müfrezemiz 26 Teşrinevvel sabahı Süleymaniye'den hareketle Köysancak'tan Erbil'e çekilmektedir. 5. Fırkaya mensup 13 ve 14. Piyade Alayları ile bir cebel bataryası Erbil civarından hareketle 26 Teşrinevvel akşamı Gayyare'ye muvasalat etmiştir. 5. Fırkanın mütebaki kısımları Musul'un 10 kilometre kadar cenubuna gelmektedirler. İran'dan gelen 4. Kolorduya mensup bazı kollar ve

seyyar hastaneler henüz Revandiz'e doğru yürüyüştedirler. Cerablus köprüsünün şark tarafını müdafaa için Altıncı Depo Alayından bir piyade bölüğü ile bir makineli tüfek Cerablus'un şarkına vasıl olmuştur.

Fırat grubu iki kol halinde Resülayn ve Tel-ebyad'a doğru çekilmektedir. Bu kuvvetlerin 4 Teşrin-i sanîde Tel-ebyad'a, 6 Teşrinsani'de Resülayn'e muvasalatları me'mûldür. Makineli tüfenk ve toplar ile takviye edilmiş olan Altıncı Depo Alayını Musul'dan Tel-Ebyad'a kadar olan yolu ve şimendifer hattını muhafazaya memur ettim.

3- Altıncı Ordu, Halep'in düşman eline geçmiş olması hasebiyle vatanımızın diğer kısımlarıyle yegâne menzil hattımızı teşkil edecek, Mardin-Diyarbekir-Harput-Sivas araba yolunu setr ve temin ve Halep'ten ilerleyecek düşmanın tesiri ile Van Gölü cenubundaki dağlara atılmamak için peyderpey Musul vilayetini tahliye ederek Revandiz-Akra-Divek-Oytan-Nusaybin-Resülayn-Telebyad-Birecik umumi hattına çekilecek ve fakat mütareke vukûunu dikkate alarak Musul'u terk zamanını imkân nisbetinde tehire gayret ederek mütarekede Musul'u elde tutmağa çalışacaktır.

4- Dicle gurubu imkan nisbetinde zayiattan tevakkî ederek ve fakat bir hafta içerisinde mütareke vukûu takdirinde Musul'u henüz elde tutmuş olmak için mümkün olduğu kadar zaman kazanarak tedricen ricat edecektir. Grup kıtalarının 1 Teşrinsani'de, Şirkan cenubunda ve garbındaki mevzide, 2 Teşrinsani'de Çernaf deresi şimalinde, 3 Teşrinsani'de Gayyare mevziinde bulunması lâzımdır. Gayyare mevziinde kaç gün kalmak lâzım geleceğini ayrıca tebliğ edeceğim. Grup, tekmil kıtaları ile sağ sahilde bulunmalıdır. Gayyare'den sonra Musul'a

uğramaksızın Musul cenub garbisinden Kesikköprü'ye çekilecektir.

2. Fırkaya mensup 18 ve 22. Piyade Alaylarıyla cebel bataryası Musul cenubunda dümdarı teşkil edecek badehu Musul köprüsünden şarka doğru geçerek köprüyü tahrip ve fırkasına iltihak edecektir. İşkodra Köprücü Treni hemen Musul'a sevk edilmelidir.

5- 2. Fırka 2 Teşrinsani akşamına kadar münasip bir müfreze ile Altınköprü'yü müdafaa edecek. Fırka karargâhiyle sair kısımları 30 Teşrinevvel akşamı Altınköprü civarından hareketle 2 Teşrinsani sabahı Güver'in şimal-i garbisine geleceklerdir. Düşman kısm-ı küllisiyle Gayyare mevzii karşısına geldiği zaman süvarisi ile sol sahilden Güver köprüsüne tasallut edebilir. Buna karşı şimdiden oradaki istihkâm bölüğü ile iki sahra topu ve 1 Teşrinsani sabahından itibaren daha kuvvetli kıtalar ile Güver serköprüsünün işgal ve müdafaası lâzımdır. Altınköprüdeki müfrezenin ne zaman çekileceğini ayrıca tebliğ ederim. Suret-i umumiyyede Gayyare elimizde bulundukça Altınköprü müdafaa edilecektir. Düşmanın kuvvetli süvari ile Dibke'ye taarruzu halinde Altınköprü müfrezesi Erbil-Kürdmamik istikametinde çekilir. Büyük Zap hattından sonra 2. Fırka Dahok'un cenubunda El'kavş ile Dicle dirseği arasındaki mevzie çekilecek ve Akre'de zayıf bir müfreze bulunduracaktır. Süleymaniye müfrezesi İkinci Fırkaya ithal edilmiştir.

6- 5. Fırka 13. ve 14. Piyade alaylarıyla bir cebel ve iki sahra ve bir obüs bataryası müstesna olduğu halde mütebaki aksamiyle Musul'un cenubunda bulunarak Elhader'den gelen yolları sed edecek surette Musul'un cenubı garbisindeki tepelerde emniyet ve müdafaa tertibatı alacak ve tahkimat yapacaktır. Dicle Grubu Gayyare mevzi-

ine çekildikten sonra 5. Fırkaya ait bâlâdaki kıtalar fırlarına iltihak edeceklerdir. 5. Fırka hînd-i hacette Dicle grubunun Musul cenup garbisinden Kesik Köprü'ye muntazaman çekilmesini himaye edecektir. Adi ateşli 15'lik Obüs bataryası 5. fırkaya ilhak edilmiştir.

7- Ordu ihtiyatı şimdilik Gayyare'de bulunarak Musul-Şirkan yolunu ve telgraf hatlarını setr ve temin ve düşman süvarilerinin sarkıntılık etmelerine mümanaat ve Dicle grubunun Şirkan'dan Gayyare mevziine çekilmesini himâye edecektir. Grup kıtaları Gayyare mevziine gelmeye başlayınca ordu ihtiyatı tekmil aksamiyle ve elyevm Dicle grubu nezdinde olup 5. Fırkaya ilhak edilen topçu taburu ile Musul cenup garbisine çekilerek 5. Fırkaya iltihak edeceklerdir.

8- Mürettep süvari livası sunuf-ı muhtelifeden mürekkep bir müfrezeyi hemen İran dahilinde Revandiz garbindeki Babaçiçek geçidine gönderecektir. Bu müfreze Erbil cihetine düşmanın gelmesi halinde Erbil'den Revandiz'e gelen yolu sed ve müdafaa ederek Revandiz'i elimizde bulunduracaktır. İcabında Akre'deki müfreze vasıtasiyle 2. Fırka ile ve benimle muharebeyi tesis edecektir. Mütebaki kıtalarını ve İran dahilindeki erzakı peyderpey Savuçbulak'a ve oradan Rayat'a ve Revandiz'e nakledecektir. Rayat civarında bir müfreze bulundurarak İran dahilinden gelecek düşmana karşı hududumuzu müdafaa edecektir.

9— Sincar müfrezesi, Sincar'da bir bölük süvari bırakarak mütebaki kuvvetiyle Tel'afr'a gelecek ve Elhadar cihetinden Tel'afr'a ve (Musul-Nusaybin) yoluna doğru gelen istikametleri keşf, setr ve temin ve Tel'afr'ı müdafaa edecektir. Bu hususta Tel'afr'ın hamiyetli ahalisinden de hüsnü istifade etmelidir.

10— Fırat gurubu iki kol halinde Fırat vadisinden Resülayn'e ve Tel'ebyad'a çekilecek ve Tel'ebyad'da toplanarak Fırat vadisinden gelen istikametleri setr ve temin ve bilhassa Halep'ten Cerablus ve Birecik istikametinde gelecek düşmana karşı Fırat sol sahilinde müdafaa edecektir.

11— 6. Fırkanın Köprücü Treni ile İşkodra Köprücü Treni ayrıca vereceğim emirle Musul üzerinden Smel cenub-ı garbisine gelerek Dicle üzerinde ve daha şimâlde Habur üzerinde köprü kuracaklardır.

12— Ordu Karargâhı şimdilik Musul'dadır. Bilâhare vaziyete göre tedricen (Hökne-Nusaybin-Diyarbakır) istikametine gitmesi muhtemeldir.

İmza
Altıncı Ordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

Dicle Grubu, 2. Fırka, Süvari Livası, Sincar Müfrezesi ve 13. Piyade Alay Kumandanlıklarına hem şifre ile ve hem tahriren, 5. Fırka Kumandanlığına ve Altıncı Ordu Menzil Müfettişliğine tahriren, Fırat Gurubu Kumandanlığına Nusaybin hat kumandanı vasıtasiyle tahriren tebliğ olunmuştur.

Bu emrin Dicle gurubuna ait kısmını telsiz telgraf ile tebliğ ettirmekle beraber yazılı bir sureti becerikli ve cesur bir süvari zabiti ile Musul'dan Şirkan'a gönderdim. Süvari zabitinin maiyetine atları kuvvetli süvari neferleri verdirdim. Diğer Kumandanlara telgraf hatları kesilmemiş olduğundan şifreli telgraf tebliği mümkün oldu.

28 ve 29 Teşrinevvel'de Dicle Gurubunun vaziyeti kö-

tüleşti. Bir yandan düşman süvarileri diğer taraftan motorlu düşman kuvvetleri bu gurubu çevirip kuşattıklarından Gayyare'deki himaye mevziine çekilme mümkün olamamış, Gayyare'deki 5. Fırkaya mensup alaylar da çölün hususiyetine alışmadan düşman süvarileri tarafından tazyik olunduklarından onlar da şimale doğru çekilememişler...

30 Teşrinevvel 1918 saat: 16. 30'da şu emri vermeğe mecbur kaldım:

Musul'dan
30/10/ 1918

Şifre ile Pesve vasıtasıyle Süvari Livası, Kumandanlığına,

Şifre 5. Fırka Kumandanlığına,

Şifre Dibke'de 2. Fırka Kumandanlığına,

Saat: 16 30

Şifre Nusaybin'de Altıncı Depo Alay Kumandanlığına,

Şifre Sincar Müfrezesi Kumandanlığına, yazılı olarak Altıncı Ordu Menzil Müfettişliğine

Gayet aceledir

1— Muhasaradan kurtulan Dicle gurubuyla bunu kurtarmaya gönderdiğimiz 13 ve 14. Alaylar Dicle sahilini takip edemeyerek çöle atıldılar. Düşmanın 10 kadar zırhlı otomobiliyle bir iki alay süvarisi sâhil boyunca ilerleyerek şimdi Gayyareye geldi. Gayyare ile muhaberemiz kesildi. Gayyare'de ve Dicle'nin garbindeki kıtaların kâffesi Dicle gurubunu himayeye ve yardıma gönderildi-

ğinden bu sahili düşman boş buldu. Şark taraftakiler garbe geçmeğe vakit bulamadılar. Çölde kalan kıtalarımızdan henüz bir haber yoktur. Düşman otomobillerinin yarın Musul cenubunda görünmeleri muhtemeldir. Fakat yorgun süvarisinin Gayyare'den yarın 50 kilometre katederek Musul cenubuna gelmesi belki ancak ikindi vakti olabilir.

2— 5. Fırka Kumandanı elyevm maiyetindeki kuvvetler ile Musul cenubundaki sırtları ve bilhassa otomobil hareketine müsait yolları münasip suretle tutarak düşman otomobillerinin ve süvarisinin Musul'a tasallut etmesine mani olacak ve çölden çekilen kıtalarımızın imkan nisbetinde çekilmelerine kâfi zaman kazanacaktır. Ricate mecburiyet-i katiyye halinde artık Nusaybin istikametini tutamayacağından Musul köprüsünden geçerek köprüyü tahrip edecek ve Musul'un şimâl taraflarında ve Dicle'nin şarkında yani sol sahilinde kalarak nehri tarassut ve müdafaa ve 2. Fırka kıtalarının Dicle şarkından çekilmelerini temin edecektir.

3— 2. Fırka tekmil kıtalarını bu akşam ve yarın Zap kebir'in şimaline çekecektir. Altınköprü müfrezesi bu gece köprüyü tahrip ederek Erbil üzerinden Kürdmamik'e çekilecektir. Elyevm Dicle şarkında ve Musul'un cenup şarkisinde bulunan bütün kıtaları, kolları vesaireyi 2. Fırka maiyetine alarak şimale doğru çekilmelerini temin etmelidir. Zap Nehrinde durulduğu zaman Eski Kelek tarassut edilmelidir. 2. Fırkaya başka bir emir tebliğine imkân kalmazsa fırka Zap Nehrinden sonra Dahok'un cenubundaki sırtlara doğru ricate devam edecektir. Süleymaniye müfrezesi artık Kürdmamik üzerinden çekilmeyeceğinden buna Revandiz garbından Akre'ye çekilmesi tebliğ olunmalıdır. Elyevm Tel'eş-şaîr ve Gayyare

civarlarında Dicle'nin şarkında bulunan kıtaların Güveyir'e celpleri ve şimâle ricatleri 2. Fırkaca temin edilmelidir.

4— Dicle garbinde olup çöllere sapmış olan ve kendilerinden dünden beri haber alınamayan kıtaların hiç olmazsa kısmen Hökne civarında toplanmaları muhtemeldir. Bu kıtaların kumandanlarından hangi en büyük âmir Hökne cihetine gelirse o tarafta toplanacak kıtaları maiyetine alacak ve Uveynat cenub-ı şarkisinde toplayacaktır.

5— Altıncı Depo Alay Kumandanı hemen otomobil ile Uveynat'a gelerek ve kıtalarından toplayabileceği kısımları Uveynat'a toplayarak Uveynat'ın cenup şarkisinde Musul ve Tel'afr cihetlerinden gelecek düşmana karşı emniyet ve müdafaa tertibatı alacak ve çekilen parakendelerimizin ve kıtalarımızın o tarafta toplanmalarını temin edecektir. Altıncı Depo Alayı bu dakikadan itibaren birinci hat kıtalarından mâbûd olacak ve benim emrime girecektir. Sincar'daki 31. Süvari Alayını maiyetine veriyorum. Bu alay tekmil kuvvetiyle Sincar ve Tel'afr'ı terk ederek hemen Hökne cenub şarkisine gelecek ve orada Musul ve Tel'afr istikametlerini tarassud ve keşfedecek ve faik düşman karşısında Uveynat'a çekilecektir. Uveynat'ta hastaların, eşya ve erzakının süratle Demirkapı'ya nakli temin edilmelidir.

6— Süvari Livası süratle Revandiz'e çekilecek. Bir kısım kuvvetiyle Revandiz garbında Babaçiçek geçidini müdafaa ve diğer kısım kuvvetiyle Rayat boğazını temin edecektir. İran'dan celp edeceği erzak ile gerek kendisini ve gerek Revandiz'de kalan kolları ve sairyi iaşe edecektir. İmkan görüldükçe bunların kısmen Akre üzerinden Zaho'ya mekkâri teşkilâtiyle sevki münasiptir.

7— Altıncı Ordu Menzil Müfettişliği Karargahı ve Musul'daki menzil müessesatı yarın Dicle'nin şarkına geçerek Cizre'ye gideceklerdir. Menzilin otomobillerden mââda Musul civarında bulunan tekmil nakliye vasıtaları hemen Dicle şarkına geçirilerek Musul'dan Zaho'ya doğru sevkiyatta kullanılacaktır. Mevcut otomobiller hemen yarın sabah ağır malzeme ve eşyayı ve benzinleri yükleyerek doğru Demirkapıya gidecekler; oradan tekrar Uveynat'a dönerek Uveynat'taki malzeme vesaireyi Demirkapı'ya ve oradan Nusaybin'e taşıyacaklardır. Nusaybin'deki eşya ve malzeme şimendüferle Mardin'e sevk edilmelidir.

8— Altıncı Ordu Karargâhının ikinci kademesi yarın sabah Musul'dan hareketle Smel'e gidecektir. Birinci kademe benim ile beraber son zamana kadar Musul'da kalacak ve bâdehu mecburiyet halinde Smel'e hareket edecektir. Musul merkez taburuyla depo bataryası ve makineli tüfek depo bölüğü, tayyare topu, Altıncı Telsiz Telgraf Müfrezesi, tayyare bölüğü muzika ve telgraf bölükleri ayrıca verilen emre tevfikan ordu karargâhı kademeleriyle hareket edeceklerdir.

9— 2. ve 5. Fırkalarla süvari livası, Sincar müfrezesi, Altıncı Depo Alayı Kumandanlıklarına şifre ile ve Altıncı Ordu Menzil Müfettişliğine yazılı olarak tebliğ edilmiştir.

Çölden çekilecek kıtaların kumandanlarına ilk tesadüf edecekleri kıtadan bu emrin bir sureti verilmelidir.

İmza
Altıncı Ordu Kumandanı
Mirliva
Ali İhsan

Can sıkıcı bir kargaşalık içinde büyük bir üzüntü ile yazdırıp tebliğ ettirdiğim bu emirden altı saat sonra İstanbul'dan ferahlatıcı bir telgraf aldım:

31 Teşrinevvel 1918 zevalinden muteber olmak üzere İtilâf Devletleriyle bugün Mondros'ta mütareke imzalanmış olduğunu bildiren bu telgraf, yukarıda verdiğim emrin icrasına mahal kalmadan yıldırım gibi yetişmiş idi. Bununla beraber karşımdaki İngilizlerin mütarekeyi tanımayarak Gayyare petrol menbâlarını ve Musul şehrini işgal etmek için uğraşacaklarını endişeli bir surette tahmin ediyordum. Dicle Gurubunun Şirkan ile Gayyare mevzii arasında esir düştüğünü haber almıştım. Halbuki 58. Seyyar Hastahane Başhekimi Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey, içine düştükleri müşkül vaziyeti kavrayarak çölden çekilmek cesaret ve azmini göstermiş. 29 Teşrinevvel sabahı Dicle Gurubundan ayrılarak hastanesini hasta ve yaralılarıyla beraber Şirkan'dan Musul'a çöl tarikiyle zayiatsız getirmiş ve hatta; 120 koyunundan bir tanesini bile kayıp etmemiş. Bu harekat, Şirkan'da muharebe eden Dicle Gurubunun top, makineli tüfek vesair silâhlariyle kendisine şimal-i garbiye doğru yol açarak çekilmesi imkanının mevcut olduğunu göstermişti.

58. Seyyar Hastahane Başhekimini takdir ederek Ordu emir-i yevmîsiyle bu kahramanca hareketini tekmil orduya tamim ettim ve kendisini ayrıca nakdi mükâfât ile taltif ettim.

Yukarıda izah eylediğim düşüncelere binaen Musul şehrindeki anbarların, eşyanın, hastaların vesairenin geriye nakline devam ettirdim.

Dicle Gurubu, 25 Teşrinevvel'den 30 Teşrinevvel'e kadar altı gün adım adım muharebe ederek Şirkan şima-

line kadar çekilmiş ve orada mütarekenin imzasından bir gün sonra, belki cephanesinin tükenmesi yüzünden, 31 Teşrinevvel'de İngilizlere teslim olmuş. 58. Seyyar Hastahane Başhekiminin ne topu ve ne de süngüsü vardı. Dicle Gurubu, dinamik ve enerjik bir kumanda ile kullanılsa idi, sadece süngüleri sayesinde kendisine yol açıp Musul'a çekilebilirdi...

Gayyare mevziine gelmiş olan İngiliz kuvvetleri, ihtimalen mütarekenin tebliği üzerine, 31 Teşrinevvel'de burada durmuşlardı. Bende mütareke aktedildiğini bildirmek üzere İngiliz Kumandanına yazdığım mektupları bir zabit ile 15 atlıdan mürekkep bir kol vasıtasiyle Musul'un cenubunda Hamam Alil istikametinde İngilizlere 31 Teşrinevvel'de gönderdim.

Halbuki İngiliz Ordusu Kumandanı mütarekeden haberdar değilmiş gibi davranarak Musul şehrinin zaptedilmesi emrini vermiş. Onu bu düşünceye sevkeden sebebin, 31 Teşrinevvel'de Dicle Gurubunun tekmil top ve tüfekleri ile beraber teslim olması hasebiyle Musul'u müdafaa edecek kudreti bizim artık kaybetmwiş bulunduğumuz zannından ibaret olduğu aşikârdı. İngiliz süvarisi General Kassel kumandasında Musul'un cenubunda Hamam Alil denilen kaplıcalara doğru yaklaşınca, 5. Fırka Kumandanı Kaymakam Kenan Beyi, İngiliz Süvari Fırkası Kumandaniyle görüşerek mütarekeyi tebliğ etmeğe ve bu sebeple Hamam Alil'den geri dönerek Gayyare tepelerine çekilmeleri lüzumunu bildirmeğe memur ettim. General Kassel mütarekeden haberdar olmadığını, bizim tebliğimizi hüsnü telâkkî eylediğini ve gerideki kumandanlarına haber vererek talimat isteyeceğini söylemiş. Bu mükâlemeden dört gün sonra, İngiliz süvarisi yeniden ileri harekete geçerek 4 Teşrinsani'de

Musul şehrine doğru ilerlemeğe başladı. Muhasamatın tekrar başlamasına meydan vermemek için askerlerimizi süngü takmış olarak göğüs göğüse ve adım adım geri çektirip şehrin kenarını bir kale gibi kapatdırdım. İngiliz süvarileri de bizi muhasara ettilerse de şehre giremediler. Yalnız cesur ve terbiyeli bir İngiliz Generali olan Kassel'i şehrin kenarındaki köşklerden birinde misafir ettirdim. Mükerrer ısrarlarım üzerine birbiri arkasından bir fırka kumandanı General Fenşow ve General Kob müteakip günlerde karargahıma gelerek benimle görüştüler. Ben de mütareke imzalanmış olduğundan ileri hareketlerin doğru olmadığını, mütarekeyi ihlâl ettiklerini, yeniden ateşin başlayacağını, bunun mesuliyetinin mütarekeyi bozan İngilizlere ait olacağını karargahımda kendilerine şiddetli bir lisan ile söyledim. "Elinizde mükemmel telsiz telgraflar var. Mütarekeyi kabul ve imza etmiş olan İngiliz filosu kumandanına ve Harbiye Nazırı Müşir İzzet Paşa ile mütemadiyen muhabere ettim. İzzet Paşa hareketimi takdir etmekle beraber mütarekenin bozulmasına meydan vermeyerek mecburiyet halinde Musul şehrinin terk edilmesini bildirdi.

İki gün sonra İngilizlerin Irak'taki orduları kumandanı General Marşal bizzat geldi. Onunla da aynı suretle görüştüm ve mütarekenin metnini çıkardım. O da kendi elindeki mütarekenâme suretini çıkardı. Karşılaştırdık, her ikisi birbirine mütabık idi. General Marşal'ı mütareke hasebiyle ileri hareketin doğru olmadığını kabule mecbur oldu. Fakat mütareke maddelerini birer birer okuyarak bu maddelerden Musul şehrinin işgaline imkân veren fikralar aradı. Evvelâ 16. madde mucibince Altıncı Ordunun kâmilen teslim olmasını talep etti. Buna gülerek mukabele ettim ve bu maddenin Medine gibi

yerlerde kapanmış olan Türk garnizonlarına ait olduğunu, bizim seyyar ordu olduğumuzu söyledim. Bu talebin fayda vermediğini görerek nihayet 7. madde mucibince sevkülceyşce ehemmiyeti haiz olan yerlerin işgali hakkını ileri sürerek sırf mütarekenin temini maksadıyla Musul'u işgal edeceklerini söyledi. Bunun üzerine tekrar İzzet Paşa ile muharebe neticesinde Altıncı Ordunun tekmil askeriyle ve silahlarıyla ve cephaneleriyle geri çekilmelerini temin ettik. Ancak 10 Teşrinsani'de İngiliz askeri Musul şehrine girdi. Ben de Karargâhımın birinci kademesiyle Musul'dan Nusaybin'e çekildim. Ordu Karargahını orada tesis ettim. Nusaybin'deki İngiliz esirlerini İngilizlere verdim. Kendilerine nasıl iyi muamele edilmiş ve iyi bakılmış olduğunu benimle beraber gelmiş olan İngiliz motorlu kuvvetleri kumandanına anlatarak kabul ettirdim. Bu esirler de kendilerine iyi bakılmış olduğunu itiraf ettiler.

General (Marşall) İngiliz filosunun İstanbul'u işgal ettiğini ve bu hareketin de mütarekenin 7. maddesi hükmünce yapılmış ve Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmiş olduğunu söylemişdi. Bu doğru lâkırdı ve mantık mucebince biz de Musul'u terk zaruretini kabul etmişdik. Musul'da iken son defa neşrettiğim 20 nolu 1 Teşrinsani tarihli ordu emr-i yevmîsinin birinci maddesinde mütarekeyi şu suretle orduya tebliğ eylemiştim:

1— 31 Teşrinevvel 1918 zevalinden muteber olmak üzere İtilâf Devletleri ile mütareke akt ve imza edildiğini tebşîr eylerim. Bu zamandaki vaziyetimize göre Ordumuzun en ileri aksamiyle âtideki hattı muhafaza etmektedir: Süleymaniye-Köysancak-Kadıhane-Dibke-Güver-Büyük Zap Nehri mansıbı-Hamam Alil şimal sırtları-Tel'afr-Sincar-Resülayn-Tel'ebyad- Cerablus-Akça

Koyunlu istasyonu. Şu suretle Musul, Erbil ve Süleymaniye gibi şehirler ile Musul vilayetinin en mühim aksamı ve tekmil Diyarbakır Vilâyeti ve Urfa Sancağı elimizde kalmıştır. Kilis şehri-Fatma istasyonu- İskenderun hattını da 7. Ordu muhafaza etmektedir.

Altıncı Ordu, muazzez vatanımıza ve Osmanlı milletine Umumi Harp'te en son olarak yaptığı şu büyük hizmet ile de iftihar eder. Bu muvaffakiyet, şüphesiz birinci hatta mensup bilcümle zabitan arkadaşlarım ile asker evladlarımın bilhassa son 15 gün içinde gösterdikleri azîm fedakârlıklar ve meşakkatlere ve zahmetlere tahammül ile kazanılmış olduğundan takdir ve teşekkürlerimi kemâl-i minnet ile beyan eder ve cümlesinin gözlerinden öperim. Birinci hat kıtalarının bu azim hizmetlerine mukabil hallerini refahlandırmaya bir küçük yardım olmak üzere Teşrînevvel, Teşrinsani ve Kânunevvel maaşlarını tam yeküne göre yüzde elli nisbetinde madeni para ile veriyorum. Bu takdir muamelesi ancak fiilen hizmet ve vazife başında bulunanlara şamil olup ötede beride mezun veya memur veya tebdilhavalı ve sair olanlara aidiyeti yoktur.

1/10/1918'de İngilizler Şam'a girmişlerdi. Bu vaziyet karşısında Talât Paşa kabinesi istifa ederek 14/10/1918'de Müşir Ahmet İzzet Paşa, Sadrazam ve Başkumandanlık Erkanı Harp Reisi ve Harbiye Nazırı vazifelerini deruhde ederek iktidara gelmiş, Kabinesinde Hariciye Nazırlığına Roma Sefiri Nabi Bey'i, Dahiliyeye Ali Fethi Bey'i, Bahriyeye Hüseyin Rauf Bey'i, Maliyeye Cavid Bey'i almıştı. Kabinesinde Hayri Efendi, Abdurrahman Şeref Bey, Said Bey, Ziya Paşa, Celâl Muhtar Bey, Şeyhülislâm Ömer Hulusi Efendi, Şura-yı Devlet Reisi Reşid Akif Paşa bulunuyordu.

Bu suretle teşekkül eden kabine 18 Ekim'de mütareke teşebbüsüne geçmiş. Ahmet İzzet Paşa ile Hüseyin Rauf Bey Büyükada'da General Tovvenzehend ile görüşerek onun muvafakatini almışlar, Generalin İngiliz Bahr-i Sefid filosuna gönderilmesine karar vermişler. Bu karar üzerinde Tovvenzehend filo kumandanı Amirâl Galtrhop ile görüşmüş ve 23 Ekim'de Amiral, Sadrazama bir telgraf çekerek Türk murahhaslarını Mondros'a davet etmiş. Ahmet İzzet Paşa, Harbiye Nezareti Müsteşarlığına 3. Kolordu Kumandanı Miralay İsmet Bey'i tayin ederek 24 Teşrinevvel 1918'de Padişahın İradesini almış ve 26 Teşrinevvel'de bu tayin keyfiyeti ordulara tebliğ olunmuştu. Bu tebliğe göre Miralay İsmet Bey'in İzzet Paşa tarafından tutulduğu ve mütareke işlerine iştirak ettirildiği anlaşılmakta idi.

Nihayet mütareke müzakeresi neticelenmiş ve 30 Ekim'de imzalanmıştır.

2 Teşrinsani 1918 tarihinde Karargah-ı Umumi'den 2711 nolu olarak gelen telgrafda mütareke şartları tebliğ olunmuştu. Bu tebliği tarihi bir vesika olarak aynen buraya derc ediyorum. Tatbikinde uğradığımız zorlukları peyderpey izah edeceğim. Musul İngilizlerin Irak Ordusuna terk olunduktan sonra bu ordu ile uğraşmaktan kurtulmuştuk, fakat bundan sonra Halep tarafındaki Allenby Ordusu ile uğraşmak zaruretine düştük:

Altıncı Ordu Kumandanlığına

İtilaf devletleriyle akdettiğimiz mütarekename şartları ber vech-i zîr münderiçtir. Malûmat husûliyle her Ordunun kendisine ait hususatın derhal tatbîki lâzımdır. Bu babda lüzûm görüldükçe izahât ve talimât-ı mahsusa verilecektir.

2/11/1918

Sadrazam ve Başkumandanlık Erkanı Harp Reisi
Ahmed İzzet

İngiltere Hükümeti'nin müttefikleriyle bilitilâf selâhiyattar kıldığı İngiltere Hükümeti Bahr-i Sefîd Donanması Başkumandanı Ferik Amiral Sir Sömer Behtarthur Grok Galtrop hazretleriyle Hükümet-i Seniye canibininden salâhiyeti haiz Bahriye Nazırı Devletlû Rauf Bey Efendi Hazretleri, Hariciye Müsteşarı Atufetlu Reşat Hikmet Bey Efendi Hazretleri, Erkanı Harbiye-i Umumiye Kaymakamlarından Sadullah Bey Efendi arasında kararlaştırılıp aktedilen mütareke şartları:

1— Bahr-i Siyâha mürûr için Çanakkale ve Bahr-i Siyâh Boğazlarının küşadı ve Bahr-i Siyaha mürûrun temini, Çanakkale ve Bahr-i Siyah istihkâmlarının müttefikler tarafından işgali;

2— Osmanlı sularındaki bilcümle torpil tarlaları ile torpedo kovan mevzileri ve diğer manilerin mevkii gösterilecek ve bunları taramak veya ref etmek için talep vukûunda muâvemet edilecektir.

3— Karadeniz'de mevcut torpil mevkileri hakkındaki malumat-ı mevcûde îta olunacaktır.

4— İtilâf hükümetlerine mensup harp esirleri ile Ermeni esirleri ve mevkufları İstanbul'da cem edilecek ve bilâ kaydüşart İtilâf hükümetlerine teslim olunacaktır.

5— Hudutların muhafazası ve dahili asayişin idamesi için lüzûm görülecek askerî kuvvetlerden mâdasının derhal terhisi, işbu askeri kuvvetlerin miktar ve vaziyetleri itilâf hükümetleri tarafından Devlet-i Aliyye ile müzakere edildikten sonra tekarrür ettirilecektir.

6— Osmanlı kara sularında zabıta ve buna mümasil

hususat için istihdam edilecek küçük sefineler müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Devlet-i Aliye tarafından işgal edilen sularda bulunan tekmil harp sefineleri teslim olunup, gösterilecek Osmanlı liman veya limanlarında mevkuf bulundurulacaktır.

7— Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkülceyş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.

8— Elyevm Osmanlı işgali altında bulunan bilcümle limanlardan ve demir mahallerinde itilaf sefineleri tarafından istifade edilmesi ve itilâf ile hal-i harpte bulunanlara karşı mesdud bulundurulması. Osmanlı sefineleri de ticaret ve ordunun terhisleri hususunda aynı şartlardan istifade edeceklerdir.

9— İtilâf Devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki umum gemi tamirâtı vasıtalarından istifade edecekler. Bu hususta sühûlet gösterilecektir.

10— Toros Tünellerinin müttefikler tarafından işgali;

11— İran'ın şimâl-i garbî kısmındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce verilen emir icra edilecektir. Maverayı Kafkas'ın evvelce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısm-ı mütebakîsi müttefikler tarafından vaziyet-i mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye olunacaktır.

12— Hükümet muhabereleri müstesna olmak üzere telsiz üteigraf ve kabloların itilaf memurları tarafından murakabesi,

13— Bahrî, askerî ve ticari mevad ve malzemelerin tahriplerinin meni,

14— Memleketin ihtiyaçları tatmin olunduktan son-

ra, mütebaki kömür, mayi mahrukat, ve bahriye levazımının Türk menbalarından mübayası için teshilat gösterilmesi. Mevadd-ı mezkûrenin hiç birisi ihraç edilmeyecektir.

15— Bilcümle demiryol hatlarına İtilâf mürakabe zabitleri memur edilecekdir. Bunlar meyanında elyevm Osmanlı hükümetinin mürakabesi altında bulunan Maverayı Kafkas demiryolu hatları dahildir. İşbu Kafkas hatları serbest ve tam olarak itilâf memurlarının taht-ı idaresine vaz edilecektir. Ahalinin ihtiyacının tatmini dikkate alınacaktır. İşbu maddede Batum'un işgali dahildir. Osmanlı Hükümeti Bakü'nün işgaline itiraz etmeyecektir.

16— Hicaz da, Asir de, yemende Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtalar (Garnizonlar) en yakın itilâf kumandanına teslim olunacaktır. Klikyada dahili asayişin muhafazası için lâzım gelen miktardan madâsı, 5. maddedeki şartlara tevfikan tekarrür ettirilerek geri çekilecektir.

17— Trablus'ta ve Bingâzi'de bulunan Osmanlı zabitleri en yakın İtalyan muhafız kıtalarına teslim olunacaktır. Osmanlı hükümeti, teslim emrine itaat etmedikleri takdirde muhabere ve muaveneti kat etmeyi taahhüt eder.

18— Mısrata'da dahil olduğu halde Trablusgarp ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yakın itilâf muhafız kıtalarına (garnizon) teslimi.

20— 5. madde mucebince terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, esliha, cephane ve nakliye vasıtalarının tarz-ı istîmaline dair ita edilecek talimata riayet olunacaktır.

21— İtilâf Devletlerinin menfaatlerini sıyanet için İa-

şe Nezareti nezdine İtilâf memleketlerinin birer murahhası gönderilecek ve kendilerine bu bapda lüzûm görülecek tekmil malumat verilecektir.

22— Osmanlı harp esirleri İtilâf Devletleri nezdinde muhafaza edilecektir. Sivil harp esirlerinden askeri yaşlar haricinde olanların tahliyesi dikkate alınacaktır.

23— Osmanlı Hükümeti, merkezî hükümetlerle bilcümle münasebetlerini kesecektir.

24— İtilâf Devletleri, altı vilâyette (altı Ermeni vilâyetinde) iğtişaş zuhurunda (asayişi ihlal eden bir hadise zuhurunda) bu vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal etmek hakkını haizdirler.

25— Müttefiklerle Osmanlı Hükümeti arasında muhasemat, 1918 senesi Teşrinevvel'in 31. Çarşamba günü mahallî saat ile zevalden itibaren tatil edilecektir.

İngiltere Hükümeti harp sefinelerinden Limni'de Mondros limanında demirli bulunan Agamemnun zırhlısında 1918 senesi Teşrinevvel'in 30 günü iki nüsha olarak imzalanmıştır.

İmzalar

Sadullah, Reşat Hikmet, Hüseyin Rauf, Arthur Galtrop.

Bizim murahhas heyetimize adeta dikine indirilmiş olan şu mütarekename hemen kayıtsız şartsız teslim olmak gibi bir şeydi. Yukarıdaki maddelerde muterize içinde olan ibareler İngiliz Irak Ordusuna gönderilen metinden alınmıştır.

Enver Paşa, Amcası Halil Paşa'yı Batum'a göndererek Şark Ordular Gurubu Kumandanı yapmış idi. İcabında bu tarzda teslim olmaya karşı gelmek için Türk Azerbaycan'ında bir mukavemet yuvası teşkil etmek is-

tediğini zanetmiştim. Fakat böyle bir hareketi ne Enver Paşa ve ne Halil Paşa yaptı. 1/11/1918 akşamı Enver Paşa'nın geceleyin bir Alman torpedosuyla Karadeniz'den Almanya'ya kaçtığını haber alınca hayrete düşmüştüm. *Halil Paşa'ya du bu yolda hiç bir talimat veya direktif* vermemiş olduğu, Halil Paşa'nın pasif hareketiyle meydana çıktı. Halbuki Enver Paşa İstanbul'dan kaçarken Sadrazam İzzet Paşa'ya göndermiş olduğu mektupta Azerbaycan İslam Hükümeti için çalışmak üzere Kafkasya'ya geçeceğini bildirmiş... Mütarekename mucebince Ahmet İzzet Paşa, Kafkasya'daki kuvvetlerimizin hududun gerisine çekilmesini emretmiş olduğundan bu emir der'akap yapılmış ve Dokuzuncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa karargâhını Erzurum'a nakleylemiş idi. O da bu mütarekenâmeye karşı cephe almayı düşünmüyor gibiydi. Kendisine bu hususiaki fikrini şifre ile sordum. Passif bir cevap verdi. İngilizlerin mütarekenâmenin son 24. maddesinde Ermeni vilayetleri dedikleri şarktaki altı vilâyetimiz, Diyarbekir, Van, Bitlis, Erzurum, Elaziz ve Sivas vilâyetlerini işgal etmek için bahaneler icad edeceklerini, buna karşı tedbir almaklığımızı Yakup Şevki Paşa'ya açıkça tekliğ ettim. "Ahvale intizar edelim" şeklinde baştan savma bir cevap verdi. Bunun üzerine ben kendi ordumun mıntıkasındaki vilâyetlere fazla silah ve cephanelerimizi sevk ederek icabında buralarda Müslüman çokluğunun bulunduğunu anlatmak üzere bu silahların halka tevzî olunabileceğini tamim ettim. Yerli halktan gönüllü muhafız kıtaları, milisler teşkiline karar verdim.

Yirmi Altıncı Bölüm

Mütârekeden sonra efradı terhis etmedim — Mütârekenâme ahkâmına göre Şarktaki altı vilâyetin İngilizler tarafından işgaline mani olmaya çalıştım — İstanbul Hükümeti Altıncı Ordu lâğv ederek beni İstanbul'a çağırdı — Haydarpaşa istasyonunda İngilizler etrafımı çevirerek beni tevkif ettiler — Gariban hana kapattılar — Nihayet Malta adasına sürdüler

Mütarekename mucebince Altıncı Ordudaki efradın terhisi lazım geliyordu. Seferberlikten hazeri hale rücû etmek de kaide olarak bunu icap ettiriyordu. Fakat burada ben bu kaideyi tatbik etmedim. Bunun için iki sebep vardı:

1— Harpte ölmemiş yaşlı efradı kışın çamurlu ve karlı yollarda memleketlerine sevk etmek onları yeniden ölümle pençeleşmeğe mecbur etmek oluyordu. Bu tehlikeden onları kurtarmağa azmettim. İstanbul hükümetine bu efradın çoğu Konyalı, Eskişehirli Ankaralı olduklarından tahrip edilmiş olan demiryol hattının tamirinden sonra terhis edebileceğini yazdım. Yakın yerlere gidecekleri terhis ettim.

2— Altı şark vilâyetinin işgali tehlikesine karşı tedbir almak ve mukavemet için elinde kuvvet bulundurmak düşüncesinde idim. İtilâf Devletleri İstanbul Hükü-

metini tazyike başlamışlar. Padişah Vahdettin, "Kabinede bulunan Nazırların bazılarını ittihatcıdır, bunların değiştirilmesi lâzımdır" tarzında İzzet Paşa'ya ihtarlar yapmış olduğundan, padişahın arzusunu yapmamış ve Kanun-i Esasinin ihlâl edildiğini ileri sürerek İzzet Paşa 8/11/1918 akşamı istifa eylemiş. Bunun yerine sadaret Tevfik Paşa'ya verilmiş. Tevfik Paşa enerjilerini kaybetmiş, korkak bir takım devlet adamlarıyla kabinesini kurmuş ise de acz içinde bocalamağa başlamış. Bir taraftan padişahın tazyiki ve diğer taraftan galip devletlerin müdahaleleri karşısında hiç bir iş görememiş ve mütareke tatbikatı daha fena bir vaziyete düşmüş idi. İttihatcı devlet adamları Harbiye Nezaretinde Bekir Ağa bölüğü denilen tevkifhaneye kapatıldılar. Boğazlar mayınlardan temizlenmiş olduğundan 13/11/1918'de müttefik harp gemileri İstanbul limânına geldiler. Mütareke ahkâmını aleyhimizde tatbik için daha şiddetli harekete başladılar. Tevfik Paşa Kabinesinde Harbiye Nazırlığını deruhte etmiş olan Abdullah Paşa 22/11/1918'de şifre ile şöyle bir tamim tebliğ eyledi:

Altıncı Ordu Kumandanlığına

1— Erkân, efrad ve zabitanın siyaset ile iştigal etmesi kanunen memnû bulunduğundan siyaset ile iştigal edenlerin nisbet-i askeriyeleri derhal kat olunacaktır.

2— Bu emirname, Harbiye Nezareti Karargah-ı Umûmi dairelerine ve şubelerine bilumum ordular kumandanlıklarına tebliğ edilmiştir.

İmza
Harbiye Nazırı
Abdullah

19 Teşrinsâni 1918'de Karargah-ı Umumînin lâğv edilerek Erkanı Harbiye-i Umumiye teşkilâtının iadesi husununa padişahın iradesi alınmıştır. Şu suretle seferî teşkilât ile ordular lağv edilecekti.

Altıncı Ordunun Karargahını Nusaybin'de kurduktan sonra Ordu Menzil Müfettişliğini Diyarbekir'e gönderdim. Menzil nakliye kollarının memleket içinde orduya erzak getirirken avdette, bir yandan hastaları diğer taraftan fazla silâh ve cephaneleri geriye nakletmeleri için emir verdim.

1918 senesi Kânunevvel ayı ortasında bir gece Fırat Nehrinin şarkında Seruç civarında Arappınar ve Tel'ebyad istasyonları arasından bir otomobilin emniyet hattımızı geçtiği ve süratle Viranşehir istikametinde ilerlediğini haber verdiler. Altı vilayetin işgali için bahane arayacaklarını tahmin ettiğim İngilizlerin bir tahrikçisinin gece karanlığında bu cüreti göstermiş olması muhtemel idi. Geri tarafları icap eden emirleri vererek nihayet bu otomobili yakalattım. İçinde Kaymakam Kîling isminde bir İngiliz zabiti bulunuyormuş. Ermeni kadın ve çocukları arıyormuş. Der'akab kendisini tevkif ettirdim ve Halep'teki İngiliz Kumandanına telgrafla haber vererek böyle bir zabitin kendileri tarafından gönderilip gönderilmediğini ve şayet resmi bir vazife ile gönderilmiş ise ne için bize haber vermeden böyle geceleyin zorla emniyet hattımızı yarıp geçmeye teşebbüs ettiğinin tarafımızdan ateş edilip telef olsa idi, mütareke ahkâmına aykırı olan bu hareketin mesuliyetinin İngilizlere aid olacağının aşikar olduğunu ve böyle hareketlere meydan verilmemesini bildirdim.

Aldığım cevapta Kaymakam Kiling'in İngiliz Ordusu istihbarat şubesine mensup olduğu ve kendisinin serbest

bırakılarak iadesi lüzumu yazılı idi. Kaymakam Kiling'e bir daha böyle hareket etmemesinin tenbih edilerek Haleb'e iadesi için emir verdim.

Milli kuvvetler (Milis) teşkili için yapmış olduğum tavsiyeyi ilk önce Urfa mutasarrıfı Nusret Bey yerine getirdi. Merhum bu teşkilâtı yapmış ve bizden silah ve cephane istemiş olduğundan bu talebini kabul ettik. 1919 senesi Kânunsani ayında Urfa'ya giderek bu milisleri takdir ettim. Merhum Nusret Bey'in bir sene sonra Ermeni tehciri ile alâkadar gösterilerek îdam olunduğunu Malta'da iken haber almış ve çok müteessir olmuştum.

1919 senesi Kânunsani başında İstanbul'da yine Hükümetin değiştiğini, Harbiye Nezaretine Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi ve sabık 8. Ordu Kumandanı Ferik Cevad Paşa'nın ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetine de sabık Yedinci Ordu Kumandanı Ferik Fevzi Paşa'nın tayin olunduğunu haber aldık. Altıncı ve Dokuzuncu Ordulardan maâda diğer ordularımızın kâffesi peyderpey lâğv edildi. Bunları teşkil eden kolordular hazar usulü üzere Harbiye Nezaretine bağlandılar. Altı şark vilâyetinin işgali endişesiyle Altıncı ve Dokuzuncu Orduların lâğv edilmediğini tahmin ettim.

1919 senesi Kânunsani ortasında İstanbul'da hükümetin yeniden değişmiş olduğunu 16 Kânunsani 1919 tarihiyle gelen şu telgrafnameden anladık: Taraf-ı Akdes-i Hazreti Padişahiden Harbiye Nezareti Uhde-i aciziye tefviz buyurulmuş olmasıyla tevfikat-ı ilahiyeye müsteniden îfa-yı vazifeye mübaşeret eyledim. Cenab-ı Hak cümlenizi muvaffakun bilhayır buyursun.

İmza
Harbiye Nazırı
Ömer Yaver

Yedinci Ordu Kumandanı Mustafa Kemâl Paşa bir sene evvel Veliahd Vahdettin Efendi ile Alman cephesini ziyarete gitmiş idi. Bu tanışıklık münasebetiyle, Paşa, Vahdettin Efendi padişah olduktan sonra bir tebrik telgrafı çekmiş ve nihayet mütarekeden sonra, kendisinin Harbiye Nazırı yapılması için ayrıca müracaat etmiş. Cevat, Abdullah ve Ömer Yaver Paşalar birbiri arkası sıra Harbiye Nazırı oldukça Padişahın Mustafa Kemâl Paşa'nın müracatına ehemmiyet vermediği anlaşıldı. Ordusu lağv edilince Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a giderek istirahate koyuldu ve intizar vaziyetine geçti. Bu esnada sık sık Mebusan Meclisine devam edip müzakereleri tâkip ediyormuş ve görüştüğü mebuslara kendisinin Harbiye Nâzırı yapılması lüzûmunu telkin etmeğe çalışıyormuş...

12 Şubat 1919'da şöyle bir şifre aldım:
Altıncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Hazretlerine

Harbiyeden
9/2/1919
Şifre
628-12/81

Altıncı Ordu ünvanı 13. Kolorduya tahvil olunmuştur. Kolordu Kumandanlığına münasip birini tevkîl ederek hemen Dersaadet'e avdet eylemeleri ve tevkil edilecek zatın ismiyle tarih-i hareketlerinin inbası mütemennâdır.

İmza
Harbiye Nazırı
Ömer Yaver

Ben böyle bir vaziyette hemen ordunun başından çekilmeyi münasip görmüyordum. Bu sebeple vakit kazanmak için işi muhabereye döktüm. 13. Kolordu Kumandanlığına vekil olacak münasip bir zat bulunmadığını, 12. Ahz-ı Asker Kalemi Reisi Miralay Cevdet Bey'in bu işi tedvir edemeyeceğini, 5. Fırka Kumandanı Kaymakam Kenân Bey'in Miralay Cevdet Bey'in üstünde amir sıfatıyla bulunmasının doğru olmayacağını, İkinci Fırka Kumandanlığının münhal bulunduğunu, gerek Kolorduya ve gerek ikinci Fırkaya yeni kumandanlar tayin edilip gönderilmesini yazdım.

Bu cevabım henüz yolda iken, Harbiye Nezaretinden şöyle bir şifre geldi ve hakîkat olancak açıklığı ve acılığı ile meydana çıktı:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
13/2/1919

13. Kolordu Kumandanlığı Vekâletine Ali İhsan Paşa'nın infîkâk etmiş bulunacağı düşünelerek işbu telgrafda zat-ı âlinize hitap edilmiştir.

İstanbul'a gelerek bu defa avdet eden General Allenby'nin Hükümete verdiği mutalebatı sureti âtiye derc olunmuştur. Hükümetçe bunların adem-i kabulü hakkında her gûna teşebbüsatta bulunulmakta olup netice de ayrıca size tebliğ olunacaktır.

İmza
Harbiye Nazırı
Ömer Yaver

(Suret)
Mısır Kuvve-i Seferiyyesi taht-ı idaresinde bulunan

mıntıkada icra mevkiine konacak mukarrer şartlar:

1— Altıncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın memuriyetine hitam verilecektir.

2— Altıncı Ordu kâmilen teslim-i silah ederek top, mütralyöz vesair silâhları muayyen bir noktada tarafıma îta olunacaktır.

3— Tarafımdan emir verildiğinde ahalinin yedinde bulunan eslîha toplatılacaktır.

4— Benim mıntıkam dahilinde ihtiyacım olmayan Türk Jandarması teslim-i silâh edecek ve emrim mucebince terhis olunacaktır. Taht-ı emrimdeki mıntıkalar dahilinde bulunan Türk Jandarması terhis olunancaya kadar emrime tabi tutulacaktır.

5— Tavır ve hareketleri adem-i memnuniyeti mucip olan Osmanlı memurları emrime itbâen azledilecektir ve bunların yerine nasb ve tayin olunacak yeni memurların isimleri tasvip olunmak üzere tarafıma verilecektir.

6— Ahvalin müsaadesine göre, Ermeniler, kendi memleketlerine geri gönderilerek bunların iskanları temin, arazî ve emlâk-i sairesi şimdi kendilerine iade olunacaktır. Ermenilerin kendi memleketlerine gönderilmeleri hususunda muavenet ve mallarına îras edilmiş olan zarar ve ziyanı tahmin etmek üzere icap eden yerleri ziyaret edecek bilcümle zabitlerine teshilât gösterilecektir.

7— Gerek cinayetler ve gerek umumî asayişi ihlâl edecek ef'âlin icrasiyle müttehem bulunan kimseleri tevkif ettireceğim. Bu dahi reyime muhavvel bulunacaktır.

8— Konya'nın şarkında bulunan bütün demiryol hatları tarafımdan kontrol olunacaktır.

9— Taht-ı idaremdeki mıntıkanın umum telgraf ve telefon hatlarını kontrol eyleyeceğim ve Türkçe olarak

şifre telgrafları asla kabul olunmayacaktır.

10— Lâğv olunacak Altıncı Ordunun efradı... tarihinden itibaren haftada 900 kişi olmak suretiyle memleketlerine sevk ve îzam olunacaktır.

11— Osmanlı memurları Hind ordumuzun efradı dahil olduğu halde bilcümle esirleri ve mültecileri teslim eyleyeceklerdir.

12— İstediğim mevkileri işgal etmek salahiyetini haiz olduğum izahtan vârestedir. Balâdaki 8. maddede zikrolunan kontrol kelimesinden matlup şudurki, tarafımdan iş'ar vukû bulduğu zaman şimendüfer hattının askeri veya sivil her türlü nakliyatını arzu ettiğim veçhile icra ettireceğim gibi mezkûr hattı her cins nakliyat icrasından her daim men eylemek salahiyetini haiz olacağım.

Tepeden, inme gelen tebliğ ile İstanbul Hükümeti tamamiyle kukla vaziyetine girmiş ve İngilizlerin elinde bir maşa haline konmuş oluyordu.

Bir gün sonra Harbiye Nezaretinden şu şifre geldi:

Altıncı Ordu Kumandanlığına
Erkânı Harbiye-i Umumiye
15/2/1919

Gayet müstaceldir

1— Miralay Cevdet Bey 13. Kolordu Kumandan Vekili olur. Mumaileyhin Nusaybin'e vürûduna değin de işbu vekâlet vazifesini 5. Fırka Kumandanı Kenan Bey'e şimdiden tevdi buyurur ve kumandadan çekilirsiniz. Kenan Bey emr-i ahîra değin tehir-i hareket eder.

2— Gerek Kolorduya ve gerekse 2. Fırka'ya kumandanlar tayin edilecektir.

3— İaşe umurunu da şimdilik kolordu kumandan vekili tedvir eder.

4— Tren hakkında ayrıca tebligat yapılacaktır efendim. Harekat-920

İmza
Harbiye Nazırı
Ömer Yaver

Bu emri aldıktan sonra iki türlü hareket aklıma geldi;

1— Verilen emirleri tanımayarak isyan etmek, İstanbul'a "Miralay Cevdet Beyi vekil tayin ettim kumandadan çekildim." tarzında kısa bir telgraf yazmak. İngiliz generalinin ültimatomunda "Ali İhsan Paşa'nın memuriyetine hitam verilecektir" talebi vardı. Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'da şimdi sadece "Kumandadan çekilirsiniz" diyor. İstanbul'a geliniz diye yeni bir talep yoktur. Bir karara göre kendim Diyarbekir'e giderek orada ahvale intizar edebilirdim. 13. Kolordunun karargahını da Diyarbekir'e naklettirirdim. Orada gayri resmi olarak ahvalin idaresi ve alınacak tedbirler hakkında tavsiyelerde bulunabilirdim. Fakat hüsnü niyetle vatanımın selâmeti için düşündüğüm bu tedbire karşı iki engel var idi;

Biri, Miralay Cevdet Bey Bağdat'lı bir Arap idi. Benim tavsiyelerime kulak asmayabilir ve hatta İngilizlere yaranmak için beni ihbar edebilirdi. O zaman benim Diyarbekir'de kalmayarak daha gerilere, belki Samsun'a kadar gitmekliğim lâzım gelirdi. Ben bu vaziyette hiç bir iş görmemiş olurdum. Diğeri para ve erzak hususunda iaşe mıntıkamızdaki valilerin bize yardım etmemeleri ciheti idi. Ben kumanda başında iken hepsine söz geçiriyor ve

Ordunun ihtiyaçlarını temin ettiriyordum. Erzurum'daki Dokuzuncu Ordu Kumandanı Mirliva Yakup Şevki Paşa'nın pasif vaziyeti de benim bu tarzda hareketimi destekleyecek mahiyette değildi. İstanbul'a gelmekliğim için Harbiye Nazırının verdiği birinci emirdeki tebliğ üzerine benim vaziyetim şüpheli bir şekilde görülebilirdi.

2— Nezaretin emrine göre, İstanbul'a gitmek. Orduları lâğv edilen diğer Ordu Kumandanları evvelce İstanbul'a gitmişlerdi; Mustafa Kemâl Paşa ile Cevad ve Fevzi Paşalar hep İstanbul'da idiler. Ben de onlara iltihak etmiş olacaktım. Ailemin ve çocuklarımın İstanbul'da olması da bir düşünce noktası idi. Emre itaat etmez isem İstanbul'daki aileme İngilizlerin ısrarıyle tazyik yapılabilirdi. Bu esnada keşke, mütarekeyi müteakip ailemi Diyarbekir'e getirtmiş olsaydım diye düşünüp üzüldüm. Bunları getirtmiş olsa idim, hiç şüphe yok ki, Diyârbekir'de kalırdım. Bu esnada fazla silâh ve cephaneleri Elaziz ve Sivas taraflarına sevk ile meşgul olurdum. Bu hatam bana çok pahalıya mal oldu. Diyarbakır'da kalsaydım, Haydarpaşa'da İngilizler tarafından tutularak Malta'ya sürülmezdim.

İstanbul'a şimendüfer ile gitmek ve terhis olunacak askeri de peyderpey böyle trenlerle sevkettirmek cihetini düşünerek Halep'teki İngiliz generaline telgrafla müracaat ettim. Nezaketle ve Mon General hitabiyle verdiği cevap, bana şimendüfer ile İstanbul'a gitmek kararını verdirecek mahiyet gösteriyordu.

16 Şubat 1919'da bu cevaba teşekkürle beraber "yolda bize hiç bir suretle tecavüz edilmeyeceğine bir şey zikredilmediği ve yollarda hiç bir yerde gerek şahıslarımıza ve gerek yanımızdaki emirberlere ve şahsi eşyamıza ve bi-

nek hayvanlarımıza hiç bir müdahale ve mümanaat vaki olmayacağına dair vaad verilirse ancak o zaman gönderilecek hususi trene binip gitmeyi muvafık bulurum. Aksi takdirde karadan Sivas tarikiyle gitmeyi tercih ederim" cevabını verdim.

18 Şubat 1919'da şu cevabı aldım:

Altıncı Ordu Kumandanlığına
Cerablüs'ten
17/2/1919

Zatı âlileriyle maiyetinizde bulunacak zevatın ve eşyaların Dersaadet'e kadar serbest seyahati temin edildiği gibi bir İngiliz zabitiyle muhafız efrad dahi refakat edecektir. Makineler fazla vagon cer edemediğinden ve fazla makine mevcud olmadığından 21 Şubat 1919 tarihine müsadif cuma günü bir makine ile bir sarnıç ve 11 vagondan mürekkep hususi bir tren, Resülayn'den hareket ve 25 Şubat 1919 tarihinde Dersaadet'e muvasalat edecektir. İşbu telgrafnamenin vusûlünün iş'arı mercü dur efendim.

Cerablus'ta İngiliz
Kumandanı
Yüzbaşı V. Hayk

Cerablüs'ta bulunan 24. Piyade Alayımızın Kumandanına teslim edilen bu telgrafname 5. Fırka Kumandanı vasıtasiyle ertesi gün 18 Şubat'ta bana gönderildi.

Bu kadar sarih vaadler ve teminat karşısında tereddüt göstermek caizmiydi? 5. Fırka Kumandanı Kayma-

kam Kenan Bey'le ve Ordu Erkânı Harp Reisi Binbaşı Halit Bey'le birlikte vaziyeti müzakere ettik. İngilizlerin bu teminatını hüsnü telakki etmek ve henüz kışın devam ettiği karlı ve çamurlu yollarda karadan Sivas tarikiyle Samsun'a gitmek zahmetine katlanmamak münasip görüldü. İki yük vagonuna benimle yanımdaki yaverler, emir zabitleri ve Başhekim Binbaşı Abdülkadir Bey binecektik. Herkes seyyar karyolasını kurup yatacaktı. Bir vagona hayvanlarımla, seyisler ve emirberler binecekti. Mütebaki 8 vagona terhis edilecek 500 kadar efrad binecekti. Bu suretle ilk terhis kafilesi şimendüferle Anadolu'ya sevk olunacaktı. Hiç kimse, bu kadar emniyet altında İstanbul'a gittikten sonra, Haydarpaşa istasyonunda İstanbul'daki İngilizlerin beni tevkif edeceklerini aklına getirmedi. İstanbul'a kadar emniyetle gidilecek vadini yapan Halep'teki İngiliz generali de İstanbul'da ne olacağını kestiremezdi veya bu noktayı temin etmemişti.

18 Şubat 1919'da verdiğim cevapta, "serbest seyyahatimiz hakkında gösterilen muavenetten dolayı gerek zatıâlinize ve gerek General Mac Andru cenaplarına teşekkür ederim" diye yazdım. General Mac Andru'ya da Ayıntap üzerinden Haleb'e çekilmek üzere ayrı bir telgrafla teşekkür ettim.

Yollarda çok tıkanıklık olduğundan ancak 26 Şubat 1919'da Konya Ereğlisi'ne varabildik. Bu istasyonda da iki gün bekledik. Burada 20. Kolordumuzun karargâhı var idi. Mütarekede Halep'ten çekilmiş olan Yedinci Ordu, Üçüncü ve Yirminci Kolordulardan mürekkep idi. Ordusu lâğvedilen Mustafa Kemâl Paşa İstanbul'a gitmişdi. 3. Kolordu Kumandanı Miralay İsmet Bey, daha mütârekeden evvel Harbiye Nezareti Müsteşarlığına ta-

yin olunarak İstanbul'a yerleşmiş idi. 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa (Ali Fuad Cebesay) izinli olarak İstanbul'a gitmişti. Bu orduya Vekil sıfatıyla kumanda eden Miralay Kâzım Bey bana şu tezkireyi verdi:

Altıncı Orduyu Hümayün Kumandanı Ali İhsan Paşa Hazretlerine

1. Şube
1025
Ereğli
26 Şubat 1919

20. Kolordunun 26 Şubat 1919 tarihine mahsus vazülceyşinin nizam-ı harp ve mühassar kuvve-i umumiyesinin leffen takdim kılındığı maruzdur.

20. Kolordu
Kumandan Vekili
Miralay
Kâzım

Yollarda benim Harbiye Nezaretine tayin edileceğime dair bir rivayet yapılmış. Kim ve ne maksatla bu şâyiayı uydurmuş idi? Belki İstanbul'a ümidle geleyim diye bu tertibi yaptırmışlardı. Bunu bana Kazım Bey söylediği zaman güldüm. "Haberim yok ve hiç tahmin etmiyorum. Çünkü İktidara getirilen hükümetler ve Harbiye Nazırları harpte hiç bir iş görmemiş ve İttihad ve Terakki Fırkasının, Enver Paşa ve tarafdarlarının düşmanı olan zatlardır. Bu vaziyette beni Harbiye Nazırı yapmayı kimse aklına getiremez" cevabını verdim.

Burada bana verilmiş olan evraka göre, 20. Kolordunun 58. Alayından bir bölük piyade Pozantı'nın şimal-i garbisinde Taşköprü'de ve bu alayın mütebaki kısmı Ulukışla'da bulunuyordu. 20. Kolordu 11 ve 24. Fırkalardan mürekkep olup, 11. Fırka karargâhı, fırkanın diğer iki alayı ve topçularıyla Niğde'de bulunuyordu. Kolordu Karargâhıyla 24. Fırka Ereğli ve civarında idi. Kıtalarda 315'li efrad ile 314'lülerin bir kısmı silâh altında bırakılmış, diğerleri kâmilen terhis olunmuş. Alayların birinci taburlarında efrad varmış, diğer taburları kadro halinde imiş. Mevcut pusulasında 11. Fırkada 116 zabit ve 957 nefer, 385 piyade tüfeği, 24 makineli tüfek, sekiz sahra topu ve 8 kudretli cebel topu gösteriliyordu. 24. Fırkada 109 zabit, 886 nefer. 568 tüfek, 18 makineli tüfek, 4 sahra topu, 12 kudretli cebel topu varmış.

Kolordu emrinde bulunan süvari alayı, istihkâm taburu, sahra obüs bataryası, telgraf bölüğü ve nakliye taburuyla beraber tekmil kolordunun kuvveti: 284 cebel topu, 1659 hayvandan ibaret imiş. Bu kuvvete bir kolordu denemezdi. 1158 tüfekle ancak hazari mevcutlu üç taburlu bir alay gibi idi.

Ereğli'den sonra Konya'ya geldik. Orada Vali Muammer Bey'i, Ordu Müfettişi Mersinli Cemâl Paşa'yı buldum. Onlar da benim Harbiye Nazırı olacağımı duymuşlar, tebrik ediyorlardı. Aynı suretle güldüm ve Ereğli'de verdiğim cevabı tekrarladım. Dikkate şayandır ki Konya istasyonunda 5-6 saattan fazla durmadık.

Hiç kimse İstanbul'daki kargaşalığı bilmiyor veya tahmin etmiyordu. Kimse, "Paşa, İstanbul şüphelidir, gitme burada kal" demiyordu. Benim de İstanbul ahvali hakkında doğru malumatım yok idi. Yalnız fark ettiğim şey Konya'dan itibaren trenimiz istasyonlarda fazla kal-

mayarak İstanbul'a doğru yol alıyordu. Sapanca'ya geldiğimiz zaman akşam karanlığı basmıştı. Bu civarda Derbent köyünde yaverim Hasan Bey'in babasının evi vardı. Binek hayvanlarımı oraya çıkarıp bırakmayı münasip görmüştüm. Bir kaç defa aklıma gelen şey şu düşünce olmuştu: "Acaba ben de buraya çıksam, iyi olmazmı?" Fakat akacak kan damarda durmaz derler. Hayvanlar çıkınca İngiliz zabiti herkesin vagona girmesini ve trenin hareket edeceğini ciddî bir tavırla söyledi. O zamana kadar sesi çıkmayan bu adama birşey olmuş gibiydi. Trenin acele İstanbul'a varmasını istiyordu. Biz de kadere razı olarak vagonlarımıza girdik. Gece yarısından sonra Haydarpaşa istasyonuna vardık. Ben uyurken vagonumu vurdular. Ordu Sertabibi Binbaşı Abdülkadir Bey İngilizlerin beni istediklerini söyledi. Gittim ve vagondan dışarı çıktım. İyi Türkçe bilen ve Moda'da oturan Lafonten isminde İngiliz yüzbaşısı benim tevkifim için emir aldığını söyledi: Ben "Harbiye Nazırımızın daveti ile Türkiye'nin merkezine geldim. İngilizler ile benim bir münasebetim yoktur. Türk payitahtında bir Türk Ordu Kumandanını tevkif etmeye sizin hakkınız yoktur. Buna neden lüzûm görülmüş, sebep nedir" dedim. Yüzbaşı Lafonten, münakaşe etmeye, bu suallere cevap vermeye salahiyattar olmadığını ve mukavemet edersem İngiliz askerlerinin beni cebren götüreceklerini ciddi bir tavırla ihtar etti. Böyle çirkin bir vaziyete meydan vermek doğru değildi. Bütün hücum bana karşı idi. Diğerlerini kurtarmak için onlara:

"Kader böyle imiş, bari size bir şey olmasın. Harbiye Nazırına gidip hadiseyi anlatınız" dedim. Yaverime de, eşyalarımı evime götürüp teslim etmesini ve başımıza geleni anlatmasını tenbih ettim. Arkadaşlarıma veda

ederek Lafonten ile beraber istasyondan çıktık. İnsafsız herif! Bir otomobil veya araba bile hazırlatmamış. Haydarpaşa istasyonundan Moda'daki köşküne kadar yaya yürüyerek gittik. Orada bir odaya beni kapadı. Yatak bile yaptırmadı. Koltukların üstünde uyuklamağa çalıştım. Sabahleyin bir kahvaltı dahi ikram etmedi. Yine yaya olarak Kadıköy iskelesine geldik. Orada İngiliz bahriyesine mensup bir motor ile Galata Rıhtımına gittik. Merkez Rıhtım hanında bir odaya kapalıdır. Tıpkı buldok köpeğine benzeyen çirkin; yaşlı ve içkiden suratı buruşmuş bir İngiliz çavuşunu odamın içine nöbetçi koydular. Bu herif belindeki tabancanın sapını tutarak ve hain bir tavırla bana gazaplı gözlerini dikerek odanın içinde sert adımlarla dolaşmaya başladı. Cenab-ı Haktan sabır vermesini dileyerek tahammül göstermeğe çalıştım. Bununla beraber ben de bu herife mütemadiyen gazaplı ve çatık kaşlı bir sima ile bakmaktan geri kalmadım. Lafonten bir daha görünmedi. Bu zat, ötedenberi İstanbul'da mukîm ve tıbbî ecza satan belki de İstanbul'da doğmuş bir İngiliz imiş. Bundan anladımki, sulh zamanında memleketimizde ticaret ile iştigâl eden genç İngilizlerin hepsi ihtiyat zabiti olarak İngiliz ordusunda vazife almışlar.

Bugün 2 Mart 1919 sabahı çıkan Türkçe gazetelerden bir tane aldırdım. Kabinenin istifa etmiş olduğunu, yeni hükümeti Damad Ferit Paşa'nın teşkil ettiğini ve Ali Kemal'in Dahiliye Nazırlığını deruhde eylemiş bulunduğunu okudum. Bu hükümetin, İngilizler tarafından bana yapılmış olan fena muameleye hiç bir ehemmiyet vermeyeceğine ve beni İngilizlerin elinden kurtarmaya çalışmayacağına kanaat ettim.

Bir kaç saat Merkez Rıhtım hanındaki odada buldok

köpeği ile geçdikten sonra bir İngiliz zabiti geldi; beraber gitmekliğimi söyledi. Bir otomobile bindik. Osmanlı Bankasının karşı tarafındaki sokaklardan birinde bulunan eski ve pis bir taş binaya soktular. Anladım ki burası fena bir mahbushanedir. Bir taş odaya beni kapattılar. Mobilya namına hiç birşey yok idi. Biraz sonra iki demir sehpa getirdiler, üstüne üç, dört tahta ile bir battaniye koydular. Diğer odalarda bir çok hırsızların, yankesicilerin, katillerin mahbus olduğunu öğrendim.

Bir Ordu Kumandanı Generalin üniformasıyla böyle adi bir mahbushaneye tıkılması tam bir İngiliz zulmü idi. Bu millet, kendilerinden başka, bütün insanları adi mahluk sayarlar. Müstemlekecilik onlarda bu düşünceyi itiyad haline sokmuştur. İstanbul'daki İngiliz kumandanına Fransızca bir mektup yazdım. Yapılan muameleyi şiddetle protesto ettim. Bizim General Tavenzehand'e yaptığımız muamele ile kendilerinin bana yaptıkları zulmü mukayese ederek İngiliz milleti namına utanmak lâzım geleceğini, medeniyete uygun insanca muamele yapılmasını ve kendilerinin beni tevkîfe selahiyattar olmadıklarını bildirdim. Bununla beraber mütarekenamede canları istedikleri gibi tevkif selahiyetinin kabul edilmiş olduğunu biliyordum. İzzet Paşa Hükümetinin bu maddeyi nasıl kabul ettiği hayrete şayandır. Aradan bir gün geçti, hiç ses çıkmadı. İkinci bir mektup daha yazıp gönderdim. Üçüncü gün bir İngiliz erkânıharp zabiti geldi. Bana okumak için Fransızca bir kaç roman getirdi. Gariban Han'da bir daire tutulduğunu, orası hazırlandıktan sonra beni oraya nakl edeceklerini söyledi.

Nihayet Gariban Han'ının en üst katında bir odaya götürdüler. Buradan caddeyi görmek kabil idi. Siyasi mevkufları buraya nakletmişler. Evime bir mektup yaz-

dım. Çamaşırlarımı seyyar karyolamı yatağımı istedim. Bunlar geldikten sonra biraz rahat ettim. Birkaç gün sonra refikam geldi. Yaşlı teyzesiyle beraber refikam sık sık Gariban hanına geliyordu, fakat bir kaç defa görüşebildim. 15 gün kadar Gariban handa kaldım. Mart ayının sonuna doğru bir İngiliz yolcu gemisine bindirdiler, Malta'ya gönderdiler. Bu gemide terhis edilmiş İngiliz yedek subayları ve mezun İngiliz zabitleri İngiltereye gitmekte idiler. Bana ayrıca bir kamara verilmiş idi. Yemek zamanı İngiliz zabitleriyle beraber yemek salonunda yemek yedik.

Malta'ya gelince evvela Salvatora, sonra Pulverista denilen bir kışlaya soktular, orada bir oda verdiler.'Damad Ferid Paşa Hükümeti İstanbul'da Bekirağa bölüğünde bulunan mevkufları İngilizlere teslim etmiş. Onlar da bir müddet sonra Malta'ya geldiler. Bunlar arasında eski Sadrazam Sait Halim Paşa, Nafia Nazırı Abbas Halim Paşa, Meclis-i Mebusan Reisi Hacı Adil Bey, Hariciye Vekili Halil Bey, Mahmut Kamil Paşa, Mürsel Paşa, Hüseyin Cahid, Salah Cimcoz, Kara Kemal, Şeyhülislam Hayri Efendi, Yakup Şevki Paşa vesaire bulunuyordu. Bir müddet sonra, İstanbul'un güya işgalinden ve Şehzadebaşı faciasından sonra Mebusan Meclisinin kapatılmasını müteakip İngilizler tarafından evlerinden alınarak Malta'ya gönderilenler geldiler. Bunlar arasında da Rauf Bey, Kara Vasıf Bey var idi. Mecbusan Meclisinin kapatılması üzerine İngilizlerin mebuslarımızı tevkif edeceklerini tahmin edenler Anadoluya kaçmışlar. Kaçamayanlar Malta'ya getirildiler. Şu suretle Malta'da esaret hayatı biraz kâbil-i tahammül bir hal aldı.

Kendilerinden gayri milletleri ve insanları hakir görmeye alışmış İngiliz zimamdarları, bu hareketleri büyük

bir haksızlık ve zulüm telakki etmiyorlardı. Bu tarzda fena muameleler yüzünden İngilizler pek çok zararlara uğradılar ve İngiliz imparatorluğunun itibarını kaybederek dağılmasına sebep oldular.

Böyle şiddet ve zulüm hareketlerinin bu hareketleri tertip edenler için her zaman zararlı neticeler doğurduğunu tarih daima göstermiştir. Birinci ve ikinci Dünya Harplerinden sonra Mısır, Sudan, Irak, Hindistan vesaire İngiliz boyunduruğundan kurtulmuş ve İngilizlere kafa tutacak vaziyet almışlardır. İngilizler bunlar ile müsavi şartlar içinde bir pazarlık siyaseti yapmaya ve uyuşma çarelerini aramaya mecbur kalmışlardır. Kendilerine karşı vatanlarını müdafaa eden milletleri harp suçlusu addetmek, kayıtsız ve şartsız teslim oluncaya kadar şiddet göstermek, İngiliz kin ve intikam hislerinin itiyadıdır. Aynı düşünce ile İkinci Dünya Harbinde Almanya'yı yıkan İngilizler, Avrupa'da Rusya'ya karşı müdafaasız kaldıklarını görünce pişman olmuşlar ise de bu nedamet fayda vermemiştir. Komünist Rusya 1945'te Almanya'nın teslim olmasından sonra Avrupa'yı istilâ edecek vaziyete gelmiş ve on sene geçtiği halde bir türlü sulh yapılamamıştır.

Bismark ile Moltke'nin 1866'da Avusturyalılara karşı kati bir zafer kazanıldıktan sonra Avusturya'nın payitahtı Viyana'ya girmemeleri, Avusturya'nın kin ve intikam beslemesine mani olmuş ve her iki devlet birbirine dost ve ittifak ellerini uzatarak Avrupa'nın göbeğinde Rusyaya karşı metin bir kale vücuda getirmişlerdi. Böyle bir basireti Birinci Dünya Harbinde İngiltere ve Fransa gösteremediklerinden Hitler meydana çıkmış ve İkinci Dünya Harbi zuhur etmiştir. 1945'te kayıtsız şartsız Almanya'yı teslime mecbur eden İngiltere ve Fransa,

mütarekeden beri 10 sene geçtiği halde sulh yapmaya muvaffak olamamışlar ve üçüncü bir dünya harbi endişesiyle tertibat almaya mecbur kalmışlardır. Nato teşkilâtı ve çemberi bu vakıaların zaruri bir neticesi olmuştur. Basiretsiz, kin siyaseti Moskof komünistlerini şımartmış ve bunların bütün garp devletlerine kafa tutmalarına meydan vermiştir.

(Dördüncü cildin sonu)